

Α' Τάξη Ενιαίου Λυκείου

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

Τριαντ. Τ. Τριανταφύλλου
ΔΡΟΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΠΑΝ/ΜΙΟΥ Ν. ΥΟΡΚΗΣ

1954

ΙΔΡΥΜΑ ΕΥΓΕΝΙΔΟΥ
ΧΡΥΣΟΥΝ ΜΕΤΑΛΛΙΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΕΥΓΕΝΙΔΟΥ

Ο Ευγένιος Ευγενίδης, ο ιδρυτής και χορηγός του «Ιδρύματος Ευγενίδου», πολύ νωρίς προέβλεψε και σχημάτισε την πεποίθηση ότι η άρτια κατάρτιση των τεχνικών μας, σε συνδυασμό με την εθνική αγωγή, θα ήταν αναγκαίος και αποφασιστικός παράγων για την πρόοδο του Έθνους μας.

Την πεποίθησή του αυτή ο Ευγενίδης εκδήλωσε με τη γενναιόφρονα πράξη ευεργεσίας, να κληροδοτήσει σεβαστό ποσό για τη σύσταση Ιδρύματος, που θα είχε ως σκοπό να συμβάλλει στην τεχνική εκπαίδευση των νέων της Ελλάδας.

Έτσι το Φεβρουάριο του 1956 συστήθηκε το «Ίδρυμα Ευγενίδου», του οποίου τη διοίκηση ανέλαβε η αδελφή του Μαρ. Σίμου, σύμφωνα με την επιθυμία του διαθέτη. Το έργο του Ιδρύματος συνεχίζει από το 1981 ο κ. Νικόλαος Βερνίκος - Ευγενίδης.

Από το 1956 έως σήμερα η συμβολή του Ιδρύματος στην τεχνική εκπαίδευση πραγματοποιείται με διάφορες δραστηριότητες. Όμως απ' αυτές η σημαντικότερη, που κρίθηκε από την αρχή ως πρώτης ανάγκης, είναι η έκδοση βιβλίων για τους μαθητές των Τεχνικών και Επαγγελματικών Σχολών και Λυκείων.

Μέχρι σήμερα, με τη συνεργασία με τα Υπουργεία Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων και Εμπορικής Ναυτιλίας, εκδόθηκαν εκατοντάδες τόμοι βιβλίων, που έχουν διαπεθεί σε πολλά εκατομμύρια αντίτυπα. Τα βιβλία αυτά κάλυπταν ή καλύπτουν ανάγκες των Κατωτέρων και Μέσων Τεχνικών Σχολών του Υπ. Παιδείας, των Σχολών του Οργανισμού Απασχολήσεως Εργατικού Δυναμικού (ΟΑΕΔ), των Τεχνικών Επαγγελματικών Εκπαιδευτηρίων, των Τεχνικών Σχολών και των Δημοσίων Σχολών Εμπορικού Ναυτικού.

Μοναδική φροντίδα του Ιδρύματος σ' αυτή την εκδοτική του προσπάθεια ήταν και είναι η συγγραφή και έκδοση βιβλίων ποιότητας, από άποψη όχι μόνον επιστημονική, παιδαγωγική και γλωσσική, αλλά και ως προς την εμφάνιση, ώστε το βιβλίο να αγαπηθεί από τους μαθητές.

Για την επιστημονική και παιδαγωγική αρτιότητα των βιβλίων τα κείμενα υποβάλλονται σε πολλές επεξεργασίες και βελτιώνονται πριν από κάθε νέα έκδοση συμπληρούμενα καταλλήλως.

Ιδιαίτερη σημασία απέδωσε το Ίδρυμα από την αρχή στη γλωσσική διατύπωση των βιβλίων, γιατί πιστεύει ότι και τα τεχνικά βιβλία, όταν είναι γραμμένα σε γλώσσα σωστή και ομοιόμορφη αλλά και κατάλληλη για τη στάθμη των μαθητών, μπορούν να συμβάλλουν στη γλωσσική κατάρτιση των μαθητών.

Έτσι, με απόφαση που ίσχυσε ήδη από το 1956, όλα τα βιβλία της Βιβλιο-

Θήκης του Τεχνίτη, δηλαδή τα βιβλία για τις τότε Κατώτερες Τεχνικές Σχολές, όπως αργότερα και για τις Σχολές του ΟΑΕΔ, ήταν γραμμένα σε γλώσσα δημοτική, με βάση τη γραμματική του Τριανταφυλλίδη, ενώ όλα τα άλλα βιβλία ήταν γραμμένα στην απλή καθαρεύουσα. Σήμερα ακολουθείται η γραμματική που διδάσκεται στα σχολεία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσεως. Η γλωσσική επεξεργασία των βιβλίων ανατίθεται σε φιλολόγους του Ιδρύματος και έτσι εξασφαλίζεται η εναία σύνταξη και ορολογία κάθε κατηγορίας βιβλίων.

Η ποιότητα του χαρτιού, το είδος των τυπογραφικών στοιχείων, τα σωστά σχήματα, η καλαίσθητη σελιδοποίηση, το εξώφυλλο και το μέγεθος των βιβλίου, περιλαμβάνονται και αυτά στις φροντίδες του Ιδρύματος και συμβάλλουν στη σωστή «λειτουργικότητα» των βιβλίων.

Το Ίδρυμα θεώρησε ότι είναι υποχρέωσή του, σύμφωνα με το πνεύμα του ίδρυτή του, να θέσει στη διάθεση τού Κράτους όλη αυτή την πείρα των 20 ετών, αναλαμβάνοντας το 1978 και την έκδοση των βιβλίων για τις νέες Τεχνικές Επαγγελματικές Σχολές και τα Τεχνικά και Επαγγελματικά Λύκεια, σύμφωνα πάντοτε με τα εγκεκριμένα Αναλυτικά Προγράμματα του Π.Ι. και του ΥΠΕΠΘ.

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΕΥΓΕΝΙΔΟΥ

Μιχαήλ Αγγελόπουλος, καθηγητής ΕΜΠ, Πρόεδρος.
Αλέξανδρος Σταυρόπουλος, καθηγητής Πανεπιστημίου Πειραιώς, Αντιπρόεδρος.
Ιωάννης Τεγόπουλος, καθηγητής ΕΜΠ.
Σταμάτης Παλαιοκρασίας, Ηλεκτρολόγος Μηχανικός, Σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.
Γεώργιος Λαρισαίος, Δ/ντής Σπ. Δευτ. Εκπαιδεύσεως ΥΠΕΠΘ.
Σύμβουλος εκδόσεων του Ιδρύματος Κων.Α. Μανάφης, καθηγ. Φιλ. Σχολής Παν/μίου Αθηνών.
Γραμματέας της Επιτροπής, Γεώργιος Ανδρεάκος.

Διατελέσαντα μέλη ή σύμβουλοι της Επιτροπής

Γεώργιος Κακριδής (1955-1959) Καθηγητής ΕΜΠ, Άγγελος Καλογεράς (1957-1970) Καθηγητής ΕΜΠ, Δημήτριος Νιάνιας (1957-1965) Καθηγητής ΕΜΠ, Μιχαήλ Σπετσέρης (1958-1959), Νικόλαος Βασιώτης (1960-1967), Θεόδωρος Κουζέλης (1968-1976) Μηχ. Ηλ. ΕΜΠ, Παναγώτης Χατζηλάννου (1977-1982) Μηχ. Ηλ. ΕΜΠ, Αλέξανδρος Ι. Παππάς (1955-1983) Καθηγητής ΕΜΠ, Χρυσόστομος Καβουνίδης (1955-1984) Μηχ. Ηλ. ΕΜΠ, Γεώργιος Ρούσσος (1970-1987) Χημ.-Μηχ. ΕΜΠ, Δρ. Θεοδόσιος Παπαθεοδοσίου (1982-1984) Δ/ντής Σπουδών Δευτεροβάθμιας Εκπαιδεύσεως ΥΠΕΠΘ, Ιγνάπος Χατζηευστρατίου (1985-1988) Μηχανολόγος, Δ/ντής Σπουδών Δευτεροβάθμιας Εκπαιδεύσεως ΥΠΕΠΘ, Γεώργιος Σταματίου (1988-1990) Ηλεκτρολόγος, ΕΜΠ, Δ/ντής Σπουδών Δευτεροβάθμιας Εκπαιδεύσεως ΥΠΕΠΘ, Σωτ. Γκλαβάς (1989-1993) Φιλόλογος, Δ/ντής Σπουδών Δευτεροβάθμιας Εκπαιδεύσεως ΥΠΕΠΘ, Εμ. Τρανούδης (1993-1996) Δ/ντής Σπ. Δευτ. Εκπαιδεύσεως ΥΠΕΠΘ, Χρ. Σιγάλας (1996-1998) Δ/ντής Σπ. Δευτ. Εκπαιδεύσεως ΥΠΕΠΘ.

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

ΤΡΙΑΝΤ. Τ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ
ΔΡΟΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΠΑΝ/ΜΙΟΥ Ν. ΥΟΡΚΗΣ

ΑΘΗΝΑ
1999

Α' ΕΚΔΟΣΗ 1978

Β' ΕΚΔΟΣΗ 1985

Γ' ΕΚΔΟΣΗ 1998

Δ' ΕΚΔΟΣΗ 1998

Ε' ΕΚΔΟΣΗ 1999

ΣΤ' ΕΚΔΟΣΗ 1999

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Για τη συγγραφή αυτού του βιβλίου λάβαμε υπόψη μας:

α) Το αντίστοιχο ωρολόγιο και αναλυτικό πρόγραμμα που έχει εκπονηθεί από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

β) Τους σκοπούς που επιδιώκουν τα Γενικά Λύκεια όπως αυτοί αναγράφονται στη σχετική Νομοθεσία.

γ) Τις γενικές και ειδικές παραπηρήσεις των μελών του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου επί του αρχικού κειμένου.

Το μάθημα της Ψυχολογίας, το οποίο μερικοί ίσως θα χαρακτηρίσουν εντελώς θεωρητικό, είναι το μάθημα που θα βοηθήσει το μαθητή να αντιμετωπίσει σωστά όχι μόνο τα δικά του προβλήματα, αλλά και εκείνα που αναφέρονται στις σχέσεις του με τους συμμαθητές του, με τους καθηγητές του και γενικά με τους ανθρώπους, με τους οποίους επικοινωνεί.

Αυτό προσπαθήσαμε να το επιτύχομε περιλαμβάνοντας στις διδακτικές ενότητες περισσότερο πρακτικά θέματα και αποφεύγοντας την πολυσέλιδη ανάπτυξη των θεμάτων της Γενικής Ψυχολογίας. Συγκεκριμένα μετά από τους βασικούς ορισμούς, επιλέξαμε μερικά βασικά θέματα Γενικής Ψυχολογίας, τα οποία και περιγράφομε στο έβδομο κεφάλαιο. Παράλληλα, για να διευκολύνουμε το σπουδαστή στην ενημέρωσή του επί άλλων ψυχολογικών εννοιών και όρων προσθέσαμε στο τέλος του βιβλίου σε παράρτημα ένα γλωσσάριο. Αυτό κατά τη γνώμη μας περιέχει τους όρους εκείνους που καλύπτουν μεγάλο μέρος από το σύνολο των ψυχολογικών εννοιών (Γενικής και Εφαρμοσμένης Ψυχολογίας). Έτσι ο μαθητής όταν συναντήσει στο κείμενο έναν όρο που του είναι άγνωστος μπορεί να αναζητήσει την εξήγησή του στο παράρτημα αυτό. Στο παράρτημα II εξ άλλου περιλαμβάνονται ονόματα διακεκριμένων επιστημόνων που προσέφεραν κάπι το ξεχωριστό στο χώρο της Ψυχολογίας, καθώς και σχετική βιβλιογραφία.

Το πρώτο μέρος του βιβλίου (Ψυχολογία I) περιλαμβάνει βασικές αρχές και γνώσεις της Ψυχολογίας αλλά και πρακτική εφαρμογή των γνώσεων αυτών για την αντιμετώπιση των προβλημάτων της καθημερινής ζωής, ενώ το δεύτερο (Ψυχολογία II) περιλαμβάνει τα προβλήματα προσαρμογής που αντιμετωπίζει ο άνθρωπος από τη γέννησή του μέχρι τη γεροντική ηλικία.

Δεν πιστεύουμε ότι οι περιοχές, τις οποίες καλύπτουν τα δύο μέρη του βιβλίου, εξαντλούνται από κάθε πλευρά. Όμως ελπίζουμε ότι πέρα από τις βασικές έννοιες και τις πρακτικές γνώσεις που περιλαμβάνουν, περιέχονται και αρκετά κίνητρα για παραπέρα έρευνα και μελέτη από τους μαθητές, που επιθυμούν να επεκτείνουν τις γνώσεις τους στο χώρο της Ψυχολογίας. Γ' αυτό στο τέλος κάθε κεφαλαίου υπάρχουν ερωτήσεις και στο τέλος κάθε μέρους θέματα για συζήτηση.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

1.1 Ορισμός της Ψυχολογίας.

Όλοι έχουμε ακούσει για την ψυχολογία και για ό,τι αυτή προσφέρει, ώστε ο άνθρωπος να ζήσει καλύτερα με τον εαυτό του και με το περιβάλλον του. Θεμελιώδες ανθρώπινο χαρακτηριστικό είναι το ενδιαφέρον του για τη ζωή του. Ανεξάρτητα από το αν το ενδιαφέρον αυτό συγκεντρώνεται γύρω από τον ίδιο τον άνθρωπο ή γύρω από τους άλλους ή ακόμα και γύρω από στοιχεία που συνθέτουν το περιβάλλον του, εκείνο που θέλει πράγματι να μάθει ο καθένας από εμάς είναι γιατί οι άνθρωποι, συμπεριλαμβανόμενοι και του εαυτού του, συμπεριφέρονται όπως συμπεριφέρονται. Επίσης, ενδιαφέρεται να μάθει τι είναι εκείνο που μπορεί να βελτιώσει τη συμπεριφορά του, ώστε να κατορθώσει να ζει σε αρμονία με τον εαυτό του και με το περιβάλλον του.

Αν εξετάσουμε τον δρόμο ψυχολογίας επιμολογικά, θα δούμε ότι αποτελείται από τις λέξεις ψυχή και λόγος· επομένως θα μπορούσαμε να πούμε ότι η ψυχολογία είναι ο λόγος ή η επιστήμη περί ψυχής. Όμως ο ορισμός αυτός μπορεί να ερμηνευθεί με πολλούς τρόπους. Εκείνο που θα μας βοηθούσε να δώσουμε έναν ακριβέστερο ορισμό της ψυχολογίας είναι η εξέταση του έργου των ψυχολόγων. Η εξέταση αυτή θα μας οδηγούσε στο συμπέρασμα ότι τα προβλήματα, που ενδιαφέρουν τους ψυχολόγους, είναι κυρίως εκείνα που αναφέρονται στην ατομική, στην οικογενειακή, στη σχολική, στην επαγγελματική και γενικά στην κοινωνική ζωή. Ένας επομένως πιο προσεκτικός ορισμός της ψυχολογίας είναι ο εξής: **Ψυχολογία είναι η επιστήμη, η εποία μελετά την ψυχική ζωή, όπως αυτή εκδηλώνεται στη συμπεριφορά.**

Η ψυχολογία παρά το ότι αποκαλείται μερικές φορές νέα επιστήμη, είναι ίσως η αρχαιότερη επιστήμη, αφού ο Αριστοτέλης θεωρείται ως ο πατέρας της Ψυχολογίας όπως θα δούμε στο κεφάλαιο 3. Για τον ένα ή τον άλλο λόγο, με εξαίρεση τη σύγχρονη εποχή, η ψυχολογία ήταν πάντοτε ύποπτη για λανθασμένες ή ανατρεπτικές τάσεις, θρησκευτικές, πολιτικές ή ηθικές, και ήταν υποχρεωμένη να χρησιμοποιεί 3ιάφορες μετανομασίες. Για αρκετά χρόνια η ψυχολογία υπήρχε με το όνομα φιλοσοφία.

Από την εποχή οπου ο Wundt (βλ. σελ. 14) κατέστησε την ψυχολογία ανεξαρτητή επιστήμη μέχρι σήμερα, η ψυχολογία ενδιαφέρθηκε για τη μελέτη όλων των προβλημάτων που αφορούν στον άνθρωπο και για την ευτυχία του, και έτσι κάλυψε όλους τους τομείς

της ζωής του ανθρώπου.

Διάφορα συστήματα και δόγματα αναπτύχθηκαν με βάση την ψυχολογία. Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει τα συστήματα εκείνα που μελετούν τον άνθρωπο έτσι όπως τον βρίσκουν ή είσαι όπως υποθέτουν ή φαντάζονται ότι είναι, στη δεύτερη κατηγορία εντάσσονται εκείνα τα συστήματα που μελετούν τον άνθρωπο όχι από την άποψη τού τι είναι ή τι φαίνεται να είναι αλλά του πι μπορεί να γίνει, δηλαδή από την άποψη της δυνατότητάς του για εξέλιξη. Από την άποψη αυτή μπορούμε να πούμε ότι ψυχολογία αναφέρεται στη μελέτη αρχών, νόμων και γεγονότων που διέπουν τη δυνατή εξέλιξη του ανθρώπου.

Οι ψυχολόγοι κατά την έρευνα εφαρμόζουν τις ίδιες μεθόδους που εφαρμόζουν και οι θεράποντες των φυσικών επιστημών για την ανεύρεση της αλήθειας.

- Οι παραπτήσεις είναι συστηματικές και όχι άσκοπες.
- Η αναζήτηση της αλήθειας είναι απρόσωπη και οι πληροφορίες συγκεντρώνονται για τον έλεγχο περισσότερο παρά για την απόδειξη ιδεών.
- Η επανάληψη των παραπτήσεων μπορεί να γίνει από άλλους ερευνητές και κάτω από τις ίδιες συνθήκες.

Επομένως δικαιούται και η ψυχολογία τον τίτλο της επιστήμης, γιατί, εκτός των άλλων, με τις έρευνες που διεξάγει, καταλήγει σε νόμους που έχουν γενική εφαρμογή.

1.2 Η έννοια της συμπεριφοράς.

Η συμπεριφορά αποτελεί βασική έννοια της ψυχολογίας. Συμπεριφορά είναι το σύνολο των ψυχοφυσιολογικών αντιδράσεων του ατόμου, στους διάφορους εσωτερικούς και εξωτερικούς ερεθισμούς.

Η συμπεριφορά αναφέρεται σε πολλές εκδηλώσεις της ανθρώπινης ζωής. Μπορεί να είναι ο τρόπος με τον οποίο παλεύει ένα πρώρα γεννημένο παιδί να ζήσει μέσα σε μια θερμοκοπίδα, αλλά και ένας πιλότος που παλεύει με τους αιθέρες. Είναι ένας καλλιτέχνης, ένας μαθηματικός, ένας δάσκαλος, ένας πολιτικός, ένας θυρωρός, στην κατάσταση όπου ο καθένας εφαρμόζει τις δεξιότητές του στα έργα που εκτελεί.

Είναι, επίσης, συμπεριφορά από τη θεωρητική προσέγγιση, οι παλμοί της καρδιάς, η διαστολή της κόρης του οφθαλμού, οι κινήσεις της κεφαλής. Είναι ο τρόπος που τρώμε, που πίνουμε, που αγαπάμε, που παλεύομε, είναι η κατασκευή μιας γέφυρας, η σύνθεση μιας σονάτας. Είναι η ψαλμωδία από μία χορωδία εκκλησιαστική, η ακρίβεια μιας στρατιωτικής μονάδας όταν παρελαύνει. Είναι οι φαντασίες ενός παιδιού, τα δνειρά του εφήβου, οι παραισθήσεις ενός αλκοολικού και τόσα άλλα πράγματα, που ποτέ δεν τα βλέπουμε πολύ καθαρά. Η ανθρώπινη συμπεριφορά είναι σε όλους μας γνωστή, αλλά πολύ λίγο την κατανοούμε. Όλοι μας, επίσης, ενδιαφερόμαστε για τη συμπεριφορά και πιστεύομε ότι γνωρίζομε πολλά γι' αυτήν.

Από τη νηπιακή ηλικία μαθαίνουμε για τη συμπεριφορά από τις εμπειρίες που αποκτάμε, με το να παραπρούμε άλλους ανθρώπους και με τις γνώσεις που αποκτάμε όταν ερχόμαστε σε επαφή με άλλους ανθρώπους. Ζώντας με τους άλλους αν-

Θρώπους φυσικό είναι να προσπαθούμε να μαθαίνουμε πώς συμπεριφέρονται και γιατί συμπεριφέρονται έτσι. Πολλά είναι, εν τούτοις, τα κενά και πολλές οι αμφιβολίες μας σε αυτό το θέμα. Πολλές φορές δεν καταλαβαίνουμε ούτε τον εαυτό μας. Πολλά ερωτηματικά έχουμε για τους ανθρώπους και για τον εαυτό μας και ζητούμε τη συνδρομή της ψυχολογίας για να βρούμε τις απαντήσεις.

Στη συμπεριφορά περιλαμβάνονται και οι συνειδητές διεργασίες του ανθρώπου (αντίληψη, μνήμη, σκέψη κλπ.) γιατί και αυτές μπορούν να παραπρηθούν έμμεσα, από τις εκδηλώσεις ή από αυτά που αναφέρει ένα άτομο για τις εμπειρίες της ζωής του.

Επομένως στη σύγχρονη ψυχολογία ο όρος συμπεριφορά χρησιμοποιούται με την πλατιά του έννοια και σημαίνει όλες τις συνειδητές και ασυνειδητές εκδηλώσεις (κάθε λογής λεκτικές-διανοητικές και κινητικές εκφράσεις).

Για την ψυχολογία η συμπεριφορά αποτελεί επίσης έναν από τους βασικούς τομείς μελέτης και αντικείμενο σπουδής για σταπιστικές έρευνες, με στόχο τη διάκριση του κανονικού από εκείνο που αποκλίνει από το κανονικό, και τη χάραξη της γραμμής που ξεχωρίζει το ομαλό από το μη ομαλό, πράγμα που είναι αρκετά δύσκολο. Είναι δύσκολο γιατί η κάθε κοινωνία έχει δικά της πρότυπα συμπεριφοράς και πιθανόν ένας τύπος συμπεριφοράς που είναι μη κανονικός (μη ομαλός) για μια συγκεκριμένη κοινωνία, να είναι φυσιολογικός για μια άλλη. Η πολυγαμία π.χ. αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό για ορισμένες κοινωνίες της Αφρικής και άλλων χωρών. Εδώ θεωρείται αδίκημα και θρησκευτικό αμάρτυρια. Πρέπει όρα η εκτίμηση της συμπεριφοράς του ατόμου να γίνεται σε συνάρπτηση με το κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο ζει και κινείται, διαφορετικά τα συμπεράσματά μας δεν θα είναι αντικειμενικά.

1.3 Η έννοια της προσαρμογής. (Τι σημαίνει προσαρμογή στις καταστάσεις της καθημερινής ζωής;)

Αν ανοίξουμε ένα λεξικό ψυχολογίας, θα δούμε ότι η προσαρμογή ορίζεται ως η κατάσταση εκείνη κατά την οποία το άτομο ζει σε αρμονία με του εαυτό του και το περιβάλλον του.

Με άλλα λόγια, προσαρμογή είναι η κατάσταση εκείνη κατά την οποία ο ζωντανός οργανισμός διατηρεί μια ισορροπία ανάμεσα στις ανάγκες του και στις περιστάσεις εκείνες που επηρεάζουν το κατά πόσο μπορούν να ικανοποιηθούν αυτές οι ανάγκες. Η προσαρμογή αφορά στον άνθρωπο τόσο ως βιολογικό οργανισμό όσο και ως κοινωνικό ον. Στις περισσότερες αναπτυγμένες κοινωνίες η προσαρμογή που αφορά στην ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών (κοινωνική προσαρμογή) θεωρείται περισσότερο σημαντική από εκείνη που επιτυγχάνεται με την ικανοποίηση των φυσιολογικών αναγκών (φυσιολογική προσαρμογή). Η διαδικασία της προσαρμογής περιλαμβάνει ένα κίνητρο, τα εμπόδια που συναντώνται για την ικανοποίηση αυτού του κινήτρου και τους τρόπους αντιδράσεως για την υπερνίκηση των εμποδίων και την ικανοποίηση μιας ανάγκης.

Τα εμπόδια που συναντά ο άνθρωπος στην καθημερινή του ζωή, δημιουργούν πολλές φορές τη λεγόμενη ένταση (στρες). Για να αντιμετωπίσει αυτήν την ένταση

Θα ακολουθήσει δυο δρόμους, δηλαδή είτε θα χρησιμοποιήσει αποδεκτούς τρόπους συμπεριφοράς, οπότε λέμε ότι πέτυχε μια θετική προσαρμογή είτε θα ξεσπάσει κάπου αλλού ακολουθώντας μη αποδεκτούς τρόπους συμπεριφοράς και συγκρουόμενος με συνανθρώπους του, οι:ότε συμπεραίνομε ότι δεν πέτυχε μια θετική προσαρμογή. Για παράδειγμα, όταν ένας υπάλληλος που εργάζεται σε μια δημόσια ή ιδιωτική επιχείρηση έλθει σε σύγκρουση με τον προϊστάμενό του και δημιουργηθεί μέσα του μια ψυχική ένταση, αντί να αποκλιμακώσει αυτή την ένταση με ομαλούς τρόπους συμπεριφοράς (να ασχοληθεί με κάποια δημιουργική εργασία) ξεσπάει στους πολίτες που έρχονται στο γραφείο του να ζητήσουν πληροφορίες για κάποιο θέμα που τους απασχύλει.

1.4 Το πρόβλημα της μαθήσεως σε σχέση με την προσαρμογή.

Μάθηση (σχ. 1.4) είναι η διαδικασία εκείνη κατά την οποία το άτομο προσαρμόζει τις αντιδράσεις του για την πραγμάτωση ενός σκοπού. Είναι επομένως μια δραστηριότητα, η οποία προκαλεί μια προσαρμοστική μεταβολή στη συμπεριφορά.

Στην απλή γλώσσα η μάθηση σημαίνει την απόκτηση γνώσεων, δεξιοτήτων. Το επιακόλουθο αυτών των γνώσεων είναι η αλλαγή της συμπεριφοράς. Όταν λέμε για παράδειγμα ότι το παιδί έμαθε να συμπεριφέρεται ευγενικά, εννοούμε ότι εμφανίζει κάποια μεταβολή στη συμπεριφορά του, πράγμα που δεν συνέβαινε προηγουμένως.

Δύο επομένως είναι τα στοιχεία που περιλαμβάνονται στη μάθηση: α) Οι γνώσεις και β) η μεταβολή της συμπεριφοράς που είναι επακόλουθο των γνώσεων.

Το γιατί, το τι και το πώς της ανθρώπινης μαθήσεως έχουν αποτελέσει και εξακολουθούν να καλύπτουν σημαντικές περιοχές της ψυχολογίας.

Η μάθηση περικλείει όλο το δυναμικό του ανθρώπου, είναι μια δραστηριότητα στην οποία συμμετέχει η όλη προσωπικότητα, με στόχο τον αυτοέλεγχο και την ανεξάρτητη δράση. Γνώσεις, δεξιότητες και άλλες ικανότητες αποκτώνται με αυτήν τη δραστηριότητα, με την οποία ο άνθρωπος καθίσταται κύριος του εαυτού του και γνωρίζει πώς να αντιδρά σε όλες τις καταστάσεις της ζωής, ως ον που διαθέτει λογική. Κατευθύνει η μάθηση τις φυσικές δυνάμεις και ικανότητες του ατόμου, ενεργοποιεί όλες του τις δυνατότητες, αξιοποιεί όλες τις ευκαιρίες που δίδονται από το περιβάλλον του, βιοθά στο να ελέγχονται οι συγκινησιακές του εκδηλώσεις και κατευθύνει όλες τις πράξεις του προς ένα σκοπό.

Εκείνο που πρέπει να θυμόμαστε είναι ότι το μεγαλύτερο τμήμα της συμπεριφοράς του ανθρώπου είναι αποτέλεσμα μαθήσεως.

Οι φιλόσοφοι, οι κοινωνιολόγοι και οι ψυχολόγοι προσπάθησαν να ανακαλύψουν ποια είναι η αιτία του πρώτου χαμόγελου του παιδιού. Άλλα το ίδιο το μωρό μαθαίνει σχεδόν αμέσως ότι το χαμόγελό του προκαλεί ευχάριστες αντιδράσεις από μέρους των μεγάλων, γι' αυτό και το χρησιμοποιεί για να κερδίσει και να επηρεάσει τους άλλους ανθρώπους με τους οποίους έρχεται σε επαφή. Ας μην ξεχνάμε ότι τα ψάρια έχουν έτσι τέτοιο σχήμα και δομή ώστε να κολυμπούν, τα πιτηνά να πετάνε και ο άν-

Σχ. 1.4.

Μια εικόνα από το περιβάλλον μαθήσεως.

θρωπος να σκέφτεται. Αν σκεφθούμε λοιπόν ότι ο σκοπός της κοινωνικής ζωής είναι να δημιουργήσει μια καλύτερη ζωή για τους ανθρώπους, θα προσπαθήσουμε να οργανώσουμε αυτή την κοινωνική ζωή κατά τέτοιο τρόπο ώστε να ζούμε αρμονικά με τον εαυτό μας και με τους συνανθρώπους μας.

1.5 Αντικείμενο της ψυχολογίας.

Όπως όλες οι άλλες επιστήμες, έτσι και η ψυχολογία εξυπηρετεί δύο σκοπούς:

α) Μας βοηθά να γνωρίσουμε τα μυστικά της λειτουργίας του ανθρώπινου πνεύματος. Και τούτο αποτελεί μια από τις βασικές ανάγκες του ανθρώπου. Να γνωρίζει δηλαδή τι λαμβάνει χώρα μέσα στον εαυτό του και όσα συναντά γύρω στο περιβάλλον του. Περισσότερο όμως ενδιαφερόμασθε γι' αυτά που συμβαίνουν μέσα στον

εαυτό μας. Τούτο το κατορθώνομε με τη μελέτη της ψυχολογίας, η οποία μας βοηθά να συγκεντρώσουμε και να κατατάξουμε τα δεδομένα του ψυχικού βίου με τις μεθόδους που αυτή χρησιμοποιεί στην έρευνά της (όπως παρατήρηση, πείραμα κλπ., βλέπε Ειδικό Κεφάλαιο). Μας βοηθά επίσης να συσχετίσουμε αυτά τα δεδομένα με ορισμένους τύπους συμπεριφοράς για να βρούμε και να ερμηνεύσουμε τα βαθύτερα αίτια αυτών. Τέλος μας βοηθά, όπως είπαμε παραπάνω, να καταλήξουμε σε νόμους με γενικό κύρος, οι οποίοι και ρυθμίζουν όλη την πορεία των πνευματικών μας δραστηριοτήτων.

β) Η ψυχολογία όμως δεν περιορίζεται μόνο στο θεωρητικό μέρος, αλλά απλώνει τη δράση της και στην πρακτική εφαρμογή όλων των αρχών, νόμων και όλων επιτευγμάτων, στα οποία καταλήγει, για την καλύτερη αντιμετώπιση των προβλημάτων του ανθρώπου. Έτσι με το να γνωρίζομε τη δομή του ψυχικού βίου ενός ανθρώπου μπορούμε να ερμηνεύσουμε έναν ιδιόρρυθμο τύπο της συμπεριφοράς του και να του προτείνουμε ορισμένα μέτρα για τη βελτίωσή του. Ένας ψυχαναλυτής π.χ. προσπαθεί με την αναλυση των ονείρων να φέρει στη συνείδηση όλες εκείνες τις απωθημένες εμπειρίες, παραστάσεις, επιθυμίες και να διαφωτίσει πιθανές διαταραχές της προσωπικότητας, με σκοπό την αποκατάσταση της ψυχικής υγείας του ατόμου. Ένας άλλος ειδικός στον επαγγελματικό προσανατολισμό, χρησιμοποιώντας διάφορα «τεστ» και άλλες ψυχολογικές μεθόδους προσπαθεί να διαπιστώσει τις έμφυτες κλίσεις και τα ενδιαφέροντα του ατόμου και να το καθοδηγήσει κατάλληλα στην επιλογή του επαγγέλματος που του ταιριάζει.

Ο σχολικός ψυχολόγος εξ άλλου προσπαθεί να οργανώσει έτσι το περιβάλλον του σχολείου, ώστε να διευκολύνεται η μάθηση των παιδιών, επιδιώκει δε να ανακαλύψει τις περιπτώσεις των παιδιών εκείνων που έχουν ανάγκη ιδιαίτερης προσοχής. Φροντίζει επίσης ο σχολικός ψυχολόγος για την εξεύρεση μεθόδων και τρόπων επαναποκαταστάσεως της συμπεριφοράς των παιδιών αυτών.

Στη βιομηχανία η ψυχολογία προσπαθεί να δημιουργήσει την ατμόσφαιρα εκείνη, που θα βοηθήσει στη σωστή εκτίμηση του ανθρώπινου παράγοντα, με σκοπό τη βελτίωση των όρων εργασίας, που θα έχει ως συνέπεια την αύξηση της παραγωγής.

Αλλά δεν υπάρχει τομέας της ανθρώπινης δραστηριότητας, στον οποίο να μην προσφέρει τις υπηρεσίες της η ψυχολογία.

Βασική αρχή της ψυχολογίας, την οποία και ακολουθεί αυστηρά, είναι ότι η ψυχική ζωή του ανθρώπου είναι ενιαία. Δεν είναι δυνατόν να απομονωθούν τελείως τα ψυχικά φαινόμενα. Ο διαχωρισμός τους είναι τεχνητός και γίνεται για τη διευκόλυνση της έρευνας και την καλύτερη μελέτη ενός φαινομένου. Η αντίληψη αυτή, για την ενότητα της ψυχικής ζωής, δεσπόζει στη σύγχρονη ψυχολογία, όπως και η σχέση που υπάρχει μεταξύ της σωματικής και ψυχικής ζωής.

1.6 Ερωτήσεις.

- Πιστεύετε ότι η ψυχολογία ως επιστήμη ενδιαφέρεται μόνο για τις ψυχικές διαταραχές ή και για το φυσιολογικό όποιο; Τεκμηριώστε την απάντησή σας.
- Τι σημαίνει η φράση "ο ψυχικός βίος του ανθρώπου είναι ενιαίος";
- Πώς εξάγεται το συμπέρασμα ότι η ψυχολογία είναι επιστήμη;
- Ποια μεταβολή επέρχεται στη συμπεριφορά σας, όταν μάθετε κάπι καινούργιο; Παράδειγμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΤΟΥ ΕΑΥΤΟΥ ΜΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΣΥΝΑΝΘΡΩΠΩΝ ΜΑΣ

2.1 Τι μας προσφέρει η ψυχολογία;

Κάθε άτομο, σε οποιαδήποτε ηλικία και αν βρίσκεται, αντιμετωπίζει και προβλήματα που η βάση τους είναι ψυχολογική. Από τη βρεφική ηλικία μέχρι τη γεροντική, ο καθένας μας ζει καταστάσεις, που περιλαμβάνουν διάφορους τύπους σχέσεων με τους γύρω μας ανθρώπους. Οι ικανότητές του, τα κίνητρά του, ο τρόπος που σκέπτεται ένα άτομο, ίσως είναι ανεπαρκείς για μια σωστή αντιμετώπιση των δυσκολιών. Γι' αυτό και χρειάζεται κάποια βοήθεια για την καλύτερη κατανόηση όλων των παραγόντων, που περιλαμβάνονται σε μια δεδομένη κατάσταση. *Το πρωταρχικό λοιπόν μέλημα της ψυχολογίας είναι η ανθρώπινη προσαρμογή.* Κάθε άτομο εθίζεται σε μια πράξη από δυνάμεις που βρίσκονται μέσα ή έξω από τον εαυτό του. Αντιμετωπίζει ανάγκες, επιθυμίες ή διαφέροντα και προσπαθεί να βρει τρόπους ικανοποιήσεώς τους. Οι άνθρωποι και τα αντικείμενα που βρίσκονται στο περιβάλλον του, γίνονται κίνητρα που επηρεάζουν τη συμπεριφορά του. Ολόκληρη η ζωή ενός ανθρώπου περιλαμβάνει σειρά από αντιδράσεις, που είναι ικανοποιητικές ή μη ικανοποιητικές για τον ίδιο και που εγκρίνονται ή απορρίπτονται από τους συνανθρώπους του. Ένα παιδί δηλαδή ή ένας έφηβος ή ένας ηλικιωμένος προσπαθεί να επιτύχει τη σωστή προσαρμογή προς τις εσωτερικές του απαιτήσεις ή εκείνες του εξωτερικού του περιβάλλοντος. Η ψυχολογία προσπαθεί να εντοπίσει τις βασικές αρχές, που αναφέρονται σε μια καλή προσαρμογή και μετά να βοηθήσει τους ανθρώπους να εφαρμόσουν αυτές τις αρχές σε κάθε φάση των ανθρωπίνων σχέσεων, ώστε να γίνουν «καλά προσαρμοσμένα» άτομα και δημιουργικά μέλη της κοινωνίας, στην οποία ανήκουν.

2.2 Περιοχές ανθρωπίνων σχέσεων.

Τα προβλήματα προσαρμογής που αντιμετωπίζει ένα άτομο μπορεί να αναφέρονται:

- Στις σχέσεις δύο ατόμων, π.χ. δασκάλου και μαθητή ή συζύγων.
- Στις σχέσεις εγός ατόμου με μια ομάδα, π.χ. εργάτης - συνεργάτες ή παιδί - αδέλφια.
- Στις σχέσεις μιας ομάδας με μια άλλη ομάδα, π.χ. σωματείο προς σωματείο ή έθνος με έθνος.

- Στις σχέσεις ενός ανθρώπου με ένα αντικείμενο, π.χ. οδηγός με το αυτοκίνητο ή έπιστημονας με τα επιστημονικά όργανα.
- Στις σχέσεις μεταξύ αξιών, π.χ. τιμιότητα με ειλικρίνεια ή με άμεση ικανοποίηση μιας επιθυμίας.

Όλες αυτές οι περιοχές των ανθρωπίνων σχέσεων περικλείουν πολλούς παράγοντες, που επηρεάζουν αυτές τις σχέσεις. Έργο της ψυχολογίας είναι να βοηθήσει το άτομο να αναλύσει αυτούς τους παράγοντες, να αναγνωρίσει τη σπουδαιότητά τους και τελικά να ρυθμίσει έτσι τη συμπεριφορά του, ώστε να αντιμετωπίσει το πρόβλημα ικανοποιητικά.

2.3 Τα προβλήματα του σύγχρονου ανθρώπου.

Αναμφισβίτητο γεγονός, για κάθε άνθρωπο που σκέπτεται λογικά, είναι ότι η ανθρωπότητα περνάει σήμερα σεβαρή κρίση. Η κρίση αυτή επηρεάζει όλες τις φάσεις της πρωσπικότητας του ανθρώπου και αυξάνει τις νευρικές και ψυχολογικές διαταραχές. Τα βασικότερα αίτια αυτής της κρίσεως είναι ψυχολογικής φύσεως. Ο σύγχρονος άνθρωπος έχει στρέψει την προσοχή του και τη σκέψη του προς τα έξω. Και ενώ στον Επιστημονικό και στον τεχνολογικό τομέα έχει φθάσει σε αξιοθάύμαστο επίπεδο, εν τούτοις ο ίδιος αυτός άνθρωπος δεν κατόρθωσε να αντιμετωπίσει ικανοποιητικά τα βασικότερα προβλήματα των ανθρωπίνων σχέσεων στο σπίτι του, στο σχολείο, στην εργασία του και στην κοινωνία, στην οποία ανήκει. Έτσι, ενώ θα έπρεπε με τις επιπεύξεις και τις κατακτήσεις στον επιστημονικό και τον τεχνολογικό τομέα ο άθρωπος να απολαμβάνει αυτά τα αγαθά με ηρεμία και ψυχική ικανοποίηση, οι συγκρούσεις, το άγχος και σε πολλές περιπτώσεις η δυστυχία είναι τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του σημερινού ανθρώπου.

Δεν κατόρθωσε επομένως ο άνθρωπος να λύσει τα βασικά προβλήματα της ζωής του και ειδικότερα εκείνα, που θα του εξασφάλιζαν μια ισορροπημένη και απαλλαγμένη από τις συγκρούσεις ζωή. Ο άνθρωπος έχει γίνει ο χειρότερος εχθρός του ανθρώπου και όσο πιο κοντά ζει ο ένας στον άλλο, τόσο περισσότερη εχθρότητα αναπτύσσει, τόσο περισσότερο πολεμάει ο ένας τον άλλο, τόσο περισσότερο φοβάται ο ένας τον άλλο. Σήμερα, περισσότερο από κάθε άλλη εποχή, η ανθωπότητα κινδυνεύει να καταστραφεί από τα ίδια της τα δημιουργήματα. Η επιστημονική και η τεχνική πρόοδος, χωρίς να είναι υπαίτιες γι' αυτό, δεν κατόρθωσαν ακόμα να προσφέρουν βοήθεια στον τομέα της επιλύσεως των ατομικών και των ομαδικών συγκρούσεων, που μας κατατυραννούν και παρεμποδίζουν την αρμονική συμβίωση με τον εαυτό μας και με τους συνανθρώπους μας.

Η σωτηρία βρίσκεται στην πρόοδο που θα δημιουργήσει ο άνθρωπος στον τομέα της έρευνας της εσωτερικής του ζωής για την οποία πολύ λίγα γνωρίζει. Γι' αυτό και η ανάπτυξη της ψυχολογίας πρέπει να θεωρείται μια από τις υπουργιότερες προόδους της εποχής μας, γιατί είναι εκείνη που μας βοηθεί στη γνώση του εαυτού μας.

Δεν μπορεί βέβαια να συγχριθεί η ψυχολογία με τις ακριβείς (δηλαδή τις θετικές) επιστήμες ως προς την εφαρμογή των πουστικών μεθόδων. Είναι δύμας γενικά παραδεκτό ότι η ψυχολογία είναι κυρίως πρακτική Επιστήμη. Ο σύγχρονος άν-

Θρωπος έχει την τάση να θεωρεί ως πραγματικό μόνον ό,τι είναι χειροπιαστό. Αυτό όμως δεν ανταποκρίνεται προς την πραγματικότητα και πρέπει να διορθωθεί στις σκέψεις των ανθρώπων. Ένα κύμα θυμού π.χ. είναι τόσο πραγματικό, όσο και ένα κύμα της θάλασσας. Και τα δύο φαινόμενα έχουν τα αίτιά τους και δημιουργούν τα αποτελέσματά τους, και τα δύο μπορούν να παρατηρηθούν και να περιγραφούν. Η φανταστική εικόνα ενός πύργου είναι τόσο πραγματική όσο και ο ίδιος ο πύργος. Είναι πραγματική σαν μια υποκειμενική εμπειρία, αλλά είναι πραγματική και από την άποψη ότι αποτελεί την πρωταρχική ιδέα για την κατασκευή του πύργου. Με τη νόηση, υποστηρίζει ο Πλάτων (βλέπε παρακάτω τα σχετικά με την ιστορική επισκόπηση), μπορεί ο άνθρωπος να δει την αλήθεια. Λειτουργεί δε η νόηση με τις ιδέες, οι οποίες είναι νοητές και δχι ορατές.

Μερικά γεγονότα του ψυχικού βίου, όπως π.χ. οι εμπειρίες της πρώτης παιδικής ηλικίας, φαίνονται σαν να χάνονται χωρίς ν.ν αφήνονταν πίσω τους ίχνη. Αυτό όμως δεν συμβαίνει κα: τι ψυχανάλυση μας το έχει αποδείξει. Το περιεχόμενο της ψυχής εξακολουθεί να υπάρχει και να εργάζεται στο ασυνείδητο, μερικές φορές μάλιστα με καταστρεπτικά αποτελέσματα για τη συνειδητή προσωπικότητα. Κατά συνέπεια η ψυχή (ο ψυχικός βίος) είναι τόσο πραγματική όσο και τα ορατά πράγματα.

Η σύγχρονη φυσική έχει αποδείξει ότι η ύλη είναι καθαρή ουσία, που μετατρέπεται σε ενέργεια. Αυτό σημαίνει ότι η ενέργεια μπορεί να θεωρηθεί σαν γέφυρα ανάμεσα στην ψυχή και στην ύλη. Τα ψυχικά φαινόμενα, όπως και τα φυσικά, περικλείουν μια ενέργεια, που την αναγνωρίζομε κάθε φορά που μιλάμε για το βαθύμο της εντάσεως των συγκινήσεών μας, των σκέψεών μας, των πνευματικών μας εικόνων κλπ.

2.4 Ερωτήσεις.

- Ποια είναι η έννοια της προσαρμογής και πώς επιτυγχάνεται;
- Νομίζετε ότι η κρίση που χαρακτηρίζει τη σημερινή εποχή οφείλεται μόνο στην εκρηκτική ανάπτυξη της τεχνολογίας;
- Πότε λησμονούνται οι εμπειρίες της πρώτης παιδικής ηλικίας;
- Αναφέρατε δυο παραδείγματα στα οποία να φαίνεται καθαρά η προσφορά της ψυχολογίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

3.0 Γενικά.

Παρά το γεγονός ότι τα ψυχολογικά προβλήματα άρχισαν να εξετάζονται σε ένα ιδιαίτερο επιστημονικό κλάδο κατά τους τελευταίους αιώνες, εν τούτοις είναι τόσο παλαιά όσο και η ανθρώπινη σκέψη. Αρχικά τα ψυχικά φαινόμενα εξετάζονταν με γνώμονα τις θρησκευτικές δοξασίες, που επικρατούσαν κάθε φορά, και αργότερα στα πλαίσια της φιλοσοφίας. Αξιόλογες περιγραφές καθαρά ψυχολογικού περιεχομένου μπορούμε να βρούμε τόσο σε θρησκευτικά όσο και σε άλλα κείμενα της παλαιάς εποχής. Παρακάτω θα προβούμε σε σύντομη ιστορική επισκόπηση των προσπαθειών για την εξέταση των ψυχικών φαινομένων.

3.1 Πρωτόγονος ανιμισμός (ψυχολατρεία).

Ο πρωτόγονος άνθρωπος απέδιδε σε όλα τα όντα της φύσεως, έμψυχα και άψυχα, τις ίδιες πνευματικές διαδικασίες που είχε και ο ίδιος. Η άποψη αυτή είναι γνωστή ως *πρωτόγονος ανιμισμός* και βασίζεται στη θεωρία του E.B. Tylor (Αμερικανού), που την ανέπτυξε στο βιβλίο του «Αρχέγονοι Πολιτισμοί» το 1871. Πίστευαν οι πρωτόγονοι ότι καλά ή κακά πνεύματα προκαλούσαν τα διάφορα φυσικά φαινόμενα, όπως τις χιονοστιβάδες, την ανατολή και τη δύση του ήλιου, την αρρώστεια ή την υγεία.

3.2 Οι πρώτες φυσικές ερμηνείες (Προσωποκρατική Περίοδος).

Στην προσωποκρατική περίοδο συναντάμε μια προσπάθεια επιστημονικής ερμηνείας του κόσμου. Η Θρησκεία όμως και κυρίως ο θρησκευτικός μύθος αποτελούν πηγές στις οποίες προσφεύγουν για την ερμηνεία των ψυχικών φαινομένων.

Ο Θαλής ο Μιλήσιος (624 – 548 π.Χ.) μαζί με τους Αναξίμανδρο (611 – 546 π.Χ.) και τον Αναξιμένη (588 – 524 π.Χ.) ηταν σίγουροι ότι τα μυστηριώδη φαινόμενα ή τα υπερφυσικά όντα είναι απόλυτα «αποκυήματα» της φαντασίας και ότι επιστημονικές ερμηνείες των φυσικών φαινομένων πρέπει να πάρουν τη θέση αυτών των ανευθύνων σκέψεων. Το νερό ήταν κατά το Θαλή το βασικό στοιχείο. Ο Αναξίμανδρος βρήκε ότι υπάρχει κάποια ουσία σε διαρκή κίνηση που αποτελεί και τη βασική πραγματικότητα. Ο Αναξιμένης πίστευε ότι το βασικό και μοναδικό στοιχείο είναι ο αέρας.

Ο Εμπεδοκλής (495 – 435 π.Χ.) αναγνώρισε τέσσερα χωριστά βασικά στοι-

χείο στον κόσμο: τη γη, τον αέρα, τη φωτιά και το νερό. Το ανθρώπινο σώμα συνισταται από τα τέσσερα αυτά στοιχεία. Τα οστά, οι μυς και τα σπλάχνα έχουν προέλθει από τη γη, τα υγρά του στόματος από το νερό, οι λογικές ή πνευματικές λειτουργίες από τη φωτιά και οι λειτουργίες διατηρήσεως της ζωής από τον αέρα.

Σ' αυτές τις έννοιες του Εμπεδοκλή στηρίζονται οι τέσσερις σωματικοί τύποι του *Ιπποκράτη*, του πατέρα της Ιατρικής. Είναι δε αυτοί: ο αιματώδης, ο μελαγχολικός, ο χολερικός και ο φλεγματικός. Σ' αυτούς τους τύπους αντιστοιχούν οι ψυχοχολογικοί: αισιόδοξος, καταθλιπτικός, οργίλος και ληθαργικός.

Ο Δημόκριτος (460 – 370 π.Χ.) πίστευε ότι ο κόσμος αποτελείται από μικροσκοπικά, αδιαίρετα μέρη που λέγονται άτομα. Το μυαλό του ανθρώπου σύγκειται, κατά το Δημόκριτο, από τα άτομα. Όλες δε οι πνευματικές δραστηριότητες μπορούν να ερμηνευθούν με βάση τις μηχανιστικές αρχές. Μερικοί σύγχρονοι ψυχολόγοι προσπάθησαν επίσης να δώσουν μηχανιστική ερμηνεία στις πνευματικές δραστηριότητες. Ένας από αυτούς είναι ο αμερικανός ψυχολόγος *John B. Watson*.

3.3 Αρχές διακρίσεως μεταξύ σώματος και ψυχής (Κλασσική Ελλάδα).

Ο πρωτόγονος δυισμός έχει την αρχή του στον **Αναξαγόρα** (500 – 425 π.Χ.) φίλο του Περικλή. Ο Αναξαγόρας πίστευε ότι πρέπει να υπάρχουν περισσότερα από τέσσερα στοιχεία στον κόσμο (πολλαπλότητα). Ο *Nous* θέτει σε κίνηση όλα αυτά τα στοιχεία, αφού έχει τη δύναμη να ελέγχει την ύλη.

Ο Σωκράτης: (470 – 399) κυρίως έστρεψε την προσοχή των στοχαστών στην εξέταση του εσωτερικού κόσμου του ανθρώπου και συνετέλεσε σημαντικά στην πρόοδο της ψυχολογικής έρευνας. Παραδεχόταν την *αθανασία* και την *αὐλία* της ψυχής. Και ο αέρας, όπως υποστηρίζει ο Σωκράτης, είναι αόρατος αλλά από τις ενέργειές του αποδεικνύεται η ύπαρξή του. Το ίδιο συμβαίνει και με την ψυχή. Την αίσθηση, τη μνήμη και το λογισμό θεωρεί ο Σωκράτης ως γνωστικές λειτουργίες με τη βοήθεια των οποίων διακρίνομε τα «*αφέλιμα* και *βλαβερά*». Η αιδώς και ο φόβος είναι συναισθήματα έμφυτα στον άνθρωπο και είναι φαινόμενα του ομαδικού και όχι του ατομικού βίου.

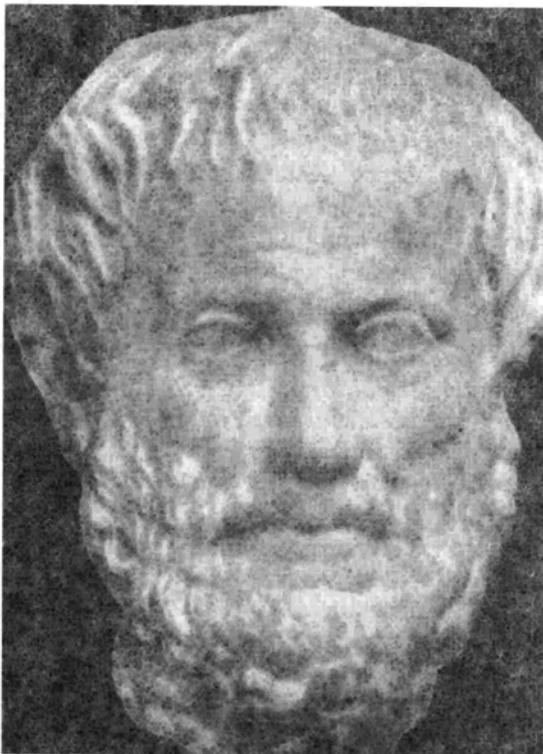
Ο Ξενοφών (430 – 354) στα συγγράμματά του περιλαμβάνει όχι μόνο τις ψυχολογικές αντιλήψεις του δασκάλου του Σωκράτη αλλά και τις δικές του. Αναφέρει οπικιές απάτες (Ιππαρχικός 5,5) καθώς και τη σωματική εκδήλωση των συναισθημάτων. Άλλα και τις βάσεις της χαρακτηρολογίας έβαλε ο Ξενοφών με τις ψυχογραφίες των Ελλήνων στρατηγών των Μυρίων.

Ο Πλάτων (429 – 347) είναι ο πρώτος που επεχείρησε την κατάταξη των ψυχικών φαινομένων σε γνωστικά, συναισθηματικά και βουλητικά (λογιστικό, θυμοειδές και επιθυμητικό). Πέντε δε είναι οι γνωστικές λειτουργίες κατά τον Πλάτωνα: η *αίσθηση*, η *αντίληψη*, η *μνήμη*, η *Φαντασία*, και η *διανόηση*. Η αίσθηση και η αντίληψη αναφέρονται στο παρόν, ενώ η μνήμη στο παρελθόν. Η φαντασία δημιουργεί νέα πλάσματα από τα στοιχεία της πραγματικότητας, όσο γιά τη διανόηση κύριο γνώρισμά της κατά τον Πλάτωνα είναι η δημιουργία του νέου.

Τα συναισθήματα κατά τον Πλάτωνα έχουν βιολογική σκοπιμότητα, αφού χαιρόμαστε όταν ικανοποιούμε τις ανάγκες μας και λυπόμαστε όταν δεν τις ικανοποιούμε. Τα συναισθήματα έχουν υποκειμενικό χαρακτήρα και διαρκώς μεταβάλλονται. Τα διακρίνει δε σε υλικά, όπως είναι η πείνα και η δίψα, και σε πνευματικά,

που είναι προϊόντα της μαθήσεως και της πνευματικής αναπτύξεως. Την επιθυμία και τη βούληση θεωρεί ο Πλάτων ως συνειδητές μορφές του «κορέγεσθαι». Τις επιθυμίες τις διακρίνει σε **αναγκαίες - αφέλιμες** και σε **μη αναγκαίες - ανωφελείς**. Η βουλητική ενέργεια εξ άλλου αποβλέπει πάντοτε σε κάποιο απώτερο σκοπό.

Ο Αριστοτέλης: (384 – 322) θεωρείται ως ο πατέρας της ψυχολογίας (σχ. 3.3). Την «ιστορία για την ψυχή», όπως πιστεύεται, ήταν η πρώτη εργασία στην ιστορία της ψυχολογίας.

Σχ. 3.3.
Αριστοτέλης, που θεωρείται ως ο πατέρας της Ψυχολογίας.

Δεν είναι ανεξάρτητη και υπερκόσμια οντότητα η ψυχή, όπως παραδέχεται ο Πλάτων, αλλά ζωοδότρα δύναμη, που είναι ενωμένη με το σώμα. Το σώμα υπάρχει μόνο εφ' όσαν το ζωογονεί η ψυχή. Η **εντελέχεια**, που είναι έννοια βασική στην Αριστοτελική ψυχολογία, υπάρχει μέσα στο σώμα ως ενέργεια, που έχει μέσα της το τέλος (το σκοπό) (εν-τέλος-έχει). Δεν δημιουργήθηκε η ψυχή από το σώμα, αλλά το σώμα από την ψυχή.

Ο Αριστοτέλης θεωρείται ιδρυτής της ψυχολογίας ως επιστήμης, αφού τα ψυχολογικά προβλήματα τα εξετάζει όχι μόνο από τη σκοπιά του μεταφυσικού αλλά και ως επιστήμονας. Τούτο φαίνεται στα βιβλία του «Περί ψυχής», «Περί αισθήσεως και αισθητών», «Περί μνήμης και καταστάσεως», «Περί ενυπνίων» κ.ά. Δια-

κρίνει δε, όπως και ο Πλάτων, τρεις μεγάλες κατηγορίες ψυχικών φαινομένων. Τα **γνωστικά**, τα **συναισθήματα** (πάθη, όπως τα ονομάζει ο ίδιος) και τα **βουλητικά** (το ορέγεσθαι). Ως γνωστικές λειτουργίες ο Αριστοτέλης αναφέρει την **αίσθηση**, τη **φαντασία**, τη **μνήμη**, και τη **νόηση**, που είναι και η ανώτερη από όλες τις ψυχικές λειτουργίες.

Μετά από τον Αριστοτέλη έχουμε κάποια στασιμότητα. Το ίδιο ισχύει και για τους Ελληνιστικούς χρόνους, για τη Ρωμαϊκή εποχή, για τη Βυζαντινή εποχή και για το Μεσαίωνα της Ευρώπης. Άλλα και η Αναγέννηση δεν έχει να παρουσιάσει σημαντικές προόδους στον τομέα της ψυχολογίας.

3.4 Νεώτερη ψυχολογία.

Η νεώτερη ψυχολογία θα μπορούσαμε να πούμε ότι αρχίζει με το Γαλλο φιλοσόφο Καρτέσιο (1596 – 1650). Ο Καρτέσιος παραδεχόταν ότι τα ζώα είναι αυτόματα, ότι ενεργούν δηλαδή σαν μηχανές και ότι οι άνθρωποι είναι το ίδιο στην παράλογη συμπεριφορά τους.

Ψυχή και σώμα είναι δύο διαφορετικά πράγματα που αποτελούν δύο διαφορετικούς και ανεξάρτητους κόσμους. Η συνείδηση βρίσκεται στο σώμα, αλλά δεν κατέχει κανένα χώρο σ' αυτό. Είναι η συνείδηση, όπως ο ίδιος υποστηρίζει, ουσία που δεν μπορεί να εκταθεί, γιατί η έκταση είναι ιδιότητα μόνο του σώματος. Ο Καρτέσιος θεωρούσε τον οργανισμό σαν ένα πολύπλοκο μηχανισμό, που μπορεί να δρα με το φως, με τον ηχο ή με άλλους ερεθισμούς, χωρίς τη μεσολάβηση καμίας εσωτερικής δυνάμεως. Έτσι ενίσχυσε τη γνώμη ότι η συμπεριφορά και η εμπειρία ερμηνεύονται σε συνάρτηση με τις δραστηριότητες των αισθητηρίων οργάνων του νευρικού συστήματος και των μυών.

Λίγο αργότερα παρουσιάζεται ο λεγόμενος **ψυχοφυσικός παραλληλισμός του Σπινόζα** (1632 – 1677), που είναι αντίθετος με τις απόψεις του Καρτέσιου. Ο Σπινόζα υποστήριζε ότι το σώμα και η ψυχή δεν είναι διάφορες ουσίες, αλλά δύο όψεις της ίδιας ουσίας.

Η **εμπειρική ψυχολογία**, που εμφανίζεται κατά την ίδια εποχή, διδάσκει πόσο μεγάλη ήταν η σημασία των αισθήσεων για τις γνωστικές λειτουργίες. Αρχή της γνώσεως είναι η εμπειρία.

Τέλος η **Βρετανική ψυχολογία**, που άρχισε το 1690 με το φιλόσοφο *John Locke* (1632 - 1704), πρεσβεύει ότι κάθε τι που βρίσκεται στο νου προέρχεται από εμπειρίες. Άποψη που τη συναντάμε στην αρχαία Ελλάδα και σύμφωνα με την οποία η ψυχή του νηπίου είναι άγραφος χάρτης, που γεμίζει με την εμπειρία, πράγμα που δεν υποστηρίζεται από τη σύγχρονη ψυχολογία.

3.5 Πειραματική ψυχολογία.

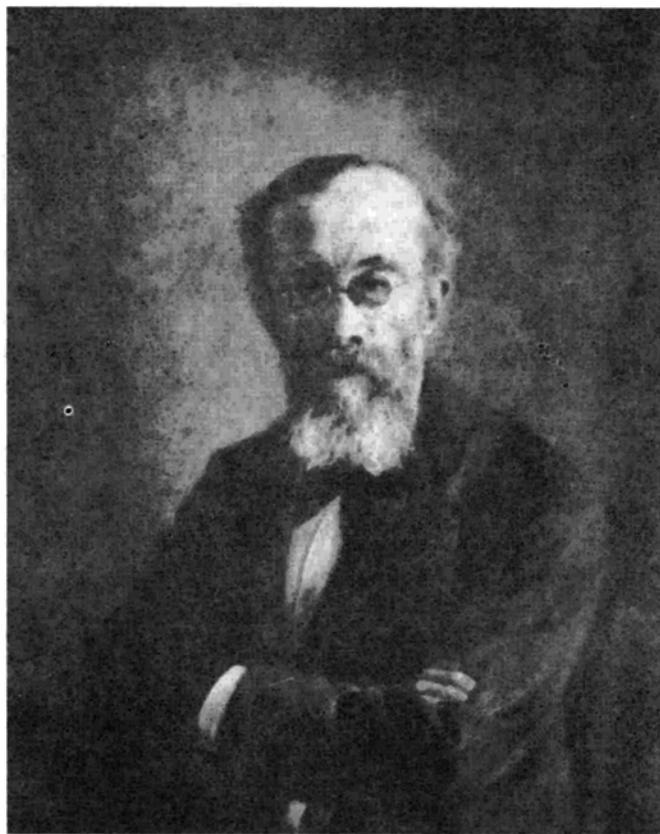
Αξιόλογη προσπάθεια για τη θεμελίωση της νέας επιστήμης (της ψυχολογίας) έγινε από το τέλος του 18ου μέχρι τις αρχές του 19ου αιώνα.⁷ Η πειραματική ψυχολογία πιστεύει ότι η ασφαλέστερη μέθοδος για να ελέγχουμε τις διάφορες υποθέσεις είναι ο **πειραματισμός**. Το εργαστηριακό δε πείραμα αποτέλεσε το σπουδαιότερο επιχείρημα για την καθέρωση της ψυχολογίας ως επιστήμης.

Ο Γερμανός *Johannes Müller* (1801 – 1858) θεωρείται ως πατέρας της

Πειραματικής Ψυχολογίας. Το 1826 ο Μύλλερ διετύπωσε τη θεωρία ότι η φύση της ποιότητας των αισθήσεων εξαρτάται από το ιδιαίτερο νεύρο που ερεθίζεται.

Ο Ernst Weber (1795 – 1878) διετύπωσε τον περίφημο νόμο, σύμφωνα με τον οποίο το αίσθημα είναι ανάλογο προς το λογάριθμο του ερεθίσματος. Αυτή την εποχή αρχίζει και η πειραματική ψυχολογία. Τρεις διακεκριμένοι επιστήμονες πρόσφεραν τις υπηρεσίες τους σ' αυτήν.

Ο Hermann Von Helmholtz (1821 – 1894), ο Gustav Fechner (1801 – 1837) και ο Wilhelm Wundt (1832 – 1920). Ο τελευταίος αποτελεί πραγματικό ορόσημο στην Ιστορία της πειραματικής ψυχολογίας (σχ. 3.5). Ο Wundt έγραψε το πρώτο βιβλίο της Φυσιολογικής ή της Πειραματικής Ψυχολογίας. Είναι εκείνος που ίδρυσε το πρώτο ψυχολογικό έργαστριο στη Λειψία της Γερμανίας το 1879. Ο Βουντ πίστευε ότι μπορούσε να αναλύσει το περιεχόμενό της συνειδήσεως με την ενδοσκόπηση. Μετά από τον Βούντ και άλλοι ίδρυσαν ψυχολογικά Εργαστήρια στα οποία έγιναν αρκετά πειράματα.

Σχ. 3.5.

Wilhelm Wundt, ιδρυτής της πειραματικής ψυχολογίας.

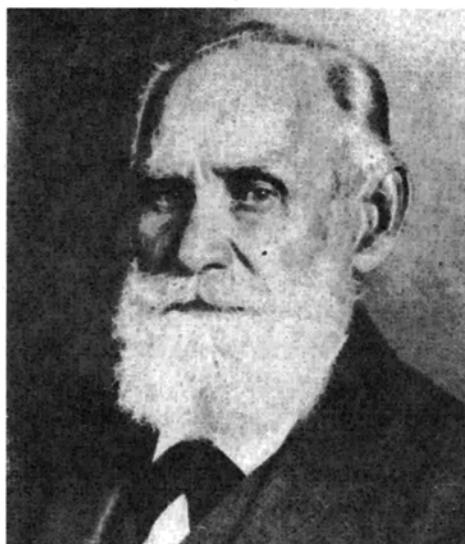
Στην Ελλάδα το πρώτο Ψυχολογικό Εργαστήριο ιδρύθηκε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών από τον καθηγητή Θεόφιλο Βορέα.

3.6 Σύγχρονα ψυχολογικά ρεύματα.

α) Θεωρία της ψυχολογίας της συμπεριφοράς.

Κύριοι Εκπρόσωποι: Οι κυριότεροι εκπρόσωποι της θεωρίας της ψυχολογίας της συμπεριφοράς είναι ο *I. P. Pavlov* (1849 – 1936) στη Ρωσία (σχ. 3.6α) και στην Αμερική ο *J. B. Watson* (1878 – 1956) (σχ. 3.6β).

Ο *Pavlov* έκανε μια προσπάθεια να προσεγγίσει αμοιβαία την ψυχολογία και τη φυσιολογία χωρίς αυτό να σημαίνει την υπαγωγή της μιας στην άλλη.

Σχ. 3.6α.

Ivan Pavlov, ιδρυτής της θεωρίας των εξαρτημένων αντανακλαστικών.

Με τη φυσιολογική του θεωρία ο *Pavlov* (σχ. 3.6α) έφερε στο φως μηχανισμούς, όπως είναι ο εγκεφαλικός φλοιός ως έδρα μιας δραστηριότητας, που την ονομάζει **ανώτερη νευρική δραστηριότητα**. Είναι μια δραστηριότητα συνδέσεως όλων των ερεθισμών ή επιδράσεων μεταξύ τους, είτε αυτοί προέρχονται από τον έξω κόσμο, με τη μεσολάβηση των αισθήσεων, είτε από τον ίδιο τον οργανισμό. Εκτός από τον εγκεφαλικό φλοιό υπάρχουν και οι **υποφλοιώδεις σχηματισμοί**, που είναι τα κέντρα της φυσικής ζωής, των ενστίκτων και των αυτοματισμών. Η διάκριση αυτή μεταξύ του φλοιού και της υποφλοιώδους ύλης, αντιστοιχεί προς εκείνη που έκαμε ο Παυλώφ ανάμεσα στα συνειρμικά ή εξαρτημένα αντανακλαστικά και σ' εκείνα που είναι αυθόρυμητα ή απόλυτα. Το εξαρτημένο αντανακλαστικό είναι «επίκτητο», το διακρίνει η αστάθεια και προϋποθέτει την ύπαρξη έμφυτου αντανακλαστικού πάνω στο οποίο στηρίζεται.

Γνωστό είναι το κλασικό πείραμα του Παυλώφ για τα εξαρτημένα αντανακλαστικά.

Η πρώτη φάση του πειράματος περιλαμβάνει ένα ζώο, συνήθως σκύλο, που κλείνεται μέσα σε ένα θάλαμο και προσδένεται κατάλληλα, ώστε να μη μπορεί να

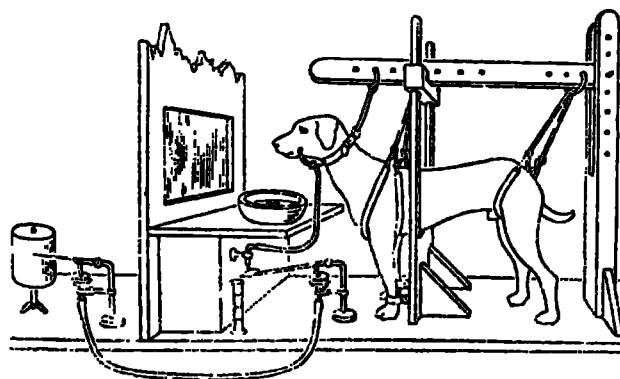
μετακινηθεί. Με ειδική συσκευή παρουσιάζομε στο σκύλο ένα κομμάτι κρέας. Παρατηρούμε «έκκριση» σιέλου η ποσότητα του οποίου μπορεί νά μετρηθεί. Στη δεύτερη φάση παρουσιάζομε ένα ουδέτερο ερέθισμα, ένα ήχο π.χ. ο οποίος και δεν προκαλεί έκκριση σιέλου.

Στην τρίτη φάση παρουσιάζομε διαδοχικά τα δύο ερεθίσματα. Πρώτα τον ήχο και ύστερα από λίγα δευτερόλεπτα το κρέας. Θα δούμε να επαναλαμβάνεται η έκκριση σιέλου με την εμφάνιση του κρέατος. Όταν για αρκετό διάστημα επαναλαμβανεται το ζεύγος των ερεθισμάτων, θα παρατηρήσομε ότι αν αποκλείσομε το κρέας μόνος του ο ήχος προκαλεί την ίδια ποσότητα σιέλου που είχαμε στην πρώτη φαση. Το νέο ερέθισμα πάρει τη θέση του φυσιολογικού και από ουδέτερο μεταβλήθηκε σε αποτελεσματικό. Το νέο αυτό ανακλαστικό, που είναι φυσιολογικό και ψυχολογικό, ονομάζεται **εξαρτημένο**.

Ο Παυλόφ, που έλαβε το βραβείο Νόμπελ για τη διατριβή του "Το έργο των πεπτικών αδένων" ασχολήθηκε με την ψυχιατρική στα 80 του χρόνια, με τις μελέτες του δε "Υποκατάστατες (εξαρτημένες) Ανακλαστικές Κινήσεις στην Ψυχιατρική" έγινε ο εισιγητής νέας μεθόδου θεραπείας των διαταραχών της συμπεριφοράς που στηρίζεται στην αρχή της υποκαταστάσεως (conditioning). Απέδειξε δηλαδή ο Παυλόφ ότι συνδυασμοί άσχετων μεταξύ τους ερεθισμάτων, που επαναλαμβάνονται για ένα χρονικό διάστημα, μπορούν, και όταν ακόμη χωρισθούν, να προκαλούν αντίστοιχες οργανικές και "ψυχικές" αντιδράσεις.

Είναι γνωστό ότι οι συναισθηματικές αντιδράσεις, οι προτιμήσεις-συμπάθειες και αντιπάθειες μας έχουν μεταξύ τους κάποια σύνδεση. Εκτιμούμε και επιδιώκουμε π.χ. πράγματα που σχετίζονται με κάπιε ευχάριστο και υποτιμούμε, αποφεύγομε ή απορρίπτουμε ότι έχει για μας μια δυσάρεστη σύνδεση.

Διατύπωσε επίσης ο Παυλόφ και ορισμένες αρχές μαθήσεως, όπως είναι η ενίσχυση (αμοιβή), η απόσταση ενισχύσεως (η υποκατάσταση εδώ εξαρτάται από τη χρονική σχέση, που υπάρχει ανάμεσα στον φυσικό και στον υποκατάστατο ερεθισμό), η γενίκευση, που οφείλεται στην αδυναμία του ατόμου να διακρίνει λεπτομέρειες και διαφορές, και η απόσβεση της υποκαταστάσεως. Η προοδευτική δηλαδή μείωση της μιας υποκατάστατης αντιδράσεως που προκύπτει από την παρουσίαση του υποκατάστατου ερεθισμού και επανάληψη, χωρίς ενίσχυση, από το φυσικό ερεθισμό. Στην αρχή αυτή στηρίζεται και η δημιουργία συνηθειών.

Συσκευή Pavlov.

Η φυσιολογική θεωρία του Παυλώφ, παρά το γεγονός ότι προσφέρεται για τη συμπεριφορά των ζώων και ορισμένες κατώτερες μορφές μαθήσεως στον άνθρωπο, εν τούτοις είναι τελείως ανεπαρκής για την ερμηνεία των ανωτέρων ψυχικών λειτουργιών, που αποτελούν και το κύριο γνώρισμα του ανθρώπου.

Ο Αμερικανός *Watson* από το άλλο μέρος (σχ. 3.6β) που, όπως είπαμε παραπάνω, θεωρείται και ως ιδρυτής της ψυχολογίας της συμπεριφοράς, στο βιβλίο του «η ψυχολογία από την άποψη ενός μπεχαβιοριστή» διετύπωσε τα εξής κύρια χαρακτηριστικά της θεωρίας του:

— Η ψυχολογία από «Επιστήμη της συνειδήσεως», γίνεται «Επιστήμη της συμπεριφοράς».

— Μόνο αντικειμενικές μέθοδοι πρέπει να χρησιμοποιούνται, και έτσι αποκλείεται η αυτοπαρατήρηση - ενδοσκόπηση.

— Περισσότερη έμφαση πρέπει να δίνεται στις επίκτητες μορφές συμπεριφοράς.

Βασική αρχή της παραπάνω θεωρίας είναι ότι η προσωπικότητα διαμορφώνεται από το περιβάλλον. Η οργανική δέ σχέση μεταξύ των ποικίλων μορφών της συμ-

Σχ. 3.6β.

John Watson, ιδρυτής της ψυχολογίας της συμπεριφοράς.

περιφοράς και των βιολογικών λειτουργιών είναι πάντοτε μια απάντηση σε ένα ερέθισμα από το περιβάλλον. Η συνειρμική σχέση «ερέθισμα - αντίδραση» είναι πρωταρχική στην ψυχολογία της συμπεριφοράς.

Η θεωρία της ψυχολογίας της συμπεριφοράς κατηγορήθηκε για το ότι στην προσπάθειά της για ακρίβεια και σταθερότητα των αποτελεσμάτων κατάντησε να είναι μια «ψυχολογία χωρίς ψυχή». Τα πειράματα τα βασικά έγιναν με ζώα και όχι με ανθρώπους. Οι αντίπαλοί της την αποκαλούν περιφρονητικά «ψυχολογία τών πειραματοζώων».

Β) Ψυχοδυναμική.

1) Η ψυχαναλυτική θεωρία του Φρόιντ.

— Βιογραφικό σημείωμα:

Ο *Sigmund Freud* γεννήθηκε στις 6 Μαΐου του 1856 στο *Freiburg* κοντά στο *Mähren* της Αυστρίας (σχ. 3.6γ). Σπούδασε στη *Βιέννη* όπου και εργάσθηκε ως νευρολόγος (νευρίατρος) στο εκεί Πανεπιστήμιο. Το 1938 εξορίσθηκε από τους Χιτλερικούς και κατέφυγε στο *Λονδίνο* όπου και πέθανε στις 29 Σεπτεμβρίου του 1939.

Με υποτροφία μαθήτευσε επί ένα χρόνο κοντά στο *Γάλλο* καθηγητή *Charcot*. Κατά το *Freud* το ασυνείδητο αποτελείται από άγνωστες σε μας δυνάμεις, που έχουν την έδρα τους στα μύχια της ψυχής μας και που έχουν την τάση νάρθουν στη συνείδηση.

— Δομή του ψυχικού βίου κατά τον Φρόιντ.

Η προσωπικότητα κατά τον Φρόιντ αποτελείται από τρία χωριστά αλληλοεξαρτώμενα συστήματα:

Σχ. 3.6γ.

Sigmund Freud, ιδρυτής της ψυχαναλύσεως.

Το προεγώ ή το εκείνο, που είναι το πρωταρχικό σύστημα της προσωπικότητας. Είναι το υλικό με το οποίο το εγώ και το υπερεγώ αποκτούν διάφορη μορφή. Είναι το προεγώ η αποθήκη της ενστικτώδους ψυχικής ενέργειας (Λίμπιντο) και είναι τελείως ασυνείδητο. Ποτέ το όποιο δεν μπορεί να γνωρίσει το προεγώ του, παρά μόνο από τις εκδηλώσεις του κατά τη συμπεριφορά. Το προεγώ πειθαρχεί στην άρχη της ηδονής.

Το **Εγώ**, επειδή η ενέργεια του προεγώ είναι εντελώς εσωτερική, φροντίζει για τις δραστηριότητες με τον έξω κόσμο. Το εγώ λειτουργεί με βάση την αρχή της πραγματικότητας και όχι την αρχή της ηδονής, όπως το προεγώ. Με την αρχή της πραγματικότητας το άτομο μέσω του εγώ αναχαιτίζει την ικανοποίηση επιθυμιών και αναγκών, για να επιτύχει σκοπούς και να αποφύγει την τιμωρία. Λέγεται ότι το εγώ θα μπορούσε να ονομασθεί η εκτελεστική εξουσία της προσωπικότητας.

Το **Υπερεγώ**, είναι η αντιπροσώπευση των παραδοσιακών αξιών και των ιδεώδων της κοινωνίας. Οι γονείς προσπαθούν να μεταδώσουν αυτές τις αξίες στα παιδιά τους με ένα σύστημα ποινών και αμοιβών. Το παιδί εσωτερικοποιεί αυτές τις αξίες και δημιουργεί το ηθικό μέρος της προσωπικότητας. Η βασική λειτουργία του υπερεγώ αποβλέπει:

- Στο να αναχαιτίζει τις ορμές του προεγώ, ιδίως σεξουαλικές.
- Στο να πείσει το εγώ, να αντικαταστήσει τους μη πραγματικούς σκοπούς.
- Στο να τείνει προς την τελείωση.

Στο σχήμα 3.6δ εικονίζεται τμήμα του ιατρείου του *Freud* όπου δεχόταν τους ασθενείς του.

Σχ. 3.6δ.
Το ιατρείο του *Freud*, όπου δεχόταν τους ασθενείς του.

γ) Η αναλυτική ψυχολογία του Jung.

1) **Σύντομο βιογραφικό σημείωμα.** Ο *Carl Jung* γεννήθηκε στο *Kesswil* του Καντονίου *Thurgau* της Ελβετίας στις 26 Ιουλίου του 1875. Τις σπουδές του τις περάτωσε στη Βασιλεία της Ελβετίας. Σπούδασε ιατρική (1895 – 1900) και τον ίδιο χρόνο που αποφοίτησε (1900) διορίσθηκε επιμελητής στο ψυχιατρείο της Ζυρίχης και της Ψυχιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου της (σχ. 3.6ε).

Σχ. 3.6e.
Carl Jung, ιδρυτής της αναλυτικής ψυχολογίας.

Απ' το 1905 έως το 1913 διετέλεσε υφαγητής στο Πανεπιστήμιο της Ζυρίχης, όπου δίδασκε ψυχολογία και ψυχιατρική. Τα συγγράμματα του Freud έγιναν γνωστά στον Jung το 1906, ενώ το 1907 γνώρισε τον Freud στη Βιέννη και ακολούθησε αμέσως την ψυχαναλυτική κίνηση. Το 1913 αποσχίσθηκε από την κίνηση του Freud και το 1914 ανάπτυξε δική του θεωρία γνωστή ως «Σχολή Αναλυτικής Ψυχολογίας». Το 1933 διορίσθηκε καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Ζυρίχης. Πέθανε το 1961.

2) Βασικές αρχές της θεωρίας Jung. Ο Jung αναγνωρίζοντας τη σπουδαιότητα του ασυνειδήτου στον καθορισμό της συμπεριφοράς, έδωσε μεγαλύτερη ευρύτητα στην έννοια του ασυνειδήτου παραδεχόμενος την ύπαρξη του *ατομικού (προσωπικού) ασυνειδήτου* και του *συλλογικού (φυλετικού) ασυνειδήτου*.

Το ατομικό ασυνείδητο αποτελείται από τα ψυχικά γεγονότα, τις εμπειρίες, τις ιδέες και τα αισθήματα της ατομικής ζωής του ατόμου, τα οποία έζησε κάποτε και στη συνέχεια τα απώθησε στο ασυνείδητο. Το περιεχόμενο του προσωπικού ασυνειδήτου κατά τον Jung μπορεί να επανέλθει στη συνείδηση.

Το συλλογικό ή φυλετικό ασυνείδητο δεν έχει καμιά σχέση με την ατομική ζωή του ατόμου. Αυτό είναι η αποθήκη των ενθυμήσεων και των προτύπων συμπερι-

φοράς του παρελθόντος του ανθρώπινου γένους. Όλοι οι άνθρωποι κατά τον Γιουγκ έχουν το ίδιο συλλογικό ασυνείδητο.

Όλοι οι λαοί, υποστηρίζει, εμφανίζουν τις ίδιες μορφές συναισθηματικών αντιδράσεων, τα ίδια σύμβολα, εικόνες, εμπειρίες και τρόπους ζωής. Αυτά τα αποκαλεί «*καρχέτπα*». Το εγώ κατά τον Γιουγκ καθορίζεται από την ύπαρξη δύο διαθέσεων - τάσεων και τεσσάρων λειτουργιών. Οι δύο διαθέσεις - τάσεις είναι η *εσωστρέφεια* και η *εξωστρέφεια*, που μας παρέχουν και τους δύο βασικούς ψυχολογικούς τύπους κατά Γιούγκ που είναι ο *εσωστρεφής* (ενδοστρεφής) και ο *εξωστρεφής*.

Οι τέσσερις λειτουργίες είναι: η *σκέψη*, το *αίσθημα*, το *συναισθημα* και η *ενδραση*.

Ένα από τα σπουδαιότερα σημεία με τα οποία δεν συμφωνεί ο Jung με τον Freud είναι και οι απόλυτες θέσεις (ντετερμινισμός) του Φρόντη οι σχετικές με την ανάπτυξη της προσωπικότητας.

δ) Η ατομική ψυχολογία του Alfred Adler.

1) **Σύντομο βιογραφικό σημείωμα.** Ο Alfred Adler γεννήθηκε στη Βιέννη το 1870 (σχ. 3.6στ). Σπούδασε ψυχιατρική και βιολογία και άσκησε το επάγγελμα του νευρολόγου στη Βιέννη. Οπαδός και συνεργάτης του Φρόντη στην αρχή, αποσχί-

Σχ. 3.6στ.
Alfred Adler, ιδρυτής της ατομικής ψυχολογίας.

σθηκε από αυτόν το 1911. Ίδρυσε πολλούς παιδαγωγικούς σταθμούς και άσυλα που τα διεύθυνε ο ίδιος με τους οπαδούς του. Η επιρροή του ήταν μεγάλη στην Αυστρία, Αμερική, Γαλλία, Βέλγιο, Ολλανδία. Πέθανε στο Aberdeen της Σκωτίας στις 28 Μαΐου του 1937, όπου είχε μεταβεί για να δώσει διάλεξη.

2) Βασικές αρχές της θεωρίας του Adler. Κέντρο της προσωπικότητας κατά τον Adler είναι η συνείδηση. Ο άνθρωπος είναι συνήθως ενήμερος για τη συμπεριφορά του, έχει δε συνείδηση του συμπλέγματος της κατωτερότητας καθώς και των σκοπών που επιδιώκει.

Ο Adler στη θεωρία του για την προσωπικότητα εισάγει την έννοια του **δημιουργικού εγώ**. Αντίθετα από εκείνα που πρέσβευε ο Freud για το Εγώ, ο Adler υποστηρίζει ότι τούτο είναι προσωπικό υποκειμενικό σύστημα, που ερμηνεύει και δίνει σημασία στις εμπειρίες του ατόμου. Η προσωπικότητα του ανθρώπου κατά τόν Adler, είναι μοναδική. Οι κοινωνικές δε δυνάμεις είναι εξ ίσου σημαντικές με τις ενοτικτώδεις ενορμήσεις.

ε) Ουμανιστική - ανθρωπιστική ψυχολογία.

Η ανθρωπιστική στροφή στην ψυχολογία αρχίζει να εμφανίζεται γύρω στα 1940. Σπουδαιότερος εκπρόσωπός της είναι ο Αμερικανός *C. Rogers*, που γεννήθηκε τό 1902. Κατά την περίοδο αυτή αρχίζει να αναπτύσσεται μια ψυχοθεραπεία σε αυστηρά -εμπειρικές βάσεις (σχ. 3.6ζ).

1) Θεωρία του C. Rogers.

Αρχικά η θεωρία του Rogers αναφερόταν στη σχέση μεταξύ ασθενούς και θεραπευτή. Ξεκίνησε/με την υπόθεση ότι η θεραπευτική διαδικασία είναι μια στιγμή διαπροσωπικής διαδικασίας και ανάπτυξη μια γενική θεωρία περί προσωπικότητας, την **άυτοθεωρία**. Τα βασικά στοιχεία στη θεωρία του Rogers είναι ο οργανισμός και το εγώ. Αυτά τα δύο συστήματα είναι που ρυθμίζουν τη συμπεριφορά. Μια άλλη βασική έννοια είναι η έννοια του **φαινομενολογικού πεδίου**, που περιλαμβάνει

Σχ. 3.6ζ.

Carl Rogers, ιδρυτής του συστήματος θεραπείας με κέντρο τον πάσχοντα.

όλες τις εμπειρίες του ατόμου, οι οποίες μπορεί να είναι συνειδητές ή και ασυνείδητες. Όταν μια εμπειρία έχει γίνει συμβολική, τότε αποβαίνει ενσυνείδητη.

Στο νήπιο, κατά τον *Rogers*, δεν υπάρχει εγώ. Μόνο το φαινομενολογικό πεδίο υπάρχει, πράγμα που σημαίνει ότι το μικρό παιδί δεν μπορεί να διακρίνει τα δικά του μέρη από εκείνα του περιβάλλοντος. Αργότερα, όταν αρχίζει η αλληλοεπίδραση με το περιβάλλον και οι γνωστικές λειτουργίες του παιδιού οριμάζουν, τότε είναι ικανό να διακρίνει μεταξύ του εγώ του και του περιβάλλοντος.

Ο οργανισμός κατά τον *Rogers* έχει μια και μοναδική κινητήρια δύναμη, που είναι η διατήρηση και η ενεργοποίηση του εαυτού του. Ψυχολογική προσαρμογή υπάρχει, όταν η έννοια του εγώ αναπτύσσεται κατά τέτοιο τρόπο, ώστε όλες οι αισθητικές εμπειρίες του οργανισμού να αφομοιώνονται σε ένα συμβολικό επίπεδο, όπου η σχέση με την έννοια του εγώ παρουσιάζει συνοχή και συνέπεια. Τα χαρακτηριστικά δε που παρουσιάζουν οι άνθρωποι, των οποίων οι οργανικές εμπειρίες και η αυτοαπεικόνιση είναι σύμφωνες, και τους οποίους ο *Rogers* αποκαλεί ανθρώπους σε πλήρη λειτουργία (full functioning) είναι η ευχέρεια στην απόκτηση εμπειριών, η απουσία άγχους, η ακριβής ετοιμότητα και οι αρμονικές σχέσεις με τους συνανθρώπους τους.

Κατά τη διάρκεια της θεραπευτικής του εμπειρίας γινόταν όλο και πιο φανερό, πως πρέπει κάποιος να προχωρήσει πολύ βαθιά για να ανακαλύψει στον άνθρωπο εκείνο τον πυρήνα, ο οποίος παρουσιάζει θετικά στοιχεία και τον κατευθύνει στην αυτοπραγμάτωση. Η διαδικασία δε της θεραπείας, κατά τον Ρότζερς, πρέπει να γίνεται σε ένα ήρεμο περιβάλλον, όπου ο θεραπευτής αποδέχεται κάθε τι που διατυπώνει ο πελάτης. Ο τύπος αυτός της θεραπείας λέγεται έμμεσος ή θεραπεία με κέντρο τον πελάτη. Κάτω από αυτές τις συνθήκες το άτομο είναι ικανό να εξετάσει εμπειρίες που δεν παρουσιάζουν συνοχή με τη δομή του χαρακτήρα του (αυτο-δομή, όπως την αποκαλεί ο ίδιος) και να τις ενσωματώσει σε αυτήν. Όταν αυτό πετύχει, τότε η αυτοαπεικόνιση γίνεται περισσότερο σύμφωνη με τις εμπειρίες του οργανισμού, το άτομο είναι όχι μόνο περισσότερο προσαρμοσμένο και λειτουργεί περισσότερο ομαλά, αλλά δείχνει και περισσότερη κατανόηση προς τους άλλους, τους οποίους αποδέχεται.

2) Η ανθρωποτική ψυχολογία του *Abraham Maslow*.

Ο *Abraham Maslow* γεννήθηκε το 1908 στην Καλλιφόρνια των Η.Π.Α. Διετέλεσε καθηγητής στα Πανεπιστήμια Γουισκόνσιν και Κολούμπια. Έχει γράψει πολύαριθμα άρθρα και βιβλία. Το έτος 1968 (έτος της Αμερικανικής Ανθρωπιστικής Εταιρείας) χαρακτηρίσθηκε ως «ο ανθρωπιστής του έτους». Πέθανε το 1970 (σχ. 3.6η).

Ο *Maslow*, αντίθετα με εκείνους που βασίζουν τις απόψεις τους σε μελέτες ψυχικά ταραγμένων ανθρώπων, ερεύνησε τα υγιή και δημιουργικά άτομα, για να καταλήξει σε συμπεράσματα σχετικά με τη δομή της προσωπικότητας. Ο *Maslow* κατηγορεί τη θέση της σημερινής ψυχολογίας ως απαισιέδοξης, αρνητικής και περιορισμένης αντιλήψεως για τον άνθρωπο. Πιστεύει δε ότι η ψυχολογία δαπάνησε περισσότερο χρόνο στη μελέτη των αδυνατιών παρά στη μελέτη των δυνατοτήτων του ανθρώπου. Έχουν ερευνηθεί σε βάθος και πλάτος όλα τα αμαρτήματα του ανθρώπου, ενώ παραμερίζονται οι αρετές του. Που είναι, τονίζει ο Μάσλοου, η ψυχολογία που φρογύτζει για τη μελέτη της χαράς, της αγαλλιάσεως, της αγάπης,

Σχ. 3.6η.

Abraham Maslow, ιδρυτής της ανθρωπιστικής ψυχολογίας.

της ευημερίας, στον ίδιο βαθμό που μελετάει τη μιζέρια, τη σύγκρουση, τη ντροπή και την εχθρότητα; Ο Μάσλοου αφιέρωσε τις ενέργειές του ώστε να ξεχωρίσει τον ψυχολογικά υγιή άνθρωπο. Δίνει δε έμφαση, όπως και ο Ρότζερς, στην αυτοδραστηριοποίηση.

Ο *Maslow* ανάπτυξε μια θεωρία κινήτρων, που κάνει διάκριση μεταξύ αναγκών και μετα-αναγκών. Ανάμεσα στις βασικές ανάγκες είναι η πείνα, η στοργή, η ασφάλεια και η αυτοεκτίμηση. Παραδείγματα μετα-αναγκών είναι: η δικαιοσύνη, η καλοσύνη, η ομορφιά, η τάξη και η ενότητα. Ερεύνησε επίσης αυτό που ο ίδιος αποκαλεί *εμπειρία κορυφής* (*Peak experience*) που είναι η πιο όμορφη εμπειρία στη ζωή του ανθρώπου. Από την έρευνα αυτή βγήκε το συμπέρασμα ότι οι άνθρωποι που έχουν φθάσει σ' αυτή την κορυφή ζουν σε αρμονία με τον εαυτό τους και τον κόσμο, είναι αυτόνομοι, περισσότερο αυθόρμητοι και περισσότερο δεκτικοί από άποψη αντιλήψεως.

3) Η Λογοθεραπεία του *Viktor E. Frankl*.

Ο Αυστριακός *Frankl* είναι καθηγητής της Νευρολογίας και της Ψυχιατρικής στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου της Βιέννης και διευθυντής του Νευρολογικού Τμήματος της πολυκλινικής της Βιέννης (σχ. 3.6θ). Διδάσκει περιοδικά στο Πανεπιστήμιο του Χάρβαρτ των Η.Π.Α. και έχει δώσει διαλέξεις σε πολλά πανεπιστήμια του κόσμου.

Το πρώτο άρθρο του *Frankl* δημοσιεύθηκε το 1924 στο Διεθνές συνέδριο ψυχαναλύσεως με την έγκριση του *Freud*. Κατά την περίοδο του πολέμου είχε συλληφθεί και εγκλεισθεί σε στρατόπεδα συγκεντρώσεως. Μετά από τρία χρόνια ζωής στα στρατόπεδα Άουσβιτς κλπ. έγραψε περίπου 15 βιβλία, από τα οποία οκτώ έχουν μεταφρασθεί σε πολλές γλώσσες, στις οποίες περιλαμβάνεται και η Ελληνική.

Η *Λογοθεραπεία*, που αποτελεί και το ευαγγέλιο του *Frankl* τονίζει τη σημασία της ανθρώπινης υπάρξεως και την αναζήτηση νοήματος, σκοπού στη ζωή. Η

προσπάθεια αυτή του ανθρώπου να βρει κάποιο σκοπό στη ζωή του είναι κατά τον *Frankl* η πρωταρχική κινητήρια δύναμη.

Η λογοθεραπεία διαφέρει από την ψυχανάλυση ως προς το ότι θεωρεί τον άνθρωπο ως ύπαρξη, που η βασική επιδίωξη της είναι η πραγμάτωση ενός σκοπού και η δημιουργία αξιών περισσότερο παρά η ικανοποίηση των κινήτρων και των ενοτίκτων. Συμφωνεί όμως με πολλές από τις αρχές της ψυχοσυνθέσεως (βλέπε παρακάτω) αφού και οι δύο οι τάσεις ανήκουν στην ανθρωπιστική ψυχολογία και αποβλέπουν σε μια συνολική αντίληψη του ανθρώπου, έχοντας υπ' όψη όλες τις βασικές ανθρώπινες διαστάσεις (τη σωματική, την ψυχική και την πνευματική) με σκοπό να βοηθήσουν τον άνθρωπο να αποκτήσει ξανά την ψυχική του υγεία την ισορροπία και τη χαρά της ζωής.

Το κεντρικό σημείο στη σκέψη του Φρανκλ είναι η *αρχή της ελευθερίας*, όχι τόσο η ελευθερία από κάπι, όσο η ελευθερία για κάπι, δηλαδή ελευθερία για επιτεύξεις, όχι ένα σημείο από όπου κανείς ξεκινάει, αλλά ένα σημείο στο οποίο θέλει να φθάσει.

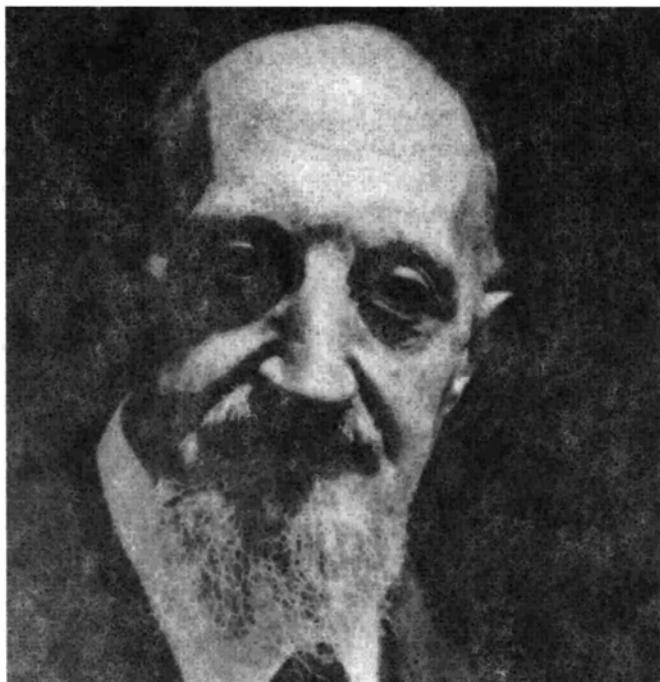

Σχ. 3.60.
Victor Frankl, ιδρυτής της λογοθεραπείας.

4) *Ψυχοσύνθεση — Roberto Assagioli.*

— Σύντομο βιογραφικό σημείωμα.

Ο *Roberto Assagioli* γεννήθηκε στη Βενετία της Ιταλίας, (σχ. 3.61) το 1888. Έλαβε το πτυχίο της Ιατρικής από το Πανεπιστήμιο της Φλωρεντίας με ειδίκευση στη νευρολογία και στην ψυχιατρική, παρακολουθώντας ταυτόχρονα ψυχολογικές και φιλοσοφικές σπουδές. Μετά από την εφαρμογή διαφόρων μεθόδων ψυχοθεραπείας (όπως υποβολή, προτροπή και ψυχανάλυση) ανέπτυξε μια νέα και αποτελεσματική μέθοδο, που έχει ως σκοπό την πλήρη αναμόρφωση της προσωπικότητας και που την ονόμασε *ψυχοσύνθεση*. Αυτή τη μέθοδο ο *Assagioli* τη συνιστούσε όχι μόνο για τη θεραπεία των ψυχικά αρρώστων, αλλά και ως μέθοδο αγωγής και αυτοαγωγής. Το 1926 ίδρυσε στη Ρώμη το «Ινστιτούτο ψυχοσυνθέσεως». Ύστερα από το 1938 η εκτέλεση του έργου του *Assagioli* έγινε αρκετά δύσκολη,

Σχ. 3.6ι.

Roberto Assagioli, ιδρυτής της θεωρίας περί ψυχοσυνθέσεως.

γιατί οι ανθρωπιστικές και οι διεθνείς του δραστηριότητες δημιούργησαν εχθρότητες από μέρους της φασιστικής κυβερνήσεως και υποχρεώθηκε να κλείσει το Ινστιτούτο του. Μετά από το Β' παγκόσμιο πόλεμο ξανάρχισε τη λειτουργία του Ινστιτούτου στη Φλωρεντία (1944). Συγγραφέας και καθηγητής ο *Assagioli* ταξίδεψε σε πολλά μέρη της Ευρώπης και της Αμερικής (Σουηδία, Αγγλία, Γαλλία, Ολλανδία και πολλές πολιτείες της Αμερικής). Οι πραγματείες και τα άρθρα του ανέρχονται σε εκατοντάδες και έχουν μεταφρασθεί σε περισσότερες από δέκα γλώσσες μεταξύ των οποίων και η Ελληνική. Πέθανε τον Ιούλιο του 1974:

— Ιστορική Επισκόπηση.

Ψυχοσύνθεση είναι μια συνολική θεώρηση της ανθρώπινης αναπτύξεως και βασίζεται στην ανακάλυψη και στην έκφραση του ανώτερου Εγώ. Η ιδέα της ψυχοσυνθέσεως άρχισε να καλλιεργείται από το 1910, οπότε ο ιδρυτής της (*Assagioli*) έγραψε τήν πρώτη του μελέτη «περί των μεθόδων της ψυχοσυνθέσεως». Θιασώτης σρχικά της ψυχαναλύσεως ο *Assagioli* διεπίστωσε ότι η ψυχανάλυση δεν έδινε αρκετή προσοχή στις ανώτερες φάσεις της ανθρώπινης προσωπικότητας και ότι για να αναπτυχθεί μια πραγματική συνολική αντίληψη της ανθρώπινης υπάρξεως είναι απαραίτητο να συμπεριληφθούν και οι υπερβατικές (υπερπρόσωπες) διαστάσεις της ανθρώπινης εμπειρίας. Ο άνθρωπος υπογραμμίζει ο *Assagioli* είναι δυνατό να υποφέρει όχι μόνο από την απώθηση των βασικών

βιολογικών του ορμών, όπως υποστηρίζει ο Freud, αλλά και από την απώθηση των ιδεώδων του.

Το 1957 μία ομάδα ψυχιάτρων και ψυχολόγων, μεταξύ των οποίων και ο υπογράφων, ίδρυσαν στην πολιτεία Delaware των Η.Π.Α. το «Ιδρυμα Ερευνών Ψυχοσυνθέσεως της Αμερικής», που είναι μια αφιλοκερδής οργάνωση με σκοπό τη διάδοση των αρχών της ψυχοσυνθέσεως. Από τότε μέχρι σήμερα έχουν ίδρυθεί πολλά κέντρα και Ινστιτούτα ψυχοσυνθέσεως σε πολλά μέρη του κόσμου. Από τον Ιανουάριο του 1968 λειτουργεί και το Ελληνικό Κέντρο ψυχοσυνθέσεως.

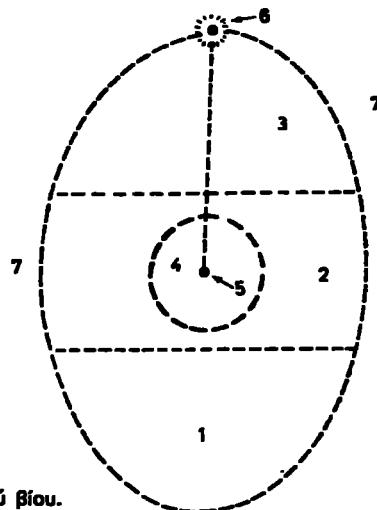
— Βασικές Αρχές της ψυχοσυνθέσεως.

Ο Assagioli διεπίστωσε ότι υπάρχει μια τάση στον άνθρωπο να εναρμονίζει ή να συνθέτει τις διάφορες φάσεις, προσωπικές και διαπροσωπικές σε ψηλότερα επίπεδα οργανώσεως και ότι ο άνθρωπος μπορεί να συμμετέχει ενεργά σε μια τέτοια διαδικασία. Δίνει επομένως έμφαση η ψυχοσύνθεση στη σπουδαιότητα όχι μόνο της αναλύσεως της ψυχής, αλλά και της επανασυνθέσεως ή επαναενσωματώσεως των απελευθερωμένων ενεργειών γύρω από ένα «ενοποιό κέντρο» ενημερότητας και βιουλήσεως. Η σύνθεση της προσωπικότητας οργανώνεται γύρω από το προσωπικό εγώ (βλέπε διάγραμμα παρακάτω) ή την προσωπική ταυτότητα. Κατά κάποιο φυσιολογικό τρόπο τείνουμε να ταυτίσομε τον εαυτό μας με τις διάφορες φάσεις της προσωπικότητάς μας (με τη νοημοσύνη μας, με τα αισθήματά μας ή με τις συγκινήσεως μας κλπ.). Μόνο όταν αποταυτίσομε τον εαυτό μας από τα μέρη αυτά της προσωπικότητάς μας είναι δυνατόν να αρχίσομε την εμπειρία με το προσωπικό εγώ απελευθερωμένο από τον έλεγχο όλων αυτών των μερών. Οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνται για το σκοπό αυτό είναι πάρα πολλές. Η πιο σπουδαία είναι η μέθοδος της αποταυτίσεως.

— Δομή του ψυχικού βίου κατά την ψυχοσύνθεση.

Η δομή του ψυχικού βίου κατά την ψυχοσύνθεση μπορεί να παρασταθεί με το εξής διάγραμμα (σχ. 3.6α).

1. Κατώτερο ασυνείδητο.
2. Μέσο ασυνείδητο.
3. Ανώτερο συνειδητό.
4. Πεδίο συνειδήσεως.
5. Συνειδητό ή προσωπικό εγώ.
6. Ανώτερο εγώ.
7. Συλλογικό ασυνείδητο.

Σχ. 3.6α.
Διάγραμμα δομής ψυχικού βίου.

Το κατώτερο ασυνείδητο περιέχει κάθε τι που βρίσκεται κάτω από το κατώφλι της συνειδήσεως. Αντιστοιχεί και αντιπροσωπεύει το παρελθόν του ατόμου. Περιλαμβάνει δε τα θεμελιώδη κίνητρα και τις πρωτόγονες ορμές και ποικίλες παθολογικές καταστάσεις.

Το μέσο ασυνείδητο περιλαμβάνει τις αναμνήσεις, τις σκέψεις και τα αισθήματα της καθημερινής ζωής. Αντιστοιχεί δε προς το παρόν, όχι προς εκείνο που είμαστε πιρινή πού θα έπρεπε να είμαστε, αλλά το στάδιο στο οποίο έχομε φθάσει.

Το ανώτερο ασυνείδητο (ή υπερασυνείδητό, όπως το αποκαλούν) περιλαμβάνει εμπεριές, που έχουν ελάχιστη σχέση με τις εμπειρίες του παρελθόντος και παρουσιάζονται εντελώς νέες σαν ανακαλύψεις ή εφευρέσεις. Είναι σαν πινακίδες, που δείχνουν τα μονοπάτια του μέλλοντος. Από το ανώτερο ασυνείδητο ή το υπερασυνείδητό προέρχονται ερεθίσματα, ιδέες, ενέργειες που ρυθμίζουν την εξέλιξη του ατόμου και της ανθρωπότητας ολόκληρης. Η τρίτη αυτή διαίρεση του ασυνείδητου έχει τελείως παραγγωρισθεί από τις σύγχρονες ψυχολογικές σχολές.

Ο χώρος της ασυνειδήσεως περιλαμβάνει κάθε τι για το οποίο είμαστε ενήμεροι σε δεδομένη σπιγμή.

Το σημείο στο κέντρο του σχήματος 3.δια αντιπροσωπεύει το συνείδητό ή το προσωπικό εγώ, που παριστάνει την προσωπική ταυτότητα.

Ο αστερίσκος στην καρυφή συμβολίζει το πνευματικό εγώ την πραγματική μας ταυτότητα, την ουσία της υπάρξεως μας. Η γραμμή, που τα ενώνει, φανερώνει ότι δεν ενεργούμε με δύο χωριστές ταυτότητες, αλλά με δυό φάσεις μιας και της αυτής πραγματικότητας.

Η διακεκομένη εξωτερική γραμμή είναι αυτό που ο Jung ονομάζει, **συλλογικό ασυνείδητο**.

Η ψυχοσύνθεση πιστεύει ότι ο άνθρωπος έχει μεγάλη ανάγκη για ανάπτυξη και αποδίδει μεγαλύτερη σημασία στην αποτίμηση των επιπτεύξεων του ατόμου και στην ενίσχυση των θετικών προσπαθειών περισσότερο, παρά στην ανάλυση της νευρώσεως του. Χωρίς δύμας να παραγνωρίζει τελείως το δεύτερο, με την ψυχοσύνθεση ο άνθρωπος καταβάλλει προσπάθειες ώστε να εξυψώσει την αυτοεκτίμησή του και να εκπιμά και να χαρέται τις επιπτεύξεις του στο επίπεδο που του επιπρέπουν οι ικανότητές του. Με την αύξηση της αυτοεκτίμησώς του ο άνθρωπος γίνεται περισσότερο ικανός να διαπιστώνει τα σφάλματά του και να προσπαθεί να ανταλλάξει τα αυτόματα πρότυπα της νευρωτικής συμπεριφοράς με εκείνα της δημιουργικότητας και της παραγωγικότητας.

στ) Υπερπρόσωπη ή υπερβατική ψυχολογία.

Η υπερπρόσωπη ή υπερβατική ψυχολογία αποτελεί την τέταρτη τάση της Ψυχολογίας*, που αναπτύχθηκε στα τελευταία χρόνια και στην οποία βρίσκουν την ολοκλήρωσή τους πολύπλευρα ενδιαφέροντα. Οι περισσότεροι οπαδοί της νέας αυτής τάσεως είναι οι ίδιοι, που ανέπτυξαν την ανθρωπιστική ψυχολογία, και η πραγματική της θεμελιώση έγινε γύρω στα 1966. Έτσι ο Maslow δίνει τον παρακάτω

*1. Ψυχολογία συμπεριφοράς. 2. Ψυχανάλυση. 3. Ανθρωπιστική ψυχολογία και 4. Υπερβατική ψυχολογία.

ορισμό για το υπερ-συμανιστικό: «*Υπερ-συμανιστικό σημαίνει εκείνο που κινητοποιεί και ενεργοποιεί, τον ευτυχή, τον αναπτυγμένο, τον ολοκληρωμένο άνθρωπο, και αυτό βρίσκεται πέρα από την ικανοποίηση των βασικών του αναγκών.*

Το σημείο από το οποίο φθάνει κανείς το υπερ-ανθρωπιστικό συναντάται, όταν απαντά σε ερωτήσεις όπως: ποιες είναι οι στιγμές που σου δίνουν τη μεγαλύτερη αθηση, τιν πο μεγάλη ικανοποίηση; Ποιες είναι οι εξαιρετικές στιγμές που καταξίωνουν την εργασία σου και τη ζωή σου; Έτσι μπορούμε να πούμε ότι η τέταρτη αυτή τάση της ψυχολογίας ασχολείται με υπερπροσωπικές (υπερβατικές) εμπειρίες και αξίες.

Ο Grof ορίζει το υπερπροσωπικό βίωμα ως «βίωμα στο οποίο ανήκει μια επέκταση και διεύρυνση της συνειδήσεως, πέρα από τα όρια του εγώ και πέρα από τα χρονικά και τοπικά όρια». Αυτό σημαίνει από τη μια πλευρά διεύρυνση των εμπειριών και των αντιλήψεων του προσωπικού χώρου, και από την άλλη ευρύτερη κατανόηση του συνανθρώπου και βαθύτερη συνείδηση της κοινότητας και της κοινωνικής ευθύνης.

Οι οπαδοί της υπερπρόσωπης ψυχολογίας (Sutich, Grof, Fadiman, κλπ) πιστεύουν ότι αν και η τάση αυτή είναι αρκετά νέα, εν τούτοις δεν εμεινε μόνο στα θεωρητικά Επιστημονικά πλαίσια, αλλά προχώρησε στην εφαρμογή των συμπερασμάτων της. Υπάρχει π.χ. «η υπερπρόσωπη παιδαγωγική» που προσπαθεί τις τάσεις που έχει ο κάθε άνθρωπος για υπερπρόσωπα βιώματα να μη τις καταπιέζει, αλλά να τις ενθαρρύνει και να τις προωθεί από την παιδική ηλικία. Ένας άλλος χώρος εφαρμογής είναι η ψυχοθεραπεία, κατά την οποία οι καλυμμένες δυνατότητες μεταπροσωπικής εμπειρίας πρέπει να γίνουν πάλι προσιτές με τη θεραπευτική εργασία.

3.7 Ερωτήσεις.

1. Ποια είναι η έννοια της "εντελέχειας" κατά τον Αριστοτέλη;
2. Ας υποθέσουμε ότι είσθε μέλος μιας κοινωνικής ομάδας, όπως η οικογένεια ή το σχολείο. Τι σας προσφέρει η ψυχολογία για τη σωστή αντιμετώπιση των προβλημάτων σας;
3. Ποια είναι η διαφορά ανάμεσα στις ψυχαναλυτικές και ανθρωπιστικές θεωρίες της ψυχολογίας;
4. Πότε ίδρυθηκε το πρώτο ψυχολογικό εργαστήριο και από ποιον;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΚΛΑΔΟΙ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

4.0 Γενικά.

Η ψυχολογία ως επιστήμη περιλαμβάνει πολλούς κλάδους, καθένας από τους οποίους έχει ιδιαίτερο αντικείμενο μελέτης. Οι δύο βασικοί κλάδοι, στους οποίους διακρίνεται η Επιστημονική Ψυχολογία είναι: η Γενική και η Εφημοσμένη.

4.1 Γενική ψυχολογία.

Η Γενική ψυχολογία περιλαμβάνει όλες τις βασικές αρχές της ψυχολογίας και καθορίζει τις βασικές της έννοιες. Αναφέρομε εδώ και τους κλάδους που ανήκουν:

α) Στη **συγκριτική ψυχολογία**, που ασχολείται με τη σύγκριση της συμπεριφοράς των διαφόρων ζώων μεταξύ τους και με τη σύγκριση της συμπεριφοράς των ανθρώπων με εκείνη των ζώων. Στη συγκριτική ψυχολογία ανήκουν επίσης η **φυσιολογική ψυχολογία**, η **ψυχολογία της προσαρμογής**, και η **ψυχολογία των ανωμάλων καταστάσεων**.

β) Στην **εξελικτική ψυχολογία**, που εξετάζει τον άνθρωπο από τη σύλληψή του μέχρι τη γεροντική ηλικία. Περιλαμβάνει τη **γενετική ψυχολογία**, την **ψυχολογία του παιδιού**, την **ψυχολογία του εφήβου**, του **ενηλίκου** και της **γεροντικής ηλικίας**.

4.2 Εφημοσμένη ψυχολογία.

Η εφημοσμένη ψυχολογία ασχολείται με την εφεύρεση τρόπων εφαρμογής των γενικών γνώσεων και αρχών της ψυχολογίας στους διάφορους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας. Περιλαμβάνει:

α) Την **παιδαγωγική ψυχολογία**, που ασχολείται με την εξεύρεση τρόπων-μεθόδων διευκολύνσεως της μαθήσεως και την ανακάλυψη των μαθητών εκείνων, που έχουν ανάγκη ιδιαίτερης προσοχής.

β) Την **βιομηχανική ψυχολογία**, της οποίας έργο είναι η δημιουργία του κατάλληλου κλίματος στη βιομηχανία, ώστε να αξιοποιείται κατά το δυνατόν καλύτερα το δυναμικό των εργαζομένων.

γ) Την **κοινωνική ψυχολογία** που έχει ως αντικείμενο τις διαπροσωπικές σχέσεις του ανθρώπου, τη συμπεριφορά του ατόμου προς την ομάδα και αντίστροφα, καθώς και τη συμπεριφορά σε σχέση με τις προσδοκίες των άλλων.

δ) Την **ψυχική υγείενη** της οποίας έργο είναι κυρίως η πρόληψη των διαφόρων ψυχικών διαταραχών και η διατήρηση καλής ψυχικής υγείας.

ε) Τη **χαρακτηρολόγια**, που συγκεντρώνει στοιχεία για την κατάταξη των ανθρώπων σε σωματικούς και ψυχολογικούς τύπους.

στ) Την **κλινική ψυχολογία**, που ασχολείται με τη διαπίστωση των συμπτωμάτων και την ανακάλυψη των αιτίων των διαφόρων ψυχικών διαταραχών καθώς και με την υιοθέτηση τρόπων - μεθόδων αποκαταστάσεως της ψυχικής υγείας των πασχόντων.

ζ) Τη **λειτουργική ψυχολογία**. Πρόδρομος της «λειτουργικής ψυχολογίας» είναι ο William James (1842-1910) (σχ. 4.2). Το 1875 ιδρύει το πρώτο στον κόσμο «ψυχολογικό εργαστήριο» στο Harvard (πριν από τον Wundt) όπου και διδάσκει φυσιολογία. Είχε μαθητές του τον Stanley Hall, τον Thorndike, τον Dewey κ.ά.

Σχ. 4.2.

William James, πρόδρομος της λειτουργικής ψυχολογίας.

Ο όρος «λειτουργία» σημαίνει σκόπιμη ενέργεια ενός οργάνου, π.χ. η λειτουργία της μηχανής, η λειτουργία του οφθαλμού ή του στομάχου. Κατά τον ίδιο τρόπο λειτουργεί, κατά τον James, και ο νους του ανθρώπου. Με τη βοήθεια της χρήσεως της νοήσεως ο άνθρωπος προσαρμόζεται στο φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον και στη συνέχεια επηρεάζει και μετατρέπει αυτό στα μέτρα του.

Η λειτουργική ψυχολογία επιζητεί να ερμηνεύσει το λειτουργικό μηχανισμό των αναγκών και των ενδιαφερόντων του ατόμου που αποτελούν τα προβλήματα της εφαρμοσμένης ψυχολογίας. Από τη σπιγμή όπου η λειτουργική ψυχολογία θέτει το ερώτημα «σε τι χρησιμεύει» κάθε πνευματική λειτουργία (π.χ. η νοημοσύνη), μπαίνει στο χώρο της εφαρμοσμένης ψυχολογίας.

Στην Ευρώπη, ο Wolf Christian Von (1679-1754) θεωρείται ο πατέρας της λειτουργικής ψυχολογίας.

η) Την **ψυχολογία της εργασίας**. Θεμελιωτής της ψυχολογίας της εργασίας είναι

ο E. Kraepelin (1856-1926).

Ψυχολογία της εργασίας είναι η επιστήμη των ψυχικών προϋποθέσεων, των επιτεύξεων και των επιδράσεων κάθε ενασχολήσεως (εργασίας). Επειδή ερευνά γενικά όλα τα περιστατικά και τους όρους εργασίας, έχει ως σκοπό την επίτευξη του καλύτερου δυνατού αποτελέσματος που μπορεί να προκύψει από την εργασία με την ελάχιστη δυνατή δαπάνη χρόνου και δυνάμεων, καθώς και τη δημιουργία αρμονίας μεταξύ ανθρώπου και εργασίας. Αυτό το επίτυχανε ή προσπαθεί να το επιτύχει με την προσαρμογή του ανθρώπου στην εργασία, την προσαρμογή της εργασίας στον άνθρωπο και την εξουδετέρωση των εμποδίων, τα οποία παρεμβάλλονται μεταξύ ανθρώπου και εργασίας.

θ) Την **ψυχολογία των ζώων**. Η μελέτη των ζώων αποδείχθηκε χρήσιμη για τη μεθοδολογία της μελέτης του ανθρώπου. Αυτό απέδειξαν οι έρευνες που έκαναν πολλοί επιστήμονες, μεταξύ των οποίων είναι ο Thorndike, ο Piaget, ο Pavlov, ο Watson, ο Skinner κ.ά. Οι έρευνες αυτές είχαν ως αντικείμενο τη συμπεριφορά γενικά των ζώων, τη νοημοσύνη τους, τους τρόπους επικοινωνίας, τη «γλώσσα» τους συγκριτικά με την ανθρώπινη γλώσσα κλπ.

Σημειώνομε ότι στην ψυχολογία των ζώων είναι δυνατή η χρησιμοποίηση των συγχρόνων τεχνικών και οργάνων, όπως είναι ο κινηματογράφος, οι μαγνητικές εγγραφές διαφόρων συχνοτήτων, η πτλεόραση, η ηλεκτροεγκεφαλογραφία, οι εφαρμογές της ηλεκτρονικής κλπ., για την εξαγωγή χρησίμων επιστημονικών συμπερασμάτων.

4.3 Παραψυχολογία.

Η παραψυχολογία, η οποία αναπτύχθηκε τα τελευταία χρόνια, ασχολείται με τη μελέτη φαινομένων τα οποία δεν είναι δυνατόν, μέχρι σήμερα τουλάχιστον, να ερμηνευθούν επιστημονικά (Ενόραση, Διαίσθηση, Τηλεπάθεια, Τηλεκίνησία κλπ.). Υπάρχουν Πανεπιστήμια στην Αμερική και στην Ευρώπη τα οποία διαθέτουν ειδικό προσωπικό ψυχολόγων, που ασχολείται με τη μελέτη των φαινομένων αυτών, με σκοπό να διακριβώσουν αν και τα φαινόμενα αυτά μπορούν να εισέλθουν στο χώρο της Επιστημονικής Ψυχολογίας.

4.4 Ερωτήσεις.

1. Ποιος κλάδος περιλαμβάνει τις βασικές αρχές της ψυχολογίας;
2. Τι εννοούμε με τον όρο "προσαρμογή του ανθρώπου στην εργασία";
3. Μπορεί η παραψυχολογία να ενταχθεί στο χώρο της επιστημονικής ψυχολογίας;
4. Με τι ασχολείται η ψυχολογία της εργασίας;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΜΕΘΟΔΟΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

5.0 Γενικά.

Η ψυχολογία χρησιμοποιεί πολλές μεθόδους για τη συγκέντρωση πληροφοριών. Οι βασικότερες από αυτές είναι η **παρατήρηση** και το **πείραμα**.

5.1 Η Παρατήρηση.

Η παρατήρηση περιλαμβάνει την **αυτοπαρατήρηση** και την **ετεροπαρατήρηση**.

α) **Αυτοπαρατήρηση.**

Είναι η παρατήρηση και η προσπάθεια να γνωρίσουμε τον εαυτό μας· η γνώση του εαυτού μας αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για τη γνώση των συνανθρώπων μας. Επιδιώκεται δηλαδή με την αυτοπαρατήρηση να δοθούν απαντήσεις στα ερωτήματα: Ποιος είμαι; Τι μου συμβαίνει; Πώς μου συμβαίνει; Πώς αντιδρώ στα συμβάντα; κλπ. Ο άνθρωπος με την προσεκτική παρατήρηση και μελέτη του εαυτού του και με το σχηματισμό εμπειρίας για τον εσωτερικό του κόσμο, προχωρεί στο σχηματισμό γνώμης και κρίσεως και για τους άλλους ανθρώπους.. Η αυτοπαρατήρηση, που πραγματοποιείται για επιστημονικούς σκοπούς, δεν είναι εύκολη στην εφαρμογή της. Οι δυσκολίες και τα εμπόδια είχαν κατανοηθεί από τους αρχαίους, οι οποίοι έντονα προέτρεπαν τον άνθρωπο να προσπαθήσει να γνωρίσει τον εαυτό του. Για να πάρει δε η προτροπή αυτή επίσημη και Θεία εντολή, είχε αναγραφεί στο Ιερό του Απόλλωνα στους Δελφούς το περίφημο: «*Γνώθι σαυτόν*» (προσπάθησε δηλαδή να γνωρίσεις τον εαυτό σου).

Οι αντιρρήσεις των ψυχολόγων για την αυτοπαρατήρηση αναφέρονται στο ότι η προσοχή του αυτοπαρατηρούμενου ή το εγώ του διχάζεται σε εκείνο που παρατηρεί και σε εκείνο που παρατηρείται· αυτό σε ορισμένες περιπτώσεις δεν επιτρέπει ακριβή παρατήρηση (όπως π.χ. συμβαίνει με την προσπάθεια για αυτοπαρατήρηση ενός οργισμένου ατόμου ή ενός πολύ βαθιά λυπημένου). Στις περιπτώσεις όμως αυτές είναι προτιμότερη η αναδρομική αυτοπαρατήρηση, που εφαρμόζεται όταν πια έχει περάσει το φαινόμενο, το οποίο παρεμποδίζει την αυτοπαρατήρηση.

Η αυτοπαρατήρηση πρέπει να παραδεχθούμε ότι απαιτεί μεγάλη εξάσκηση. Είναι όμως απαραίτητη αν ο άνθρωπος επιθυμεί τη βελτίωσή του.

Τα αποτελέσματα της αυτοπαρατηρήσεως είναι οι σκέψεις και οι διαπιστώσεις στις οποίες προβαίνει ο άνθρωπος για τον εαυτό του. Για να χρησιμοποιηθούν όμως αυτά τα αποτελέσματα για επιστημονικούς σκοπούς, πρέπει να πάρουν τη σταθερή και μόνιμη μορφή των συνήθων γραπτών κειμένων, που συντάσσει κατά κανόνα ο αυτοπαρατηρούμενος.

β) Ετεροπαρατήρηση.

Η ετεροπαρατήρηση είναι η συστηματική παρατήρηση άλλων προσώπων, με σκοπό το σχηματισμό γνώμης και κρίσεως γι' αυτά. Στο είδος δηλαδή αυτό της παρατηρήσεως ερευνώνται οι εκδηλώσεις, οι ενέργειες, οι εκφραστικές κινήσεις, οι λόγοι, τα έργα ή ακόμα και οι βιογραφίες άλλων ανθρώπων, ενώ όταν πρόκειται για ομάδες ανθρώπων, οι πεποιθήσεις τους, οι γνώμες τους, τα έθιμά τους κλπ. Η σταθεροποίηση και εδώ των αποτελεσμάτων της ετεροπαρατηρήσεως γίνεται κατά κανόνα, όπως αναφέραμε, με τη γραπτή περιγραφή της συμπεριφοράς και ειδικότερα της εκφράσεως των βιωμάτων του παρατηρούμενου· έτσι συντάσσονται πρωτόκολλα συνεντεύξεως και συνομιλιών, με ημερολογιακή καταγραφή των ημερησίων παρατηρήσεων κλπ.

Τα πλεονεκτήματα της ετεροπαρατηρήσεως στην ψυχολογική μέθοδο είναι ότι δεν απαιτεί όργανα, ούτε μεταβολή των όρων της έρευνας, ούτε επίσης και άμεση συνεργασία από μέρους του στόμου που παρατηρείται: Το μεγαλύτερο δε μειονέκτημα βρίσκεται στο ότι δεν παρατηρούμε άμεσα αυτά τα ψυχικά φαινόμενα, αλλά αντιδράσεις του παρατηρούμενου, όπως π.χ. είναι οι εκφραστικές κινήσεις ή η γλώσσα, αλλά αυτά είναι μέσα, τα οποία δεν είναι πάντοτε ακριβή και παρέχουν μόνο ενδείξεις.

5.2 Το πείραμα.

Η παρατήρηση είναι η πιο παλαιά μέθοδος και υπήρξε για πολύ καιρό η μόνη μέθοδος σπουδής της ψυχικής ζωής. Όμως στα τελευταία χρόνια η ψυχολογία χωρίς να παραγνωρίζει εντελώς την αξία της παρατηρήσεως ακολούθησε τα πρότυπα των φυσικών επιστημών και οι προσπάθειές της στράφηκαν προς το πείραμα.

Το πείραμα, ως μέσο έρευνας, μπορεί να ορισθεί ως: **η θεληματική και συστηματική πρόκληση ενός γεγονότος με σκοπό τη μελέτη του.**

Το πείραμα μπορούμε να το παρομοιάσουμε με ερώτημα προς τη φύση, η οποία αποκρίνεται και μάλιστα κατά τον ίδιο τρόπο, ενώ η παρατήρηση είναι ανάγνωση της φύσεως. Οι δύο βασικές κατηγορίες των πειραμάτων είναι:

α) Τα πειράματα που εκτελούνται με όργανα και με τα οποία ερευνώνται τα απλά ψυχικά φαινόμενα (αίσθημα, αντίληψη κλπ.).

β) Τα πειράματα που γίνονται με τα κριτήρια (τεστ) και με τα οποία ερευνώνται τα πιο σύνθετα ψυχικά φαινόμενα, όπως π.χ. η νοημοσύνη, η βιούληση καθώς και ο επαγγελματικός προσανατολισμός κλπ.

Η εφαρμογή της επιστημονικής μεθόδου στα διάφορα προβλήματα της ανθρώπινης συμπεριφοράς και της προσαρμογής άρχισε από την ψυχολογία κατά τον 19ο αιώνα. Το πείραμα πλεονεκτεί από την παρατήρηση γιατί προκαλεί την εκδήλωση, που πρόκειται να μελετηθεί, χωρίς να την περιμένει να εμφανισθεί στην κατάλληλη στιγμή. Έτσι επιτυγχάνεται η συντόμευση του χρόνου και η συναγωγή των ψυχολογικών δεδομένων τότε, που θέλει ο παρατηρητής. Ακόμα, επειδή το πείραμα μπορεί να οργανωθεί έτσι, ώστε να υποβληθούν σε εξέταση πολλά άτομα κατά την ίδια χρονική περίοδο, συγκεντρώνεται υλικό πολυάριθμο σε ελάχιστο

σχετικά χρονικό διάστημα και με την ίδια δαπάνη ενέργειας από τον ερευνητή. Από την σύγχρονη εξέταση πολλών απόρρει ένα άλλο μεγάλο πλεονέκτημα, η ομοιογένεια, δηλαδή των συνθηκών διεξαγωγής της έρευνας, αφού όλοι οι εξεταζόμενοι βρίσκονται κάτω από τις ίδιες συνθήκες χώρου, χρόνου κλπ. Επίσης, αφού μπορούμε να διαμορφώσουμε τις ίδιες συνθήκες, είναι εύκολο να επαναλάβομε το πείραμα είτε για έλεγχο των πορισμάτων είτε για μεγαλύτερη ακρίβεια.

Μας επιτρέπει επίσης το πείραμα να μελετήσουμε συστηματικά τον τρόπο με τον οποίο η αιτία επηρεάζει το αποτέλεσμα, πράγμα που δεν επιτυγχάνεται με την παρατήρηση. Στο πείραμα την αιτία, δηλαδή το ερεθίσμα, την ονομάζουμε ανεξάρτητη μεταβλητή, ή ανεξάρτητο παράγοντα, ενώ το αποτέλεσμα, δηλαδή την αντίδραση, εξαρτημένη μεταβλητή ή εξαρτημένο παράγοντα. (Μεταβλητή είναι κάπι που είναι δυνατόν να αιξομειώνεται, να μεταβάλλεται). "Βλέπε γλωσσάριο".

Κατά τη διάρκεια του πειράματος ο ερευνητής ελέγχει τις ανεξάρτητες μεταβλητές, τις κρατάει δηλαδή σταθερές, εκτός από εκείνη που είναι υπεύθυνη για την εμφάνιση των αντιδράσεων που ερευνώνται και η οποία λέγεται **πειραματικός συντελεστής ή ελεγχόμενη μεταβλητή**.

Ένα παράδειγμα: Ας υποθέσουμε ότι ο ερευνητής θέλει να ερευνήσει αν η βιταμίνη Α αυξάνει την ικανότητα του ατόμου ως προς την απομνημόνευση. Η χορήση αυτής της βιταμίνης είναι η ελεγχόμενη μεταβλητή.

Πρέπει να αναφέρουμε εδώ ότι, όταν ο ερευνητής έχει σχηματίσει σαφή έννοια της ανεξάρτητης μεταβλητής (της αιτίας, ή του ερεθίσματος που πρόκειται να χρησιμοποιήσει), επιλέγει δύο ομάδες απόμων τα οποία πρέπει να είναι όμοια ως προς τα χαρακτηριστικά (ηλικία, φύλο, νοημοσύνη κλπ.) Η μια από αυτές είναι η πειραματική ομάδα και η άλλη η ομάδα ελέγχου. Η δεύτερη χρησιμεύει ως έλεγχος της εκτάσεως στην οποία η ανεξάρτητη μεταβλητή επηρεάζει την πειραματική ομάδα. Στο παραπάνω πείραμα η βιταμίνη Α χορηγείται μόνο στην πειραματική ομάδα ενώ στην ομάδα ελέγχου χορηγείται κάποια άλλη διάλυση. Δεδομένου ότι οι συνθήκες είναι ίδιες κατά τη διάρκεια του πειράματος και για τις δύο ομάδες, η διαφορά που θα προκύψει στην εξαρτημένη μεταβλητή (στις αντιδράσεις τους δηλαδή) αποδίδεται στον πειραματικό συντελεστή. Γενικά η πειραματική μέθοδος έχει τη δυνατότητα ελέγχου των μεταβλητών, πράγμα που δεν συμβαίνει στην παρατήρηση.

Ένα άλλο παράδειγμα: Ο ερευνητής θέλει να ερευνήσει την επίδραση που έχει ο θόρυβος στην ταχύτητα προσθέσεως πολυψηφίων αριθμών. Ο θόρυβος εδώ είναι η ανεξάρτητη μεταβλητή, ενώ η ταχύτητα προσθέσεως αριθμών η εξαρτημένη.

Χρησιμοποιούνται δύο ισοδύναμες ομάδες απόμων. Η πειραματική ομάδα προσέτει αριθμούς κάτω από θόρυβο. Η ελέγχουσα εκτελεί την ίδια εργασία σε μια ή συχνή αίθουσα. Μετράται κατόπιν η απόδοση και των δύο ομάδων για να βρεθεί σε ποιο βαθμό ο θόρυβος (ανεξάρτητη μεταβλητή) επηρέασε την απόδοση των απόμων στην πρόσθεση των αριθμών (εξαρτημένη μεταβλητή).

Τα πειράματα γίνονται συνήθως μέσα στα ψυχολογικά εργαστήρια τα οποία είναι εφοδιασμένα με όργανα ακριβείας, όπως ακροόμετρα, φωτόμετρα, ηλεκτροεγκεφαλογράφους, ηλεκτρονικούς υπολογιστές κ.ά. Υπάρχουν όμως και πειράματα που δεν χρειάζονται να γίνουν στο εργαστήριο υπό την προϋπόθεση ότι υπάρχει η δυνατότητα να εξασφαλισθούν συνθήκες που διατηρούν όλους του παράγοντες σταθερούς.

Υπάρχει όμως και ένα μειονέκτημα στο πείραμα. Όι συνθήκες κάτω από τις οποίες εκτελείται δεν είναι οι φυσικές, αφού ο συνηθέστερος τόπος είναι το εργα-

στήριο του ψυχολόγου, και όχι ο συνηθισμένος τόπος όπου εργάζεται ή κατοικεί το άτομο. Έτσι ο εξεταζόμενος βρίσκεται κάτω από ιδιόρρυθμες συνθήκες. Για να αποφύγουν οι ψυχολόγοι τις επιπτώσεις αυτού του μειονεκτήματος του πειράματος πρότειναν τις παρακάτω πρακτικές λύσεις:

—Τη βελτίωση των συνθηκών διεξαγωγής του πειράματος από άποψη φυσικότητας. Να γίνεται π.χ. η εξέταση στους ίδιους χώρους, όπου εργάζεται ή κατοικεί το άτομο.

—Το συνδυασμό του πειράματος με την ψυχολογική παρατήρηση.

5.3 Είδη ψυχολογικών πειραμάτων.

Εκτός από τις δύο κατηγορίες πειραμάτων, που αναφέραμε παραπάνω, υπάρχουν και τα εξής είδη πειραμάτων:

α) Τα πειράματα αντιδράσεως.

Κατά την εκτέλεση των πειραμάτων αυτών τα ερεθίσματα που παρέχομε συνίστανται στην παροχή εικόνων, αριθμών, λέξεων και μελετάμε τις αντιδράσεις.

β) Τα πειράματα εντυπώσεως.

Τέτοια είναι π.χ. η περιγραφή της ποιότητας των αισθημάτων (γλυκό, πικρό) ή της μουσικής εντυπώσεως κλπ.

γ) Τα πειράματα έκφράσεως.

Με αυτά εξετάζονται οι σωματικές καταστάσεις και τα μέσα, με τα οποία η εξωτερική εμπειρία εκδηλώνεται, όπως, π.χ. η εγγραφή του φόβου (με κινησιογραφική συσκευή) ή της χαράς κλπ.

δ) Τα ψυχολογικά κριτήρια ή τεστ.

Σ' αυτά περιλαμβάνονται τα τεστ, με τα οποία μετράμε:

- Φυσιολογικά χαρακτηριστικά (βάρος, ανάστημα, ζωτική χωρητικότητα).
- Πνευματικές ικανότητες (νοημοσύνη, φαντασία κλπ.).
- Επιδόσεις (αναγνώσεως, αριθμητικής και των άλλων μαθημάτων). Τέλος έχομε και τα τεστ για τον επαγγελματικό προσανατολισμό.

Για να θεωρηθεί ένα τεστ έτοιμο να χρησιμοποιηθεί πρέπει:

- Τα θέματα να έχουν επιλεγεί με επιγύνωση του προορισμού τους. Τι ακριβώς δηλαδή επιδιώκει και σε ποια κατηγορία ατόμων απευθύνεται.
- Να έχει τελειοποιηθεί η αρχική του σύλληψη με βάση τα πορίσματα μιας δοκιμαστικής εφαρμογής του (να έχει δηλαδή σταθμισθεί).
- Να έχει καθορισθεί με ακρίβεια και σαφήνεια ο τρόπος της παροχής του στον εξεταζόμενο.
- Να έχει καθορισθεί και να δηλώνεται ο χρόνος, στον οποίο πρέπει να δοθεί η απάντηση, αν δεν είναι απεριόριστος.
- Να παρέχονται ακρίβεις οδηγίες για τη βαθμολογία καθώς και παραδείγματα απαντήσεων.
- Να έχει εξακριβωθεί η σταθερότητα και η εγκυρότητά του.

5.4 Άλλες μέθοδοι της ψυχολογίας.

Εκτός από τις μεθόδους που αναφέραμε ως τώρα, η ψυχολογία χρησιμοποιεί και άλλες για τη συγκέντρωση πληροφοριών. Οι σπουδαιότερες από αυτές είναι οι παρακάτω:

α) Η κοινωνιομετρία:

Η κοινωνιομετρία μελετά τις μορφές κάτω από τις οποίες παρουσιάζονται οι αυθόρυμπες εικδηλώσεις μεταξύ των ανθρώπων "διαπροσωπικές σχέσεις".

β) Η βιογραφική μέθοδος.

Με τη μέθοδο αυτή παίρνομε το ιστορικό της αναπτύξεως του ατόμου στο σπίτι, στην κοινότητα, στο σχολείο και στο επάγγελμα.

γ) Η βιολογική μέθοδος.

Η μέθοδος αυτή μελετά τον άνθρωπο ως ζωντανή ύπαρξη, η οποία είναι αποτέλεσμα σειράς βιολογικών μεταβολών γνωστής με το όνομα εξέλιξη.

δ) Η κλινική μέθοδος.

Μελετά τις ικανότητες και τις αδυναμίες των ατόμων, τους τρόπους, με τους οποίους αντιμετωπίζει τα προβλήματα της ζωής, και τα αίτια που δυσκολεύουν την ομαλή προσαρμογή του.

ε) Η συνέντευξη.

Μπορεί να είναι απλή, αλλά και συστηματική συζήτηση για απόκτηση πληροφοριών.

στ) Η μέθοδος του ερωτηματολογίου.

Αναπτύχθηκε με σκοπό την βελτίωση της ακριβούς παρατηρήσεως της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Χρησιμοποιήθηκε σε μεγάλη κλίμακα από τον G. Stanley Hall. Το ερωτηματολόγιο μπορεί να χαρακτηρισθεί ως συνδυασμός αυτοπαρατηρήσεως και ετεροπαρατηρήσεως. Αποτελείται δε από ερωτήματα, καθένα από τα οποία αποβλέπει στη λύση δευτερευόντων προβλημάτων ενός μεγαλύτερου προβλήματος.

6) Στατιστικές μέθοδοι.

Εφαρμόζονται στην έρευνα κάθε φαινομένου πάνω στο οποίο επιδρούν πολλοί παράγοντες. Στην ψυχολογία χρησιμοποιούνται κυρίως για τη μελέτη των ατομικών διαφορών. Βοηθούν δε οι στατιστικές μέθοδοι στην αντικειμενική επεξεργασία των δεδομένων μιας έρευνας. Τα αριθμητικά δεδομένα, που συγκεντρώνονται από μια έρευνα, παριστάνονται με πίνακες, που ονομάζονται **πίνακες συχνότητας**. Είναι μέθοδοι που βοηθούν στην αντικειμενική επεξεργασία των δεδομένων μιας έρευνας και στο να διατυπώσουμε προβλέψεις για το μέλλον και να επιδράσουμε πάνω σε αυτό.

Ο υπολογισμός των πιθανοτήτων ο οποίος και αποτέλεσε ιδιαίτερο κλάδο των μαθηματικών, έδωσε στη στατιστική τη θεωρητική της βάση και βελτίωσε τις μεθόδους για την έρευνά της.

Με τις στατιστικές μεθόδους βρίσκομε:

- Πώς συγκεντρώνονται τα δεδομένα μιας έρευνας γύρω από μια κεντρική τάση ή τη συχνότερη επιτυχία των υποκειμένων και πώς αυτά συγκρίνονται (μέθοδοι των μέσων όρων).
- Πώς διασπείρονται ή αποκλίνουν τα δεδομένα από την κεντρική τάση του μέσου όρου (μέθοδοι ποικιλίας ή αποκλίσεως).
- Κατά πόσο δύσι μετρήσεις μοιάζουν μεταξύ τους (μέθοδοι συνάφειας, συντελεστής συνάφειας).

5.5 Ερωτήσεις.

1. Ποιο είναι το βασικότερο πλεονέκτημα του πειράματος και ποιο το μειονέκτημά του;
2. Είναι δυνατόν να χρησιμοποιήσετε τη συστηματική παραπήρηση για να γνωρίσετε τον εαυτό σας;
3. Πόσο έγκυρο είναι ένα τεστ που μετράει τις πνευματικές λειτουργίες του ανθρώπου;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

ΒΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΒΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ

6.1 Το νευρικό σύστημα.

Έχει γίνει παραδεκτό ότι το μέρος εκείνο του σώματος του ανθρώπου, που έχει σχέση με τα ψυχολογικά φαινόμενα, είναι το **νευρικό σύστημα**. Έρευνες και αυτωφίες πάνω σε ανθρώπινα σώματα μας έδωσαν πολύτιμες πληροφορίες σχετικές με την εξάρτηση όλων των ψυχολογικών λειτουργιών από τον εγκέφαλο.

Γενικά οι μελέτες που έγιναν σε ανθρώπους και ζώα απέδειξαν ότι υπάρχει σχέση μεταξύ των ψυχολογικών φαινομένων και της κατασκευής και της λειτουργίας του νευρικού συστήματος.

Στον άνθρωπο το νευρικό σύστημα αποτελεί ένα εξαιρετικά πολύπλοκο δίκτυο, το οποίο ρυθμίζει-ελέγχει ένα μεγάλο τμήμα της συμπεριφοράς του.

Επειδή το Κεφάλαιο αυτό έχει διδαχθεί και στη Φυσιολογία του ανθρώπου δίνομε παρακάτω μερικές βασικές πληροφορίες για το νευρικό σύστημα.

Το νευρικό σύστημα αποτελείται από τα εξής μέρη:

Πρώτον το κεντρικό νευρικό σύστημα που περιλαμβάνει τον εγκέφαλο και το νωτιαίο μυελό. Δεύτερο το περιφερικό νευρικό σύστημα που αποτελείται από τα αισθητικά ή κεντρομόλα νεύρα, που είναι ένα είδος αγωγών και νευρικών διεγέρσεων από την περιφέρεια στο κεντρικό νευρικό σύστημα και από τα κινητικά ή κεντρόφρυγα νεύρα που μεταφέρουν τις διεγέρσεις από το κεντρικό νευρικό σύστημα στα διάφορα όργανα του σώματος. Και τρίτον από το αυτόνομο νευρικό σύστημα το οποίο διακρίνεται στο συμπαθητικό και στο παρασυμπαθητικό.

Το νευρικό σύστημα μπορεί να παρομοιασθεί με ένα οργανισμό στον οποίο υπάρχει ιεραρχία αξιωμάτων και κατανομή των εργασιών. Αποτελεί τη διοίκηση του ψυχοσωματικού οργανισμού του ανθρώπου. Το περιφερικό νευρικό σύστημα με τα νεύρα μεταφέρει τις εντυπώσεις από τον εξωτερικό κόσμο στο κεντρικό σύστημα και τις εντολές-διαταγές του κεντρικού προς τα αισθητήρια όργανα. Επομένως μπορούμε να πούμε ότι το έργο του περιφερικού νευρικού συστήματος είναι μεταβιβαστικό, ενώ του κεντρικού εκτελεστικό.

Ειδικότερα τα γάγγλια του συμπαθητικού αποτελούν το κέντρο, που διέπει τις καλούμενες αυτόματες κινήσεις. Είναι ο αφανής εργάτης που εξακολουθεί να εργάζεται ακόμη και όταν ο άνθρωπος κοιμάται.

Ο νωτιαίος μυελός αποτελεί το κέντρο των ανακλαστικών κινήσεων που είναι αυτόματες κινήσεις ενός μεγάλου μέλους του σώματος έπειτα από ένα ερεθισμό. Είναι επίσης ο νωτιαίος μυελός ο σταθμός από τον οποίο διέρχονται τα αισθητήρια νεύρα, που προέρχονται από το σώμα και καταλήγουν στον εγκέφαλο και στα κινητήρια νεύρα, τα οποία ξεκινάνε από τον εγκέφαλο και απολήγουν στους μυς.

Ο προμήκης μυελός είναι ο ανώτερος ρυθμιστής των κινήσεων και γενικά των φυσιολογικών λειτουργιών. Είναι η έδρα των οργανικών λειτουργιών γι' αυτό και έχει ονομασθεί το κέντρο της ζωής.

Η παρεγκεφαλίδα αποτελεί την έδρα των αισθημάτων της ισορροπίας.

Η ανατομική διαίρεση του εγκεφάλου στο φλοιό και στα υποφλοιώδη μέρη του, αντιστοιχεί στην ψυχολογική διαίρεση κατά την οποία ο μεν φλοιός αποτελεί την έδρα των ανωτέρων ψυχικών λειτουργιών, τα δε υποφλοιώδη τα κέντρα των ορμών και ζωικών λειτουργιών.

Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη λειτουργία του νευρικού συστήματος παραπέμπομε στο αντίστοιχο κεφάλαιο των βιβλίων της «Φυσιολογίας» και «Ανατομίας» της πρώτης τάξεως.

6.2 Οι ενδοκρινείς αδένες και η σημασία τους για τον δίνθρωπο.

Ενδοκρινείς είναι οι αδένες που δεν έχουν εκφορητικό πόρο. Τα προϊόντα δηλαδή των εκκρίσεων τους δεν κατευθύνονται προς ειδικά όργανα, αλλά κατ' ευθείαν στο αίμα. Τα εκκρίματα των ενδοκρινών αδένων λέγονται *ορμόνες* (χημικές ουσίες που επηρεάζουν με πολλούς τρόπους τον οργανισμό). Επιδρούν δηλαδή στην ανάπτυξη του σώματος, στο μεταβολισμό, στη διαμόρφωση του χαρακτήρα και της προσωπικότητας, ρυθμίζουν βασικές λειτουργίες κλπ.

Η απάντηση-αντίδραση του οργανισμού σε εξωτερικούς ερεθισμούς εξαρτάται κατά ένα μεγάλο μέρος και από τη λειτουργία των ενδοκρινών αδένων.

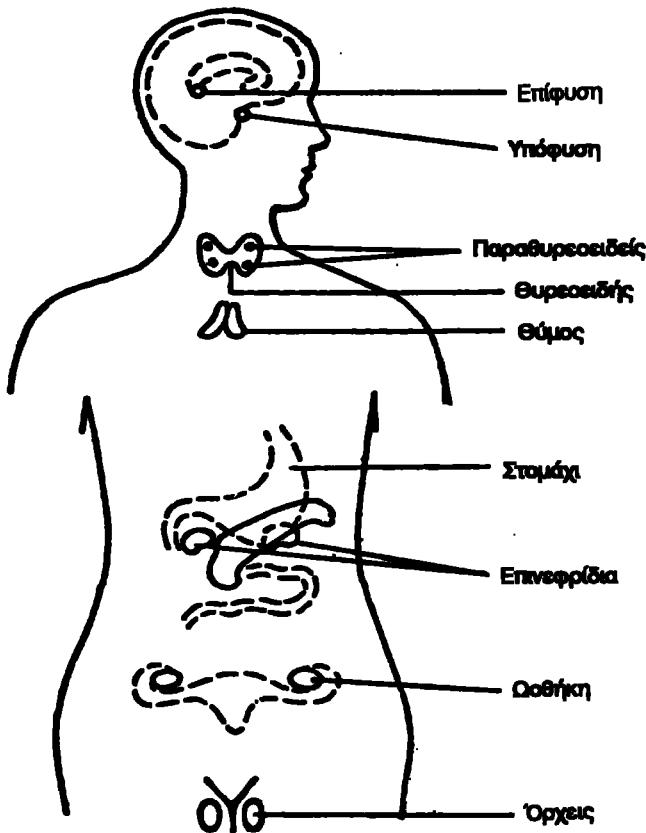
Από τους ενδοκρινείς αδένες, εκείνοι που μελετήθηκαν περισσότερο από ψυχολογικής πλευράς είναι οι παρακάτω:

a) Η υπόφυση.

Βρίσκεται στη βάση του κρανίου και ρυθμίζει την όλη ανταλλαγή της ύλης καθώς και τη λειτουργία του όλου ενδοκρινικού συστήματος. Το βάρος της είναι λιγότερο από ένα γραμμάριο.

β) Ο θυρεοειδής.

Βρίσκεται κοντά στην τραχεία του λάρυγγα και εκκρίνει τη *θυροξίνη*, η οποία εξουδετερώνει τις επιβλαβείς ουσίες του οργανισμού, παρεμποδίζει την ανάπτυξη καρκινωμάτων, συμβάλλει στην αύξηση του σώματος, καθώς και στην ανάπτυξη την πνευματική του ανθρώπου. Υπολειτουργία του θυρεοειδούς στη μικρή ηλικία επηρεάζει τη σωματική και ψυχική ανάπτυξη (δυσκινησία, έλλειψη διαφέροντος και συναισθηματικές ανωμαλίες). Υπερλειτουργία επιφέρει ταχυκαρδία, υπερβολική πίεση του αίματος, ευαισθησία, και νευρικότητα. Μια από τις εξαιρετικές περιπτώσεις ελαπτωματικού θυρεοειδούς είναι η των κρετινικών ατόμων, για τα οποία γίνεται λόγος στο Β' μέρος του βιβλίου.

Σχ. 6.2.
Οι ενδοκρινείς αδένες.

γ) Οι γεννητικοί αδένες.

Η σημασία των αδένων αυτών είναι αρκετά σημαντική για την κανονική ανάπτυξη του οργανισμού τόσο από σωματικής όσο και από ψυχικής απόψεως. Ιδιαίτερα κατά την περίοδο της εφηβικής ηλικίας, είναι εμφανή τα αποτελέσματα της λειτουργίας των αδένων αυτών, που προκαλούν πραγματική επανάσταση στην ψυχική ζωή των νέων ατόμων.

δ) Τα επινεφρίδια.

Είναι αδένες, οι οποίοι βρίσκονται στα νεφρά και εκκρίνουν την ορμόνη, που λέγεται επινεφρίδινη ή αδρεναλίνη. Η ορμόνη αυτή εκχύνεται στο αίμα. Ενεργεί στο στομάχι και επιβραδύνει την πεπτική λειτουργία. Άλλα και στο ήπαρ και στους μυς της καρδιάς η αδρεναλίνη επεκτείνει την επίδρασή της. Η αδρεναλίνη βρίσκεται σε στενή σχέση με το συναισθηματικό κόσμο του ανθρώπου.

ε) Το πάγκρεας.

Έκκρινει την ινσουλίνη, η οποία βοηθεί στο μεταβολισμό του σώματος.

σ) Οι παραθυρεοειδείς.

Οι αδένες αυτοί βρίσκονται κοντά στο θυρεοειδή και ελέγχουν την ποσότητα του ασβεστίου, που χρησιμοποιεί το σώμα με την εισαγωγή των τροφών.

Ολοι οι παραπάνω αδένες βρίσκονται σε στενή σχέση μεταξύ τους, και σε πολλές περιπτώσεις ο ένας ενισχύει το έργο του άλλου ή αντίθετα το αναχαιτίζει. Τα επινεφρίδια και ο θυρεοειδής π.χ. αυξάνουν την πίεση του αίματος, ενώ η υπόφυση ρυθμίζει τη λειτουργία των άλλων αδένων. Γενικά το ενδοκρινικό σύστημα μπορεί να παρομοιασθεί με ορχήστρα, στην οποία η παραφωνία ενός οργάνου καταστρέφει ολόκληρη τη μελωδία.

6.3 Ερωτήσεις.

1. Ποια είναι η σχέση ανάμεσα στις ψυχικές λειτουργίες και το νευρικό σύστημα;
2. Ποια είναι η γενικότερη σημασία των ενδοκρινών αδένων στη ζωή του ανθρώπου;
3. Ποια είναι η σημασία του θυρεοιδούς αδένα, ειδικότερα για τον άνθρωπο;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΚΥΡΙΟΤΕΡΩΝ ΨΥΧΙΚΩΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΩΝ

7.1 Αίσθημα και αντίληψη.

Το αίσθημα και η αντίληψη είναι δύο μορφές αντιδράσεως, που περικλείουν μια άμεση αλληλεπίδραση μεταξύ του εαυτού μας και του εξωτερικού κόσμου. Ο άνθρωπος, όπως και όλοι οι οργανισμοί, βρίσκονται κάτω από τη διαρκή επίδραση του περιβάλλοντος στην οποία και αντιδρούν με διάφορο τρόπο. Πολλά από τα εξωτερικά ερεθίσματα επιδρούν πάνω στον οργανισμό γιατί περιέχει (ο οργανισμός) αισθητικά κύτταρα, τα οποία αντιδρούν σε ορισμένα ερεθίσματα. Ομάδες από τέτοια κύτταρα αποτελούν τα αισθητήρια όργανα, με τα οποία σχηματίζονται μέσα μας διάφορες εντυπώσεις (του τοπίου, του φίλου κλπ.).

Τα αισθήματα είναι το αποτέλεσμα της λειτουργίας των αισθητηρίων οργάνων. Είναι τα απλούστερα στοιχεία της συνείδησεως, τα οποία προκαλούνται από ερεθισμούς που μεταβιβάζονται από ένα αισθητήριο όργανο στον εγκέφαλο. Οι ερεθισμοί, από τους οποίους προκαλούνται τα αισθήματα, διακρίνονται σε εξωτερικούς, που προέρχονται έξω από το σώμα, και σε εσωτερικούς, που προέρχονται από το σώμα. Διακρίνονται επίσης σε **ομόλογους**, όταν επιδρούν πάνω σε ένα μόνο αισθητήριο όργανο (π.χ. τα ηχητικά κύματα στο αυτί), και σε **ετερόλογους**, όταν επιδρούν πάνω σε περισσότερα από ένα αισθητήρια (π.χ. το ηλεκτρικό ρεύμα, που προκαλεί τα αισθήματα φωτός και αφής).

Τα αισθητήρια όργανα διακρίνονται σε αισθητήρια:

- Της γενικής αισθήσεως ή της αφής.
- Της οράσεως.
- └ Της ακοής.
- Της γεύσεως.
- Της οσφρήσεως.

Τα αισθητήρια όργανα προκαλούν και τα αντίστοιχα αισθήματα. Εκτός από αυτά έχομε και τα οργανικά ή εσωτερικά αισθήματα, δηλαδή τα αισθήματα της πίεσεως της ισορροπίας, πόνου, ψύχους, και θερμότητας.

Από τις αισθήσεις οι μεν τρεις (γεύση, οσφρηση και αφή) εξυπηρετούν τη θρέψη, την αύξηση και την τελειοποίηση του σώματος, οι δε άλλες (όραση και ακοή) με τη βοήθεια και της γλώσσας (του λόγου) εξυπηρετούν τις ανάγκες της ψυχής. Υπάρχει όμως στενή συνεργασία μεταξύ των διαφόρων αισθήσεων.

Αντίληψη είναι η γνωστική λειτουργία με την οποία οι απομικές εμπειρίες οργανώνονται σε ένα συνειδητό και σκόπιμο όλο, που αντιπροσωπεύει ένα αντικείμενο, μια κατάσταση ή ένα συμβάν.

Η αντίληψη είναι το αποτέλεσμα συνθέσεως διαφόρων ερεθισμών των σισθητηρίων οργάνων και της παραστατικής τους αναπλάσεως. Η σύνθεση αυτή δεν είναι τίποτε άλλο παρά η συνειδητή αντίληψη του περιβάλλοντος.

Η διαφορά επομένως μεταξύ του αισθήματος και της αντιλήψεως βρίσκεται στο ότι η αντίληψη περιλαμβάνει την οργάνωση απλών εμπειριών σε μια οργανωμένη ολότητα. Άν π.χ. πάρομε το μήλο ως αντικείμενο από άποψη αισθημάτων, μπορούμε να πούμε ότι είναι: κόκκινο, γλυκό, σκληρό, λείο κλπ. Ενώ η αντίληψη συνθέτει ολα αυτά και μας δίνει τη συνολική παράσταση του μήλου.

Οι παράγοντες οι οποίοι επηρεάζουν την αντιληπτική ικανότητα ενός ατόμου είναι:

- **Η ευαισθησία του οργανισμού σε ένα είδος ερεθισμού**, που προϋποθέτει τη μελέτη της λειτουργίας των αισθητηρίων οργάνων.
- **Οι ιδιότητες τις οποίες περικλείει ένας ερεθισμός** (χρώματα, τόνοι, ήχοι).
- **Οι προηγούμενες εμπειρίες που έχει το άτομο.**
- **Οι σκοποί τους οποίους έχει θέσει στη ζωή του το άτομο.**

7.2 Προσοχή και μνήμη.

α) Προσοχή.

Η προσοχή είναι ψυχική λειτουργία, που, ενώ μπορεί να αποχωρισθεί από τις άλλες ψυχικές λειτουργίες και να μελετηθεί, είναι συνυφασμένη κατά κάποιο τρόπο με την όλη ψυχική ζωή μας. Συμμετέχει δε σε όλες τις δραστηριότητες του ανθρώπου και έτσι αποτελεί πολύτιμη δύναμη για την εξέλιξή του. Χωρίς την προσοχή είναι αδύνατη η ύπαρξη ακριβούς παραπτηρήσεως και αντιλήψεως και κατά συνέπεια η πρόσκτηση ακριβών γνώσεων:

Προσοχή είναι η στροφή του Έγγο προς κάτι.

β) Μνήμη.

Είναι η γνωστική λειτουργία με την οποία εντυπώνονται στη συνείδηση αντιλήψεις ή παραστάσεις, που προέρχονται από τον εξωτερικό κόσμο ή από τον οργανισμό μας, διατηρούνται σε αυτήν και μετά από μικρό ή μεγαλύτερο χρονικό διάστημα αναπαράγονται, εντοπίζονται και αναγνωρίζονται.

Η μνήμη βρίσκεται σε στενή σχέση με όλες σχεδόν τις ψυχικές λειτουργίες, κυρίως δε με τη μάθηση. Δεν είναι δυνατόν να υπάρξει μάθηση χωρίς τη μνήμη. Το γεγονός ότι υπάρχει μια συνεχής πρόδοση στη μάθηση, αποτελεί μαρτυρία της διατηρήσεως των παραστάσεων, η οποία μας βοηθεί να επαναλάβουμε σε μια δεδομένη στιγμή, ό,τι έχομε κάνει στο παρελθόν. Οι αρχαίοι Έλληνες χαρακτήριζαν τη μνήμη ως **μητέρα των Μουσών**. Μπορούμε να πούμε ότι η μνήμη ταυτίζεται με τις φάσεις της μαθήσεως: **διατήρηση, ανάπλαση, και αναγνώριση**. Το βασικό όμως γνώρισμα της μνήμης και η σπουδαιότερη λειτουργία της είναι η **εντύπωση**.

Εκείνο που κυρίως ενδιαφέρει τον άνθρωπο σε σχέση με τη μνήμη είναι το πρόβλημα της **λήθης** (λησμονιάς). Πολλές έρευνες έχουν γίνει για να δοθεί απάντηση στο ερώτημα, γιατί ξεχνάμε. Οι πιο αποδεκτές απαντήσεις είναι:

- Γιατί είναι ελλιπής η εντύπωση.
- Γιατί επέρχεται σύγκρουση παραστάσεων (οδός Σόλωνος και οδός Σολωμού).

— Γιατί απωθούμε ορισμένες δυσάρεστες παραστάσεις.

Η σπουδαιότερη μέθοδος για να βελτιωθεί η μνήμη είναι να γνωρίσει κανείς τις αδυναμίες του στον τομέα αυτό. Τι δηλαδή ξεχνάει ευκολότερα (ονόματα, αριθμούς, πρόσωπα) και ανάλογα να ασκεί τη μνήμη του. Για να αποκτηθεί όμως η μνημονική επάρκεια, το πρόβλημα βρίσκεται στην απόκτηση ορθών συνηθειών και αρχών σπουδής. Μια τέτοια αρχή είναι η επανάληψη των όσων έχομε μάθει και η χρησιμοποίηση και εφαρμογή τους. Δεύτερη αρχή είναι η αποβολή των αχρήστων πραγμάτων και επανάληψη εκείνων, που είναι χρήστημα και απαραίτητα. Τρίτη αρχή είναι η ζωηρή εντύπωση και διατήρηση των όσων μαθαίνομε (εποπτικά μέσα). Τέταρτη και τελευταία αρχή είναι η σύνδεση των γνώσεων και η αλληλοσυσχέτισή τους.

7.3 Νοημοσύνη (καλείται και ευφυία).

Είναι αρκετά δύσκολο να διατυπώσει κανείς ένα ακριβή ορισμό της νοημοσύνης ούτε μπορούμε να την απομονώσομε και να την εξετάσουμε κάτω από ένα μικροσκόπιο. Μπορούμε όμως να παρατηρήσουμε τη λειτουργία της στην καθημερινή συμπεριφορά των ανθρώπων. Οι ερευνητές των φυσικών επιστημών συναντούν μεγάλες δυσκολίες στη διατύπωση ενός ακριβούς ορισμού του ηλεκτρισμού. Έτσι προσπαθούν να εξηγήσουν το φαινόμενο του ηλεκτρισμού από τα αποτελέσματα της εφαρμογής του. Η ίδια δυσκολία συναντάται και από μέρους των ψυχολόγων στην προσπάθειά τους να διατυπώσουν ένα ακριβή ορισμό της νοημοσύνης.

Υπάρχει ποικιλία γνωμών μεταξύ των ψυχολόγων ως προς τη φύση της νοημοσύνης και διάφοροι ορισμοί έχουν διατυπωθεί. Ο ορισμός που είναι ο πιο παραδεκτός είναι ο παρακάτω:

Νοημοσύνη είναι η συνολική ικανότητα του ατόμου να σκέπτεται λογικά, να ενεργεί σκόπιμα και να προσαρμόζεται προς το περιβάλλον του.

Ως προς την επίδραση της κληρονομικότητας και του περιβάλλοντος στη νοημοσύνη, εκείνο που παραδεχόμαστε είναι ότι και οι δύο αυτοί παράγοντες επηρεάζουν τη νοημοσύνη. Η κληρονομικότητα θέτει ορισμένους περιορισμούς στην ανάπτυξη της νοημοσύνης και το περιβάλλον βοηθά την ανάπτυξή της μέχρι εκεί που επιτρέπουν οι περιορισμοί της κληρονομικότητας. Για την ανάπτυξη, τη μέτρηση, τις μεθόδους μετρήσεως και τις διαταραχές της νοημοσύνης θα μιλήσομε στο δεύτερο μέρος του βιβλίου και στο κεφάλαιο «Ανάπτυξη της Νοημοσύνης».

7.4 Συναισθήματα.

Πολλοί έχουν ασχοληθεί με τη μελέτη της συναισθηματικής ζωής του ανθρώπου και έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι ολόκληρη σχεδόν η συμπεριφορά του ανθρώπου (περισσότερο του εφήβου) είναι φορτισμένη με συναισθηματικό τόνο. Πράγματι αποτελεί αναμφισβήτητο ψυχολογικό γεγονός ότι η δραστηριότητά μας, η ενεργητικότητά μας, κατευθύνεται κατά το μεγαλύτερο μέρος από τις τάσεις και τις παρορμήσεις της συναισθηματικότητάς μας. Η υπερηφάνεια π.χ., η οργή, το μίσος, η αγάπη, αποτελούν ισχυρότατα ελατήρια των ανθρωπίνων πράξεων.

Συναισθήματα είναι οι εκδηλώσεις με τις οποίες δηλώνεται η διάθεση της συνειδήσεως σε δι, πι πληροφορείται και σε δι, πι πράττει. Δηλαδή αντιλαμβάνεται, θυ-

μάται, φαντάζεται, διανοείται και αποφασίζει ή επιθυμεί ή απλώς τείνει να πράξει.

Με τον όρο δε **συναισθηματική συμπεριφορά** εννοούμε το σύνολο των αντιδράσεων ή απαντήσεων του ατόμου σε μια κατάσταση, η οποία απαιτεί μια αξιολόγηση.

Η συναισθηματική ζωή του ανθρώπου παρουσιάζεται υπό τρεις κυρίως μορφές:

– Τη μορφή των **ατομικών συναισθημάτων**, που αφορούν στο ίδιο μας το πρόσωπο. Π.χ. το αυτοσυναίσθημα που εκφράζεται ως υπεροψία, ματαιοδοξία, τιμή, άμιλλα, επιθυμία (φρόβος, θυμός).

– Τη μορφή των **κοινωνικών συναισθημάτων**, τα οποία διακρίνονται σε **συμπαθητικές**, (φιλία, σταρογή, γενναιοδωρία, καλωσύνη, ελεημοσύνη κλπ.) και σε **αντιπαθητικά** (μίσος, φθόνος, ζηλοτυπία, αντιπάθεια, χαιρεκακία) κλπ.

– Τη μορφή των **ανωτέρων, απροσώπων συναισθημάτων** (καλαισθητικό, ηθικό) κλπ.

Στο δεύτερο μέρος του βιβλίου εκτίθεται με λεπτομέρειες η ανάπτυξη του συναισθήματος και οι συναισθηματικές διαταραχές.

7.5 Σκέψη.

Στη γενική της έννοια η σκέψη είναι η ψυχική ικανότητα, που βοηθεί τον άνθρωπο στη γνώση και στην κατανόηση των διαφόρων φαινομένων.

Ειδικότερα η σκέψη είναι ενέργεια συνθέσεως και τάξεως που φροντίζει για τη διατήρηση της ενότητας της ψυχικής ζωής και έτσι αποβαίνει το όργανο προσαρμογής του ανθρώπου στις ποικίλες μεταβολές του περιβάλλοντος.

Με τη σκέψη προσπαθούμε να ανακαλύψουμε τη σημασία των γεγονότων γενικά. Όταν π.χ. σκεπτόμαστε για τον άνθρωπο, αναφερόμαστε στα γενικά στοιχεία που συνθέτουν τον άνθρωπο, οπουδήποτε και αν βρίσκεται. Τα γενικά αυτά στοιχεία περικλείονται μια σχέση. Η γενική δηλαδή σημασία του ανθρώπου είναι ό.τι καινό έχει ο ίδιος με τους άλλους συνανθρώπους του. Γενικά η ανακάλυψη ενός στοιχείου περικλείει σκέψη. Τα στάδια από τα οποία διέρχεται η σκέψη για να φθάσει εκεί που θέλει να φθάσει είναι: το **αίσθημα, η αντίληψη, ο σχηματισμός εννοιών, η κρίση και ο συλλογισμός** (Reasoning) (σχ. 7.5).

Ια το αίσθημα και την αντίληψη έχουμε μιλήσει. Ο σχηματισμός εννοιών είναι το στάδιο ή η φάση της σκέψεως κατά την οποία βρίσκομε τις σχέσεις μεταξύ αντικειμένων, γεγονότων κλπ. Κατά το στάδιο της κρίσεως ενώνονται ή αποχωρίζονται οι έννοιες από το περιεχόμενο της συνειδήσεως με την παραδοχή τους ή με την απόρριψή τους. Και η τελευταία φάση περιλαμβάνει την ενσυνείδητη εφαρμογή των διαφόρων κρίσεων στην καθημερινή ζωή.

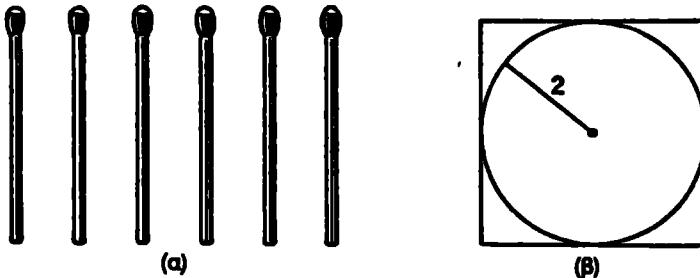
Τα βασικά δε χαρακτηριστικά της σκέψεως είναι:

– Η **ικανότητα** της επιβραδύνσεως της απαντήσεως, για καλύτερη κατανόηση του προβλήματος, ικανότητα την οποία δεν συναντάμε στα ζώα.

– Η **ικανότητα** για τη χρησιμοποίηση συμβόλων (κυρίως τα γλωσσικά σύμβολα).

– Η **ικανότητα** της ανακαλύψεως και της διατηρήσεως της πορείας που πρέπει να ακολουθηθεί, για την επίλυση ενός προβλήματος. Την ικανότητα αυτή δεν την έχουν τα ζώα και τα καθυστερημένα άτομα.

- Η **ικανότητα ανακαλύψεως και χρησιμοποίησεως ενός οργανωμένου σχεδίου** (εφευρέτης, σχεδιαστής, μηχανικός).
- Η **ικανότητα για γενίκευση**, με την οποία δημιουργεί νόμους και κανόνες που έχουν γενική εφαρμογή.

Προβλήματα λογικής σκέψεως.

α) Καπασκευάστε τέσσερα ισόπλευρα τρίγωνα. β) Βρείτε το εμβαδόν του τετραγώνου.

7.6 Βούληση.

Βούληση καλείται η ψυχική λειτουργία, η οποία εκδηλώνεται στη συνειδητή προσπάθεια του ανθρώπου για την πραγμάτωση ενός σκοπού. Είναι δε η κεντρικότερη και πολυτιμότερη λειτουργία στον άνθρωπο, η οποία τον κάνει πραγματικό άνθρωπο. Χωρίς αυτή το ικανότερο και το εξυπνότερο άτομο δεν θα ήταν τίποτε άλλο παρά μια έξυπνη μηχανή. Ο άνθρωπος με ασθενή βούληση μπορεί να παρομοιαστεί με το φελλό στον ωκεανό, ο οποίος παρασύρεται από κάθε κύμα ή με τον ανεμοδείκτη που γυρίζει, όπως φυσά ο άνεμος. Ο άνθρωπος αυτός είναι δούλος όχι μόνο της βουλήσεως των άλλων και των εξωτερικών συνθηκών αλλά και των επιθυμιών και των ορμών του. Είναι ανίκανος να χρησιμοποιήσει τα ταλέντα του και τις ικανότητές του.

Από το άλλο μέρας ο άνθρωπος εκείνος, ο οποίος έχει αναπτύξει ισχυρή βούληση, βρίσκει εύκολα τη θέση του στον κόσμο, υπερνικώντας όχι μόνο τις δυσκολίες που δημιουργούνται λόγω των περιστάσεων, αλλά και εκείνες που οφείλονται στις αδυναμίες του ή στις επιθυμίες του. Έτσι ο άνθρωπος αυτός αποκτά τη δύναμη που χρειάζεται για να πραγματοποιήσει τους σκοπούς τους οποίους έχει θέσει, και αισθάνεται την ικανοποίηση ότι μόνος του έφθασε εκεί που ήθελε να φθάσει. Πρέπει όμως να προσθέσουμε ότι ο άνθρωπος αυτός λαμβάνει υπ' όψη του πάντοτε και τους ψυχολογικούς νόμους (αποφυγή βιαίων συγκρούσεων) καθώς και τους ηθικούς-κοινωνικούς νόμους. Ο μεγάλος νόμος της δράσεως και της αντιδράσεως, του ρυθμού και της εξισορροπήσεως, που λειτουργεί στο φυσικό κόσμο, είναι το ίδιο ισχυρός και στις ηθικές και πνευματικές σφαίρες. Εκείνοι που προξενούν το κακό, προσελκύουν το κακό στον εαυτό τους, ή εκείνοι που είναι βίαιοι και άσπλαχνοι προκαλούν τελικά τη βία και τη σκληρότητα των άλλων εναντίον τους.

Υπάρχουν ορισμένες πρακτικές μέθοδοι για την άσκηση της βουλήσεως: Π.χ. το να ξυπνάει κανείς κάθε πρωί σε ορισμένη ώρα, το να ντύνεται κάνοντας τις διάφορες απαραίτητες κινήσεις με προσοχή, ακρίβεια, γρήγορα αλλά όχι βεβιασμένα, το να μάθει να εφαρμόζει ικανοποιητικά το «*σπεύδε βραδέως*». Επίσης κατά τη

διάρκεια της ημέρας μπορεί να χρησιμοποιήσει πολλές απλές ασκήσεις όπως το να μάθει να ηρεμεί και να αυτοσυγκεντρώνεται (με τη μέθοδο της σιωπής). Στο σπίτι, όταν γυρίζει από την εργασία του, να μάθει να ελέγχει την επιθυμία να φάει γρήγορα. Περιοδικές αναπαύσεις, κατά τη διάρκεια της εργασίας, όπως και σωματικές ασκήσεις βοηθούν επίσης στην ισχυροποίηση της βουλήσεως.

7.7 Ατομικότητα, χαρακτήρας και προσωπικότητα.

α) Ατομικότητα.

Ατομικότητα είναι δρός, που αναφέρεται στα ιδιαίτερα ψυχοσωματικά χαρακτηριστικά που έχει κάθε ανθρώπος και που συντελούν στο να ξεχωρίζει από τους συνανθρώπους του.

Οι διαφορές αυτές μεταξύ των ανθρώπων είναι πολλές και ποικίλες και παρατηρούνται είτε μεταξύ ατόμων είτε μεταξύ ομάδων. Οι διαφορές μεταξύ ατόμων περιλαμβάνουν σωματικές (ανατομικές και φυσιολογικές) ψυχικές και επαγγελματικές. Οι διαφορές αυτές οφείλονται στις κληρονομικές καταβολές και στο περιβάλλον. Οι διαφορές μεταξύ ομάδων οφείλονται στην ηλικία, στο φύλο, στην κοινωνική και οικονομική κατάσταση, στο γεωγραφικό-φυσικό περιβάλλον κλπ.

β) Χαρακτήρας.

Χαρακτήρας από ψυχολογική άποψη είναι ο ιδιαίτερος τρόπος συμπεριφοράς. Ενώ από την άποψη της ηθικής σημαίνει την πειθαρχημένη συνείδηση, η οποία ελέγχει τις πράξεις του ανθρώπου, σύμφωνα με ορισμένους σταθερούς κανόνες.

Άλλοι χρησιμοποιούν τον όρο χαρακτήρας για να δηλώσουν τη σταθερότητα της βουλήσεως στην αυτοκυριαρχία κλπ. Ταυτίζουν δηλαδή κατά κάποιο τρόπο το χαρακτήρα με τη βούληση. Ο όρος χαρακτήρας συναντάται και στην αρχαία εποχή, όπου σήμαινε τη σφραγίδα, το αποτύπωμα. Ο Θεόφραστος π.χ. (4ος αιώνας π.Χ.) απαρίθμησε και περιέγραψε τυπικούς ανθρώπινους χαρακτήρες.

γ) Προσωπικότητα.

Παραδεχόμαστε ότι η έννοια της προσωπικότητας είναι συνώνυμη με την ιδέα της λειτουργίας του δλου ατόμου που περιλαμβάνει: τις γλωσσικές του ικανότητες, τη νοημοσύνη του, το χαρακτήρα του, τα κίνητρά του, τις συναισθηματικές του διαθέσεις, τα διαφέροντά του, την κοινωνικότητά του, την προσωπική του εμφάνιση και τις γενικές κοινωνικές του δραστηριότητες.

Προσωπικότητα επομένως είναι η δυναμική μέσα στο άτομο οργάνωση δλων των ψυχολογικών και σωματικών-φυσιολογικών ιδιοτήτων, η οποία (οργάνωση) καθορίζει τον ιδιαίτερο τρόπο προσαρμογής του προς το περιβάλλον.

Οι διάφοροι ψυχολόγοι και παιδαγωγοί, που ασχολήθηκαν με τη μελέτη της προσωπικότητας, την καθόρισαν διαφορετικά, ο καθένας ανάλογα με τη θεωρητική του τοποθέτηση. Μερικές από αυτές τις θεωρίες είναι οι εξής:

— **Προσωποκρατισμός**, που παραδέχεται ότι η προσωπικότητα είναι κάτι το ενιαίο, ένα δλο που δεν μπορεί να αναλυθεί. Αναπτύχθηκε στη Γερμανία από τον W. Dilthey (1833-1911).

— **Η θεωρία των στοιχείων**, η οποία παραδέχεται ότι η προσωπικότητα είναι άθροισμα στοιχείων (Kant-Hume-Mill).

— **Η Θεωρία της ψυχολογίας της συμπεριφοράς (J. B. Watson, 1878-1958).** Η Θεωρία αυτή πιστεύει ότι η προσωπικότητα είναι άθροισμα μηχανικών ενεργειών (βλέπε τα δύο αναπτύχθηκαν στην παράγραφο 3.6).

— **Η Θεωρία των διαπροσωπικών σχέσεων,** η οποία πιστεύει ότι η προσωπικότητα διαμορφώνεται με τις σχέσεις που αναπτύσσει ο άνθρωπος με τους συνανθρώπους του (*Hurry Sullivan*).

— **Η Θεωρία της μορφολογικής ψυχολογίας (Gestalt Psychology),** που παραδέχεται ότι οι φυσικοί νόμοι διέπουν και τα ψυχικά φαινόμενα όρα και την προσωπικότητα. Ένας από αυτούς τους νόμους είναι και ο **νόμος της ολότητας**, σύμφωνα με τον οποίο κάθε φαινόμενο είναι ένα ακέραιο όλο. Το όλο αυτό είναι κάτι περισσότερο από το άθροισμα των μερών του και επομένως διάφορο αυτού· οι δε ενέργειές του ορίζουν και τις ενέργειες των μερών. Προσωπικότητα κατά τη θεωρία αυτή είναι η εκ των έσω αναπτυσσόμενη ολότητα. Ιδρυτές της θεωρίας αυτής είναι οι Γερμανοί: *Max Wertheimer (1880-1943)*, *J. Koffka (1886-1941)* και *M. Kohler (1887-1934)*.

— **Η ψυχοδυναμική Θεωρία,** λέγεται και ψυχολογία του βάθους. Κατά τη θεωρία αυτή η προσωπικότητα είναι αποτέλεσμα της πάλης μεταξύ του προεγώ, του εγώ και του υπερεγώ και η μορφή, την οποία θα λάβει, εξαρτάται από τον παράγοντα που θα επικρατήσει (βλέπε παραπάνω την παράγραφο 3.6).

— **Η Θεωρία των τύπων (Τυπολογία),** η οποία πιστεύει ότι εκτός από τις διαφορές, που παρουσιάζουν οι άνθρωποι μεταξύ τους, έχουν και ορισμένες ομοιότητες, οι οποίες, όταν ανακαλυφθούν, μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την κατάταξη των ανθρώπων σε τύπους.

Πολλές είναι οι Τυπολογίες που έχουν διατυπωθεί. Η επικρατέστερη από όλες είναι η Τυπολογία των *Kretschmer-Jung*.

Δύο είναι οι βασικοί σωματικοί και ψυχολογικοί τύποι κατά τη θεωρία των δύο αυτών επιστημόνων: Ο **λεπτόσωμος - σχιζόθυμος - ενδοστρεφής** και ο **πυκνόσωμος - κυκλόθυμος - εξωστρεφής**. Ο πρώτος είναι ο τύπος που κλείνεται στον εαυτό του, αγαπά τη μόνωση, έχει λίγους φίλους αλλά σταθερούς, ενώ ο δεύτερς είναι ο τύπος που στρέφει την προσοχή του πρας τα έξω, έχει πολλούς φίλους και γενικά, όπως υποστηρίζει ο *Jung*, «κολυμπάει στο πνεύμα της εποχής». Κατά τη θεωρία του *Jung* δεν υπάρχει κανένας αμιγής τύπος· γι' αυτό και πρέπει να καλλιεργούνται και οι ιδιότητες του αντίθετου τύπου. Το ίδιο πιστεύει ο *Jung* και για τον άνδρα και τη γυναίκα. Ότι δηλαδή και ο άνδρας έχει ικανότητες γυναικείες, τις οποίες πρέπει να αναπτύσσει, και η γυναίκα έχει ικανότητες του άνδρα, που πρέπει να καλλιεργεί.

(Για την ανάπτυξη της προσωπικότητας γίνεται λόγος αναλυτικά στο αντίστοιχο κεφάλαιο του δεύτερου μέρους του βιβλίου).

7.8 Ερωτήσεις.

1. Ποιος παράγοντας, κατά τη γνώμη σας, επηρεάζει περισσότερο την αντιληπτική ικανότητα του ανθρώπου;
2. Πώς μπορούμε να βοηθήσουμε τη μνήμη μας, ώστε να μην ξεχνάμε;
3. Ποια η σχέση ανάμεσα στο χαρακτήρα και την προσωπικότητα;
4. Ποιοι παράγοντες συνθέτουν τη νοημοσύνη;
5. Ποια είναι τα συστήματα που συνθέτουν την προσωπικότητα; Ορισμός.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ

ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

8.0 Γενικά.

Δύο από τα βασικά ερωτήματα, που έχουν προκαλέσει μακροχρόνιες συζητήσεις και πάνω στα οποία έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις είναι: Γιατί οι άνθρωποι διαφέρουν μεταξύ τους και ποιοι είναι οι παράγοντες εκείνοι, που προκαλούν αυτές τις διαφορές. Εκτός από τη βασική σπουδαιότητα, που παρουσιάζει το όλο πρόβλημα των αιτίων, που προκαλούνται από τις ατομικές διαφορές, έχει και πρακτική σημασία για πολλούς τομείς της ανθρώπινης γνώσεως. Όλοι οι επιστημονικοί κλάδοι, που ασχολούνται με τον έλεγχο της αναπτύξεως του ανθρώπου, πρέπει να είναι ενήμεροι των παραγόντων, που επιδρούν σ' αυτή την ανάπτυξη. Στις σελίδες που ακολουθούν θα εξετάσουμε τους δύο βασικούς παράγοντες που επηρεάζουν τη διαμόρφωση της προσωπικότητας, δηλαδή την κληρονομικότητα και το περιβάλλον και στη συνέχεια θα εξετάσουμε αν εκτός από αυτούς υπάρχουν και άλλοι παράγοντες, που επιδραύν στη μορφοποίηση του χαρακτήρα και της προσωπικότητας.

8.1 Κληρονομικότητα.

α) Όρισμός.

Κληρονομικότητα είναι η μεταβίβαση φυσικών και ψυχικών ιδιοτήτων από τη μα γενιά στην άλλη.

Στο ερώτημα, πού βρίσκονται αυτές οι ιδιότητες και πώς μεταδίδονται από γενιά σε γενιά, η ανθρώπινη γνώση καθυστέρησε να απαντήσει, γιατί έλειπε ο κατάλληλος τρόπος επιστημονικής αντιμετωπίσεως του προβλήματος. Όμως οι άνθρωποι, από τους αρχαίους χρόνους, είχαν διαπιστώσει την ύπαρξη του παράγοντα της κληρονομικότητας, τον οποίο προσπαθούσαν να εξηγήσουν στην αρχή με το μύθο και ύστερα με την τυχαία εμπειρία και με τις υποθέσεις. Για τη δύναμη της κληρονομικότητας και της σημασίας της στην ψυχική ζωή του ανθρώπου δημιουργήθηκαν δύο ακραίες θεωρίες:

Η μία είναι η εμπειρική και η άλλη η θεωρία του εμφύτου. Σύμφωνα με την πρώτη θεωρία ο άνθρωπος «γίνεται αυτό που είναι» η ψυχική του δηλαδή ύπαρξη, οταν έρχεται στον κόσμο, είναι σαν άγραφο χαρτί (Tabula Rasa). Η πείρα της ζωής αποτελεί για τη θεωρία αυτή το βασικό παράγοντα διαμορφώσεως της προσωπικότητας.

Σύμφωνα με τη δεύτερη θεωρία η κληρονομικότητα είναι το παν. Αυτή δίνει το περιεχόμενο της ψυχικής υπάρξεως στον άνθρωπο που γεννιέται.

Η αντίληψη που επικρατεί σήμερα είναι ότι και οι δύο παράγοντες επηρεάζουν τη διαμόρφωση της προσωπικότητας.

β) Οι κληρονομικές προδιαθέσεις.

Η ψυχολογία πιστεύει ότι όλοι οι κανονικοί άνθρωποι έχουν τις ίδιες ψυχικές ιδιότητες. Όμως παρατηρούνται πολλές διαφορές ανάμεσα στα άτομα ως προς την ισχύ, τη λειτουργία και το ρυθμό της εξέλιξεως των διαφόρων ψυχικών ιδιοτήτων. Οι διαφορές αυτές αποτελούν την *ατομικότητα* κάθε ανθρώπου. Με τον όρο *προδιάθεση* ή *καταβολή* εννοούμε εκείνο που υπάρχει πριν να εκδηλωθεί. Όταν εκδηλωθεί είναι πλέον ιδιότητα. Τίποτε δεν μπορεί να εμφανισθεί κληρονομικά στη ζωή του ανθρώπου, αν δεν υπάρχει ως προδιάθεση ή καταβολή.

γ) Κανόνες ή νόμοι της κληρονομικότητας.

Η θεωρία για την κληρονομικότητα είναι συνδεμένη με το όνομα του Μοναχού του Τάγματος των Αυγουστίνων Μέντελ (*Mendel*). Οι εργασίες του δημοσιεύθηκαν για πρώτη φορά στα 1869 χωρίς όμως να τους δοθεί καμιά προσοχή ή σημασία. Στα 1900 περίπου αποδείχθηκε από άλλους βιολόγους η σημασία και η αξία των πειραμάτων του *Mendel*. Από τότε πήρε και τη θέση που του ανήκε στο χώρο της βιολογίας και ιδιαίτερα στις έρευνες για την κληρονομικότητα. Από τα πειράματα που πραγματοποίησε κυρίως με τα φυτά, ο *Mendel* κατέληξε στους παρακάτω νόμους της κληρονομικότητας:

— Νόμος της ανεξάρτητης κληρονομήσεως και ο νόμος της διασπάσεως, οι οποίοι διδάχθηκαν στο Α' έτος και στο μάθημα «Στοιχεία Γενετικής».

Οι έρευνες του *Mendel* επαναλήφθηκαν και από άλλους βιολόγους με φυτά της ίδιας οικογένειας, αλλά με άνθη διαφορετικού χρώματος καθώς και με ποντίκια μαύρα και λευκά. Οι αντιρρήσεις όμως που διατυπώθηκαν για τα πειράματα του *Mendel* και των άλλων βιολόγων, αναφέρονται στο ότι αυτά έγιναν με φυτά και με ζώα, ενώ στον ψυχικό βίο του ανθρώπου, όπως γνωρίζουμε, επιδρά πλήθος από άλλους παράγοντες. Ο άνθρωπος δεν ζει κατά φύση όπως τα ζώα. Οι αντιρρήσεις αυτές οδήγησαν στην ανάγκη για επινοηθούν άλλες μέθοδοι οι οποίες να δοκιμασθούν και να συστηματοποιηθούν. Για τις μεθόδους αυτές γίνεται λόγος παρακάτω:

δ) Μέθοδοι έρευνας της κληρονομικότητας στον άνθρωπο.

1) Η γενεαλογική.

Η γενεαλογική λέγεται και μέθοδος του γενεαλογικού δένδρου ή των γενεαλογικών σειρών. Τη μέθοδο αυτή την εισήγαγε ο συγγενής του Δαρβίνου, άγγλος φυσιοδίφης, *Fr. Galton* (1822 - 1911). Σύμφωνα με τη μέθοδο αυτή διαλέγονται άτομα, που διακρίνονται για κάποια εξαιρετική ιδιότητα, μια ανεπάρκεια ή ένα στίγμα. Η έρευνα ανατρέχει στα βιογραφικά στοιχεία των συγγενών του προσώπου αυτού και κυρίως των προηγούμενων γενεών. Εξακριβώνεται δε η συχνότητα και η ένταση, με την οποία εμφανίζεται και στους προγόνους το γνώρισμα που χαρακτηρίζει το άτομο με το οποίο άρχισε η έρευνα. Γνωστό παράδειγμα είναι του μου-

σικου Μπαχ. Ερευνήθηκαν έξι γενιές των προγόνων του με διακρίβωση βιογραφικών στοιχείων 45 εκπροσώπων τους. Βρέθηκε ότι ανάμεσά τους 24 ήσαν μουσικοί και μάλιστα διαπρεπείς συνθέτες. Επίσης διαπιστώθηκε ότι τα παιδιά του Μπαχ ήταν μουσικά ταλέντα.

2) Η στατιστική μέθοδος.

Η μέθοδος αυτή, για την οποία μιλήσαμε παραπάνω, είναι πιο εύχρηστη, γιατί περιορίζεται σε λίγες γενιές και εξετάζει μεγαλύτερο αριθμό οικογενειών. Με τη μέθοδο αυτή μετράται ο βαθμός και η συχνότητα, με την οποία εμφανίζεται ένα γνώρισμα ή χαρακτηριστικό.

3) Η μέθοδος των διδύμων.

Με αυτή τη μέθοδο ερευνώνται ζευγάρια μονοζυγώτων διδύμων, δηλαδή διδύμων, που προέρχονται από το ίδιο γονιμοποιημένο ωάριο. Έχουν επομένως και τα δύο τις ίδιες κληρονομικές καταβολές. Τη βάση αυτής της έρευνας αποτελούν οι ομοιότητες και οι διαφορές μεταξύ των διδύμων. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι μονοζύγωτοι δίδυμοι, που από μικρή ηλικία χωρίζονται ο ένας από τον άλλο και μεγαλώνουν σε διαφορετικά περιβάλλοντα, όπου ο καθένας δέχεται διάφορες επιδράσεις. Σ' αυτές τις περιπτώσεις από έρευνες, που έχουν γίνει, φαίνεται καθαρά η επίδραση της κληρονομικότητας (ομοιότητες) και του περιβάλλοντος (διαφορές χαρακτήρα και προσωπικότητας).

(Βλέπε Κεφ. «Διάκριση της γενοτυπικής παραλλακτικότητας και εκείνης που οφείλεται στο περιβάλλον» στο Βιβλίο της πρώτης τάξεως «Στοιχεία Γενετικής»: σελ. 10 - 11).

ε) Τι δεν κληρονομείται.

Μέχρι σήμερα, παρά τις έρευνες που έχουν γίνει για να αποδειχθεί το αντίθετο, ισχύει η παραδοχή ότι επίκτητες ιδιότητες δεν κληρονομούνται. Ένας στρατιώτης π.χ. ο οποίος έχει τραυματισθεί σε πολεμικές επιχειρήσεις και έχει υποστεί ορισμένες σωματικές μεταβολές αποκλείεται να μεταβιβάσει τα ελαττώματα αυτά στα παιδιά του.

σ) Προσοχή στην ερμηνεία της κληρονομικότητας.

Σημειώνομε παρακάτω ορισμένα στοιχεία, τα οποία πρέπει να έχουν υπ' όψη τους όσοι προσπαθούν να ερμηνεύσουν τον παράγοντα κληρονομικότητα.

— Η κληρονομικότητα επιτρέπει ανομοιομορφία ανάμεσα στους γονείς και στα παιδιά, αφού μερικές καταβολές φθάνουν και μέχρι την 8η γενιά.

— Μια ιδιότητα που κληρονομείται ή μάλλον που έχει καθορισθεί από την κληρονομικότητα, μπορεί να υποστεί ορισμένες αλλοιώσεις με την επίδραση του περιβάλλοντος. Η ιατρική μας έχει αποδείξει ότι πολλές από τις σωματικές-οργανικές διαταραχές, που έχουν κληρονομηθεί, μπορούν να βελτιωθούν η ακόμα και να θεραπευθούν με κατάλληλα φάρμακα ή με όλα βοηθητικά μέσα. (Όπως π.χ. ο ζαχαροδιαβήτης).

— Μία ιδιότητα, που μπορεί να υποστεί μεταβολές με την επίδραση του περιβάλλοντος, εξαρτάται οπώσδήποτε και από την κληρονομικότητα. Η σπουδαιότητα του προβλήματος εδώ έγκειται στο γεγονός ότι οι ανθρώπινες ιδιότητες δεν μπορούν να διαιρεθούν σε δύο τάξεις: σε κείνες δηλαδή που είναι αποτέλεσμα της κληρονομικότητας και σε κείνες που είναι αποτέλεσμα του περιβάλλοντος.

— Είναι δύσκολο αν όχι και αδύνατο να διθεί μια γενική απάντηση στο ερώτημα ποια είναι ακριβώς η επίδραση του περιβάλλοντος ή της κληρονομικότητας στην ανάπτυξη μιας ιδιότητας.

— Κοινωνική πρόοδος δεν προϋποθέτει υπεροχή του περιβάλλοντος κα. παραμερισμό του παράγοντα κληρονομικότητα.

8.2 .Περιβάλλον.

α) Έννοια και σημασία του περιβάλλοντος.

Περιβάλλον γενικά, είναι το σύνολο των πραγμάτων και των προσώπων, που βρίσκονται γύρω στον άνθρωπο. Στην ψυχολογία ο όρος περιβάλλον σημαίνει την εξωτασμική πραγματικότητα· δ.τι δηλαδή βρίσκεται γύρω από το άτομο. Μπορούμε επομένως να πούμε ότι στην έννοια του περιβάλλοντος από ψυχολογική άποψη περιλαμβάνεται: το κλίμα, η φυλή, στην οποία ανήκει το άτομο ο λαός, η χώρα, οι οικονομικοί και κοινωνικοί όροι της ζωής, η οικογένεια, το σχολείο, η εκκλησία, ο χώρος της εργασίας κλπ.

Καθε άτομο παίρνει από το περιβάλλον όσα ταιριάζουν με τη φύση του. Επομένως από ψυχολογική πάλι άποψη το περιβάλλον είναι διαφορετικό για κάθε άτομο, αφού διαφορετική, είναι η επίδρασή του πάνω σ' αυτό.

β) Είδη περιβάλλοντος.

Λόγω της ποικιλίας και της πολυμορφίας του περιβάλλοντος, είναι αναγκαία η διαίρεσή του σε ορισμένες κατηγορίες για την καλύτερη μελέτη του. Έτσι διακρίνομε:

- Το φυσικό περιβάλλον.
- Το κοινωνικό ή ανθρώπινο.
- Το πνευματικό και πολιτιστικό.
- Το ψυχολογικό.

1) Το φυσικό περιβάλλον. Η επίδραση του φυσικού περιβάλλοντος στο άτομο είναι πάρα πολύ ισχυρή. Όταν δε λέμε φυσικό περιβάλλον εννοούμε τη φύση γύρω από τον άνθρωπο, που την αποτελούν στοιχεία γεωγραφικά και βιοχημικά, η ζωή κοντά στη θάλασσα, στο βουνό ή την πεδιάδα, οι ατμοσφαιρικές και μετεωρολογικές συνθήκες, το κλίμα, η βλάστηση, κλπ. Όλα αυτά τα στοιχεία ασκούν επίδραση στην ψυχική ζωή του ανθρώπου. Καθορίζουν δηλαδή τις μορφές σύμπεριφοράς και διαγράφουν τους επαγγελματικούς ορίζοντες των ατόμων. Την επίδραση της φύσεως στη σωματική και ψυχική κατάσταση του ανθρώπου είχαν επιστημόναι και οι αρχαίοι Έλληνες: Ήρόδοτος, Ιπποκράτης, Πλάτων, Αριστοτέλης, Στράβων, Θεόφραστος κ.α. Ο άνθρωπος του βουνού π.χ. είναι περισσότερο συντηρητικός, περισσότερο προσκολλημένος στις παραδόσεις και περισσότερο δυ-

σπροσάρμοστος (προσαρμογή σε νέες καταστάσεις) από εκείνον του κάμπου και των νησιών. Στα νεώτερα χρόνια όμως έγινε επιστημονική έρευνα του προβλήματος και ζητήθηκε να καθορισθεί με ακρίβεια η αμοιβαία σχέση που υπάρχει ανάμεσα στα άτομα και στο φυσικό περιβάλλον, μέσα στο οποίο ζουν και γενικότερα ανάμεσα στη φύση και στην ανθρωπότητα.

Η έρευνα όμως αυτή, όπως είναι ευκολονόητη, περιέχει μεγάλες δυσχέρειες για τον ερευνητή. Και τόύτο γιατί είναι δύσκολη η απομόνωση των φυσικών όρων και της επιδράσεώς τους συνεξάρτητα από τους υπόλοιπους παράγοντες όπως είναι οι φυσικοί όροι διαβιώσεως, τα μέσα επικοινωνίας και άλλες συνθήκες πολιτιστικής φύσεως. Παρ' όλα αυτά έχει γίνει παραδεκτό από όλους τους ειδικούς ερευνητές οι οποίοι και συνεχίζουν τις έρευνές τους, ότι η αξία του φυσικού περιβάλλοντος για τον ανθρώπο είναι σημαντική.

2) Το κοινωνικό ή το ανθρώπινο περιβάλλον. Στο κοινωνικό περιβάλλον περιλαμβάνονται η οικογένεια, το σχολείο, το περιβάλλον της εργασίας, η κοινότητα, και γενικότερα, η κοινωνία μέσα στην οποία ζει και κινείται το άτομο. Είναι αναμφίσβιτη η αξία του κοινωνικού περιβάλλοντος, πάνω στη σωματική, ψυχική και ηθική ανάπτυξη του ανθρώπου. Από όλα δε τα είδη του κοινωνικού περιβάλλοντος τη μεγαλύτερη αξία και σημασία για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας έχει η οικογένεια, η οποία θεωρείται από τους σπουδαιότερους παράγοντες, για την όλη ανάπτυξη κα: εξέλιξη του ατόμου. Ο Ελβετός Παιδαγωγός Pestalozzi, που αποδίδει εξαιρετική σημασία στην οικογένεια για την υπόσταση της κοινωνίας λέγει: «... Θα μείνεις πάντοτε πατρική εστία η βάση της αγωγής της ανθρωπότητας, ο πιο κατάλληλος τόπος για αγωγή». Ο δε Froebel (Βέλγος Παιδαγωγός) θεωρεί την οικογένεια ως τη μοναδική εστία για την αγωγή του παιδιού και προσπαθεί να οργανώσει το παιδαγωγικό του σύστημα που είναι οι νηπιακοί κήποι, σύμφωνα με το πρότυπο της οικογενειακής αγωγής.

Οι επιδράσεις, που ασκεί το οικογενειακό περιβάλλον, είναι πολλες και αναφέρονται στη σωματική, διανοητική, ηθική, θρησκευτική και καλαισθητική διαμόρφωση του ατόμου. Από πού όμως αντλεί τη δύναμή της ο παράγοντας οικογένεια; Η οικογένεια αποτελεί το πρώτο περιβάλλον του ανθρώπου και η επίδρασή της είναι πολύ σημαντική, γιατί στην τρυφερή παιδική ηλικία ο άνθρωπος διακρίνεται για τη μεγάλη πλαστικότητα και δεκτικότητά του. Το μικρό παιδί διαθέτει ανυπέρβλητη ευαισθησία και ζωηρή μιμητικότητα διακατέχεται δε από πολύ ισχυρή τάση για γνώση και έρευνα των πραγμάτων.

Η επίδραση επίσης της οικογένειας έχει το προτέρημα να είναι διαρκής και να δρα κατά τρόπο αβίαστο και φυσικό. Άλλα το δραστικότερο μέσο που έχουν στη διάθεσή τους οι γονείς είναι η αγάπη, που τους συνδέει με τα παιδιά τους. Αυτή την αγάπη δεν μπορούν να την αντικαταστήσουν ούτε οι γνώσεις, ούτε η διδακτική πείρα. Στην καρδιά της μάνας κυρίως έβαλε η φύση το συναίσθημα αυτό σε ανυπέρβλητο βαθμό και μπορεί να κατορθώσει αληθινά θαύματα, όταν γνωρίζει να το χρησιμοποιεί σωστά.

Ως συμπέρασμα μπορούμε να πούμε ότι είτε θετική είναι η επίδραση της οικογένειας είτε αρνητική, τα δεδομένα μας οδηγούν στην πίστη για την τεράστια δύναμή της πάνω στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του ανθρώπου.

3) Το πνευματικό ή πολιτιστικό περιβάλλον. Το πολιτιστικό περιβάλλον βρίσκεται σε σχέση με το ανθρώπινο περιβάλλον, γιατί δημιουργός και συντηρητής του

πνευματικού ή πολιτιστικού περιβάλλοντος είναι ο ίδιος ο άνθρωπος. Δεν συμπίπτουν όμως απόλυτα, το πολιτιστικό με το ανθρώπινο περιβάλλον γιατί οι άνθρωποι δεν αποτελούν τους μοναδικούς πομπούς από τους οποίους οι συνάνθρωποι τους δέχονται επιδράσεις. Το πνευματικό και πολιτιστικό περιβάλλον αποτελείται από τα δημιουργήματα του πνεύματος που είναι καρποί και αποτελέσμα της συμβιώσεως και συνεργασίας των ανθρώπων. Υπάγονται σ' αυτό τα υλικά εκείνα στοιχεία, που είναι προϊόντα της βιοτεχνίας και βιομηχανίας, της τεχνικής και τεχνολογίας κλπ. Στο πολιτιστικό περιβάλλον υπάγονται επίσης οι διάφοροι θεσμοί όπως είναι: το δίκαιο, η λατρεία, η τέχνη, η παράδοση, τα ήθη και έθιμα. Σε σχέση με το πολιτιστικό περιβάλλον βρίσκεται επίσης και το λεγόμενο **εποχικό περιβάλλον**, που αναφέρεται στη μεταβαλλόμενη εικόνα του πολιτιστικού περιβάλλοντος και του τρόπου με τον οποίο επηρεάζει τις κοινωνίες και την εξέλιξη της Ιστορίας. Το «πνεύμα της εποχής» όπως λέγεται, έχει μεγάλη επίδραση στην προσωπικότητα του ανθρώπου. Ακούμε π.χ. να γίνεται λόγος για τον άνθρωπο της Αναγεννήσεως, τον άνθρωπο του Μεσαίωνα κλπ. Σε κάθε τέτοια εποχή, συναντάμε διαφορετικά ιδανικά, διαφορετικές αντιλήψεις για τον κόσμο και τη ζωή, για τον άνθρωπο, για την Τέχνη, για το δίκαιο.

4) Το ψυχολογικό περιβάλλον. Το ψυχολογικό περιβάλλον το αναφέρομε για να υπογραμμίσουμε το γεγονός ότι το περιβάλλον του ατόμου γενικά αποτελείται από τις συνθήκες εκείνες, που το επηρεάζουν και προς τις οποίες αντιδρά τούτο κατά κάποιο τρόπο.

Επομένων μια κατάσταση έξω από το άτομος αποτελεί γι' αυτό περιβάλλον μόνο στην περίπτωση που προκαλεί κάποια επίδραση σ' αυτό. Υπάρχει η πιθανότητα ένα αντικείμενο να είναι παρόν φυσικά, αλλά ψυχολογικά να μην υπάρχει. Το ψυχολογικό περιβάλλον δεν αναφέρεται στα χαρακτηριστικά ή στις ιδιότητες που ενυπάρχουν στις συνθήκες τις εξωτερικές, αλλά αναφέρεται και στις επιδράσεις που ασκούν πάνω στα άτομα ή στους λαούς.

8.3 Παρατηρήσεις και εφαρμογές.

Με βάση τα όσα γράψαμε παραπάνω για το περιβάλλον κάνομε τις παρακάτω παρατηρήσεις:

- Η ανθρώπινη αποδοτικότητα ως γνώρισμα της προσωπικότητας είναι διαφορετική στα διάφορα άτομα και ανάλογη προς το φυσικό περιβάλλον και προς τις συνθήκες διαβιώσεως και εργασίας:

- Η κατανόηση της προσωπικότητας ενός ατόμου διευκολύνεται σημαντικά με τη γνώση του άμεσου ανθρώπινου περιβάλλοντός του.

- Ο άνθρωπος δεν είναι κάτι που αντανακλά απλώς τις επιδράσεις του περιβάλλοντός του. Δεν είναι έρμαιο του περιβάλλοντος ο άνθρωπος αλλά έχει τη δύναμη να το επηρεάζει, να το μεταβάλλει και να δέχεται ο ίδιος τις επιδράσεις αυτού του περιβάλλοντος.

- Το περιβάλλον εκτός από τις μόνιμες επιδράσεις πάνω στην προσωπικότητα επηρεάζει και τη συμπεριφορά, η οποία και αλλάζει. Ένα νέο πρόσωπο π.χ. σε μια ομάδα είναι αρκετό να αλλάξει το κλίμα στο χώρο που βρίσκεται αυτή η ομάδα.

Αλλά θα ήταν αδικία για τον ίδιο τον άνθρωπο αν καταλήγαμε στο συμπέρασμα

ότι η κληρονομικότητα και το περιβάλλον είναι οι μοναδικοί παράγοντες που ρυθμίζουν τη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του χωρίς ο ίδιος να προσφέρει τίποτε στον εαυτό του. Γι' αυτό και η σύγχρονη ψυχολογία (η ανθρωπιστική) πιστεύει ότι, **εκείνος που δικάσσει και ρυθμίζει την όλη πορεία της διαμορφώσεως της προσωπικότητας κάθε ατόμου είναι το εγώ του, ο ατομικός παράγοντας, ο ίδιος ο άνθρωπος.** Πράγμα που σημαίνει ότι ο άνθρωπος, ο κάθε άνθρωπος, δεν είναι ανεύθυνος γι' αυτό που είναι. Το εγώ του ανθρώπου είναι η δύναμη που κατευθύνει τα συναισθήματα, τις συγκινήσεις, τις διαθέσεις κλπ. οργανώνοντάς τα γύρω από ένα κέντρο, που βρίσκεται μέσα στον ίδιο τον εαυτό του και δημιουργώντας καινούργιές μορφές συμπεριφοράς.

8.4 Ερωτήσεις.

1. Ποιος παράγοντας, κατά την άποψή σας, επηρεάζει περισσότερο την κανονική ανάπτυξη της προσωπικότητας, η κληρονομικότητα ή το περιβάλλον;
2. Υπάρχουν άλλοι παράγοντες που επηρεάζουν την ανάπτυξη της προσωπικότητας; Αν ναι ποιοι είναι αυτοί;
3. Ποια η επίδραση του τεχνολογικού παράγοντα στη ζωή του ανθρώπου;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ

ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΙ ΑΜΥΝΑΣ Ή ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗΣ

9.0 Γενικά.

Αναφέραμε στο προηγούμενο κεφάλαιο ότι οι βασικοί παράγοντες που καθορίζουν τη διαμόρφωση της προσωπικότητας είναι: η κληρονομικότητα, το περιβάλλον, και το εγώ ή ο ατομικός παράγοντας. Το Εγώ αποτελεί το βασικό συστατικό της προσωπικότητας και το κέντρο γύρω από το οποίο οργανώνονται και ανασυγκροτούνται οι εμπειρίες του ανθρώπου με σκοπό τη δημιουργία νέων μορφών συμπεριφοράς για τη διευκόλυνση της προσαρμογής του προς το περιβάλλον.

Από τα πειράματα, που έκανε ο αμερικανός ψυχολόγος *Arnold Gessel*, διαπιστώθηκε ότι η ανάπτυξη του ανθρώπου έχει την τάση να ακολουθεί μια οριστική πορεία, και αυτό ισχύει όχι μόνο για τη σωματική ανάπτυξη, αλλά και για τη νοητική, συναισθηματική και κοινωνική.

Το άτομο, στην προσπάθειά του να φθάσει στην ωριμότητα, περνάει από ορισμένα σταδια εξελίξεως, καθένα από τα οποία περιλαμβάνει ορισμένες δραστηριότητες. Οι δραστηριότητες αυτές αποβλέπουν στο να μεταφέρουν το άτομο από το στάδιο της εξαρτήσεως σ' εκείνο της ανεξαρτησίας, από το στάδιο που επικρατεί η αρχή της ηδονής, σ' εκείνο που επικρατεί η αρχή της πραγματικότητας, από το στάδιο του εγωκεντρισμού, σ' εκείνο της κοινωνικοποίησεως και από το στάδιο της μη παραγωγικότητας σ' εκείνο της ικανότητας για παραγωγή.

Σε όλες αυτές τις δραστηριότητες το άτομο καταβάλλει προσπάθεια να ίκανοποιήσει τις ανάγκες και τις επιθυμίες του, έτσι ώστε να μη γίνεται αφορμή να διασαλευθεί η ομαλή συμβίωση των μελών της κοινωνικής ομάδας, στην οποία και αυτό ανήκει. Στην προσπάθειά του αυτή το άτομο είναι πολλές φορές υποχρεωμένο να χρησιμοποιήσει ξεχωριστούς τύπους συμπεριφοράς για την ίκανοποίηση των αναγκών του από το ένα μέρος και για τη διατήρηση του γοήτρου του από το άλλο. Οι τύποι αυτοί συμπεριφοράς λέγονται *μηχανισμοί άμυνας ή προσαρμογής*, γιατί προστατεύουν το εγώ του ανθρώπου και διευκολύνουν την προσαρμογή του. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι μηχανισμοί άμυνας είναι «τεχνάσματα προστατευτικά και σοφίσματα» του εγώ, που αποσκοπούν στη μείωση της εσωτερικής εντάσεως.

Ο όρος άμυνα (*Defense*) χρησιμοποιήθηκε πρώτα από τον *Freud* (1894) στο έργο του «Οι αμυντικές Νευρο-ψυχώσεις» και κατόπιν στις μονογραφίες «Η αιτιολογία της υστερίας» (1896) και «Περαιτέρω παρατηρήσεις πάνω στις αμυντικές Νευρο-ψυχώσεις» (1896). Το 1933 η *Anna Freud* με το έργο της «Το εγώ και οι μηχανισμοί άμυνας» επιχειρεί την πρώτη συστηματική μελέτη και την ταξινόμηση των μηχανισμών άμυνας.

9.1 Περιγραφή των σπουδαιοτέρων μηχανισμών άμυνας.

Οι σπουδαιότεροι από αυτούς τους μηχανισμούς είναι οι οι παρακάτω:

α) Αντιστάθμιση (Compensation).

Αντιστάθμιση είναι η χρησιμοποίηση υπερβολικής ενέργειας για την ανάπτυξη μιας ή περισσοτέρων ικανοτήτων, με σκοπό τη μείωση της εντάσεως που προκαλείται από μια πραγματική φανταστική αδυναμία. Παράδειγμα: ο μαθητής που αποτυγχάνει στα μαθήματα επιδίδεται στον αθλητισμό και έτσι αποσπά την προσοχή των άλλων από την αποτυχία του και τη διοχετεύει προς την κατεύθυνση των επιτυχιών του.

Αντιστάθμιση χρησιμοποιούν επίσης και οι γονείς, οι οποίοι έχουν αποτύχει στην πραγμάτωση των ονείρων τους όταν ήταν νέοι, και προσπαθούν να επιδράσουν στα παιδιά τους έτσι, ώστε να τα υποχρεώσουν να δεχθούν την ανάληψη προσπάθειας για την υλοποίηση δικών τους φιλοδοξιών.

Υπάρχουν π.χ. γονείς οι οποίοι απαιτούν από τα παιδιά τους να ακολουθήσουν το επάγγελμα που οι ίδιοι επιθυμούσαν, όταν ήταν νέοι, πράγμα που κάνει τα παιδιά να επαναστατούν, γιατί πιθανόν η απαίτηση αυτή να μη συμβιβάζεται με τις δικές τους φιλοδοξίες και τα δικά τους ενδιαφέροντα.

Συγγενής με την αντισταθμιση είναι και ο μηχανισμός της **υπεραναπληρώσεως** (Overcompensation). Με το μηχανισμό αυτό το άτομο προσαρμόζεται καταπολεμώντας τα μειονεκτήματα που έχει και επιτυχάνοντας εκεί όπου υστερεί, χωρίς να στρέφει τη δραστηριότητά του σε άλλες περιοχές.

Γνωστά είναι τα παραδείγματα, του Δημοσθένη που με την επιμονή του κατόρθωσε να νικήσει την τραυλότητά του, του Μπετόβεν που, αν και κωφός, συνέθεσε την ένατη συμφωνία, του Ναπολέοντα, που ενώ ήταν κοντός έγινε φημισμένος στρατηλάτης κ.α.

Διαβάζομε επίσης σε χριστουγεννιάτικες κάρτες ζωγραφισμένο με το στόμα ή με τα δάχτυλα των ποδιών που σημαίνει ότι αυτός που τις ζωγράφισε δεν είχε χέρια.

β) Ταύτιση ή ταυτοποίηση (Identification).

Είναι ο μηχανισμός που αναφέρεται στην προσπάθεια του ατόμου να ταυτίσει τον εαυτό του με κάποιον που έχει επιτύχει μια αξιόλογη πράξη ή ακόμα και με μια ευχάριστη κατάσταση. Επιδιώκεται με το μηχανισμό αυτόν η αποφυγή του άγχους και του φόβου που προκαλεί η εσωτερική ανασφάλεια του ατόμου. Στην πρώτη περίπτωση θα μπορούσαμε να αναφέρουμε τη συμπεριφορά του παιδιού, που ταυτίζει τον εαυτό του με τον πατέρα του, πράγμα που αποτελεί και μια θετική βάση για την ανάπτυξη της προσωπικότητας, όταν, βέβαια, ο πατέρας είναι άνθρωπος ψυχικά υγίης. Μια άλλη ταύτιση είναι εκείνη κατά την οποία το άτομο ταυτίζεται προς την πηγή του άγχους και κατά κάποιο τρόπο υποδύεται το ρόλο του επιτιθέμενου. Αναφέρομε εδώ σαν παράδειγμα την περίπτωση του παιδιού που φοβάται να περάσει το διάδρομο του σπιτιού γιατί **υπάρχει φάντασμα** και που μιμείται με κινήσεις και χειρονομίες το φάντασμα, υποδύεται το ρόλο του, ταυτίζεται δηλαδή με το φάντασμα και έτσι κατορθώνει να διώχνει το φόβο του.

Αλλά η ταύτιση δεν περιορίζεται μόνο στα παιδιά. Οι έφηβοι και οι ενήλικες πολλές φορές ταυτίζουν τον εαυτό τους με ένα πρόσωπο για το οποίο πολλά έχουν α-

κούσει ή παρακολούθησαν από κοντά τις επιτυχίες του. Έτσι πηγαίνουν σε έργα κινηματογραφικά, όπου θα εμφανίζεται το πρόσωπο αυτό ως ηθοποιός ή διαβάζουν μυθιστορήματα, γραμμένα από αυτό (αν είναι συγγραφέας). Έχομε π.χ. σήμερα νέους και νέες οι οποίοι θαυμάζουν ηθοποιούς, ποδοσφαιριστές, συγγραφείς κλπ. Με το να ταυτίζουν τον εαυτό τους με το πρόσωπο που θαυμάζουν, θεωρούν τα έργα του ως δικά τους επιτεύγματα και έτσι διευκολύνουν την προσαρμογή τους.

Αν και ο μηχανισμός της ταυτίσεως θεωρείται, συνήθως, ως ένας ομαλός τρόπος προσαρμογής και συνιστάται να χρησιμοποιείται από όλα τα άτομα, εν τούτοις σε μερικές περιπτώσεις μπορεί να είναι επικίνδυνος. Όπως π.χ. κατά την περίπτωση που οι γονείς θέλουν, λόγω της ταυτίσεως, το παιδί τους να επιτύχει κάπι που εκείνοι δεν επέτυχαν στη ζωή τους. Αυτό είναι πιθανόν να έχει ανασταλτικό χαρακτήρα για το παιδί και να το οδηγήσουν σε περιπέτειες. Πολλές αποτυχίες των νέων είχαν ως αίτιο τον τύπο αυτόν της ταυτίσεως. Η απόλυτη ταύτιση επίσης με ένα πρόσωπο είναι πιθανόν να έχει ως συνέπεια την απώλεια της ατομικότητας του ανθρώπου, ο οποίος και αποβαίνει άβουλος και αναποφάσιστος. Ακραίες περιπτώσεις αυτού του τύπου της ταυτίσεως είναι οι ψυχικά άρρωστοι, οι οποίοι πιστεύουν ότι είναι ακριβώς οι ίδιοι με εκείνους που θαυμάζουν. Εποκεφτείτε κάπιο ψυχιατρείο και θα ακούσετε πολλούς τροφίμους να σας λένε "είμαι ο Ναπολέοντας", "είμαι ο Βασιλιάς", "είμαι ο Αυτοκράτορας" κλπ.

γ) Εκλογίκευση - (*Rationalization*)

Ο μηχανισμός της εκλογίκευσεως, αναφέρεται στη διαδικασία εκείνη κατά την οποία το άτομο προσπαθεί να αποκρύψει την πραγματική βάση της σκέψεώς του. Δικαιολογεί δηλαδή τις πράξεις του με δικαιολογίες που είναι τελείως διαφορετικές από εκείνες που στην πραγματικότητα αποτελούν το κίνητρο των πράξεών του.

Στην εκλογίκευση το άτομο δικαιολογείται για τις αδυναμίες ή τις αποτυχίες του με τη σκέψη ότι τα πράγματα δεν ήταν δυνατόν να γίνουν διαφορετικά. Ενεργεί δηλαδή το άτομο στις περιπτώσεις αυτές ως μάρτυρας υπερασπίσεως του εγώ του, που δικάζεται και όχι ως δικαστής αμερόληπτος. Έτσι βρίσκει διέξοδο η ένταση που προκαλείται από τη σύγκρουση ενός κινήτρου με τον ηθικό νόμο, με έθιμα, με αρχές-κανόνες ή διατάξεις και κάνει τον εαυτό του, ή κάποιον άλλο, να πιστεύει ότι αυτό που έγινε είχε ως αίτιο τις ιδιόρρυθμες συνθήκες κάτω από τις οποίες δημιουργήθηκε ο τύπος αυτός της συμπεριφοράς. Ένας άλλος τρόπος εκλογίκευσεως είναι εκείνος, που συνήθως χρησιμοποιείται από παιδιά, και κατά τον οποίο η ευθύνη επιρρίπτεται σε άψυχα αντικείμενα. "Δεν είναι καλό το γραπτό μου", δικαιολογείται π.χ. ο μαθητής, "γιατί ήταν χαλασμένο το μολύβι, ή το χαρτί δεν ήταν καλό". Ή ο μαθητευόμενος τεχνίτης που επιρρίπτει την αιτία των αποτυχιών του στην έλλειψη καταλλήλων εργαλείων.

Αλλά και οι ενήλικες χρησιμοποιούν το μηχανισμό της εκλογίκευσεως, μόνο που οι δικαιολογίες που προβάλλονται είναι περισσότερο διαφοροποιημένες και επεξεργασμένες. Οι ποδοσφαιριστές π.χ. που έχασαν τη νίκη δικαιολογούν την αποτυχία τους λέγοντας ότι ο διαιτητής δεν ήταν δίκαιος ή ότι ο αντίπαλος ήταν πιο τυχερός από αυτούς.

Ο "κρασοπατέρας" δικαιολογεί την επιθυμία του για ποτό λέγοντας "δεν μπορώ να

μην πια αφού όλοι πίνουν, θα με παρεξηγήσουν" ή "πίνω λίγο για το κρύο" ή "για να κοιμηθώ". Η εκλογίκευση βοηθάει το άτομο να βγει από τη δύσκολη θέση, στην οποία πολλές φορές βρίσκεται, εξ αιτίας των αντιξοστήτων της ζωής, των αποτυχιών, των σφαλμάτων, των αδυναμιών·κλπ. Η υπερβολική όμως χρήση αυτού του μηχανισμού μπορεί να αποβεί επικίνδυνη, με ακραίες πάντοτε περιπτώσεις τους ψυχικά άρρωστους. Όπως π.χ. εκείνος που πιστεύει ότι είναι ο Μέγας Ναπολέων και δικαιολογεί την παραμονή του στο άσυλο με τη σκέψη ότι "τα στρατεύματά του βρίσκονται σε εκστρατεία και γι' αυτό δεν έχουν καιρό να έλθουν να τον απελευθερώσουν".

δ) Προβολή (*Projection*).

Είναι ο μηχανισμός κατά τον οποίο το άτομο προβάλλει κάθε επώδυνη για το εγώ του ιδέα, επιθυμία, ενδόμυχη τάση ή συναισθηματική κατάσταση σε άλλους ανθρώπους. Έτσι μειώνει την ένταση που δημιουργείται από την κατωτερότητά του και διατηρεί το κύρος του. Η προβολή ως μηχανισμός άμυνας χρησιμοποιείται από ανθρώπους κάθε ηλικίας. Συγγενεύει δε η προβολή και προς την ταύτιση και προς την εκλογίκευση. "Δεν το έσπασα εγώ το ποτήρι, αλλά ο μικρός μου αδελφός" δικαιολογείται το παιδί που έκανε τη ζημιά.

Η προβολή είναι πολύ συνηθισμένη στην καθημερινή ζωή των ενηλίκων, όπως είναι και στη ζωή των παιδιών. Χαρακτηριστικό και στην προβολή των ενηλίκων είναι η επιθυμία του ατόμου που βρίσκεται σε μειονεκτική θέση να δει αυτή του την αδυναμία να αντικατοπτρίζεται στους άλλους ανθρώπους. Έτσι, όποιος είναι αδέξιος βλέπει και επικρίνει αδεξιότητες στους άλλους, εκείνος που έχει τάση για κλοπή νομίζει ότι όλοι κλέβουν, εκείνος που έχει ανήθικες σχέσεις, ότι όλοι τις έχουν. Με τον τρόπο αυτό χαλαρώνεται το σύμπλεγμα ενοχής. Ειδικότερα με την προβολή ως τρόπο προσαρμογής, οι ενήλικες αποδίδουν στους άλλους τις δικές τους αδυναμίες και σφάλματα ή τις συνειδητές επιθυμίες, που δεν ικανοποιήθηκαν, αλλά καταπιέσθηκαν στο ασυνείδητο.

Η προβολή δεν μπορεί να θεωρηθεί ως παθολογική κατάσταση παρά μόνο όταν προχωρεί σε υπερβολές, οπότε το άτομο χάνει την ατομικότητά του και κινδυνεύει η ψυχική του υγεία.

ε) Ονειροπόληση (*Day dreaming*).

Κατά την ονειροπόληση το άτομο προσπαθεί να αποσυρθεί από τον κόσμο της πραγματικότητας και να μεταφερθεί μακριά από αυτόν. εκεί όπου η πραγματοποίηση ενός σκοπού είναι ευκολότερη. Όταν το άτομο βλέπει να μην πραγματοποιούνται τα σχέδιά του στην πραγματικότητα, τότε απομακρύνεται από αυτήν και βρίσκει την ικανοποίηση των επιδιώξεών του στη φαντασία. Οι επιδιώξεις αυτές μπορεί να αναφέρονται στον επαγγελματικό, στον οικονομικό, στον πνευματικό και σε κάθε άλλο τομέα για τον οποίο προσπαθεί, αλλά δεν επιτυγχάνει. Η ονειροπόληση συναντάται επίσης σε όλες τις ηλικίες, κυρίως όμως στην εφηβική κατά την οποία η προσπάθεια της φυγής από την πραγματικότητα είναι πολύ συνηθισμένη. Η ονειροπόληση είναι μηχανισμός και ωφέλιμος και επικίνδυνος. Ωφέλιμος, γιατί μπορεί να οδηγήσει σε πράξεις σημαντικές όπως: εφεύρεση, συγγραφή, κατασκευή έργων τέχνης κ.ά. και επικίνδυνος, όταν απομακρύνει τελείως το άτομο από τα προβλήματά του. Μπορεί

να παραβληθεί με το οινόπνευμα το οποίο σε μικρή ποσότητα διεγείρει τον οργανισμό, αλλά σε μεγάλη τον καταστρέφει.

στ) Παλινδρόμηση – Επαναγωγή (Regression).

Κατά την παλινδρόμηση-επαναγωγή το άτομο μεταφέρεται-επιστρέφει σε προηγούμενα επίπεδα ψυχικής αναπτύξεως, για την ικανοποίηση μιας ανάγκης. Κάθε φορά που αντιμετωπίζει δυσκολίες, παραιτείται από τις παραπέρα προσπάθειές του και οπισθοχωρεί σε αντιδράσεις παιδαριώδεις, όπως κλάματα, λακτίσματα αντικειμένων, βρισιές και γενικά τρόπους αντιδράσεως γνωστούς από την παιδική του ηλικία.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι του εφήβου, ο οποίος "βρέχει" το κρεβάτι του, επειδή ζηλεύει το μικρό του αδελφό, αποσκοπώντας σε περισσότερη αγάπη και στοργή από μέρους των γονιών του. Τα άτομα επίσης της γεροντικής ηλικίας, τα οποία αισθάνονται παραμερισμένα, επιστρέφουν στις αντιδράσεις της παιδικής τους ηλικίας για να αποσπάσουν την προσοχή των μελών της οικογενείας τους.

Η παλινδρόμηση θεωρείται παθολογική κατάσταση και όχι ομαλός τρόπος προσαρμογής, αφού το άτομο γυρίζει προς τα πίσω.

ζ) Εξιδανίκευση – Μετουσίωση (Sublimation).

Χαρακτηρίζεται ως ο πιο φυσιολογικός μηχανισμός, γιατί αποβλέπει στην ικανοποίηση των ενστικτωδών ενορμήσεων με έργα ή δραστηριότητες που είναι κοινωνικά αποδεκτές. Η επίδοση π.χ. σε αθλητικά αγώνισματα μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως μέσο διοχετεύσεως της υπερικχειλίζουσας ενεργητικότητας των εφήβων.

Οι μηχανισμοί άμυνας ή προσαρμογής, που περιγράψαμε παραπάνω, είναι αντιδράσεις τις οποίες μαθαίνομε και επινοούμε ή έχουν ως κίνητρο τον παραμερισμό του άγχους που δημιουργείται από τις απειλές που αντιμετωπίζει το εγώ. Τους μηχανισμούς αυτούς τους συναντάμε και στα άτομα και στις ομάδες. Τις περισσότερες φορές λειτουργούν ασυνείδητα ως συνήθειες που περικλείουν αυταπάτη και διαστροφή της πραγματικότητας. Ευχής έργο θα ήταν να μην αναγκάζεται ο άνθρωπος να χρησιμοποιεί αυτούς τους μηχανισμούς· όμως η σύνθεση της σημερινής κοινωνίας είναι τέτοια, ώστε οι μηχανισμοί αυτοί να είναι, πολλές φορές, απαραίτητοι για τη διατήρηση της ισορροπίας του εγώ. Έτσι η διαπίστωση είναι ότι όλοι μας τους χρησιμοποιούμε κατά διάφορο τρόπο και σε διάφορο βαθμό. Αυτό μας αναγκάζει να πούμε ότι οι αντιδράσεις αυτές είναι, μέχρις ορισμένου βαθμού, ομαλές, εκτός από τις περιπτώσεις εκείνες όπου το άτομο με τη χρησιμοποίηση των μηχανισμών άμυνας γίνεται αφορμή να διασαλευθεί η ισορροπία της ομάδας, στην οποία ανήκει.

Οι καλές συνήθειες που πρέπει να αναπτύσσονται από ενωρίς, και που αποτελούν τους μελλοντικούς κώδικες συμπεριφοράς, διατηρούν για το άτομο όχι μόνο ατομική ικανοποίηση, αλλά και αποδοχή και αναγνώριση από μέρους της κοινωνίας. Αυτές οι συνθήκες πρέπει να καλλιεργούνται στο σπίτι και στο σχολείο.

η) Ενδοβολή (*introjection*).

Με την ενδοβολή το άτομο ενσωματώνει (ενδοβάλλει) ορισμένες χαρακτηριστικές ιδέες ή αξίες και γεγονότα στη δομή του εγώ. Η ενδοβολή χρησιμοποιείται από το άτομο είτε για να διασφαλίσει χρήσιμες ιδιότητες, συνήθειες και χαρακτηριστικά ή για να καταστρέψει ό, πι θεωρεί επικίνδυνο για την ψυχοσωματική του υπόσταση.

θ) Άρνηση (*Denial*).

Η Anna Freud διακρίνει την άρνηση στη φαντασία η οποία πραγματοποιείται μέσα από τις φαντασιώσεις που κατακλύζουν το παιδικό εγώ και την άρνηση με λόγια και έργα (*denial in word and act*) η οποία εκφράζεται με την έκδηλη συμπεριφορά του ατόμου.

ι) Μετατόπιση (*Displacement*).

Μηχανισμός άμυνας που χρησιμοποιείται από δόλους μας χωρίς σοβαρές συνέπειες. Αναφέρεται στην άρνηση του ατόμου να αντιμετωπίσει την πραγματική αιτία της στενοχώριας του και στην υποκατάστασή της με μια άλλη τελείως διαφορετική.

Οι μηχανισμοί άμυνας, που περιγράφαμε παραπάνω, είναι αντιδράσεις που τις μαθαίνομε και που επινοούνται ή έχουν ως κίνητρο τον παραμερισμό του άγχους που δημιουργείται από τις απειλές που αντιμετωπίζει το εγώ. Τους συναντάμε τους μηχανισμούς αυτούς και στα άτομα και στις ομάδες.

Τους χρησιμοποιούμε σχεδόν όλοι μας κατά διάφορο τρόπο και σε διάφορο βαθμό. Τούτο μας αναγκάζει να πούμε ότι ως ένα ορισμένο βαθμό οι αντιδράσεις αυτές είναι ομαλές, εκτός από τις περιπτώσεις, που το άτομο με τη χρησιμοποίηση των μηχανισμών άμυνας γίνεται αφορμή να διασαλευθεί η ισορροπία της ομάδας στην οποία ανήκει. Οι καλές συνήθειες, που αναπτύσσονται από ενωρίς και πò αποτελούν τους μελλοντικούς κώδικες της συμπεριφοράς, διατηρούν για το άτομο όχι μόνο ατομική ικανοποίηση, αλλά και αποδοχή και αναγνώριση από μέρους της κοινωνίας. Τέτοιες συνήθειες πρέπει να καλλιεργούνται στο σπίτι και στο σχολείο.

9.2 Ερωτήσεις.

1. Γιατί ο άνθρωπος υποχρεώνεται μερικές φορές στη ζωή του να χρησιμοποιεί τους μηχανισμούς άμυνας;
2. Εξετάστε τον εαυτό σας και απαντήστε στο ερώτημα: ποιο μηχανισμό άμυνας χρησιμοποιήσατε σήμερα και γιατί;
3. Ποιος μηχανισμός άμυνας μπορεί, κατά τη γνώμη σας, να χρησιμοποιείται χωρίς δυσάρεστες συνέπειες;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ

ΚΙΝΗΤΡΑ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ

10.0 Γενικά.

Όπως είδαμε παραπάνω η συμπεριφορά είναι βασική έννοια της ψυχολογίας και περιλαμβάνει όλες τις ψυχοφυσιολογικές αντιδράσεις του ατόμου, σε εξωτερικά ή εσωτερικά ερεθίσματα. Τα κίνητρα εξ αλλού αναφέρονται στο γιατί της συμπεριφοράς και εκείνος που ασχολείται με τη μελέτη τους προσπαθεί να δώσει απάντηση στο ερώτημα, γιατί ο άνθρωπος συμπεριφέρεται, όπως συμπεριφέρεται. Οι απαντήσεις που δίνονται στο ερώτημα αυτό είναι: π.χ. ότι ο άνθρωπος είναι κοινωνικό ή γιατί δέχεται τις επιδράσεις των παραδόσεων της ομάδας στην οποία ανήκει, που του δίνουν τους αποδεκτούς τρόπους συμπεριφοράς ή γιατί έχει φυσιολογικούς μηχανισμούς συμπεριφοράς. Κυρίως όμως ο άνθρωπος συμπεριφέρεται όπως συμπεριφέρεται γιατί έχει ανάγκες φυσιολογικές (οργανικές) και κοινωνικοψυχολογικές.

10.1 Φυσιολογικές ανάγκες.

Ενδεικτικά σημειώνομε ότι η επαρκής τροφή, η κατάλληλη ενδυμασία και η ικανοποιητική κατοικία αποτελούν τις βασικές ανάγκες για τη σωματική και ψυχική υγεία.

10.2 Κοινωνικοψυχολογικές ανάγκες.

Οι κοινωνικοψυχολογικές ανάγκες είναι αποτέλεσμα της κοινωνικής ζωής του ανθρώπου. Η ικανοποίηση των αναγκών αυτών συντελεί στην ομαλή εξέλιξη του ατόμου και στη διευκόλυνση της προσαρμογής του. Δεν υπάρχει ασφαλώς άνθρωπος, που να εγκατέλειψε αυτή τη ζωή με πλήρη ικανοποίηση όλων των αναγκών του. Εν τούτοις, αν μια οικογένεια ή ένα σχολείο ή μια κοινότητα ενδιαφέρονται για την αξιοποίηση της ποιότητας της ζωής των ανθρώπων τους, πρέπει να έχουν απαντήσει ικανοποιητικά στο ερώτημα: μέχρι ποιου βαθμού μπορεί να ικανοποιήθούν οι κοινωνικοψυχολογικές αυτές ανάγκες. Οι ανάγκες βέβαια αυτές δεν ικανοποιούνται ποτέ ολοκληρωτικά, γι' αυτό και πρέπει να φροντίζομε συνέχεια για τη ψυχική μας υγεία, όπως ακριβώς φροντίζομε και για τη σωματική μας υγεία. Άλλα ας περιγράψουμε μερικές από τις βασικές αυτές ανάγκες.

α) Ανάγκη για αυτοσεβασμό.

Όλοι μας θέλομε να σκεπτόμασθε κάπως ψηλά για τον έαυτό μας. Εκείνος ο άνθρωπος που δεν έχει αυτοσεβασμό δεν προχωρεί ομαλά στα διάφορα στάδια ε-

ξελίξεως της προσωπικότητάς του. Ο αυτοσεβασμός αποτελεί κατά κάποιο τρόπο τη βάση της ψυχικής υγείας. Ένα από τα καθήκοντα των γονιών είναι να βοηθήσουν το παιδί να δημιουργήσει και να διατηρήσει τον αυτοσεβασμό του. Πολλά παιδιά δέχονται στο σπίτι κάθε είδους προσβολές, με λόγια ή με έργα, που παρεμποδίζουν την ομαλή τους ανάπτυξη. Τούτο βέβαια δε σημαίνει ότι θα παραδεχθούμε μια ανάρμοστη συμπεριφορά του παιδιού. Δεν επιτυγχάνεται όμως η αποκατάσταση της ομαλής συμπεριφοράς του παιδιού με την προσβολή. Βοηθάμε το παιδί να καταλάβει ότι, ενώ η συμπεριφορά του δεν είναι εκείνη που πρέπει για το ίδιο ή για τους άλλους, εξακολουθεί να ανήκει σε μας, να είναι ένα μέλος της ομάδας μας, που το δέχεται και το αγαπά. Ίσως ένα μέρος της ευθύνης για τη συμπεριφορά του παιδιού να ανήκει σε μας τους μεγάλους. Δε γεννιέται κανένα παιδί μέ την τάση για κλωπή, για ψέμα ή επιθετικότητα. Μεγάλο μέρος της ανθρώπινης συμπεριφοράς είναι αποτέλεσμα καλών η κακών συνηθειών εξελίξεως και αναπτύξεως.

β) Ανάγκη για ελευθερία.

Από το πρώτο κλάμα ύστερα από τη γέννηση, η ζωή είναι ένας αγώνας για την εξασφάλιση της ελευθερίας στον εαυτό μας. Το νήπιο εκδηλώνει αυτή του την τάση για ελευθερία με την αντίδρασή του σε κάθε τι που του επιβάλλουν οι γύρω του. Μόλις αρχίζει να περπατάει το παιδί αφιερώνει αρκετό χρόνο για να πει στη μητέρα του πόσο ευχαριστιέται την ελευθερία του. Αρχίζει να γνωρίζει το περιβάλλον του, με το να ερευνά προς όλες τις κατευθύνσεις. Είναι καθήκον των γονιών να προσπαθούν να γνωρίσουν το δυναμικό του παιδιού τους σε κάθε στάδιο εξελίξεως της προσωπικότητάς του και ανάλογα να ρυθμίζουν την ισορρόπηση ελευθερίας και περιορισμού. Είναι απαραίτητο να δίνονται στο παιδί ευκαιρίες για να δοκιμάσει τις ικανότητές του.

Δεν πρόκειται το παιδί να μάθει τι σημαίνει να είσαι ελεύθερος αν δεν δοκιμάσει την ποιότητα αυτής της ελευθερίας στο σπίτι και στο σχολείο. Το να είναι δε κανένας ικανός να παραδέχεται τα σφάλματά του, αποτελεί ιδιότητα της ώριμης προσωπικότητας και καλλιεργείται μόνο με την ελευθερία.

γ) Ανάγκη για αγάπη και στοργή.

Δεν υπάρχει κανένας άνθρωπος που να μην έχει ανάγκη αγάπης και στοργής. Βρισκόμαστε σήμερα στη ζωή γιατί κάποιος ενδιαφέρθηκε για μας να μας κρατήσει στη ζωή, όταν είμαστε στη νηπιακή ηλικία. Υπάρχουν αρκετά παραδείγματα παιδιών τα οποία εξ αιτίας της ελλείψεως στοργής και αγάπης, μεγάλωσαν σε κατάσταση ανεπάρκειας, ανασφάλειας, και γενικά κακής ψυχικής υγείας.

δ) Ανάγκη του «ανήκεινα».

Κάθε άνθρωπος έχει μέσα του ριζωμένη την ανάγκη να ανήκει κάπου. Τα μικρά παιδιά αναζητούν την ικανοποίηση αυτής της ανάγκης με τη συμμετοχή τους σε έργα που εκτελούνται από τη μητέρα ή τον πατέρα. Όπως το παιδί μεγαλώνει, η ταύτισή του με την ομάδα παίρνει μεγαλύτερη αξία μέχρι την ηλικία του εφήβου κατά την οποία η ομάδα είναι περισσότερο ισχυρή στο να θεσπίζει νόμους, πρότυπα, κανόνες συμπεριφοράς ανεξάρτητα από τους μεγάλους. Ο έφηβος αγωνίζεται

να ελευθερώσει τον εαυτό του από την εξάρτηση των γονιών του ή από εκείνη των μεγαλυτέρων της οικογένειας, χωρίς οι τελευταίοι να έχουν πάντοτε συνείδηση του προβλήματος αυτού.

Γενικά η μη ικανοποίηση της παραπάνω ανάγκης δημιουργεί ένα είδος κλίματος ψυχολογικού που δρα ανασταλτικά σε κάθε προσπάθεια μαθήσεως.

ε) Ανάγκη για ασφάλεια.

Βασική προϋπόθεση για τη σταθερότητα μιας ώριμης ζωής αποτελεί η δημιουργία εσωτερικής ασφάλειας. Σε άμεση σχέση με αυτή την ανάγκη είναι και η ανάγκη για αγάπη και στοργή. Εκείνο που πράγματι εδραιώνει την εσωτερική ασφάλεια είναι η δημιουργία αυτοπεποιθήσεως στο παιδί που επιτυγχάνεται από τους γονείς αλλά και από τους δασκάλους με το να δείχνουν πλήρη κατανόηση.

στ) Ανάγκη για επιδοκιμασία και αναγνώριση.

Κάθε άνθρωπος ζητάει κάποια επιδοκιμασία για μια εργασία που έκαμε. Τα παιδιά περισσότερο από κάθε άλλον έχουν ανάγκη της επιδοκιμασίας και αναγνωρίσεως. Γονείς και Εκπαιδευτικοί δεν πρέπει να σταματούν μόνο στα σφάλματα του παιδιού. Ας αρχίζουν από τα καλά σημεία μιας εργασίας του. Έτσι οδηγείται τούτο στην αυτοπεποίθηση, ενώ η απογοήτευση είναι πιθανόν να οδηγήσει σε καταστάσεις ανεπιθύμητες. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι πρέπει να επιδοκιμάζομε όλες τις εκδηλώσεις του παιδιού. Όμως η διόρθωση της συμπεριφοράς του επιτυγχάνεται όταν αρχίζουμε από την ικανοποίηση της ανάγκης για επιδοκιμασία.

Η αύξηση της παραγωγικότητας του ανθρώπου είτε αυτός βρίσκεται σε δημόσια υπηρεσία είτε σε ιδιωτική επιχείρηση αυξάνεται και με την ικανοποίηση της ανάγκης για αναγνώριση και επιδοκιμασία.

ζ) Οι ανάγκες κατά Murray:

Το όνομα του Murray θα το συναντήσετε και στη σελίδα 107, όπου γίνεται λόγος για την αξιολόγηση των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας. Είναι εκείνος που κατήρτισε το Θεματικό Παραστατικό Τεστ (T.A.T.). Η ανάγκη αποτελεί την κεντρική έννοια της θεωρίας των κινήτρων του Murray. Η ανάγκη, υποστηρίζει ο Murray, είναι εκείνη που κάνει τον άνθρωπο να γίνει δραστήριος. Οι ανάγκες, συνεχίζει ο ίδιος, συνδέονται άμεσα με τα γεγονότα του περιβάλλοντος. Την κατάσταση κατά την οποία τα γεγονότα δρουν πάνω στο άτομο την αποκαλεί «πίεση». Η «πίεση» κατά τον Murray είναι μια ιδιότητα του περιβάλλοντος, που διευκολύνει ή παρεμποδίζει τις προσπάθειες ενός ατόμου να φθάσει στο σκοπό του.

Από έρευνα που διεξήγαγε ο Murray σε έναν αριθμό ατόμων κατέληξε σε έναν πίνακα με 20 (είκοσι) ανάγκες; οι σπουδαιότερες από τις οποίες είναι:

– **Η επίδοση:** Η επιτυχία ενός δύσκολου έργου, με στόχο την αύξηση της αυτοκτημήσεως.

– **Η αυτονομία:** Η απόκτηση ελευθερίας και η απομάκρυνση της καταπιέσεως. Η αναζήτηση ανεξαρτησίας και ελεύθερης δράσεως.

– **Η αντίπραξη:** Η αποφυγή της αποτυχίας με την υπερνίκηση των αδυναμιών και

Σχ. 10.2.
Henry Murray.

των εμποδίων για τη διατήρηση αυτοσεβασμού και γοήτρου σε υψηλό επίπεδο.

– **Η άμυνα:** Η προστασία ή η υπεράσπιση του εγώ από προσβολή, από κριτική και από κατηγορίες.

– **Η επικράτηση:** Πρόκειται για τον έλεγχο του ανθρώπινου περιβάλλοντος. Η επίδραση επί της συμπεριφοράς των άλλων με την υποβολή, με την πλάνη ή και με την απαιτητικότητα.

– **Η επίδειξη:** Εδώ οιλούμε περί τρόπων εντυπωσιασμού των άλλων. Η προσπάθεια να ακουσθεί κάποιος ή να προβληθεί. Επίσης, τρόποι επιδείξεως είναι το να διασκεδάζει κάποιος τους άλλους, να τους ενθουσιάζει κλπ.

– **Η τάξη:** Το να βάζει κανείς τα πράγματα σε τάξη. Να επιδιώκει καθαριότητα, ευρυθμία, ισορροπία και ακρίβεια.

– **Η αλληλεγγύη:** Η αναζήτηση βοήθειας για την ικανοποίηση αναγκών (για τροφή, για προστασία, για συμβουλή). Η προσκόλληση σε ένα πρόσωπο.

– **Η αποφυγή δυσκολιών:** Η αποφυγή της υποτιμήσεως. Η απομάκρυνση από δύσκολες καταστάσεις που μπορούν να οδηγήσουν στη μείωση του εγώ, όπως η επίπληξη, ο χλευασμός ή η αδιαφορία των άλλων. Η μη συμμετοχή σε δραστηριότητες για το φόβο της αποτυχίας.

– **Η αποφυγή βλάβης:** Η αποφυγή πόνου, σωματικού τραυματισμού, αρρώστιας, ή και θανάτου. Η φυγή από μια επικίνδυνη κατάσταση. Η λήψη προστατευτικών μέτρων.

Οι υπόλοιπες δέκα ανάγκες κατά Murray είναι: η ταπείνωση, ο δεσμός, η επιθετικότητα, η υπακοή, η ανατροφή, το παιχνίδι, η απόρριψη, η αισθητική, το σεξ και η κατανόηση.

Η ικανοποίηση των φυσιολογικών αναγκών, στις οποίες αναφερθήκαμε περιληπτικά στην αρχή αυτού του κεφαλαίου, βοηθά στην αποκατάσταση της ισορροπίας του οργανισμού με το περιβάλλον του, την οποία η βιολογία αποκαλεί ομοιόσταση. Η ικανοποίηση όμως των κοινωνικοψυχολογικών αναγκών είναι εκείνη που θα εξασφαλίσει μια καλή ψυχική υγεία στο άτομο. Γι' αυτό και η μελέτη των αναγκών, η κατανόηση της σημασίας τους για τη συμπεριφορά του ανθρώπου και η προσπάθεια ικανοποιήσεώς τους, πρέπει να αποτελεί βασικό καθήκον και του γονιού και του εκπαιδευτικού και του προϊσταμένου σε μια δημόσια ή ιδιωτική επιχείρηση.

10.3 Ερωτήσεις.

1. Ποια από τις κοινωνικοψυχολογικές ανάγκες είναι σπουδαιότερη;
2. Πώς εννοείτε την ικανοποίηση της ανάγκης για ελευθερία;
3. Υπάρχουν άλλα κίνητρα εκτός από αυτά που αναφέρονται στις προηγούμενες σελίδες;
Αν ναι ποια είναι αυτά;

Θέματα για συζήτηση πάνω στο πρώτο μέρος.

1. Ποια είναι η θέση της ψυχολογίας ανάμεσα στις άλλες επιστήμες σε σχέση με την επιστημονικότητά της;
2. Υπάρχουν επιστήμονες, οι οποίοι πιστεύουν ότι ο άνθρωπος γεννιέται και άλλοι ότι ο άνθρωπος γίνεται. Ποια είναι τα υπέρ και τα κατά καθεμιάς από τις παραπάνω θέσεις και ποια θεωρείτε επικρατέστερη;
3. Χρησιμοποιήστε τη συστηματική παρατήρηση και προβείτε στην κατάστρωση και εκτέλεση μιας μικρής έρευνας.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΑΝΑΠΤΥΞΣΟΜΕΝΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ψυχολογία του αναπτυσσόμενου ανθρώπου είναι ένας από τους κλάδους, που έχουν ως βασικό τους σκοπό κυρίως την πρόληψη των διαφόρων ψυχικών διαταραχών και επομένως τη διατήρηση καλής ψυχικής υγείας.

Δύσκολο είναι να δοθεί ακριβής ορισμός της ψυχικής υγείας. Οι ορισμοί που υπάρχουν είναι σχετικοί με τη θεωρητική τοποθέτηση εκείνου, που τους δίνει. Μερικοί από αυτούς τους ορισμούς είναι οι παρακάτω:

Ψυχική υγεία είναι η κατάσταση ισορροπίας ανάμεσα στο άτομο και στο περιβάλλον· η παρουσία σωματικής και συναισθηματικής ευημερίας· η ικανότητα του ανθρώπου να διατηρεί μια κοινωνικά αποδεκτή συμπεριφορά, κλπ. Ο Αμερικανός *Karl Menninger* καθορίζει την *Ψυχική υγεία* ως *την προσαρμογή των ανθρώπων στον κόσμο και μεταξύ τους με ένα μέγιστο ικανοποιήσεως και ευτυχίας*.

Είναι φανερό ότι οι παραπάνω ορισμοί δεν μας δίνουν μια περιεκτική έννοια για την ψυχική υγεία. Γ' αυτό οι ψυχολόγοι αποφάσισαν να καθιερώσουν ορισμένα κριτήρια ψυχικής υγείας, για τα οποία γίνεται λόγος παρακάτω.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΔΕΚΑΤΟ

ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

Ως κριτήρια ψυχικής υγείας θεωρούνται τα ακόλουθα:

11.1 Η στάση έναντι του εγώ.

Η στάση δηλαδή που τηρεί ο άνθρωπος απέναντι στον εαυτό του. Σ' αυτό το κριτήριο περιλαμβάνονται:

- Η *αυτοπαραδοχή*, που σημαίνει ότι το άτομο έχει μάθει να ζει με τον εαυτό του.
- Η *αυτοπεποίθηση*, με την *αυτοεκτίμηση* και τον *αυτοσεβασμό*.
- Η *συνέπεια προς τον εαυτό μας*, συνέπεια δηλαδή ανάμεσα στη σκέψη και δράση.

11.2 Η αξιοποίηση του δυναμικού του ανθρώπου.

Αυτοενεργοποίηση δηλαδή και αυτοδραστηριοποίηση.

11.3 Η σύνθεση.

Η σύνθεση αυτή περιλαμβάνει:

- Την **ισορρόπηση των ψυχικών δυνάμεων**, δηλαδή τη μεταβαλλόμενη ισορροπία και την ευλυγισία για προσαρμογή.
- Τη **συνολική αντίληψη της ζωής**, να έχει δηλαδή δώσει το άτομο απάντηση στο ερώτημα,, ποιός είναι ο σκοπός της ζωής του.
- Την **αντοχή στην υπερένταση**, την ικανότητα δηλαδή του ανθρώπου να αντιμετωπίζει ψύχραιμα το άγχος και τη νευρικότητα.

11.4 Η αυτονομία.

Αναφέρεται στη σχέση του ανθρώπου προς το περιβάλλον και στην ευχέρεια να διαλέγει από το περιβάλλον τα στοιχεία εκείνα, που συστοιχούν προς τη φύση του.

11.5 Η ορθή αντίληψη της πραγματικότητας.

Να αντιμετωπίζει δηλαδή ο άνθρωπος και να αντιλαμβάνεται τα πράγματα, όπως αυτά είναι στην πραγματικότητα.

11.6 Η κυριαρχία στο περιβάλλον.

Η ικανότητα δηλαδή του ατόμου να δημιουργεί καλές ανθρώπινες σχέσεις. Επειδή η ψυχική υγεία σχετίζεται με την ωριμότητα της προσωπικότητας του ανθρώπου τα παρακάτω είναι μερικά χαρακτηριστικά της ώριμης προσωπικότητας στα οποία κατέληξαν οι ψυχολόγοι μετά από σχετικές έρευνες:

a) Ο ώριμος άνθρωπος έχει ως κέντρο των δραστηριοτήτων του σκοπούς και όχι τις ανάγκες του.

Προσπαθεί να κατανοήσει τη φύση του σκοπού του καθώς και τα εμπόδια που παρεμβάλλονται για την πραγμάτωσή του. Καταβάλλει προσπάθειες για τον εντοπισμό και την ικανοποίηση των σχετικών προϋποθέσεων και εκπονεί σχέδια, τα οποία και εκτελεί, ελέγχοντας τα αποτελέσματα. Ισορροπεί την ικανοποίηση από την πραγμάτωση ενός σκοπού με τις ανησυχίες και δυσκολίες που συνοδεύουν τις προσποθειες για την πραγμάτωσή του. Ενδιαφέρεται περισσότερο για τη μακροχρόνια ικανοποίηση και όχι για τις σπιγμαίες ικανοποιήσεις. Είναι ικανός να αναχαιτίζει την ικανοποίηση μιας επιθυμίας για την πραγμάτωση ενός γενικότερου σκοπού.

β) Ο ώριμος άνθρωπος είναι αυθόρμητος.

Παρά το γεγονός ότι ο αυθορμητισμός είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα των νέων, αρκετές φορές χαρακτηρίζει και την ώριμη προσωπικότητα. Το μη αυθόρμητο άτομο είναι συνήθως ανήσυχο και φοβισμένο, ενώ το αυθόρμητο παρουσιάζει αυτοπεποίθηση και ασφάλεια. Γι' αυτό το αυθόρμητο άτομο μπορεί να εκφράζει ακόμα και την εχθρότητά του μέχρι εκεί όπου η κατάσταση το απαιτεί.

γ) Ο ώριμος άνθρωπος αντιμετωπίζει τα προβλήματά του ενεργητικά (δραστήρια).

Ο ώριμος άνθρωπος είναι πιθανόν να κατέχεται από κάποια αιμφιβολία στην πορεία της αντιμετωπίσεως των προβλημάτων του: δώμας είναι απολύτως βέβαιος ότι απαντήσεις μπορούν να βρεθούν και λύσεις να επινοηθούν. Υπάρχει ακόμη η πιθανότητα να αισθανθεί κάποια απογοήτευση από τα εμπόδια που θα συναντήσει. Εν τούτοις η προσωρινή αυτή απογοήτευση δεν θα τον εμποδίσει από το να συνεχίσει τις προσπάθειές του για την πραγμάτωση του τελικού σκοπού. Αντίθετος τύπος είναι ο τύπος του απαθούς ανθρώπου. Ο απαθής εργάτης ή ο απαθής υπάλληλος σκέπτεται πολύ διαφορετικά: «Δεν βαριέσαι, ποιος ο λόγος να καταβάλω προσπάθειες εδώ που είμαι, αφού ο καρδός στγά-στγά θα περάσει μέχρι να πάρω τη σύνταξή μου!»

δ) Ο ώριμος άνθρωπος έχει οργανωτικό πνεύμα.

Όπως ακριβώς ο μηχανικός που ασχολείται με την κατασκευή ενός έργου, έτσι κι ο ώριμος άνθρωπος εκπονεί ένα σχέδιο. Υποδιαιρεί κάθε σκοπό του σε επιμέρους σκοπούς, καθένας από τους οποίους αντιπροσωπεύει στάδια εργασίας που αντιστοιχούν στις δυνάμεις του και προσχωρεί σταθερά στην εκτέλεσή τους. Τον μη ώριμο άνθρωπο τον διακρίνει η έλλειψη οργανώσεως και η προχειρότητα.

ε) Ο ώριμος άνθρωπος έχει το «γνώθι σ' αυτόν».

Το να γνωρίζει κανείς καλά τον εαυτό του αποτελεί ιδιότητα του ώριμου ανθρώπου. Ιδιότητα, η οποία δεν αναφέρεται μόνο στη γνώση των λεπτομερειών του εαυτού του, αλλά και στην ακριβή σχέση που υπάρχει ανάμεσά τους. Δύσκολο έργο, αλλά όχι ακατόρθωτο. Είναι δύσκολο γιατί το άτομο μερικές φορές υποφέρει από αυταπάτες. Καταπολεμά την ειλικρινή αποδοχή ότι έχει αποτύχει σε ορισμένους σκοπούς λόγω των περιορισμένων ικανοτήτων του και χρησιμοποιεί διάφορους ψυχολογικούς μηχανισμούς για τους οποίους μιλήσαμε σε προηγούμενα κεφάλαια.

ζ) Ο ώριμος άνθρωπος είναι κοινωνικός και συνεργάσμος.

Ο ώριμος άνθρωπος είναι ικανός να εκτιμά όχι μόνο τα δικά του κίνητρα και δραστηριότητες, αλλά και εκείνα των άλλων. Αφού παραδεχόμασθε ότι ο άνθρωπος εί-

ναι κοινωνικό ον, η πραγμάτωση των σκοπών του εξαρτάται και από την αμοιβαία κατανόηση και βοήθεια των άλλων ανθρώπων. Ο ώριμος άνθρωπος επομένως είναι εκείνος που κατανοεί και αυτά που του λένε οι άλλοι. Είναι δηλαδή ένας καλός ανθραστής. Ο εγκεντρικός άνθρωπος, χαρακτηριστικό του μη ώριμου, είναι εκείνος που ενδιαφέρεται για το δικό του καλό αλλά σε βάρος των άλλων. Στερείται δηλαδή της ικανότητας δημιουργίας καλών ανθρωπίνων σχέσεων.

η) Ο ώριμος άνθρωπος είναι παραγωγικός.

Είναι εκείνος που αποδίδει στην εργασία του. Αντιμετωπίζει ικανοποιητικά τα εμπόδια που παρεμποδίζουν την πραγμάτωση των σκοπών του. Καταβάλλει κάθε προσπάθεια για την επίλυση των προβλημάτων του. Αντίθετα, ο μη ώριμος δεν είναι παραγωγικός και περιμένει από τους άλλους να ικανοποιήσουν τις ανάγκες του.

Ο ώριμος άνθρωπος θεωρείται από πολλούς ιδεώδης για τις υπηρεσίες, τις βιομηχανίες και δημόσιες ή ιδιωτικές επιχειρήσεις. Άλλα ας δούμε αν μπορούμε να συσχετίσουμε την ωριμότητα με την ευτυχία του ανθρώπου.

Στη ζωή μας συναντάμε ανθρώπους οι οποίοι αντιμετωπίζουν με χιούμορ κάθε δυσκολία της ζωής και άλλους, οι οποίοι παραμένουν φοβισμένοι και ανήσυχοι ακόμα και για πράγματα που βαδίζουν καλά γι' αυτούς. Μερικοί άνθρωποι βρίσκουν πάντοτε χρόνο για όλες τις δραστηριότητές τους, ανεξάρτητα από την καθημερινή τους απασχόληση, ενώ άλλοι δεν έχουν ποτέ χρόνο στη διάθεσή τους, παρά το γεγονός ότι δεν είναι και πολύ απασχολημένοι. Άλλοι επίσης είναι ευτυχισμένοι, ικανοποιημένοι και αισθάνονται ασφαλείς, σε αντίθεση με εκείνους που είναι πληγμαρισμένοι από προβλήματα, αβέβαιοι και στεναχωρημένοι. Υπάρχουν άνθρωποι οι οποίοι φαίνονται πολύ ενεργητικοί και ακούραστοι, ενώ άλλοι υποφέρουν από μια χρόνια κόπωση. Άλλοι πάλι μιλάνε με ευγένεια με τους συνανθρώπους τους και έχουν πολλούς φίλους, σε αντίθεση με εκείνους οι οποίοι πάντοτε παραπονούνται, κριτικάρουν και ως εκ τούτου έχουν μόνο λίγους φίλους. Άλλοι είναι ευχαριστημένοι με ότι έχουν και άλλοι δυσαρεστημένοι για εκείνα που δεν έχουν. Άλλοι τέλος είναι αισιόδοξοι και άλλοι απαισιόδοξοι.

Αλλά, πώς μπορούμε να εξηγήσουμε αυτές τι διαφορές; Οφείλονται άραγε στις εξωτερικές συνθήκες της ζωής μας ή μήπως αντιπροσωπεύουν ένα μεγάλο τμήμα της συναισθηματικής μας ζωής; Τι μπορούμε να κάνομε για να μπούμε σε αυτόν τον ευλογημένο κύκλο ανθρώπων, οι οποίοι είναι ευχαριστημένοι με τη ζωή τους σ' όλες της πις εκδηλώσεις;

Έτοιμες απαντήσεις γι' αυτά τα ερωτήματα δυστυχώς δεν υπάρχουν. Αν είχαμε στη διάθεσή μας μια απλή συνταγή με την οποία να εξασφαλίζομε την ευτυχία μας, τότε πολλοί άνθρωποι δεν θα βασανίζονταν από τους φόβους, τις στεναχώριες της καθημερινής ζωής και τη μη ικανοποίηση των αναγκών τους. Όμως, δεν υπάρχουν «μαγικά κόλπα» για να εξασφαλίσουμε την ευτυχία μας και αυτό μας αναγκάζει να παραδεχθούμε ότι το να μάθομε να είμαστε ευτυχισμένοι είναι ένα μάθημα που μας διαφεύγει από την προσοχή μας ευκολότερα από κάθε άλλο.

Οι άνθρωποι έχουν μάθει να κατασκευάζουν ατομικές βόμβες και βόμβες νετρονίου, έχουν εφεύρει μεθόδους για τη θεραπεία σοβαρών αισθενειών, έχουν επιτύχει εξαιρετικές συμφωνίες, εν τούτοις, πολλοί από αυτούς, οι οποίοι έχουν εξοικειωθεί με την εκτέλεση αυτών των πολυσύνθετων έργων, αποτυγχάνουν όταν πρόκειται να μάθουν να είναι ευχαριστημένοι με τις ίδιες τους τις επιτυχίες. Έτοι, βγαίνει το συμπέρασμα ότι η τεχνολογική πρόοδος δεν συνεπάγεται πάντοτε και την ευτυχία, ούτε επίσης η ικανοποίηση κάθε επιθυμίας στη γένεσή της. Τούτο όμως δεν σημαίνει ότι ευθύνεται η επιστημονική και τεχνολογική πρόοδος, αλλά η αλόγιστη επικράτησή τους πάνω στην πνευματικότητα του·ανθρώπου, με απόλυτη ευθύνη φυσικά του τελευταίου. Το δύσκολο πρόβλημα που αντιμετωπίζει ο σημερινός άνθρωπος και ειδικότερα ο νέος, είναι πώς, χωρίς να αγνοήσει τη χρησιμότητα της επιστημονικής και της τεχνολογικής πρόοδου, θα κατορθώσει να ασχοληθεί και με το βασικό του έργο, την πραγματική δηλαδή μόρφωσή του, την ανακάλυψη και την καλλιέργεια του εαυτού του και την επιτυχία μιας αρμονίας ανάμεσα στον εαυτό του και στο περιβάλλον. Θα μπορούσαμε να προσθέσουμε ότι τα αγαθά της τεχνολογικής αναπτύξεως είναι προστά σε όλους, ανεξάρπτητα από το επίπεδο της μορφώσεώς τους. Όμως η εσωτερική καλλιέργεια είναι κάτι που απαιτεί προσωπική εργασία και προϋποθέτει προστάθεια του καθενός χωριστά. Ο άνθρωπος δεν πρέπει σε καμιά περίπτωση να γίνει εξάρτημα των μηχανών, αλλά να αναπτύξει την προσωπικότητά του και να διατηρήσει την ελευθερία του.

11.7 Περίοδοι ή στάδια της ζωής του ανθρώπου.

Η χρονική διάρκεια της ζωής του ανθρώπου αρχίζει από τη μέρα της γεννήσεώς του και τελειώνει τη μέρα του θανάτου του.

Από τη διάρκεια του χρόνου που διανύει το άτομο σε κάθε ηλικία, η επιστήμη και η κοινωνία βγάζει ορισμένα συμπεράσματα η κρίσεις για τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ψυχοσωματικής του καταστάσεως, σε μια ορισμένη ηλικία.

Η επιστήμη της Σωματολογίας, π.χ. του ανθρώπου, με τις μετρήσεις της προσδιορίζει: το μήκος, το βάρος, την ισχύ του ανθρώπινου σώματος, τις αναλογίες μεταξύ των οργάνων, το ρυθμό της λειτουργίας όλων των φυσιολογικών λειτουργιών και την αλληλεξάρτηση των μελών του οργανισμού, σε κάθε στάδιο αναπτύξεως.

Η ψυχολογία αναπτύσσομενου ανθρώπου με τη συστηματική παρατήρηση και τις πειραματικές μεθόδους έρευνας προσπαθεί να διαπιστώσει τις ψυχολογικές μεταβολές που επισυμβαίνουν σε κάθε στάδιο αναπτύξεως και εξελίξεως του ατόμου, τα προβλήματα που δημιουργούνται από αυτές τις μεταβολές σε σχέση και με τη σωματική ανάπτυξη, και να προτείνει ορισμένες μεθόδους και συμβουλές για την ομαλή μετάβαση από το ένα στάδιο στο επόμενο.

Σε κάθε περίοδο της ζωής του το άτομο έχει ιδιαίτερα διαφέροντα, ιδιαίτερες ανάγκες, ιδιαίτερες φιλοδοξίες, αλλά και ιδιαίτερα προβλήματα. Όλα αυτά θα εξετασθούν στις επόμενες σελίδες και θα αναφερθούν με συντομία οι τρόποι της ορθής αντιμετωπίσεως των τυχόν προβλημάτων.

**Η πιο παραδεκτή σήμερα διάίρεση της ζωής του ανθρώπου σε περιόδους είναι
η παρακάτω σε χρόνια:**

Βρεφική ηλικία:	0 – 1
Πρώτη παιδική ηλικία:	1 – 3
Δεύτερη παιδική ηλικία:	3 – 6
Ηλικία του μαθητή (Δημοτ. σχολείου):	6 – 12
Εφηβεία:	12 ή 13 – 19
Νεανική:	19 ή 20 – 35
Μέση ηλικία:	35 – 65
Γεροντική:	65 και άνω

11.8 Ερωτήσεις.

1. Τι εννοούμε στην ψυχολογία όταν λέμε "ισορρόπηση ψυχικών δυνάμεων";
2. Αναφέρατε παραδείγματα σχετικά με την αυτοεκτίμηση και τον αυτοσεβασμό.
3. Συμφωνείτε με τα κριτήρια ψυχικής υγείας που αναφέρονται σε αυτό το κεφάλαιο;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΩΔΕΚΑΤΟ

ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΤΗΣ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ

12.1 Η προγεννητική περίοδος.

Η προγεννητική περίοδος περιλαμβάνει κυρίως τρεις φάσεις:

α) Τη σπερματική φάση.

Αρχίζει από τη σύλληψη και διαρκεί δύο εβδομάδες. Τη χαρακτηρίζει έντονος πολλαπλασιασμός των κυττάρων και διαφοροποίηση των ιστών. Στο τέλος των δύο εβδομάδων έχει σχηματισθεί το έμβρυο.

β) Την εμβρυική φάση.

Διαρκεί τρεις εβδομάδες. Κατά τη φάση αυτή σχεδιάζονται τα διάφορα όργανα (νευρικό σύστημα, οι οφθαλμοί, η μύτη, το στόμα, τα αυτιά, οι μύες, η καρδιά).

γ) Την τρίτη φάση.

Αρχίζει από την έκτη εβδομάδα και διαρκεί ως τη γέννηση. Κατά τη διάρκεια της φάσεως αυτής τελειοποιούνται τα διάφορα όργανα.

12.2 Πώς βλέπουν οι μεγάλοι το μικρό παιδί.

Όταν ο άνθρωπος εκτιμά τα πάντα σύμφωνα με τα κριτήρια του ενηλίκου, στα πρώτα χρόνια της ζωής δεν υπάρχει καμιά αξία. Δεν μιλούν για αγωγή σ' αυτή την ηλικία, αλλά για μεγάλωμα του παιδιού.

Και αυτό γιατί θεωρούν ότι η ανάπτυξη του μικρού παιδιού συντελείται μόνο από την ώθηση της φύσεως, αρκεί να μην υπάρχει στέρηση τροφής. Δεν υφίσταται ζήτημα να διαπλασθεί ένα άτομο, να διαπαιδαγωγηθεί ένα πνεύμα, αλλά να τραφεί ένα σώμα.

Το βρέφος παρουσιάζεται σαν χρυσαλλίδα, που μπορούμε να προβλέπομε και να παραπτρούμε τις μεταμορφώσεις της. Στην περίπτωση αυτή το μεγάλωμα ενός βρέφους είναι έργο ευτελές, πολύ περισσότερο μάλιστα όταν δεν συνοδεύεται από το γόνητρο που περιβάλλει την ιδιότητα της μητέρας.

Η ανατροφή του μικρού παιδιού προετοιμάζει βέβαια το μέλλον. Στο στάδιο όμως αυτό κάθε πρόσδος θεωρείται ότι αναφέρεται στον οργανικό τομέα και μόνο, ότι οι συνθήκες αυτής της προόδου είναι απόλυτα υλικές, ότι οι κοινωνικές αξίες δεν φαί-

νεται να επηρεάζουν. Από την άποψη αυτή η εντελώς πρώτη παιδική ηλικία δεν αποτελεί ούτε καν την προϊστορία του ατόμου. Είναι σαν ένα είδος βιολογικού προμηνύματος.

Άλλωστε το συγκινητικά παράξενο συναίσθημά που νοιώθει ο ενήλικος, όταν κυπτάζει ένα μωρό στην κούνια του, δικαιολογείται κατά κάποιο τρόπο, γιατί σκέπτεται το προσωπικό του παρελθόν. Τοποθετεί την πιο παλιά του ανάμνηση γύρω στα τέσσερά του χρόνια. Πριν από την ηλικία αυτή βασιλεύει απόλυτο σκοτάδι πιο βαθύ και από τη λησμονιά.

Όταν όμως το παιδί παύει πια να είναι αυτό το μικρό αδύγαμο πλάσμα και αρχίζει να βεβαιώνει την ανυπάκοη προσωπικότητά του, ο ενήλικος το θεωρεί σαν μικρογραφία δική του, που της λείπουν όμως όλα τά δικά του προσόντα. Η τροφός παραχωρεί τη θέση της στον παιδαγωγό. Το ζήτημα δεν είναι τώρα να θρέψωμε ένα σώμα, αλλά να υποτάξουμε ένα πνεύμα σε όλους τους κανόνες του τέλειου ενηλίκου, να περιορίσουμε γρηγορότερα και ριζικότερα το σκάνδαλο και την αναρχία των πρωτογόνων ορμών.

Το παιδί στην ηλικία των 3 ετών πια, θεωρείται ως προσχέδιο του ενηλίκου. Πριν από τα δύο ή τα τρία του χρόνια δεν είναι τίποτε. Ή καλύτερα, ανήκει σ' ένα βασίλειο υποσχέσεων, σχεδίων, φαντασιώσεων, όπου βασιλεύει, έξω από κάθε κοινωνικό νόμο, η μητρική αγάπη.

12.3 Η αναγνώριση αξίας στην πρώτη παιδική ηλικία από τη σύγχρονη ψυχολογία.

Η αντίληψη που αναγνωρίζει αξία στο παιδί σε σχέση με την ομοιότητά του προς τον ενήλικο, ο οποίος πιστεύει ότι τα χρόνια της παιδικής ηλικίας, που βρίσκονται πιο κοντά στην ωριμότητα είναι μεγαλύτερης αξίας, θα εξακριλουθήσει να υπάρχει, χωρίς αμφιβολία, για πολύ ακόμη στο βάθος της ψυχής μας, έστω και αν δεν το ομολογούμε. Γνωρίζουμε εν τούτοις σήμερα ότι η αντίληψη αυτή δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα.

Μια σωστότερη αντίληψη άρχισε να παρουσιάζεται από τη στιγμή, που υποστηρίχθηκαν τα δικαιώματα του ατόμου εναρτίον του κοινωνικού αυτάρχισμού και διακηρύχθηκε ο ιδιαίτερος χαρακτήρας του παιδιού εναντίον του διδακτισμού του ενηλίκου. Ήταν η εποχή του J.J. Rousseau.

Η διαδρομή από την ηλικία μηδέν ως τα τρία χρόνια είναι τεράστια. Φαίνεται ότι το παιδί στο διάστημα αυτό πραγματοποίησε το ουσιαστικό της κληρονομικής του καταβολής, ότι ανακεφαλαίωσε τη μακρόχρονη ιστορία, που μέσα στα σκοτάδια του χρόνου οδήγησε στο σκεπτόμενο άνθρωπο.

Στα πρώτα δύο χρόνια το βρέφος πραγματοποιεί αρκετά σημαντικά εξελικτικά επιτεύγματα: γρήγορη σωματική ανάπτυξη, απόκτηση όρθιας στάσεως, απόκτηση γλωσσικής ικανότητας κλπ.

Το παιδί των τριών ετών εξάλλου παρουσιάζει μεγάλη μεταβολή. Όχι μόνο στέκεται όρθιο, αλλά και το βάδισμά του είναι άνετο και σύγουρο. Όχι μόνο έχει κατακτήσει το λόγο, αλλά αρχίζει να χρησιμοποιεί στο διάλογο το δύσκολο παιγνίδι των προσωπικών αντωνυμιών. Όχι μόνο ξέρει από καιρό ν' αγαπά και να φοβάται, αλλά με τη δύ-

ναμη που χαρακτηρίζει τους αδύνατους, με το θυμό, το πείσμα, την αντίδραση, ασκείται για να απελευθερώσει την προσωπικότητά του, δοκιμάζει ως που φθάνουν οι δυνάμεις του.

Η εκτίμηση αυτή της ηλικίας των τριών ετών επιβεβαιώνεται από τις σοφές θεωρίες των ψυχολόγων: ο αμερικανός *Thorndike* και οι συνεργάτες του καταλήγουν, έπειτα από μετρήσεις, ότι το ανθρώπινο ον στην ηλικία των τριών είχε διανύσει πια το μισό της πνευματικής του εξελίξεως.

Γεγονός είναι ότι ολόκληρη πλειάδα ψυχολόγων έχει θεωρήσει την ηλικία των 3 ετών σαν αξιομνημόνευτη ημερομηνία: είναι η ηλικία της πρώτης κρίσεως, της πρώτης αποφασιστικής βεβαιώσεως της προσωπικότητας.

Μετά τον *Freud*, πολυάριθμοι συγγραφείς θεωρήσαν ακόμη σημαντικότερη την αξία της πρώτης παιδικής ηλικίας. Είναι κατά τη γνώμη τους η περίοδος, κατά την οποία δημιουργούνται τα ουσιαστικά πλέγματα, σφυρηλατούνται οι τελειωτικές δομές της πρόσωπικότητας, έτσι ώστε στα 3 χρόνια να έχουν δλα συντελεσθεί.

Ας εξετάσουμε τώρα πολύ γενικά τη σημασία της παιδικής ηλικίας από τη σκοπιά της βιολογίας. Η εξελικτική θεωρία, παραδεκτή από τους περισσότερους ερευνητές, μας αθωύσει όλλοτε να πιστεύομε, ότι το παιδί πραγματοποιεί στα πρώτα χρόνια της ζωής του ένα είδος ανακεφαλαιώσεως της ιστορίας των ειδών της ζωικής κλίμακας.

Η πραγματικότητα είναι πολύ περισσότερο πολύπλοκη. Η παιδική ηλικία είναι βέβαια η περίοδος, κατά την οποία πραγματοποιείται η φυλετική κληρονομιά, είναι όμως επίσης, όπως τονίζει ιδιαίτερα ο *A. Gesell*, ένα προϊόν της εξελίξεως. Πώς υποστηρίζεται αυτό; Η παιδική ηλικία δεν υπάρχει σχεδόν στα κατώτερα ζωικά είδη. Η διάρκειά της είναι τόσο μεγαλύτερη, όσο το είδος βρίσκεται ψηλότερα στην κλίμακα της εξελίξεως.

Πρέπει δε να παραδεχθούμε ότι ο άνθρωπος σε *κανένα* στάδιο της εξελίξεως του δεν είναι ταυτόσημος με τα όλα ανώτερα όντα του ζωικού βασιλείου, παρά τη μεγάλη ομοιότητα των αρχικών αντανακλαστικών και της κινητικής συμπεριφοράς:

Οι βασικές νευρικές διαρθρώσεις υποτάσσονται κατά τη διάρκεια της εξελίξεως του ανθρώπου στη δραστηριότητα, που θα είναι αργότερα η ανώτερη νευρική δραστηριότητα. Οι βασικές αυτές νευρικές διαρθρώσεις αντλούν τη λειτουργική τους σημασία όχι μόνο από το παρελθόν των ζωικών ειδών, αλλά και από το νέο ρόλο, που απέκτησαν στη νευρική οργάνωση του ανθρώπου. Η αρχική απέλεια του ανθρώπου, εκφράζεται με την πολύ μικρότερη αποτελεσματικότητα, με την πολύ μεγαλύτερη πλαστικότητα. Έτσι εξηγείται, γιατί η πρώτη παιδική ηλικία του ανθρώπου είναι πιο φτωχή, πιο άσπλη από την παιδική ηλικία όλων των ζώων, ενώ είναι η πιο πλούσια σε δυναμικότητες. Η πλαστικότητα δε των αισθητηριοκινητικών αντιδράσεων επιτρέπει την επίδραση του περιβάλλοντος στη διαμόρφωση των ανθρώπων.

Ο *Henri Wallon* και ο *A. Gesell* έχουν δίκη ον υποστηρίζουν ότι ο κοινωνικός χαρακτήρας του ανθρώπου δεν είναι όψιμο απόκτημα που οφείλεται σε εξωτερικές συμπτώσεις. Ο κοινωνικός χαρακτήρας είναι εγγεγραμμένος στην κληρονομική του καταβολή, στο αίτημά του να ζει. *To ανθρώπινο ον είναι κοινωνικό γενετικά.*

Από αυτήν την άποψη λοιπόν καταλαβαίνομε την εξαιρετική σπουδαιότητα της πρώτης παιδικής ηλικίας τόσο από παιδαγωγική όσο και από ψυχολογική πλευρά, χωρίς να είναι αναγκαίο να καταφύγομε στους μύθους του υποσυνειδήτου.

12.4 Γενικά ψυχολογικά γνωρίσματα του παιδιού της προσχολικής ηλικίας.

Το βασικό γνώρισμα του παιδιού της προσχολικής ηλικίας είναι ο εγωκεντρισμός. Το παιδί δηλαδή στην ηλικία αυτή ενδιαφέρεται μόνο για τον εαυτό του. Ο υπόλοιπος κόσμος το ενδιαφέρει μόνο για την ικανοποίηση των αμέσων αναγκών του. Όταν οι ανάγκες αυτές ικανοποιούνται, τότε και η συμπεριφορά του παιδιού είναι ομαλή. Όταν δύναμες οι ανάγκες αυτές δεν ικανοποιούνται, τότε το παιδί είναι ανήσυχο και δυστυχισμένο και η συμπεριφορά του παρουσιάζει χαρακτηριστικά όπως: κραυγές, κλάματα, κτυπήματα με τις παλάμες κλπ., καταστάσεις, που αργότερα εκδηλώνονται σαν φόβος και έλλειψη συναισθηματικής ασφάλειας.

Ένα αλλο χαρακτηριστικό της ηλικίας αυτής είναι ο **ανιμισμός**, η τάση δηλαδή του παιδιού να αποδίδει ζωή και ψυχή στα άψυχα και να τα αντιμετωπίζει σα να είχαν ανθρώπινες ιδιότητες. Τέλος, θα μπορούσαμε να αναφέρομε τη μιμητικότητα και την πλαστικότητα ως ψυχολογικά χαρακτηριστικά, που μας βοηθούν να αναπτύξουμε στο παιδί καλές συνήθειες, που θα αποβούν αργότερα κώδικες συμπεριφοράς.

12.5 Ερωτήσεις.

1. Τι σημαίνει "εγωκεντρισμός" ως βασικό γνώρισμα της προσχολικής ηλικίας;
2. Συμφωνείτε με την άποψη ότι ο κοινωνικός χαρακτήρας του ανθρώπου είναι εγγεγραμμένος στην κληρονομική του καταβολή; Τεκμηριώστε την απάντηση.
3. Τι σημαίνει ο όρος "ανιμισμός";

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΤΡΙΤΟ

ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΤΗΣ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ

13.1 Γενικά.

Τα προβλήματα αυτά αναφέρονται στους παρακάτω τομείς:

- Ανάπτυξη των αισθήσεων και της αντιλήψεως.
- Γλωσσική και κινητική ανάπτυξη.
- Νοητική ανάπτυξη.
- Κοινωνική ανάπτυξη.
- Χαρακτήρα και προσωπικότητα.
- Προβλήματα αναφερόμενα στις ειδικές συναισθηματικές καταστάσεις.
- Αξία του παιγνιδιού.
- Διαφώτιση του παιδιού της προσχολικής ηλικίας γύρω από τα προβλήματα της προελεύσεως του ανθρώπου.

13.2 Ανάπτυξη των αισθήσεων και της αντιληπτικής ικανότητας.

Στην ηλικία των δυο χρόνων το παιδί έχει αναπτύξει τη λειτουργία των αισθητηρίων οργάνων. Οι αισθήσεις της αφής, της γεύσεως, και της οσφρήσεως αναπτύσσονται πρώτες. Ακολουθεί η ανάπτυξη του ενδιαφέροντος του παιδιού για οπτικά και ακουστικά ερεθίσματα. Η αξιοποίηση όμως των οργάνων αυτών εξαρτάται και από το είδος της αγωγής, που έχει λάβει το παιδί προοδευτικά.

Η ανάπτυξη της αντιληπτικής ικανότητας του παιδιού εξαρτάται όχι μόνο από την οξύτητα των αισθητηρίων οργάνων, αλλά και από το είδος και την ποικιλία των εμπειριών, που έχει αποκτήσει το παιδί, καθώς και από τη σχέση αυτών των εμπειριών προς τα διαφέροντά του.

Τα μικρά παιδιά είναι περισσότερο πρακτικά. Απαιτούν η ενέργειά τους ή η ενέργεια ενός άλλου προσώπου να δίνει χειροπιαστά και ικανοποιητικά αποτελέσματα. Αν και είναι περίεργα για κάτι καινούργιο, εν τούτοις αισθάνονται μεγαλύτερη ικανοποίηση με την επανάληψη του παλιού, του συνηθισμένου η εκείνου, που τα έχει ικανοποίησει στο παρελθόν.

Αρχίζουν πολύ απλά να κάνουν εκτίμηση και κρίση των πράξεών τους. Όμως αν και είναι ικανά να θέσουν σε πρακτική εφαρμογή απλές συσχετίσεις, σπάνια μπορούν να εκφράσουν τις συσχετίσεις αυτές με λόγια. Στην προσχολική ηλικία κυριαρχεί το επί μέρους και όχι το όλο. Δεν μπορούν δηλαδή τα παιδιά της ηλικίας αυτής να προχωρούν σε γενικότητες.

α) Ανωμαλίες - Διαταραχές των αισθήσεων.

Οι ανωμαλίες των αισθήσεων μπορούν να χαρακτηρισθούν σαν φυσιολογικά-οργανικά μειονεκτήματα εξ αιτίας των οποίων το άτομο περιορίζεται ή εμποδίζεται στο να συμμετέχει σε έργα, που εκτελούνται από τους συνανθρώπους τους της ίδιας ηλικίας, οι οποίοι δεν έχουν τα ίδια μειονεκτήματα. Οι αναπηρίες στον τομέα αυτό μπορεί να είναι ελαφράς αλλά και σοβαρής μορφής. Αναπηρία του ματιού π.χ. μπορεί να περιλαμβάνει γενική τύφλωση από τη γέννηση του ατόμου ή να περιλαμβάνει ατελή όραση του ενός ή και των δύο ματιών. Αναπηρία των αυτιών μπορεί να περιλαμβάνει τέλεια κώφωση, οργανική πάθηση σε ένα ή και στα δύο αυτιά, ή απώλεια της ακοής στο ένα ή και στα δύο αυτιά. Υποστηρίζεται ότι, αν γνωρίζομε τα πραγματικά αίτια μιας αναπηρίας στον τομέα των αισθήσεων, τότε και η παρεμπόδιση της εκδηλώσεως είναι ευκολότερη και η θεραπεία αποτελεσματικότερη.

Πιστεύεται γενικά ότι η καλύτερη φροντίδα της μητέρας κατά την περίοδο του τοκετού, η συνεχής ιατρική περίθαλψη των βρεφών, η επιστημονική αντιμετώπιση των αισθενειών των παιδιών, η καλύτερη γνώση και η σωστή εφαρμογή μιας υγιεινής δίαιτας, τα συγχρονισμένα μέτρα και οι καλές συνήθειες για την πρόληψη των ατυχημάτων και η γενική αντιμετώπιση της φτώχειας και της αλλαγής των συνθηκών της ζωής του λαού αποτελούν στοιχεία, που ελαττώνουν αποτελεσματικά τον αριθμό των φυσιολογικά μειονεκτικών ατόμων.

β) Διαταραχές της Αντιλήψεως.

Οι κυριότερες διαταραχές-ανωμαλίες της αντιλήψεως είναι:

1) **Η Συναισθησία (Synesthesia).** Όταν ένα αίσθημα ερμηνεύεται αμέσως ως αίσθημα, που έχει προκληθεί από ένα αισθητήριο όργανο διαφορετικό από εκείνο που έχει δεχθεί το ερέθισμα, τότε η αντίληψη, που σχηματίζεται, λέγεται συναισθησία. Ο πιο κοινός τύπος συναισθησίας είναι το «άκουσμα χρωμάτων». Ένας μουσικός τόνος π.χ. δημιουργεί την αντίληψη ενός καθαρού και ζωηρού χρώματος. Η πραγματική αίτια της σύναισθησίας είναι άγνωστη.

Όταν λάβομε υπ' όψη μας ότι υπάρχει αλληλεξάρτηση και συνεργασία μεταξύ των διαφόρων αισθητηρίων οργάνων, μπορούμε να πούμε ότι η συναισθησία δεν είναι πάντοτε ανώμαλη κατάσταση. Απαραίτητη είναι η καλή διαπαιδαγώγηση των ατόμων από μικρή ηλικία, ίδιως στα σχολεία, ώστε να χρησιμοποιούν τις εμπειρίες και τα βιώματά τους κανονικά και ομαλά.

2) **Ψευδαίσθηση.** Η ψευδαίσθηση είναι εσφαλμένη αντίληψη πραγματικής εντυπώσεως δια μέσου των αισθητηρίων οργάνων. Ψευδαισθήσεις παρουσιάζουν σχεδόν όλα τα άτομα και γι' αυτό δεν χαρακτηρίζεται πάντοτε ως ανώμαλη κατάσταση. Η μελέτη της όμως είναι απαραίτητη για την κατανόηση των βαθυτέρων σφαλμάτων της αντιλήψεως. Τα αίτια που προκαλούν την ψευδαίσθηση μπορούν να συνοψιστούν στα παρακάτω:

· — Αντικειμενικά ερεθίσματα προκαλούν ψευδαισθήσεις, π.χ. δύο παράλληλες γραμμές ανάμεσα σε ακτίνες.

— Ιδιόρρυθμες καταστάσεις των αισθητηρίων οργάνων προκαλούν ψευδαισθήσεις. Παρατηρείστε ένα λευκό στίγμα σε ένα μαυροπίνακα για μισό λεπτό και μετά παρατηρείστε ένα ουδέτερο γκρίζο πίνακα. Ένα μαύρο στίγμα θα παρουσιασθεί σε δάσπρο «φόντο».

— Ψευδαισθήσεις που προέρχονται από εντυπώσεις που ερμηνεύονται λανθασμένα· (οι ήχοι ενός τραμ, ενός αεροπλάνου, ενός καϊκιού ή μιας ηλεκτρικής σκούπας είναι όμοιοι). Πιστεύομε ότι ακούμε ένα αεροπλάνο, ενώ στην πραγματικότητα μπορεί να είναι ο Θόρυβος μιας μύγας.

3) Παραισθηση (Hallucination). Παραίσθηση ή αυταπάτη είναι η χειρότερη μορφή λανθασμένης αντιλήψεως, που περιλαμβάνει το σχηματισμό μιας παραστάσεως χωρίς εξωτερικά ερεθίσματα και που το συναισθηματικό στοιχείο είναι πολύ ισχυρό και αποτελεί τον καθοριστικό παράγοντα:

Τα χαρακτηριστικά της παραισθήσεως είναι:

- Οι παραισθήσεις είναι ερμηνείες καθαρά ατομικές.
- Η παραίσθηση είναι πραγματική για το άτομο, που την έχει.
- Το άτομο που έχει παραισθήσεις αντιδρά σ' αυτές σα να επρόκειτο για πραγματικές αντιλήψεις.

Παραισθήσεις έχουμε διαφόρων ειδών: Ακουστικές – οπτικές – γευστικές – κινητικές κλπ.

Οι κυριότεροι παράγοντες, που συντελούν στην ανάπτυξη των παραισθήσεων, βρίσκονται στην προσωπικότητα του ατόμου. Οι παράγοντες αυτοί μπορούν να διαιρεθούν σε δύο μεγάλες κατηγορίες: στους περιφερειακούς ή τυχαίους και στους κεντρικούς. Στην πρώτη κατηγορία υπάγονται η κόπωση, τα διάφορα ναρκωτικά (κοκαΐνη, ηρώινη κλπ.), σοβαρές ασθένειες με παραληρήματα κλπ. Στη δεύτερη περιλαμβάνονται: οι φανταστικές εικόνες, η υποβολή, οι συγκινήσεις κλπ.

Εκείνο που πρέπει να έχουμε υπ' όψη μας, όταν εξετάζομε τις παραισθήσεις, είναι το ότι αυτές αντικατοπτρίζουν την εσωτερική ζωή του ανθρώπου. Πρέπει δε να σημειώσουμε ότι η παραίσθηση αποτελεί ένα από τα κύρια συμπτώματα των αρρώστων ψυχικά. Ήτοι: το 60-80% από τις περιπτώσεις των σχιζοφρενών παρουσιάζουν παραισθήσεις καθώς και το 35% των μανιακών καταθλιπτικών και το 20% των οργανικών ψυχώσεων.

Υποστηρίζεται από τους ειδικούς ότι η παραίσθηση είναι μιά ανωμαλία ολόκληρης της προσωπικότητας και όχι μόνο της αντιλήψεως.

γ) Βασικές ανάγκες των στόμων με ειδικές ανάγκες.

Τα προβλήματα προσαρμογής, που αντιμετωπίζει ένα άτομο με ειδικές ανάγκες, είναι ιδιόρρυθμα και σχετικά με το βαθμό της αναπτύξας του. Τα προβλήματα αυτά είναι κάπως δύσκολο να κατανοηθούν από ένα άτομο, το οποίο είναι οργανικά φυσιολογικό.

Το γεγονός ότι τό άτομο, που μειονεκτεί οργανικά, σπάνια ή με δυσκολία παίρνει μέρος σε ευχάριστες κοινωνικές εκδηλώσεις, απαιτεί μια επαρκή αντικατάσταση διαφερόντων. Τα νέα αυτά διαφέροντα συντελούν στην ελάττωση της συναισθηματικής επιδράσεως σε όλη τη διάθεση του στόμου, που, σε πολλές περιπτώσεις, προκαλεί μια δυσάρεστη αντίδραση και απώλεια θάρρους.

Το άτομο που μειονεκτεί οργανικά γίνεται εξαιρετικά ευαίσθητο, ιδιαίτερα λόγω της στάσεως, που τηρούν οι άλλοι άνθρωποι στο είδος και στο βαθμό της αναπτυρίας του. Αυτό έχει σαν συνέπεια την υποθετική αύξηση της σοβαρότητας της αναπτυρίας του σε αφάνταστο βαθμό.

Όταν εξετάσουμε την κατάσταση του οργανικά μειονεκτικού ατόμου γενικά, διαπιστώνομε ότι οι βασικές ανάγκες των ατόμων της κατηγορίας αυτής δε διαφέρουν σε είδος, αλλά σε βαθμό από εκείνες των κανονικών ατόμων της ίδιας ηλικίας και φύλου. Εκείνο που έχει ιδιαίτερη σημασία είναι η ειδική φροντίδα και μέριμνα της αναπτυρίας τους καθώς και η προσαρμογή της ζωής τους προς τους περιορισμούς που θέτει η οργανική τους κατάσταση.

δ) Γενικά προβλήματα προσαρμογής των ατόμων με ειδικές ανάγκες.

Η φροντίδα για τα οργανικά μειονεκτικά άτομα περιλαμβάνει: αγωγή, ιατρική περιθαλψη, επαγγελματική προσαρμογή και καλυτέρευση των συνθηκών του περιβάλλοντος.

Η αγωγή των παιδιών, που ανήκουν σ' αυτή τη κατηγορία, πρέπει να περιλαμβάνει ευκαιρίες για μελέτη και πρόσδιο όμοιες με εκείνες, που προσφέρονται στα κανονικά παιδιά και στα πλαίσια των δυνατοτήτων τους από σωματική και νοητική άποψη. Πρέπει επίσης η αγωγή να περιλαμβάνει τις βασικές αρχές της αγωγής, επαγγελματικό προσανατολισμό κάτιον ποινιανή προσαρμογή, που αφορά στις σχέσεις τους με κανονικά παιδιά ή με παιδιά της ίδιας κατηγορίας με αυτά.

Η επαγγελματική προσαρμογή των ατόμων της κατηγορίας αυτής αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα της κοινωνίας. Για τα άτομα, που ο βαθμός της αναπτυρίας τους είναι τόσο μεγάλος, ώστε να παραμένουν σε όλη τους τη ζωή η φροντίδα της οικογένειας και της κοινωνίας, είναι απαραίτητη η εξεύρεση ενός τρόπου επαγγελματικής προπαρασκευής, ώστε να κατορθώσουν να φθάσουν σε ένα σημείο αυτοσυντηρήσεως και να διατηρήσουν το σεβασμό προς τον εαυτό τους.

13.3 Γλωσσική και κινησιακή ανάπτυξη.

Οι εκδηλώσεις της συμπεριφοράς ενος μικρού παιδιού χαρακτηρίζονται σαν παιγνίδι μάλλον παρά σαν εργασία, αφού δεν κατευθύνονται σε ένα ορισμένο σκοπό. Το παιδί κάνει κάτι γιατί χαίρεται την ίδια την πράξη. Μεταξύ της ηλικίας των δύο και τριών χρόνων το παιδί ευχαριστείται να παίζει με μικρά αντικείμενα, που μεταφέρει άσκοπα από το ένα μέρος στο άλλο, για να αρχίσει και πάλι από την αρχή, πράγμα που στενοχωρεί τους μεγάλους.

Όταν το παιδί φθάσει στην ηλικία των τριών ή τεσσάρων χρόνων, τότε ενδιαφέρεται και για το αποτέλεσμα της εργασίας του και προσπαθεί να κτίσει ένα σπιτάκι, έναν πύργο, να ντύνει την κούκλα του. Στο στάδιο αυτό το παιδί έχει την τάση να δραματοποιεί τις πράξεις του.

Στον τρίτο χρόνο της ηλικίας του το παιδί είναι απασχολημένο με την εξάσκηση και τελειοποίηση των κινησιακών του δεξιοτήτων: ντύνεται, πλύνεται, σκουπίζεται μόνο του κλπ.

Η ανάπτυξη των γλωσσικών ικανοτήτων του παιδιού είναι στενά δεμένη με την ψυχολογία του αναπτυσσόμενου οργανισμού.

Όπως οι κινήσεις του έτσι και οι γλωσσικοί ήχοι βγαίνουν από το στόμα του ασυνάρτητοι και χωρίς νόημα. Προοδευτικά ο έναρθρος λόγος αρχίζει να παίρνει οριστική μορφή και το παιδί μαθαίνει να χρησιμοποιεί τη γλώσσα, για να επισημάνει στους άλλους τις ανάγκες του, τις επιθυμίες του και τα διαφέροντά του.

Όταν το παιδί φθάνει στον τέταρτο χρόνο, τότε πλέον παρουσιάζει τη μεγαλύτερη ικανότητα για γλωσσική έκφραση, γιατί πλουτίζεται αρκετά το λεξιλόγιό του.

Οι ενήλικοι πρέπει να είναι προσεκτικοί, όταν μιλούν μπροστά στα παιδιά, γιατί αυτά επηρεάζονται και από τον τρόπο της εκφράσεως, αλλά και από τον τόνο της φωνής όπως και από το περιεχόμενο της ομιλίας τους.

α) Προβλήματα παιδιών με ελαττωματική ομιλία.

Από τις διαταραχές της ομιλίας αναφέρομε τις πιο σπουδαίες που είναι: η βραδυγλωσσία (βατταρισμός), ο τραυλισμός και γενικά όλα τα είδη της δυσλαλιάς. Οι καταστάσεις αυτές μπορεί να οφείλονται σε αίτια οργανικά, λειτουργικά (μίμηση κακής προφοράς) και ψυχογενετικά (φόβος, προβλήματα οικογενειακού περιβάλλοντος). Πάντως, προκειμένου να εξετάσουμε ένα παιδί με ελαττωματική ομιλία, πρέπει να το εξετάζουμε από κάθε πλευρά. Υπάρχουν, όπως γνωρίζομε, τεράστιες ατομικές διαφορές, που πρέπει οπωσδήποτε να λαμβάνονται υπ' όψη, γιατί μία αίτια, που προκαλεί κάποια ανωμαλία σε ένα παιδί, δεν προκαλεί οπωσδήποτε την ίδια ανωμαλία σε ένα άλλο παιδί.

Έρευνες, που διεξήχθησαν από ειδικούς, κατέληξαν στο συμπέρασμα, χωρίς αυτό να είναι απόλυτο, ότι τα παιδιά, που έχουν ελαττωματική ομιλία, έχουν και δείκτη νοημοσύνης κατώτερο από τον κανονικό. Επίσης στα νοητικά καθυστερημένα παιδιά παρουσιάζεται συνήθως και ελαττωματική ομιλία. Η ελαττωματική ομιλία υπάρχει πιθανότητα να επηρεάζει τη συμπεριφορά του παιδιού κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να παρουσιάζονται καταστάσεις όπως: ενούρηση, δυσκοιλιότητα, συναισθηματικές διαταραχές, κλοπή, τάση για αυτοκτονία, για καταστροφή περιουσίας, για σκληρότητα προς τα ζώα, ανυπακοή, εχθρότητα, επιθετικότητα.

β) Κινησιακές ανωμαλίες.

Η κινησιακή συμπεριφορά αποτελεί τον τελευταίο κρίκο στην αλυσίδα της νευρικής δράσεως. Επομένως οι κινητικές δραστηριότητες δεν είναι δυνατό να θεωρηθούν ή να εξετασθούν ξεχωριστά γιατί εξαρτώνται από τους ερεθισμούς που έχει πάρει ο οργανισμός, από τον τρόπο που οι ερεθισμοί αυτοί έχουν οργανωθεί στον κεντρικό νευρικό μηχανισμό (εγκεφαλικό και αυτόνομο), καθώς και από τον ίδιο το μηχανισμό κινήσεων. Η συσχέτιση αυτή θα μας βοηθήσει να ανακαλύψουμε γιατί ένα άτομο δρα με ιδιαίτερο τρόπο.

1) **Αίτια των κινησιακών ανωμαλιών.** Τα αίτια των κινησιακών ανωμαλιών είναι δυνατόν να βρίσκονται στον αισθητηριακό τομέα (αισθητήρια δργανα) και στο κινητικό τμήμα του οργανισμού. Εκτός από τα οργανικά αίτια, που μπορούν να προσδιορισθούν με μια νευρολογική εξέταση του ασθενούς, υπάρχουν και τα ψυχολογικά αίτια, που αναφέρονται στις διαταραχές της προσωπικότητας. Έτσι, πριν από κάθε αντιμετώπιση, είναι απαραίτητο να βρεθούν τα αίτια της κινησιακής ανωμαλίας.

2) Είδη κινησιακών ανωμαλιών. Στις κινησιακές ανωμαλίες περιέχονται:

- **Η τονικότητα των μυών.** Περιλαμβάνει την υπερτονικότητα, που οφείλεται κυρίως στο συναισθηματικό άγχος και την ατονία, που οφείλεται στη συναισθηματική απάθεια.
 - **Η κινητική παράλυση.** Αναφέρεται στην απώλεια της ικανότητας για χρησιμοποίηση ορισμένων μυών (τα αιτία είναι οργανικά και λειτουργικά).
 - **Η τρεμούλα (*Tremors*).** Σε πολλές περιπτώσεις είναι οργανικής φύσεως και σε μερικές συναισθηματικής.
 - **Η αταξία,** ή έλλειψη δηλαδή συντονισμού κινήσεων. Οφείλεται κυρίως στις ανωμαλίες των κινητικών κέντρων.
 - **Οι σπασμοί,** μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται και τα διάφορα *Tics* (μυοσπάσματα), εντοπισμένα σε ορισμένη ομάδα μυών.
 - **Οι λειτουργικές αντανακλαστικές κινήσεις** (όπως είναι το φτάρνισμα). Πολλές φορές χρησιμοποιούνται από τον οργανισμό ως μηχανισμοί άμυνας.
 - **Οι λειτουργικές παραλύσεις.** Δεν οφείλονται σε οργανικά αίτια και θεραπεύονται με τον ύπνο ή την ύπνωση: Στις περιπτώσεις αυτές το άτομο έχει την τάση να μεγαλοποιεί τα συμπτώματα της παραλύσεώς του.
 - **Η καταληψία (*Catalepsy*).** Αναφέρεται στην ακαμψία των μυών.
- Οι κινητικές μας αντιδράσεις σε τελευταία ανάλυση είναι μέσα εκφράσεως. Φανερώνουν δηλαδή τον τρόπο, με τον οποίο έχομε δεχθεί τις εντυπώσεις από τα αισθητήρια όργανα και τον τρόπο που αυτές έχουν οργανωθεί.
- Μερικά από τα προβλήματα, που παρουσιάζουν οι κινητικές ανωμαλίες, δεν μπορούν να αναλυθούν εντελώς, αν δε μελετηθεί όλη η προσωπικότητα.

13.4 Ανάπτυξη της νοημοσύνης.

Για τον ορισμό της νοημοσύνης μιλήσαμε στο πρώτο μέρος αυτού του βιβλίου. Θα εξετάσουμε εδώ την ανάπτυξη της νοημοσύνης, τις μεθόδους που χρησιμοποιούνται για τη μέτρησή της και τις διαταραχές της νοημοσύνης.

Μιλούμε για νοημοσύνη στο παιδί, όταν οι κινήσεις του συντονίζονται για την πραγμάτωση ενός σκοπού, σε αντίθεση προς τις αντανακλαστικές κινήσεις. Κινητικότητα και αντίληψη αποτελούν το «κυφάδι της νοημοσύνης».

α) Ανάπτυξη και εξέλιξη της νοημοσύνης κατά Piaget.

Εκείνος που ασχολήθηκε συστηματικά με τη μελέτη και έρευνα του φαινομένου της νοημοσύνης είναι ο Ελβετός ψυχολόγος Jean Piaget, ο οποίος και διακρίνει τα παρακάτω στάδια εξελίξεως της νοημοσύνης (σχ. 13.4a).

- 1) **Το στάδιο της αισθητηριοκινητικής νοημοσύνης** από 0-18 ή 24 μηνών.
- 2) **Το στάδιο της συμβολικής νοημοσύνης**, που το χαρακτηρίζει η χρησιμοποίηση συμβόλων και σημείων αντί πραγμάτων (από 2 μέχρι 4 ετών).
- 3) **Το στάδιο της ενορατικής (διαισθητικής) νοημοσύνης** κατά το οποίο το παιδί είναι σε θέση να διακρίνει τις σχέσεις, που υφίστανται μεταξύ των αντικειμένων (πράγμα που λείπει από το προηγούμενο στάδιο). Εκείνο που δεν μπορεί να επιτύχει το παιδί στο στάδιο αυτό είναι μια αντιστρέψιμη πράξη. Αυτό σημαίνει ότι δεν είναι ικανή η νοημοσύνη του να συλλαμβάνει ταυτόχρονα το όλο και τα μέρη του και να μεταβαίνει από το ένα στο άλλο (από 4-7 ή 8 ετών).

4) Το στάδιο των συγκεκριμένων και αντιστρεψίμων πράξεων της νοημοσύνης, το οποίο περιλαμβάνει δύο υποστάδια ή περιόδους: τη μια του παιδιού από 7-8 ετών, κατά την οποία εμφανίζεται η διατήρηση του μήκους των αποστάσεων των επιφανειών, και η άλλη του παιδιού από 8-11 ετών, οπότε εμφανίζεται στην αρχή μεν η διατήρηση του βάρους, αργότερα δε η διατήρηση του όγκου. Η ικανότητα του παιδιού να επιστρέψει νοερά, από τη δευτερογενή κατάσταση στην αρχική, οπότε και αντιλαμβάνεται τις διαδοχικές μεταβολές του σώματος όχι σαν αυτόνομες καταστάσεις αλλά σαν απλές φάσεις μιας και της αυτής εξελικτικής πορείας, λέγεται **αντιστρεψίμοτητα** και εκδηλώνεται με δύο μορφές: την άρνηση, $1 - 1 = 0$ και την αμοιβαιότητα $A = B$, $B = A$. Η αναστρεψίμοτητα, που εμφανίζεται στην ηλικία αυτή, αποτελεί το θεμέλιο των λογικομαθηματικών πράξεων.

Αναφέρεται, δηλαδή, η **αντιστρεψίμοτητα** (Reversibility) στην ιδιότητα ορισμένων φαινομένων και διαδικασιών, που οδηγούν σε κάποιο αποτέλεσμα. Αν τώρα αυτά τα φαινόμενα και οι διαδικασίες γίνουν αντίστροφα, μπορούμε να φθάσουμε από το αποτέλεσμα στην αρχική κατάσταση. Σύμφωνα με την αντιστρεψίμοτητα, κατά τον Piaget, για κάθε συγκεκριμένο νόητικό ενέργημα υπάρχει το αντίθετό του. Για παράδειγμα, αν ψύχουμε το νερό θα μεταβληθεί σε πάγο. Η διαδικασία αυτή είναι αντιστρέψιμη, γιατί μπορούμε να ξαναπάρομε νερό από τον πάγο. Η ιδιότητα αυτή, αν και δεν αποκτάται αμέσως από τον άνθρωπο, θεωρείται πολύ σημαντική για τη νοητική εξέλιξη του παιδιού.

5) Το στάδιο της τυπικής νοημοσύνης ή της λογικής των υποθέσεων, κατά το οποίο το άτομο αναπτύσσει την ικανότητα να ανευρίσκει σχέση μεταξύ των διαφόρων αντικείμενων, να προχωρεί σε γενικεύσεις και να λογικεύεται ή να συλλογίζεται επί των προφορικών εκφράσεων και των υποθέσεων, χωρίς τα αντικείμενα να είναι παρόντα. Έτσι προχωρεί στη νοερή κατάταξη των αντικείμενων σε ομάδες, σε σύνολα.

Μέχρι σήμερα όλοι οι ψυχολόγοι πιστεύουν ότι η νοημοσύνη φθάνει στο μέγιστο της αναπτύξεώς της γύρω στο 16ο ή περί το τέλος της εφηβείας. Μετά ακολουθεί μιά ευθεία γραμμή, η οποία για να διατηρηθεί, χρειάζονται τα κατάλληλα ερεθίσματα από το περιβάλλον.

Σχ. 13.4a.

Jean Piaget, διακεκριμένος μελετητής του τρόπου ελέγχου της νοημοσύνης.

β) Μέθοδοι μετρήσεως της νοημοσύνης.

Σαράντα ολόκληρα χρόνια οι ψυχολόγοι της Ευρώπης και Αμερικής προσπάθουν να μετρήσουν αυτό το οποίο ονομάζεται νοημοσύνη.

Οι πρώτες επιστημονικές μελέτες πάνω στο θέμα αυτό πραγματοποιήθηκαν στη Γαλλία από τους *Binet* και *Simon*, οι οποίοι και συνέταξαν το πρώτο τεστ μετρήσεως της νοημοσύνης. Έπειτα συνετέθησαν στην Ευρώπη και Αμερική αρκετά τεστ, ατομικά και ομαδικά. Το αποτέλεσμα ενός τεστ γενικής νοημοσύνης εκφράζεται ως Δ.Ν., το οποίο σημαίνει «Δείκτης Νοημοσύνης» ή το πηλίκον της νοητικής ηλικίας με τη χρονολογική αφού πολλαπλασιασθεί επί 100, Δ.Ν. = ΝΗ/ΧΗ · 100. Αν π.χ. ένας μαθητής είναι οκτώ χρόνων και η νοητική του ηλικία είναι επίσης οκτώ χρόνων, ο δείκτης νοημοσύνης του θα είναι εκατό.

Η νοητική ηλικία είναι το μέτρο του βαθμού της νοημοσύνης, ενώ ο δείκτης νοημοσύνης αναφέρεται στη σχετική ευφυία ή νοητική κατωτερότητα, την οποία παρουσιάζει το άτομο, σε σύγκριση προς τα άτομα με την ίδια χρονολογική ηλικία. Ας υποθέσουμε ότι ένα παιδί ηλικίας 10 χρόνων και 4 μηνών απαντά ορθά σε αρκετές ερωτήσεις, ώστε να συγκεντρώνει το βαθμό 142. Ο βαθμός αυτός εκφράζει τη νοητική ηλικία του παιδιού σε μήνες. Αν διαιρέσουμε τον αριθμό 142 δια 12, βρίσκομε τη νοητική ηλικία του παιδιού σε χρόνια, η οποία είναι 11 χρόνια και 10 μήνες. Αυτό όμως δεν μας δίνει σαφή εικόνα της νοητικής καταστάσεως του παιδιού. Αν χρησιμοποιήσουμε τον τύπο ευρέσεως του δείκτη νοημοσύνης, θα βρούμε:

$$\Delta.N. = 142 / 124 \cdot 100 = 114$$

Ο αριθμός αυτός μας δείχνει πού βρίσκεται, από άποψη νοημοσύνης, το παιδί που εξετάσαμε αν συγκριθεί με τους συμμαθητές του της ίδιας ηλικίας.

Σύμφωνα με τον παρακάτω πίνακα του *D. Wechsler* το παιδί αυτό βρίσκεται νοητικά παραπάνω από το κανονικό.

ΠΙΝΑΚΑΣ 13.4.1.

Πίνακας νοημοσύνης του *Wechsler*

Δείκτης νοημοσύνης	Κατάταξη
130 και άνω	Λίαν ευφυείς.
120-129	Ευφυείς (Ψηλή νοημοσύνη).
110-119	Ανώτεροι κανονικής ευφυίας.
90-110	Κανονικοί (Μέση).
80- 89	Κυμανδύενοι (Μετριότητα).
70- 79	Υστερούντες (Οριακή κατάσταση).
69- και κάτω	Ανώμαλοι. (Νοητική καθυστέρηση).

1) Ατομικά τεστ.

Ατομικά τεστ λέγονται εκείνα που δίνονται σε ένα άτομο σε ορισμένο χρονικό διάστημα.

Το ατομικό τεστ νοημοσύνης, το οποίο έχει χρησιμοποιηθεί ευρέως για εκπαιδευτικούς σκοπούς, είναι αυτό που καταρτίσθηκε από τους *Binet - Simon* και το

Σχ. 13.4β.

Ο εξεταζόμενος καλείται να αναπτύξει με λόγια μια ιστορία που βασίζεται στην εικόνα που βλέπετε.

οποίο αναπτύχθηκε από τον *Levis M. Terman*. Ως παράδειγμα του τεστ *Binet* παρατέθηκε το σχήμα 13.4β.

Επίσης ατομικό τεστ, το οποίο χρησιμοποιείται σε μεγάλη κλίμακα οχι μόνο για εκπαιδευτικούς αλλά και για κλινικούς σκοπούς, είναι το τεστ νοημοσύνης του *Wechsler*.

Η κλίμακα *Wechsler* για παιδιά, χρησιμοποιείται για παιδιά ηλικίας 5-16 χρόνων.

Τα δυο μέρη του τεστ του *Wechsler*, γλωσσικό και μη γλωσσικό βοηθούν και στην ανακάλυψη παιδιών, τα οποία έχουν γλωσσικές ανωμαλίες. Έχει επίσης διαγνωστική αξία σε περιπτώσεις παιδιών, τα οποία έχουν ειδικά προβλήματα αγωγής. Γι' αυτό το ατομικό τεστ, που έχει περισσότερο διαδοθεί είναι του *Wechsler*, το οποίο έχει μεταφρασθεί σε πολλές ξένες γλώσσες. Αντίθετα η κλίμακα *Binet* υποστηρίζεται ότι είναι περισσότερο δύσκολη και απαιτεί περισσότερο χρόνο.

Παραθέτομε παρακάτω παραδείγματα ερωτήσεων, που περιλαμβάνονται στα δύο προηγούμενα τεστ.

Το γλωσσικό μέρος του τεστ του *Wechsler* περιλαμβάνει 110 περίπου ερωτήσεις, που αναφέρονται σε γενικές πληροφορίες, κατανόηση, αριθμητική, ομοιότητες, μνήμη και λεξιλόγιο. Αναφέρομε ενδεικτικά μια ερώτηση στην κάθε κατηγορία.

- *Πληροφορίες:* Τι είναι Εθνολογία;
- *Κατανόηση:* Γιατί οι εγκληματίες πρέπει να φυλακίζονται;
- *Ικανότητες:* Σε τι ομοιάζει (ή σχετίζονται) η ποινή και η αμοιβή;
- *Η αριθμητική* περιλαμβάνει ορισμένα προβλήματα από μνήμης για τις ηλικίες 5-16, για τις οποίες έχει κατασκευασθεί το τεστ.

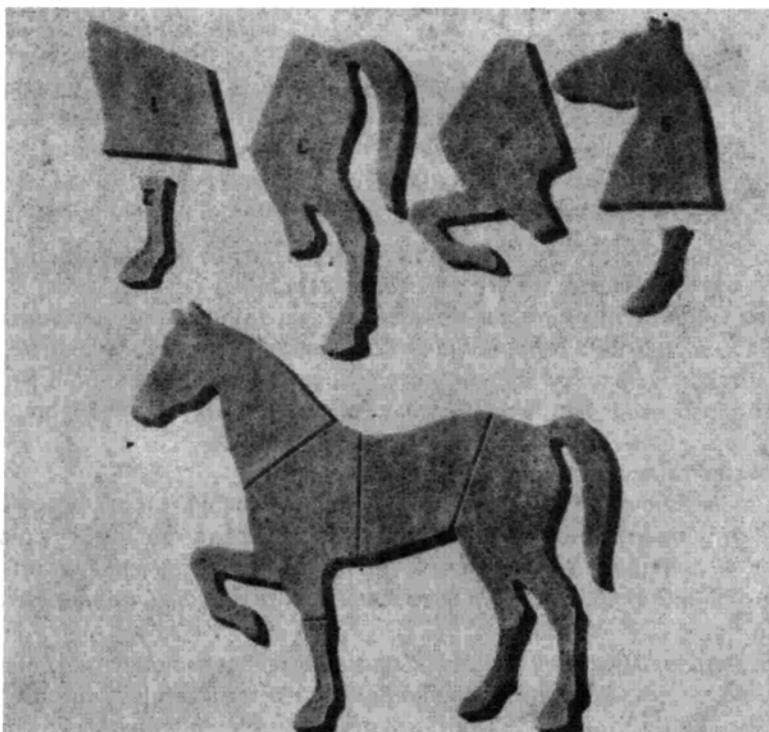
— *Μνήμη:* Να επαναλάβει ο εξεταζόμενος ανάποδα τη σειρά των αριθμών 7 - 2 - 4 - 8 - 5 - 6.

— Το λεξιλόγιο περιλαμβάνει, λέξεις από τις απλούστερες στις πιο δύσκολες. Το μη γλωσσικό περιλαμβάνει 120 περίπου ασκήσεις πού εκτέλει το παιδί με τα χέρια του και με τις οποίες ελέγχεται ο συντονισμός σκέψεως και πράξεως. Αυτές είναι: συμπλήρωση εικόνων, σύνθεση εικόνων, σχέδια με κύβους, συναρμολόγηση αντικειμένων και συμπλήρωση ενός κώδικα.

Ενδεικτικά παρουσιάζομε παρακάτω μερικά παραδείγματα του μη γλωσσικού τεστ (σχ. 13.4ν και 13.4δ).

Σχ. 13.4γ.
Συμπλήρωση εικόνων με κάτι που λείπει.

Σχ. 13.4δ.
Διαρρύθμιση εικόνων.

Το τεστ *Binet - Simon*, στην τελική του μορφή, περιλαμβάνει 54 ερωτήσεις, οι οποίες αναφέρονται σε επαναλήψεις αριθμών ή φράσεων, σε λύσεις προβλημάτων, σε ερμηνείες εικόνων, στην κατανόηση χρονικών σχέσεων κλπ. Οι ερωτήσεις αυτές κατανέμονται σε διάφορες ηλικίες (3 ετών η κατώτερη, 12, 15. οι ανώτερες και οι ενήλικες). Το τεστ επίσης περιλαμβάνει φυλλάδιο, στο οποίο αναλύονται οι ερωτήσεις, φυλλάδιο εικόνων και σχημάτων, φύλλο απαντήσεων, όπου ο εξεταστής καταγράφει τις απαντήσεις του ατόμου και φύλλο υπολογισμού της νοητικής ηλικίας.

2) Ομαδικό τεστ.

Ομαδικά τεστ λέγονται εκείνα που δίνονται σε πολλά άτομα κατά τον ίδιο χρόνο και χρησιμοποιούνται περισσότερο στο σχολείο. Ένα από αυτά που έχει διαδοθεί και χρησιμοποιηθεί περισσότερο είναι το τεστ του Αμερικανού ψυχολόγου *Ar. Otis*. Σαν παράδειγμα αναφέρομε μια από τις 90 ερωτήσεις που περιλαμβάνονται σ' αυτό το τεστ (για παιδιά ηλικίας 5-15 ετών), (σχ. 13.4ε).

Σχ. 13.4ε.

Τρία από τα τέσσερα αυτά σχέδια μοιάζουν μεταξύ τους κατά ένα τρόπο. Ποιο είναι διαφορετικό από τα άλλα τρία:

3) Εφαρμογές των μετρήσεων.

Τα τεστ σήμερα αποτελούν όργανα ακριβών και πιστών μετρήσεων και η χρησιμοποίησή τους εξαπλώνεται όλο και περισσότερο.

Τα τεστ νοημοσύνης βοηθούν στην ανακάλυψη καθυστερημένων νοητικά παιδιών και ευφυών. Βοηθούν τα παιδιά να ζουν αρμονικά στο σχολείο και να λαμβάνουν καλύτερο σχολικό και επαγγελματικό προσανατολισμό. Βοηθούν επίσης τά παιδιά σε μια σκόπιμη και ικανοποιητική χρησιμοποίηση του ελεύθερου χρόνου τους.

Ειδικότερα τα τεστ χρησιμεύουν:

— Για τον καθορισμό της νοητικής ικανότητας του παιδιού, προκειμένου αυτό να εγγραφεί στήν πρώτη τάξη του Δημοτικού σχολείου και να ετοιμασθεί για σχολική εργασία ανάλογη προς τις δυνάμεις του. Εάν π.χ. η νοητική ηλικία ενός παιδιού είναι μικρότερη από 6 χρόνων, τότε αυτό τοποθετείται σε ειδικό προπαρασκευαστικό τμήμα.

— Για την ανακάλυψη των αιτίων της αποτυχίας ενός παιδιού στη σχολική εργασία. Εάν π.χ. ένα παιδί πετυχαίνει καλό βαθμό στα τεστ νοημοσύνης και η πρόσοδός του στα μαθήματα είναι απογοητευτική, τότε πρέπει οι δάσκαλοι να παραμερίσουν τη νοημοσύνη ως αίτιο της καταστάσεως και να εξετάσουν την πιθανότητα

κακής υγείας, ελλείψεως ενδιαφέροντος, ανεπαρκών μεθόδων διδασκαλίας, κακής οικογενειακής ζωής κλπ.

— Για την ανακάλυψη των παιδιών, τα οποία αποκλίνουν από το κανονικό και την οργάνωση γι' αυτά ειδικών προγραμμάτων.

Οι Thordike και Hagen συναψίζουν ως εξής την αξία των αποτελεσμάτων των τεστ: Τα τεστ μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως οδηγός του προσωπικού των σχολείων για τη διάγνωση των ικανοτήτων των παιδιών έτσι, ώστε να τα βοηθήσουν να επιτύχουν αξιόλογο και πραγματικό σχολικό και επαγγελματικό προσανατολισμό και κατανόηση των προβλημάτων της προσαρμογής τους.

Τα τεστ, τα οποία μετρούν τις επί μέρους νοητικές ικανότητες των παιδιών, παρέχουν λεπτομερέστερη εικόνα της νοητικής καταστάσεώς τους και αποτελούν τα θεμέλια επάνω στα οποία γονείς και δάσκαλοι μπορούν να στηρίξουν το κατάλληλο πρόγραμμα αγωγής.

Εξετάζοντας π.χ. ένα από τα τεστ μετρήσεως βασικών νοητικών ικανοτήτων και μάλιστα εκείνο, που συντάχθηκε από το «Σύλλογο Επιστημονικής Έρευνας του Σικάγου» θα δούμε ότι οι βασικές νοητικές ικανότητες, οι οποίες εξετάζονται σ' αυτό είναι: κατανόηση λέξεων, έννοια του χώρου, κρίση, αριθμητική ικανότητα και γλωσσική ευφράδεια. Οι ικανότητες αυτές αντιστοιχούν στην εκλογή μαθημάτων:

— Η κατανόηση λέξεων είναι χρήσιμη για τα γλωσσικά μαθήματα, ξένες γλώσσες, στενογραφία, ιστορία.

— Η ικανότητα της αντιλήψεως των σχέσεων του χώρου είναι απαραίτητη στη γεωμετρία, την τέχνη, τα εμπορικά μαθήματα, τη φυσική και τη γεωγραφία.

— Η κρίση είναι απαραίτητη στις φυσικές επιστήμες και τα μαθηματικά.

— Η γλωσσική ευφράδεια είναι χρήσιμη για το θέατρο, ρητορική, δημοσιογραφία κλπ.

Σ' ότι αφορά στην επαγγελματική καθοδήγηση, τα τεστ βασικών ικανοτήτων είναι χρησιμότατα, αλλά όχι απόλυτα, γιατί πολλοί παράγοντες συμμετέχουν στη λήψη αποφάσεων για το μέλλον των νέων. Η σπουδαιότητα των τεστ οφείλεται στο ότι εξετάζουν, εάν ο νέος έχει τις ικανότητες, οι οποίες είναι απαραίτητες, για το επάγγελμα της εκλογής του. Ο παρακάτω πίνακας δίνει μια εικόνα των διαφόρων νοητικών ικανοτήτων που απαιτούνται για διάφορα επαγγέλματα:

— **Κατανόηση λέξεων:** συγγραφείς, αρθρογράφοι (δημοσιογράφοι), γραμματείς, βιβλιοθηκάριοι, διοικητικοί υπάλληλοι.

— **Έννοια του χώρου:** μηχανικοί, αρχιτέκτονες, σχεδιαστές, ηλεκτρολόγοι, πιλότοι, ξυλουργοί..

— **Κρίση:** γιατροί, δικηγόροι, δάσκαλοι, επιθεωρητές, βουλευτές, γερουσιαστές.

— **Αριθμητική:** ταμίες, τραπεζιτικοί υπάλληλοι, πωλητές, στατιστικοί υπάλληλοι.

— **Γλωσσική ευφράδεια:** θησοποιοί, ανταποκριτές, συνοδοί (αεροπλάνων κλπ.), εκδότες, συγγραφείς.

Τα τεστ νοημοσύνης χρησιμοποιούνται επίσης για την κατάταξη των μαθητών σε ομάδες, ανάλογα με την νοητική τους ικανότητα.

Η διαγνωστική και η προγνωστική αξία ενός τεστ νοημοσύνης αλλά και γενικότερα ενός ψυχολογικού τεστ δεν εξαρτάται μόνο από το ιδιαίτερο εκείνο είδος της συμπεριφοράς, που μετρούμε, αλλά και από τη σχέση του προς ένα σχετικά μεγαλύτερο και σπουδαιότερο τμήμα της συμπεριφοράς. Θα μπορούσαμε επομένως να πούμε ότι ο σκοπός των ψυχολογικών μετρήσεων δεν είναι μόνον η μέτρηση του

είδους εκείνου της συμπεριφοράς, που καλύπτεται από τις ερωτήσεις της συμπεριφοράς. Η γνώση π.χ. από παιδί των 50 λέξεων, που περιλαμβάνονται στο τεστ, δεν είναι τόσο σπουδαία, όσο η εύρεση της σχέσεως που υπάρχει μεταξύ των απαιτήσεων του τεστ και της δληγικής γλωσσικής ικανότητας του παιδιού.

Ο όρος **πρόγνωση** σημαίνει μια προσωρινή εκτίμηση, π.χ. τη μελλοντική απόδοση ενός ατόμου, σε ένα ορισμένο επάγγελμα. Αυτό προβλέπεται από τα αποτελέσματα του τεστ, που εκτελεί το άτομο. Με την ευρύτερη όμως έννοια, η πρόγνωση, που βασίζεται στη διάγνωση, αναφέρεται και σε άλλες καταστάσεις της συμπεριφοράς του ατόμου και όχι μόνο σε εκείνη, που καλύπτει το τεστ. Έτσι μπορούμε να χαρακτηρίσουμε τα τεστ ως **δειγματοληψία συμπεριφοράς**, από την οποία μπορεί να γίνει πρόγνωση άλλων ειδών συμπεριφοράς.

γ) Διαταραχές της νοημοσύνης.

Διακρίνουμε δύο κατηγορίες διαταραχών της νοημοσύνης. Η μία περιλαμβάνει τις βαθμίδες νοητικής ανεπάρκειας, στις οποίες η διάκριση γίνεται με βάση την ανεπαρκή νοημοσύνη ή το χαμηλό δείκτη νοημοσύνης και τους κλινικούς τύπους, στους οποίους η διάκριση γίνεται και με βάση ορισμένα σωματικά-οργανικά συμπτώματα.

1) Βαθμίδες και μορφές νοητικής ανεπάρκειας.

Σε αυτές ανήκουν:

– Οι **εκπαιδεύσμοι**, που είναι και η ελαφρότερη μορφή νοητικής ανεπάρκειας. Ο δείκτης νοημοσύνης τους κυμαίνεται από 50-70. Τα άτομα, που ανήκουν σε αυτήν την κατηγορία, μπορούν να μάθουν και να διαβάζουν, αλλά αδυνατούν να συλλάβουν αφηρημένες έννοιες. Σπάνια προχωρούν πέρα από την Δ' τάξη του Δημοτικού, αλλά και για να φθάσουν σε αυτήν χρειάζονται ειδικό πρόγραμμα αγωγής και διδασκαλίας σε ειδικές τάξεις ή σε ειδικά σχολεία. Τα επαγγέλματα στα οποία μπορούν να αποδώσουν είναι εκείνα που δεν απαιτούν πολλή σκέψη, αφού είναι ευκολότερο γι' αυτά να ασχολούνται με συγκεκριμένα πράγματα.

– Οι **ασκήσιμοι**. Τα άτομα, που ανήκουν σε αυτήν την κατηγορία, έχουν δείκτη νοημοσύνης από 20 ή 25-50. Η μνήμη τους είναι πολύ χαμηλή και η προσοχή τους ασταθής. Άκομη και όταν τοποθετηθούν σε ειδικές τάξεις ή σε ειδικά σχολεία, λίγα είναι εκείνα που μπορούν να κερδίσουν από άποψη αγωγής. Η γλωσσική τους δεξιότητα περιορίζεται σε σύντομες φράσεις. Τα έργα, που είναι ικανά να εκτελέσουν, είναι εκείνα που δεν απαιτούν καμιά ειδική δεξιότητα, όπως να σκουπίζουν το πάτωμα, να ταΐζουν τα ζώα και άλλα παρόμοια.

– Οι **μη ασκήσιμοι**. Είναι ο κατώτερος βαθμός νοητικής καθυστερήσεως. Ο δείκτης νοημοσύνης των ατόμων που ανήκουν στην κατηγορία αυτή είναι κάτω του 25. Δεν είναι ικανά τα άτομα αυτά να φροντίσουν ακόμη και για τις προσωπικές τους ανάγκες, η δε ομιλία τους περιορίζεται σε απλούς ίχους ή απλές λέξεις. Τα περισσότερα από τα άτομα αυτά έχουν ανάγκη συχνής παρακολουθήσεως και επομένων ιδρυματικής περιθάλψεως.

2) Κλινικοί τύποι διαταραχών της νοημοσύνης.

Σε αυτούς ανήκουν:

– Οι **Κρετινοί**.

Από σωματικής πλευράς παρουσιάζουν δυσαναλογία αναπτύξεως των διαφόρων με-

ρών, όπως κοντά και παχειά άκρα, κοντά δάκτυλα, μεγάλο κεφάλι, παχειά χειλή, μεγάλη γλώσσα (σχ. 13.4στ.). Το ύψος τους δεν υπερβαίνει τα 99,9 ή 133,2 cm. Αρχίζουν να βαδίζουν από το 3ο ή τέταρτο έτος της ηλικίας τους. Από άποψη νοημοσύνης κατατάσσονται στις κατηγορίες της δεύτερης και τρίτης μορφής νοητικής ανεπάρκειας. Πιστεύεται από ειδικούς ότι ο κρετινισμός οφείλεται στην ανώμαλη λειτουργία του θυρεοειδούς αδένα (ελάττωση εκκρίσεως θυροξίνης).

— *Οι Μογγολικοί, "Σύνδρομο Down" (Ντάουν).*

Ο Βρεταννός Ντάουν είναι ο πρώτος που περιέγραψε αυτή τη διαταραχή το 1866 και την ονόμασε μογγολισμό (σχ. 13.4ζ) επειδή τα φυσιογνωμικά τους χαρακτηριστικά μοιάζουν με τα άτομα της μογγολικής φυλής. Το σύνδρομο Ντάουν αποτελεί την πιο συνθισμένη κλινική κατάσταση, της οποίας κύριο σύνδρομο είναι η νοητική καθυστέρηση.

Παρά το γεγονός ότι υπάρχουν αρκετές παραλλαγές του συνδρόμου, οι πλέον συνήθεις είναι εκείνες κατά τις οποίες το παιδί έχει ένα επί πλέον χρωμόσωμα σχηματίζοντας σύνολο από 47 χρωμοσώματα αντί για 46 που είναι το κανονικό. Το σύνδρομο Ντάουν είναι, στην κλασική του μορφή, μια εκ γενετής κατάσταση με αυξημένη προδιάθεση προς ασθένειες, επιταχυνόμενη γήρανση του εγκεφάλου και νοητική καθυστέρηση.

Σχ. 13.4στ.

Χαρακτηριστική περίπτωση Κρετινικού ατόμου.

Σχ. 13.4ζ.

Χαρακτηριστική περίπτωση ατόμου που πάσχει από Μογγολισμό.

— Υδροκέφαλοι.

Η υδροκεφαλία είναι μια κατάσταση που οφείλεται στην παρεμπόδιση της κυκλοφορίας του εγκεφαλονωτιαίου υγρού η την απορρόφησή του από τον οργανισμό του ατόμου. Η περιφέρεια της κεφαλής τους είναι πολύ μεγάλη (75 cm). Από άποψη νοημοσύνης αρχίζουν από την κατάσταση της ιδιωτείας και φθάνουν μέχρι εκείνης του κανονικού. Ολίγα είναι τα άτομα που φθάνουν μέχρι την ενηλικίωση. Τα περισσότερα πεθαίνουν κατά την εφηβική ηλικία. Τέλεια θεραπεία της υδροκεφαλίας είναι αδύνατη.

δ) Συμπεράσματα.

Η λειτουργία της νοημοσύνης, αν και ασκεί μεγάλη επίδραση στην όλη ανάπτυξη του ατόμου, όμως δεν είναι το παν. Το αν ένα παιδί είναι διανοητικά καθυστερημένο, κανονικό ή ευφυές, εξαρτάται και από άλλους παράγοντες εκτός από τη νοημοσύνη. Κατά συνέπεια, δεν είναι δυνατό να προβλέψουμε τη σχολική επιτυχία ενός παιδιού ή την προσαρμοστικότητά του στα προβλήματα της ζωής, βασιζόμενοι μόνο πάνω στο βαθμό της νοημοσύνης.

Εάν υποβάλλουμε σε έναν αριθμό γονέων την ερώτηση, ποιος παράγοντας παζει το σπουδαιότερο ράλο στη ζωή του παιδιού, θα πάρομε διάφορες απαντήσεις. Όμως όλοι θα αναφέρουν πρώτον την καλή σωματική υγεία του παιδιού. Κάθε επάγγελμα, κάθε ενέργεια, κάθε φάση της ζωής είναι επηρεασμένα από την κατάσταση της υγείας, σωματικής και ψυχικής. Άλλοι θα απαντήσουν ότι ακόμα και εκείνο το παιδί, το οποίο νοητικά είναι πιο πάνω από το κανονικό, δεν μπορεί να είναι ευτυχισμένο, αν δεν μάθει να συζει αρμονικά με τους συνανθρώπους του και δεν είναι συναισθηματικά ομαλά αναπτυγμένο. Η συνολική εμφάνιση, οι κοινωνικές ιδιότητες, η τιμπότητα, η υπομονή, η πρωτοβουλία, η ειλικρίνεια και όλες οι άλλες ιδιότητες, οι οποίες αποτελούν το λεγόμενο καλό χαρακτήρα ή ώρμιο άνθρωπο έχουν μεγάλη σημασία για την επιτυχία των νέων στη ζωή τους.

Η ικανότητα να αντιμετωπίζει ο νέος ψύχραιμα τα προβλήματά του, η ικανότητα να αγαπά και η επιθυμία του να προσφέρει τις υπηρεσίες του για την πρόοδο της κοινωνίας, στην οποία ανήκει, αποτελούν γνωρίσματα, τα οποία η κοινωνία απαιτεί από τους νέους περισσότερο από την απλή νοημοσύνη. Γ' αυτό, το μεγάλο πρόβλημα, που οι ενήλικοι, δάσκαλοι και γονείς, αντιμετωπίζουν κατά την κρίσιμη αυτή περίοδο του 20ου αιώνα, είναι το πώς οι ίδιοι θα αναπτύξουν συνεργασία και ενδιαφέρον για τους άλλους και με ποιόν τρόπο θα βοηθήσουν τα παιδιά να πράξουν το ίδιο. Για να βοηθηθούν τα παιδιά να αναπτυχθούν, να ανακαλύψουν τον εαυτό τους και να πετύχουν στη ζωή τους, πρέπει οι ενήλικοι να έχουν εμπιστοσύνη στον εαυτό τους και να αισθάνονται ευχαρίστηση, γιατί βοηθούν τα παιδιά να εκπληρώσουν τις ανάγκες τους.

Μετά από όλα αυτά μπορούμε να καταλήξουμε στα εξής γενικά συμπεράσματα:

- 1) Ότι τα άτομα διαφέρουν μεταξύ τους ως πρός τις νοητικές τους ικανότητες.
- 2) Ότι η νοητική ικανότητα αποτελεί σπουδαίο παράγοντα για την επιτυχή προσαρμογή των παιδιών στη σχολική ζωή.
- 3) Ότι είναι δύσκολο να καθορίσουμε επακριβώς τη νοημοσύνη.
- 4) Ότι τα ατομικά τεστ είναι εκείνα, τα οποία δίνονται από έναν εξεταστή σε ένα μόνο άτομο και σε ορισμένο χρονικό διάστημα.

5) Ότι τα ομαδικά τεστ είναι εκείνα τα οποία δίνονται για τη μέτρηση της νοημοσύνης ενός αριθμού ατόμων κατά τον ίδιο χρόνο.

6) Ότι η αξία των τεστ νοημοσύνης οφείλεται στο ότι αυτά έχουν σταθμισθεί.

7) Ότι η χρησιμότητα των τεστ νοημοσύνης για το σχολείο είναι μεγάλη, γιατί βοηθούν στην καλύτερη εκπλήρωση των σκοπών του σχολείου.

8) Ότι τα τεστ νοημοσύνης δεν αποτελούν το μόνο ούτε το άσφαλέστερο κριτήριο για τη διάγνωση και κατάταξη ενός ατόμου. Η εκτέλεση ενός τεστ νοημοσύνης αφορά σε ανθρώπους και όχι σε χημικά στοιχεία. Τούτο σημαίνει ότι ένα τεστ νοημοσύνης δεν είναι δυνατό να έχει την ακρίβεια ενός πειράματος, το οποίο γίνεται σ' ένα φυσικοχημικό εργαστήριο.

13.5 Ανάπτυξη του συναισθήματος.

α) Γενικά.

Η συναισθηματική ζωή του παιδιού δε φαίνεται να ακολουθεί την ίδια πορεία, που ακολουθούν οι άλλες φάσεις της αναπτύξεώς του. Το νήπιο με τη συμπεριφορά του μας δίνει ενδείξεις για την ύπαρξη συναισθημάτων ισχυρής ικανοποιήσεως ή απογοητεύσεως. Πολλές απ' αυτές τις εκδηλώσεις, όπως φόβος, θυμός κλπ., για τις οποίες θα μιλήσομε παρακάτω, προδίδουν την ύπαρξη τέτοιων συναισθημάτων. Όμως, μόνο όταν το παιδί αρχίζει να μιλάει, μπορούμε να πούμε ότι η συμπεριφορά του είναι περισσότερο εκφραστική. Στα πρώτα στάδια της προσχολικής ηλικίας είναι φυσικό για ένα παιδί να περάσει από το λεγόμενο αρνητικό στάδιο. Αυτό αποτελεί μέρος του αγώνα, που διεξάγει με την αναπτυσσόμενη αυτοσυνείδησή του. Οι γονείς πρέπει να είναι πολύ προσεκτικοί κατά το στάδιο αυτό της ηλικίας των παιδιών και να κατανοούν τη βάση της αρνητικής διαθέσεώς τους. Να έχουν δε υπ' όψη τους ότι η περίοδος αυτή δεν διαρκεί για πολύ χρονικό διάστημα. Αν η αρνητική αυτή διάθεση του παιδιού εξακολουθεί για πολύ χρόνο, τότε πρέπει να ανατρέξομε σε άλλες αιτίες, όπως έλλειψη στοργής και αγάπης, ανάγκη προσοχής κλπ.

Η συναισθηματική ζωή του παιδιού έχει ανάγκη αντικειμενικής και επιμελημένης καθοδηγήσεως. Ένα δε από τα δυσκολότερα αλλά και σπουδαιότερα έργα της μητέρας είναι να προετοιμάσει το παιδί της, ώστε να γίνει ανεξάρτητο από την επιρροή της στις σκέψεις του και στις δραστηριότητές του. Πολύ συχνά οι γονείς αισθάνονται ικανοποίηση, όταν διαπιστώνουν ότι είναι απαραίτητοι για την ευτυχία του παιδιού τους. Τούτο όμως έχει ως επακόλουθο τη δημιουργία ατόμων χωρίς βούληση. Το παιδί πρέπει να οδηγείται έτσι, ώστε να αναγνωρίζει τις ικανότητές του και τις αδυναμίες του. Πρέπει επίσης να ενθαρρύνεται προς την κατεύθυνση της εκτελέσεως έργων, που να είναι ανάλογα με το δυναμικό του και να παίρνει αποφάσεις. Από νωρίς είναι ανάγκη να συνηθίζει να ζει αρμονικά με τους συνανθρώπους του.

β) Τα συναισθήματα της αγάπης και του μίσους.

Η αγάπη αποτελεί χωρίς αμφιβολία το πολυπλοκότερο από όλα τα συναισθήματα, που δοκιμάζουν οι άνθρωποι. Αρχίζει να εκδηλώνεται με την απλούστερή της μορφή, περνάει μέσα από ποικίλα στάδια και τελικά παίρνει τη μορφή εκείνη, που συναντάμε στους περισσότερους ανθρώπους. Η αγάπη υπόκειται στις περισσότερες

ρες επιπεύξεις του ανθρώπου, αλλά είναι και ικανή κάτω από ορισμένες συνθήκες για διαστροφές και ανωμαλίες, που δεν τις συναντάμε σε όλες συναισθηματικές εκδηλώσεις.

1) Ανάπτυξη και εξέλιξη της αγάπης.

— **Φιλαυτία.** Μερικές εμπειρίες ή καταστάσεις προκαλούν στο νεογέννητο ευχάριστα συναισθήματα, ενώ άλλες του προκαλούν δυσαρέσκεια. Για λόγους, που ακόμη δεν μπορούν καθαρά να δικαιολογήσουν αυτές τις αντιδράσεις, το παιδί προσπαθεί να διατηρήσει ή να ξαναπροκαλέσει μια κατάσταση, που το ικανοποιεί. Η τάση αυτή δε συναντάται μονάχα στους ανθρώπους, αλλά και σέ όλους τους οργανισμούς, στην προσπάθειά τους να διατηρήσουν καταστάσεις, που διευκολύνουν την ομαλή λειτουργία τους, και να αποφύγουν εκείνες, που την παρεμποδίζουν.

Η φιλαυτία, ως ομαλό στάδιο αναπτύξεως του συναισθήματος της αγάπης, αναφέρεται στην ικανοποίηση που αισθάνεται το μικρό παιδί για τον έαυτό του από καταστάσεις που δημιουργούνται γύρω του.

— **Αγάπη για τους άλλους.** Το μικρό παιδί αναπτύσσει την αγάπη του για τους άλλους με τον εγωκεντρισμό του. Αν δε τούτο διαπιστώνει ότι η ικανοποίησή του προέρχεται από τη συμπεριφορά της μητέρας, του πατέρα, των αδελφών κλπ. τους περιλαμβάνει στο περιβάλλον του για την αυτοϊκανοποίησή του. Τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας αγαπούν τους άλλους, γιατί τους προσφέρουν μια ικανοποίηση.

— **Επιβραδυνόμενες ικανοποιήσεις.** Οι πρώτες ικανοποιήσεις του παιδιού είναι μάλλον απλές και άμεσες. Όταν όμως τούτο αποκτήσει περισσότερες και συνθετότερες εμπειρίες, μαθαίνει ότι, αν ενδιαφέρεται μόνο για τις άμεσες ικανοποιήσεις, χάνει αργότερα άλλες μεγαλύτερης σπουδαιότητας. Έτσι αναβάλλει μια προσωρινή ικανοποίηση, γιατί γνωρίζει ότι μια τέτοια θυσία θα του προσφέρει αργότερα μεγαλύτερη ικανοποίηση. Μαθαίνει επίσης ότι, αν ενδιαφέρεται για τους άλλους μόνο για την άμεση ικανοποίησή του, τότε είναι πιθανόν οι άλλοι να το εγκαταλείψουν. Συνέπεια αυτών είναι ο αλτρομισμός.

— **Ενδιαφέρον για το αντίθετο φύλο.** Καθώς το άτομο βαδίζει προς την ωριμότητα, μαθαίνει ότι ένα πρόσωπο του αντίθετου φύλου μπορεί να του προσφέρει μεγαλύτερη ευτυχία, από ό,τι όλα τα άλλα άτομα με τα οποία συγχρωτίζεται. Κατά τον ίδιο τρόπο μαθαίνει ότι η ευτυχία του αυτή αιμάνεται ακόμη περισσότερο με την ικανοποίηση, που αυτό είναι ικανό να προσφέρει προς το πρόσωπο, βλέποντάς το ευτυχισμένο.

— **Η αγάπη των γονέων.** Αν ο πατέρας και η μητέρα αισθάνονται ικανοποίηση, από ό,τι το παιδί τους είναι ικανό να προσφέρει σ' αυτούς, τάτε και οι δύο βρίσκονται ακόμα στο στάδιο της φιλαυτίας. Ο πραγματικός γονιός γνωρίζει να απολαμβάνει μεγάλη ικανοποίηση, όταν βλέπει την ευτυχία, που μπορεί να δημιουργήσει στο παιδί του. Αυτό μπορεί να τοποθετηθεί στο γενικό αξιώμα:

Ένα ότομο αισθάνεται περισσότερο ευτυχισμένο, όταν είναι ικανό να κάνει τους άλλους ευτυχισμένους.

2) Το Μίσος.

Το μίσος είναι συναίσθημα αντίθετο της αγάπης και εκδηλώνεται κατά πολλούς τρόπους.

— **Η στενή σχέση μεταξύ αγάπης και μίσους.** Επειδή τα δύο αυτά συναισθήματα είναι αντίθετα, πιστεύομε μερικές φορές ότι δεν υπάρχει μεταξύ τους καμιά σχέση. Στην πραγματικότητα όμως δεν συμβαίνει κάτι τέτοιο. Η μεταφορά από την κατάσταση της αγάπης σε κείνη του μίσους και αντίθετα είναι πολύ εύκολη, ιδίως προκειμένου περί προσωπικών σχέσεων.

— **Συνύπαρξη αντιθέτων συναισθημάτων. Ambivalence (Ambivalence).** Η κατάσταση αυτή παρατηρείται σε ανθρώπους, οι οποίοι εκδηλώνουν ταυτόχρονα συναισθήματα μίσους και αγάπης προς το ίδιο πρόσωπο ή αντικείμενο.

γ) Ειδικές συναισθηματικές καταστάσεις του παιδιού της προσχολικής ηλικίας.

Το γεγονός ότι τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας παρουσιάζουν συναισθηματικές αντιδράσεις, καθιστά την ανατροφή τους περισσότερο δύσκολη. Όταν τα συναισθήματα του παιδιού ελέγχονται και κατευθύνονται, όπως πρέπει, ασκούν σημαντική επίδραση σ' όλη την ανάπτυξή του. Διαφορετικά τα αποτελέσματά τους είναι επιζήμια. Οι γονείς έχουν υποχρέωση να προστατεύσουν τη μελλοντική ευτυχία των παιδιών τους βοηθώντας τα να αποκτήσουν καλές συνήθειες στη συναισθηματική τους ζωή.

Πρέπει να έχομε ωπ' όψη μας ότι τα παιδιά δεν γεννιούνται με ειδικούς φόβους ή με ειδικά συναισθήματα αγάπης και μίσους. Καθώς μεγαλώνουν, δοκιμάζουν δυσάρεστες εμπειρίες, που πιθανόν να δημιουργούν φόβο, και ευχάριστες, που αναπτύσσουν το συναισθήμα της αγάπης.

Από τις ειδικές συναισθηματικές καταστάσεις θα αναφέρομε το φόβο, το θυμό και τη ζηλοτυπία.

— **Ο φόβος.** Ο Πλάτων ορίζει το φόβο ως ταραχή της συνειδήσεως από ένα κακό και τάση της ψυχής για απαλλαγή της από αυτό. Φόβος = Προσδοκία κακού.

Οι συχνότεροι φόβοι, τους οποίους δοκιμάζουν τα παιδιά και οι οποίοι μπορούν να οδηγήσουν σε μια ασυνήθιστη αδράνεια μπροστά σε ένα κίνδυνο, είναι εκείνοι, που προέρχονται από μια απότομη ή βίαιη αλλαγή. Ένας δυνατός θόρυβος, μια απροσδόκητη αλλαγή μπορούν να προκαλέσουν φόβο. Μια σειρήνα επίσης ή το σημαντικό της πυρκαϊάς κλπ. Όλα αυτά είναι πράγματα τρομακτικά για το μικρό παιδί, γιατί δεν γνωρίζει από πού προέρχονται και τι σημαίνουν. Παράδειγμα ο φόβος για τα σκυλιά, σχεδόν κοινός σ' όλα τα μικρά παιδιά, που πιθανόν να προέρχεται από ένα δυνατό γαύγισμα, ή από ένα απότομο πήδημα. Ο φόβος αυτός μπορεί να θεραπευθεί με το να αναθέσουμε στα παιδιά τη φροντίδα των σκύλων ή με τη διήγηση σχετικών ιστοριών. Επίσης ο φόβος για τους κεραυνούς και οι φόβοι που προέρχονται από τους ενηλίκους. Αν π.χ. μια μητέρα φοβάται τις θύελλες, το παιδί σχεδόν πάντοτε τις τρέμει. Άλλη αιτία φόβου είναι τα άγνωστα πρόσωπα ή το σκοτάδι.

Τα μικρά παιδιά πολύ συχνά τρομοκρατούνται από τις συζητήσεις των μεγάλων. Οι συζητήσεις π.χ. για τους γιατρούς ή τους οδοντογιατρούς, που χαρακτηρίζονται ως πρόσωπα ανεπιθύμητα και επίφοβα, ή συζητήσεις για πολέμους, για οικογενειακές στενοχώριες και για άλλα καταθλιπτικά θέματα αναστατώνουν το παιδί. Η συχνή φιλονικία των γονέων επίσης είναι μια κατάσταση, που μπορεί να προξενήσει μεγάλες ζημιές στην προσωπικότητα των παιδιών με όλες τις ανώμαλες εκδηλώσεις (φόβος της μοναξιάς ή του σκότους, νυκτερινή ενούρηση, πιπίλισμα των δακτύλων και γενικά κάθε τρόπος ή μηχανισμός, που μπορεί να ελευθερώσει τα

παιδιά από την ένταση). Ένας άλλος τύπος φόβου, που δημιουργεί η συμπέριφορά των γονέων, είναι ο φόβος της τιμωρίας. Μηχανισμός άμυνας σε τέτοιες περιπτώσεις είναι το ψέμα και η απάτη.

Τελικά, οποιαδήποτε και αν είναι η προέλευση του φόβου, η ύπαρξή του μπορεί να απειλήσει σοβαρά τη σωματική και την ψυχική υγεία του παιδιού και να παρεμποδίσει ολόκληρο το έργο της αγωγής. (σχ. 13.5).

Σχ. 13.5.

Μια μορφή φόβου παιδικής ηλικίας.

— **Ψυχονευρωτικές αντιδράσεις του φόβου (φοβίες).** Φοβία είναι η ψυχονευρωτική αντίδραση, την οποία χαρακτηρίζει η επίμονη παρουσία στη συνείδηση ανεξηγήτων και ανεδαφικών φόβων. Κατά τον Freud οι φοβίες αποτελούν φυσιολογικές αντιδράσεις της παιδικής ηλικίας. Υπάρχουν φοβίες άναφερόμενες σε ζώα ή σε αντικείμενα και φοβίες αναφερόμενες σε ειδικές καταστάσεις, όπως: Ακροφοβία, αγοροφοβία, αστροφοβία, κλειστοφοβία, αιματοφοβία, μικροφοβία, μονοφοβία, νυκτοφοβία, οχλοφοβία, ασθενοφοβία, πυροφοβία, ζωαφοβία.

— **Πρόληψη του φόβου.** Υπάρχουν πολλοί τρόποι, με τους οποίους βοηθούμε τα παιδιά να κατανοήσουν τους φόβους. Εξηγήσεις, οι οποίες πλουτίζουν τις γνώσεις του, είναι πολύτιμες, αφού και η άγνοια πολλές φορές είναι η αιτία του φόβου. Το σπάσιμο σακούλας με αέρα βοηθάει το παιδί να συνηθίσει στον απότομο θόρυβο. Ιστορίες για τους αστυφύλακες-χωροφύλακες και το έργο τους απομακρύνουν-προλαμβάνουν το φόβο γι' αυτούς. Γενικά οι φόβοι του παιδιού πολλαπλα-

σιάζονται, όταν τούτο δε γνωρίζει πότε να πιστέψει ένα πρόσωπο.

— **Θεραπεία του φόβου.** Μια μέθοδος, που τα αποτελέσματά της δεν είναι καθόλου ικανοποιητικά και η οποία έχει καθιερωθεί, είναι το να αγνοήσει κανείς το φόβο των παιδιών και μια άλλη, με χειρότερα αποτελέσματα, είναι η γελοιοποίηση του φάβου. Εκείνη όμως, που κατέχει την πρώτη θέση μεταξύ των καλών μεθόδων, είναι η δημιουργία αυτοπεποιθήσεως στο παιδί. Η αυτοπεποιθηση αυτή προϋποθέτει προσπάθεια εξακριβώσεως των αιγίων του φόβου. Αν αυτό κατορθωθεί, η μισή μάχη έχει κερδιθεί. Το να ρωτάμε τα παιδιά γιατί φοβούνται είναι τελείως ανώφελο, αφού τα ίδια αγνοούν την αιτία του φόβου.

Στις περιπτώσεις της φοβίας της παιδικής ηλικίας, η υπομονή, η κατανόηση, η συμπαράσταση και η συνεργασία των γονέων και άλλων ειδικών έχουν ικανοποιητικά αποτελέσματα.

Οι παρακάτω ενέργειες θεωρούνται επίσης αποτελεσματικές για την πρόληψη και τη θεραπεία του φόβου:

α) Να ενθαρρύνουμε το παιδί να αναπτύσσει διάλογο με τον εαυτό του για τους φόβους του προκειμένου να τους αναλύει και να καθορίζει αν αυτοί είναι πραγματικοί ή όχι.

β) Να δώσουμε στο παιδί ορισμένες οδηγίες με τις οποίες θα αντιμετωπίζει το φοβικό ερέθισμα, π.χ. να ανάβει κάποιο φως όταν φοβάται το σκοτάδι, να καλεί σε βοήθεια όταν κινδυνεύει κλπ.

γ) Να ενημερώνουμε το παιδί και να το προετοιμαζόμε σχετικά με κάθε νέο και ασύνηθες που πρόκειται να του παρουσιασθεί. Οι ελεύθερες φυζητήσεις, οι αφηγήσεις ιστοριών καθώς και το δραματικό παιχνίδι εξυπηρετούν το σκοπό αυτό.

δ) Να ενισχύσουμε το αυτοσυναίσθημα του παιδιού, ενθαρρύνοντας την τάση του για συναισθηματική ασφάλεια.

ε) Οι γονείς να ελέγχουν τους δικούς τους αδικαιολόγητους φόβους οι οποίοι μεταδίδονται στο παιδί και οι οποίοι είναι οι δυσκολότεροι στην αντιμετώπισή τους.

3) Θυμός.

Ακόμα και στο πρώτο έτος της ηλικίας τους τα περισσότερα παιδιά δείχνουν κάποτε θυμό, πράγμα που κάνει τους γονείς να υπερηφανεύονται, γιατί έχουν μια απόδειξη ότι το παιδί τους έχει προσωπικότητα. Βέβαια θα ήταν ανησυχητικό να βλέπουμε τα παιδιά να είναι πάντοτε πειθήνια, υποχωρητικά, χωρίς καμιά τόλμη και απαιτητικότητα, για να υποστηρίξουν τα δικαιώματά τους. Ο θυμός και η αντίσταση είναι φυσικές απαντήσεις στην άρνηση και στα εμπόδια. Θυμώνουν τα παιδιά, όταν τα διακόπτουν, για να τα πλύνουν ή για να τους προσφέρουν φαγητό ή για να τα ντύσουν. Στην ηλικία των δυο χρόνων τα παιδιά θυμώνουν περισσότερο από ό,τι θυμιύνουν στις άλλες ηλικίες.

Η αρνητική αντίδραση των παιδιών στις προσταγές είναι συνηθισμένη σ' αυτή την ηλικία· γι' αυτό και η προνοητική μητέρα προσπαθεί να αποφύγει τις συγκρούσεις, δίνοντας όσο το δυνατό λιγότερες διαταγές. Καλές συνήθειες στην ικανοποίηση βασικών οργανικών αιγαγκών απομακρύνουν τις εκρήξεις των παιδιών.

— **Η μεταχείριση του θυμωμένου παιδιού.** Αν η αιτία του θυμού είναι η πείνα ή η δίωση, καθήκον της μητέρας είναι να ικανοποιήσει αυτές τις ανάγκες με πρεμιά.

Αν κάποιο παιγνίδι νευριάζει το παιδί, ας προσπαθήσουμε να του δείξουμε, πώς να υπερνικήσει τις δυσκολίες του. Αν ο θυμός οφείλεται στη ρουτίνα της καθημερινής ζωής, πρέπει να εξετάσουμε προσεκτικά το πρόγραμμα της ζωής του γενικά. Αν όμως ο θυμός έχει ως σκοπό να αποσπάσει το παιδί την προσοχή των γονέων, είναι προτιμότερο να μη δίνομε καμιά σημασία στο Θυμό του, αλλά να προσπαθούμε να το απασχολήσουμε με κάτι ευχάριστο, κάτι το επιθυμητό.

Είναι τρομερό αυτό που κάνουν μερικές μητέρες, να απομονώνουν δηλαδή το παιδί τους και να το περιορίζουν σε κλειστούς χώρους, γιατί δημιουργούν καταστάσεις χειρότερες.

Ας έχουν υπ' όψη τους οι γονείς ότι στην απόκτηση καλών συνηθειών και γενικά της καλής συμπεριφοράς, εκτός από το χαρούμενο οικογενειακό περιβάλλον συντελεί πολύ και η κανονική ζωή του παιδιού.

Αναφέρομε παρακάτω μερικά σημεία σχετικά με την απόκτηση καλών συνηθειών, που πρέπει να τα προσέχουν οι γονείς.

Όταν τα παιδιά είναι απασχολημένα με κάτι που τα ευχαριστεί, δύσκολα στρέφονται προς τις αταξίες.

— Η κατανόηση από μέρους των γονέων των πραγματικών δυνατοτήτων του παιδιού σε κάθε ηλικία είναι χρήσιμη, για την ανάπτυξη επιθυμητής συμπεριφοράς.

— Οι παρακλήσεις και οι προτροπές φέρνουν καλύτερα αποτελέσματα από τις διαταγές και τις προσταγές.

— Τόσο οι απειλές όσο και ο φόβος της τιμωρίας δε φέρνουν ποτέ μόνιμα, αλλά προσωρινά αποτελέσματα.

4) Ζηλοτυπία.

Ο όρος ζηλοτυπία καλύπτει όχι μόνο συναισθηματική κατάσταση ή ένα τύπο αντιδράσεων, αλλά ποικιλία αντιδράσεων.

Ο Αριστοτέλης θεωρεί τη ζηλοτυπία ως «έντιμο συναίσθημα», ενώ το φθόνο «ποταπόν». Και τούτο, γιατί ο μεν ζηλότυπος επιδιώκει να αποκτήσει αγαθά τα οποία στερείται ή να διαφυλάξει άλλα τα οποία φοβάται μήπως χάσει, ενώ ο φθονερός εύχεται να μην αποκτήσει κανένας ό,τι αυτός έχει.

Η ροπή προς τη ζηλοτυπία και το ψέμμα, που χαρακτηρίζει τα παιδιά της προεφηβικής περιόδου, οφείλεται κυρίως στην εγωιστική διάθεση των παιδιών, στην ταση για αναγνώριση και επιδοκιμασία και όχι σπάνια και στην άγνοια. Τη ζηλοτυπία με την κακή της όψη, δηλαδή εκείνη που οδηγεί προς την εχθρότητα και το φθόνο και η οποία δημιουργεί ανώμαλες καταστάσεις στην ψυχή του παιδιού, προκαλούν πολλά αίτια. Το κυριότερο από αυτά είναι η αδέξια συμπεριφορά των γονέων. Έτσι η υπερβολική εκδήλωση της αγάπης και η εξεζητημένη φροντίδα, που δείχνουν πολλές μητέρες, γεννούν στην ψυχή των παιδιών τους την ιδέα ότι αποτελούν το κέντρο της ζωής της οικογένειας, γύρω από το οποίο πρέπει να στρέφονται όλες οι φροντίδες των άλλων ανθρώπων. Όταν αργότερα τα παιδιά αυτά (στο σχολείο ή έξω από το σχολείο) διαπιστώνουν συμπεριφορά αντίθετη, έλλειψη δηλαδή συμπάθειας ή αδιαφορία, επαναστατούν και έτσι δημιουργείται στην ψυχή τους η ζηλοτυπία. Άλλη αφορμή, που μπορεί να προκαλέσει τη ζηλοτυπία, είναι η προτίμηση που εκδηλώνεται προς ένα από τα παιδιά της οικογένειας. Η ζηλοτυπία στο παιδί συνοδεύεται με θυμό, εκδίκηση, μίσος και καμιά φορά με φόβο, λύπη και άγχος.

— **Εκφράσεις της ζηλοτυπίας.** Μερικές φορές η ζηλοτυπία εκφράζεται με επαναστατική συμπεριφορά του παιδιού έξω από το σπίτι. Άλλοτε πάλι με την παλινδρόμηση επιστρέφει σε καταστάσεις της νηπιακής ηλικίας (νυκτερινή ενούρηση, ζητά περισσότερη προσοχή, ζητά περισσότερη βοήθεια σε ζητήματα τροφής, ενδυμασίας και άλλων δραστηριοτήτων).

Τα ζηλότυπα παιδιά παρουσιάζουν επίσης εγωιστικές διαθέσεις, είναι φιλόνεικα, προσηλώνονται προς τον ένα ή τον άλλο γονέα και δείχνουν νευρικούς φόβους. Η ζηλοτυπία, που δημιουργείται με τη γέννηση ενός άλλου παιδιού στην οικογένεια, αποφεύγεται συνήθως, όταν η διαφορά ηλικίας είναι μικρότερη από 18 μήνες ή περισσότερη από 42 μήνες. Η πρόληψη της ζηλοτυπίας προϋποθέτει καλές σχέσεις μεταξύ γονέων και παιδιών.

δ) Συναισθηματική αγωγή.

Η σκόπιμη αγωγή των συναισθημάτων προϋποθέτει πρακτική αγάλυση του συναισθηματικού προτύπου που υπάρχει, την εκλογή ενός άλλου προτύπου σε αντικατάσταση αυτού που υπάρχει και την προσεκτική εφαρμογή της κατάλληλης μεθόδου, για την αξιοποίηση της αντικαταστάσεως. Οι κατασταλτικές μέθοδοι πρέπει να παραμερισθούν και τη θέση τους να πάρει η θετική άσκηση, που βοηθά το άτομο να αντιδρά προς κάθε συναισθηματικό ερεθισμό κατά τρόπο επαρκή και σωστό.

Όταν έχομε βρει την πραγματική αιτία της σημαντικής διαταραχής, πρέπει να λάβομε υπ' όψη ότι η συναισθηματική αγωγή περιλαμβάνει τις παρακάτω φάσεις:

Εκείνη που απαιτεί μια μεταβολή στους συναισθηματικούς ερεθισμούς και εκείνη που απαιτεί μεταβολή στις συναισθηματικές αντιδράσεις και στη μεταβολή των συναισθηματικών προτύπων «Pattern».

ε) Γενικές παρατηρήσεις για την καλλιέργεια του συναισθήματος.

Έχει αποδειχθεί, εμπειρικά και πειραματικά, ότι οι συναισθηματικές αντιδράσεις του ανθρώπου διαφοροποιούνται με την επιδραση αγωγής και μάλιστα ότι είναι δυνατό, με κατάλληλη προσπάθεια, εντυπώσεις, που είναι στην αρχή αδιάφορες, να γίνουν αφορμή να δημιουργηθούν ισχυρά συναισθήματα, και αντίθετα συναισθήματα ισχυρά να παρεμποδισθούν στην εκδήλωσή τους.

· Είναι υποχρέωση των γονέων να βοηθούν στη δημιουργία ευαρέστων συναισθημάτων στο παιδί για την καλή σωματική και ψυχική του υγεία.

Έχει αποδειχθεί ψυχολογικά ότι το άτομο επαναλαμβάνει πράξεις, που του προξενούν ευχαρίστηση και ψυχική ικανοποίηση ενώ αποφεύγει την επανάληψη πράξεων, που του προκαλούν πόνο, λύπη, δυσαρέστηση, ενόχληση.

Για τη δημιουργία ευάρεστης συναισθηματικής καταστάσεως δεν πρέπει να αποφεύγομε τον έπαινο, για όσους κατορθώνουν κάτι. Το συναίσθημα της επιτυχίας παρορμά στη συνέχιση της εργασίας και υποβοηθά στην υπερπήδηση των δυσχερειών. Επίσης γεννά εμπιστοσύνη, ασφάλεια και αυτοπεποίθηση.

Η καλλιέργεια του συναισθήματος είναι δυνατή κυρίως με άμεσο τρόπο και μάλιστα με τό παράδειγμα. Είναι όμως δυνατή και με έμμεσο τρόπο και μάλιστα με την απόκτηση υγιών παραστάσεων.

Το καλύτερο μέσο αναπτύξεως και εξελίξεως του συναισθήματος στις ψυχές των παιδιών είναι η άσκηση και η συνεχής ενασχόληση.

Για την καλλιέργεια των συναισθημάτων είναι απαραίτητο να λαμβάνονται πάντοτε υπ' όψη οι έμφυτες συναισθηματικές προδιαθέσεις και η όλη ιδιοσυγκρασία του ατόμου.

στή Σεξουαλική διαπαδαγώγηση.

Πολλές είναι οι ευκαιρίες, που δίνονται στα παιδιά, για να διαπιστώσουν διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια. Κάτι που είναι ασυνήθιστο ή περίεργο τα παιδιά το παρατηρούν με μεγάλη προσοχή.

Είναι πολύ φυσικό για ένα παιδί να είναι περίεργο για ζητήματα που αναφέρονται στη γενετήσια ορμή. Πολλοί γονείς αναγνωρίζουν αυτό το γεγονός καθώς και το προνόμιο και την υποχρέωσή τους να είναι οι πρώτοι δάσκαλοι των παιδιών τους για ζητήματα που αφορούν στα γεγονότα της ζωής. Για όσους γονείς ζητούν βοήθεια στο πρόβλημα αυτό, οι οδηγίες που παραθέτουμε αποτελούν τις «πρώτες βοήθειες», για να είναι έτοιμοι να απαντήσουν στα ερωτήματα των παιδιών τους, που αφορούν τέτοιου είδους προβλήματα.

— Να είσαι έτοιμος να απαντήσεις, πριν σε ρωτήσουν τα παιδιά. Αν δεν είσαι βέβαιος για τις γνώσεις σου, που αναφέρονται στην πορεία για τη γέννηση και τη ζωή, προσπάθησε να βρεις κατάλληλα βιβλία, για να κατατοπισθείς πάνω στα ζητήματα αυτά.

— Να δίνεις πληροφορίες σχετικά με το σεξουαλικό πρόβλημα προοδευτικά. Μην το παρακάνεις. Πολλά παιδιά ικανοποιούνται με σύντομες και απλές απαντήσεις.

— Να χρησιμοποιείς γνωστά πράγματα, για να δείξεις πώς αρχίζει η ζωή. Αν το παιδί σας μαθαίνει πρώτα για τη γονιμοποίηση των διαφόρων καρπών, ή για την εκκόλαψη των αυγών, ή-πού βρίσκονται τα μικρά κουνελάκια και γατάκια, πριν να γεννηθούν, είναι ευκολότερο στη συνέχεια να δώσετε απάντηση στο ερώτημά του «καπό που ήλθα στον κόσμο», εξηγώντας του ότι τα μικρά προέρχονται από σπέρματα και ότι το σπέρμα πρέπει να διατηρηθεί μέσα στο σώμα της μητέρας, όπου και γίνεται η γονιμοποίηση.

Η καλύτερη δε ευκαιρία, για να του διδάξεις τέτοιου είδους θέματα, είναι εκείνη, κατά την οποία η οικογένεια περιμένει τη γέννηση ενός νέου παιδιού.

— Να χρησιμοποιείς άπλες αλλά ακριβείς εκφράσεις. Δίδαξε στο παιδί σου τους ακριβείς όρους των οργάνων αναπαραγωγής, αλλά μη το ζαλίζεις μέ επιστημονικές λεπτομέρειες προτού να είναι έτοιμο γι' αυτές. Μην ανησυχείς, όταν δεις το παιδί σου να είναι περίεργο για τα σεξουαλικά του όργανα.

— Δίδαξε την αξιοπρέπεια και την ομορφιά του σώματος. Πρέπει το παιδί σας από ενωρίς να μάθει ότι το ανθρώπινο σώμα είναι ένα θαυμάσιο βιολογικό κατασκεύασμα, που πρέπει να το προσέχομε και να το περιποιούμαστε.

Οι γονείς πρέπει να μάθουν να κάνουν τη διάκριση ανάμεσα στα προβλήματα ε-κείνα, που μπορούν μόνοι τους να επιλύσουν, και σ' εκείνα που χρειάζονται την επέμβαση ενός ειδικού. Είναι απαραίτητο επίσης να ξεπεραστούν οι αβεβαιότητες και οι ανησυχίες, που προέρχονται από ερωτήσεις αυτού του είδους, και να αναπτυχθεί μια επιστημονική και άξια σεβασμού στάση απέναντι σε όλα εκείνα τα προβλήματα της ανθρώπινης ζωής, που έχουν σχέση με τα σεξουαλικά προβλήματα. Οι σύλλογοι γονέων και δασκάλων πρέπει να καταβάλουν προσπάθειες, ώστε

οι γονείς να ενημερωθούν σωστά για όλα αυτά τα προβλήματα. Οι απαντήσεις σε ερωτήματα των παιδιών πρέπει να δίνονται στην αρχή από τους γονείς στο σπίτι. Οι γνώσεις αυτές δεν πρέπει να αποτελούν ξεχωριστή διδασκαλία στο σπίτι και στο σχολείο, αλλά να περιλαμβάνονται με ένα φυσικό τρόπο (προκειμένου ίδιας για το σχολείο) στη Βιολογία, στη Φυσιολογία, στις Κοινωνικές Επιστήμες, στην Ηθική και στα Θρησκευτικά. Σιγά-σιγά το παιδί επεξεργάζεται αυτές τις πληροφορίες που συγκεντρώνει, έως ότου αποκτήσει μια σωστή αντίληψη για τον κόσμο και για τη ζωή και για τη φιλοσοφία γενικά της ζωής. Η σπουδαιότητα του προβλήματος της αναπαραγωγής και της δημιουργίας οικογένειας πρέπει να γίνει κτήμα κάθε ατόμου και να αποτελέσει τη βάση των αρχών της συμπεριφοράς του.

Το σχολείο, η εκκλησία, η κοινωνία γενικά, μπορούν να προσφέρουν αρκετά στη διαφώτιση των νέων. Άλλα η μεγαλύτερη ευκαιρία είναι αυτή που παρέχεται στο σπίτι.

Κατά την περίοδο της ηλικίας από έξι ώς οκτώ χρόνων το παιδί μαθαίνει τα μέρη του σώματός του και τη λειτουργία τους, καθώς και τη χρησιμοποίηση ορθών όρων γι' αυτά. Τα ουσιώδη γεγονότα για την εγκυμοσύνη και τη γέννηση πρέπει να παραμερισθούν από το βασίλειο του μυστηρίου και να δίνονται οι σωστές απαντήσεις στο παιδί. Ο ρόλος του πατέρα και της μητέρας στην αναπαραγωγή πρέπει να εξηγείται με ειλικρίνεια και με απλά λόγια. Από την ηλικία των έξι χρόνων το παιδί πρέπει να έχει αποκτήσει συνήθειες καθαριότητας και προφύλαξεως των γεννητικών οργάνων, μαζί με τις γνώσεις για όλα ζητήματα που αφορούν στην προσωπική υγιεινή.

13.6 Ανάπτυξη και εξέλιξη της προσωπικότητας.

α) Στάδια εξελίξεως της προσωπικότητας.

— *Ιστορική επισκόπηση.* Η εξέλιξη της προσωπικότητας αρχίζει με τη γονιμοποίηση του ωαρίου και συνεχίζεται μέχρι την ωριμότητα. Η εξέλιξη αυτή είναι συνυφασμένη με μεταβολές σωματικές-φυσιολογικές και ψυχολογικές. Όλες αυτές οι μεταβολές έχουν ως αντικειμενικό σκοπό την ωριμότητα. Η ωριμότητα ή η ώριμη προσωπικότητα διακρίνεται σε **βιολογική** και σε **ψυχολογική**. Η βιολογική καθορίζεται από την κληρονομικότητα και είναι εκείνη, κατά την οποία το άτομο είναι ικανό για την αναπαραγωγή του είδους. Η ψυχολογική ωριμότητα είναι εκείνη, κατά την οποία το άτομο προσαρμόζεται εύκολα προς τη ζωή, είναι απαλλαγμένο από συμπλέγματα κατωτερότητας, έχει θέσει σκοπούς στη ζωή του, για την πραγμάτωση των οποίων αγωνίζεται και ζει αρμονικά με τον εαυτό του και με τους συνανθρώπους του.

Για τα στάδια εξελίξεως της προσωπικότητας έχουν διατυπωθεί πολλές απόψεις από την αρχαία εποχή μέχρι σήμερα.

Το χαρακτηριστικό γνώρισμα όλων των θεωριών είναι ότι καμιά δεν θέτει ακριβή χρονικά όρια, γιατί τα άτομα διαφέρουν μεταξύ τους.

β) Στάδια εξελίξεως προσωπικότητας κατά Φρόντ.

Η εξέλιξη της προσωπικότητας από τη νηπιακή ηλικία μέχρι την τέλεια ωριμότητα περνάει από διάφορα στάδια, τα οποία σε ορισμένες περιπτώσεις ο Φρόντ πι-

στεύει ότι καθορίζονται από την κληρονομικότητα και σε άλλες ότι είναι φυσική συνέπεια του περιβάλλοντος στο οποίο ζουν. Τα στάδια αυτά είναι:

1) Το στοματικό (Oral). Χρονολογικά περιλαμβάνει την περίοδο από τη γέννηση ως τό τέλος του πρώτου έτους του παιδιού (0-1). Διακρίνεται στη δεκτική ή φάση του θηλασμού και στην επιθετική ή καννιβαλική. Κατά την πρώτη φάση το νήπιο με τα χείλη του, τη γλώσσα του και το στοματικό βλεννογόνο γενικότερα, ικανοποιεί τον εαυτό του τόσο από άποψη διατροφής όσο και από ψυχολογική. Χαρακτηρίζεται από το ναρκισσισμό-αυτοερωτισμό.

Η δεκτική φάση χαρακτηρίζεται από την παθητικότητα και την απόλυτη συναισθηματική και ψυχολογική εξάρτηση του βρέφους από το περιβάλλον του και συγκεκριμένα από τη μητέρα.

Η επιθετική φάση καλύπτει χρονολογικά το δεύτερο μισό του πρώτου έτους.

Φυσιολογική χαρακτηρίζεται από την έναρξη της οδοντοφυίας και από την προετοιμασία του πεπτικού συστήματος για κανονική λειτουργία. Ψυχολογικά τη φάση αυτή τη χαρακτηρίζουν στοιχεία και τάσεις επιθετικές.

2) Το πρωκτικό στάδιο ή πρωκτική φάση (Anal). Χρονολογικά εκτείνεται ως το τέλος του τρίτου χρόνου ή αρχές του τέταρτου ($1-3\frac{1}{2}$), οπότε κανονικά πρέπει να έχει συμπληρωθεί ο στοιχειώδης έλεγχος των σφιγκτήρων.

Φυσιολογικά το πρωκτικό στάδιο συμπίπτει με την έναρξη και τελειοποίηση του λόγου, που αποτελεί μοναδικό απόκτημα για τον άνθρωπο, γιατί τον διευκολύνει στην επικοινωνία του με το περιβάλλον.

Παράλληλα η φάση αυτή αποτελεί και την πρώτη απόπειρα και προώθηση του ατόμου για κοινωνική προσαρμογή.

Μετά το τέλος του 2ου ως στο 3ο έτος η μητέρα επιβάλλει τελικά πειθαρχία και τόξη στη μέχρι τότε ασύδοτη λειτουργία των σφιγκτήρων, πράγμα που αποτελεί και το πρότυπο για τη μετέπειτα διαπάδαγώγηση του παιδιού.

3) Φαλλικό στάδιο ή φαλλική φάση. Χρονολογικά τοποθετείται μεταξύ $3\frac{1}{2}$ ως 5 ή $5\frac{1}{2}$ χρόνων. Κατά το στάδιο αυτό το παιδί ανάκαλύπτει ανατομικά τον εαυτό του.

Από ψυχολογική άποψη αναπτύσσονται τα δύο γνωστά συμπλέγματα: Οιδιπόδειο και Ηλέκτρας. Κατά το Οιδιπόδειο το αγόρι προσκολλάται συναισθηματικά προς τη μητέρα, ενώ το αντίστροφο συμβαίνει στο σύμπλεγμα της Ηλέκτρας.

4) Λανθάνουσσα περίοδος. Χρονολογικά τοποθετείται μεταξύ του 6ου και 11ου έτους. Κατά την περίοδο αυτή αναπτύσσονται οι πνευματικές δυνάμεις του παιδιού.

5) Γεννητική περίοδος (Genital period). Με την προοδευτική βιολογική ωρίμανση του ατόμου οι σεξουαλικές ενορμήσεις πληθαίνουν, το δε γενετήσιο ενδιαφέρον στρέφεται προς αντικείμενο αγάπης που το άτομο το ζητάει έξω από τον κύκλο της οικογένειας, με σκοπό την ένωση των δυο φύλων και την αναπαραγώγη και διαιώνιση του είδους. Η γεννητική περίοδος αντιπροσωπεύει την ωριμότητα.

Η δε Λιμπίντο (γενετήσια ορμή) η οποία κατά τον Φρόντη συνιστά πρωτογενές κίνητρο κάθε ανθρώπινης ενέργειας, μεταβάλλεται από τη ναρκισσιστική της μορφή στην εξωατομική.

Περιλαμβάνει δε η γεννητική περίοδος κατά τον Φρόντη, την προεφηβική φάση, την εφηβεία, την περίοδο της ενηλικιώσεως και μέρος από την περίοδο της μετέπειτα ζωής.

— **Προεφηβική φάση και εφηβεία.** Η προεφηβική φάση και η εφηβεία χαρακτηρίζονται, συνήθως, από αυξημένες σεξουαλικές παρορμήσεις, που αναπτύσσονται πάνω σε βιολογικές βάσεις, καθώς και από ορισμένες αμφιθυμικές αντιδράσεις.

Το τέλος της εφηβείας καθορίζεται από ηθικούς, θρησκευτικούς, οικονομικούς, κοινωνικούς και πολιτιστικούς παράγοντες, καθώς και από τις κλιματιστικές συνθήκες.

Σύμφωνα πάντα με τη θεωρία του Φρόντη τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της εφηβείας είναι οι ρευμασμοί και ονειροπολήσεις, οι ρομαντικές τάσεις, οι φαντασιώσεις, οι καλλιτεχνικές επιτεύξεις, αθλητικές επιδόσεις με τις οποίες εξιδανεύουν τις ενστικτώδεις ενορμήσεις τους.

— **Περίοδος του ενηλίκου.** Χρονολογικά διαδέχεται την εφηβεία και τελειώνει με την έναρξη του γήρατος.

Τα βασικότερα χαρακτηριστικά αυτής της ηλικίας είναι η ομαλή και απαλλαγμένη από το άγχος ετεροσεξουαλική προσαρμογή, η ετοιμότητα για ικανοποιητική απόδοση της εργασίας και η απαλλαγή από νευρωτικά συμπτώματα.

— **Η περίοδος της μετέπειτα ζωής που περιλαμβάνει:** Τη φάση της απραγμοσύνης (61-70 ετών). Τη μεταγεννητική φάση, που αντιπροσωπεύει την οριστική απομάκρυνση από τη ζωή και τα γηρατειά, που είναι η προτελευταία φάση της ζωής του ανθρώπου.

Κατά την περίοδο της μετέπειτα ζωής και ιδίως κατά τη φάση του γήρατος, ο άνθρωπος προετοιμάζει τον εαυτό του προς την ιδέα του θανάτου, που αποτελεί και την τελευταία φάση του κύκλου της ανθρώπινης ζωής.

γ) Απόψεις άλλων θεωρητικών της προσωπικότητας για την ανάπτυξη της προσωπικότητας

— **C. Jung:** Σκοπός της αναπτύξεως κατά τον Jung είναι η ενότητα, μέσα στην προσωπικότητα. Η ατομικοποίηση, η ανάπτυξη δηλαδή κάθε μέρους της προσωπικότητας, ακολουθείται από την ενότητά τους σ' ένα πραγματικό εγώ.

— **Alfred Adler:** Πιστεύει ότι οι κοινωνικές δυνάμεις είναι εξ ίσου σημαντικές με τις ενστικτώδικες ενορμήσεις για την ανάπτυξη της προσωπικότητας.

— **Eric Erikson:** Ο Έρικσον προσπάθησε να συνδυάσει τις δύο αντίθετες ψυχαναλυτικές ερμηνευτικές θεωρίες, τη βιολογική του Φρόντη και την κοινωνιολογική των μεταγενεστέρων ψυχαναλυτών, σε μια βιοκοινωνική θεωρία της προσωπικότητας. Υποστηρίζει ότι η προσωπικότητα δεν διαμορφώνεται τελεστικά κατά την παιδική ηλικία και δεν σταματά να εξελίσσεται και να διαφοροποιείται στο τέλος της εφηβείας.

Ο Έρικσον δίνει έμφαση στο κοινωνικοπολιτικό αποτέλεσμα της αλληλεπιδράσεως μεταξύ του παιδιού που κυβερνάται από τα ένστικτα και του περιβάλλοντός του. Επεκτείνει την έννοια του Φρόντη για τα ένστικτα με έμφαση στο σεξουαλικό. Υποστηρίζει ότι η ανάπτυξη συνεχίζεται και στη μεγάλη ηλικία. Επίσης πιστεύει περισσότερο στο εγώ παρά στο προεγώ (αυτός) ή στο υπερεγώ.

Στο βιβλίο του "Παιδική ηλικία και κοινωνία" περιγράφει οκτώ βασικές περιόδους ψυχοκοινωνικής αναπτύξεως του εγώ, που καλύπτουν όλη την πορεία της ζωής από τη γέννηση ως τη γεροντική ηλικία. Κατά τη διάρκεια αυτών των περιόδων-σταδίων το άτομο διαμορφώνει νέες αντιλήψεις για τον εαυτό του και για τον κοινωνικό του περίγυρο. Σε κάθε στάδιο συνυπάρχουν δύο αντίθετα στοιχεία, ένα θετικό και ένα αρ-

νητικό. Τα οκτώ αυτά στάδια του Έρικσον είναι τα εξής: Εμπιστοσύνη-Διυπιστία, Αυτονομία-Αμφιβολία, Πρωτοβουλία-Ενοχή, Φιλοπονία-Κατωτερότητα, Ταυτότητα-Σύγχυση ρόλων, Οικειότητα-Απομόνωση, Πανανθρώπινο ενδιαφέρον-Αυτοαπορρόφηση, Ικανοποίηση-Απόγνωση. Τα στάδια αυτά αντιστοιχούν στα επίπεδα: Σωματικό -αισθησιακό, πρωκτικό-μυικό, γεννητικό-κινητικό, λανθάνον, ήβης και εφηβείας, νεανικό, της νεότητας και της ωριμότητας.

— *Gordon Allport*: Κατά την πορεία της αναπτύξεως τα χαρακτηριστικά ενός ατόμου αποβαίνουν σταθερά. Υπάρχει, μια έλλειψη συνοχής μεταξύ της προσωπικότητας του παιδιού και εκείνης του ενηλίκου.

— *Abraham Maslow*: Για τη σωστή ανάπτυξη της προσωπικότητας σημαντικό ρόλο παίζει η ικανοποίηση των βασικών αναγκών (πείνα, αγάπη, κλπ.) καθώς και των μετα-αναγκών (δικαιοσύνη, ομορφιά, κλπ.). Οι βασικές ανάγκες ικανοποιούνται ιεραρχικά όχι όμως και οι μετα-ανάγκες. Λεπτομέρειες για τις θεωρίες αυτές περιλαμβάνονται στο πρώτο μέρος του βιβλίου «Σύγχρονα ρεύματα Ψυχολογίας».

— *Eric Fromm* (1900-1974). Ο Fromm (σχ. 13.6a) ήταν κοινωνικός φιλόσοφος, ψυχαναλυτής και συγγραφέας. Τα βιβλία του έχουν μεταφρασθεί σε πολλές γλώσσες, και στην ελληνική. Μερικά από αυτά είναι: «Η τέχνη του να αγαπάς», «Η ανατομία της ανθρώπινης καταστροφής», «Φυγή από την ελευθερία» κλπ. Ο Fromm δίνει έμφαση στις κοινωνικοϊστορικές ρίζες της προσωπικότητας. Υπογραμμίζει ότι η ιστορία δημιουργεί ανθρώπους, όπως και οι άνθρωποι την ιστορία. Μια κεντρική ιδέα που διαφαίνεται στη θεωρία του Fromm είναι ότι ο άνθρωπος αισθάνεται μόνος γιατί απομακρύνεται από τη φύση και από τους άλλους ανθρώπους. Η προσωπικότητα κατά τον Fromm αναπτύσσεται σε σχέση με τις ευκαιρίες τις οποίες μια δεδομένη κοινω-

Σχ. 13.6a.

Eric Fromm.

νία προσφέρει στο άτομο. Η προσωπικότητα πρέπει να αναπτύσσεται κατά τρόπο που να ανταποκρίνεται στις ανάγκες της κοινωνίας.

Για τη σωστή λειτουργία μιας κοινωνίας, ο Φρομμ υποστηρίζει ότι είναι απόλυτα βασικό να καλλιεργεύται και να αναπτύσσεται η προσωπικότητα του παιδιού κατά τρόπο που να ανταποκρίνεται στις ανάγκες της κοινωνίας. Αντίθετα, όταν απαιτούμε από το άτομο κάτι που δεν είναι σύμφωνο με τη φύση του του δημιουργούμε απογοήτευση και το απομακρύνομε από την πραγματοποίηση των βασικών αναγκών της υπάρχεως του.

Πέντε είναι οι βασικές ανάγκες κατά τον Φρομμ που προκύπτουν από τις συνθήκες της ανθρώπινης ζωής. Πρώτη είναι η ανάγκη της δημιουργίας σχέσεων, η οποία προκύπτει από την απομάκρυνση του ανθρώπου από την αρχική ζωτική ένωσή του με τη φύση. Δεύτερη ανάγκη η της υπεροχής ή του υπερβατικού, δηλαδή μια ανάγκη-επιθυμία του ανθρώπου να υπερνικήσει τη φύση του ζώου και να είναι ικανός να επικοινωνεί διά μέσου της πνευματικότητάς του. Τρίτη ανάγκη είναι του ανήκειν. Το να αποτελεί δηλαδή αναπόσπαστο τμήμα του κάσμου, να αισθάνεται ότι ανήκει κάπου (αδελφοσύνη). Τέταρτη ανάγκη είναι αυτή που αναφέρεται στο ότι κάθε άτομο θέλει να κατέχει την προσωπική του ταυτότητα, θέλει να είναι διακριτικό και μοναδικό. Τέλος, σημειώνει ο Φρομμ, οι άνθρωποι έχουν την ανάγκη να αισθάνονται ασφάλεια και συνοχή στη συμπεριφορά τους και ότι η επιθυμία του ανθρώπου για πόλεμο αναπτύχθηκε παράλληλα με την ανάπτυξη του πολιτισμού.

—Karen Horney (1885-1952). Η Karen Horney δεν συμφωνεί με την ερμηνεία που έδωσε ο Freud στο οιδιπόδειο σύμπλεγμα και στο σύμπλεγμα της Ήλεκτρας. Αντί για σταθερά στάδια αναπτύξεως, υπογραμμίζει ότι η ανάπτυξη καθορίζεται από τις εμπειρίες του παιδιού που έχει με άλλα πρόσωπα του περιβάλλοντος και από την ερμηνεία που δίνει σε αυτές.

Η Κάρεν Χόρνεϋ δεν παραδέχεται ότι οποιαδήποτε σύγκρουση θα μπορούσε να επιφέρει την αποσύνθεση της προσωπικότητας του ατόμου. Δεν μπορεί αυτό να εννοηθεί ως καθολικό φαινόμενο, όπως το είδε ο Φρόμντ.

Για να προσεγγίσουμε σωστά και για να λύσουμε το πρόβλημα των συγκρούσεων, πρέπει, υποστηρίζει η Χόρνεϋ, να δούμε το πρόβλημα γενετικά. Να γυρίσουμε πίσω στο "βασικό άγχος" του μικρού παιδιού, στο συναίσθημα δηλαδή που έχει ένα παιδί όταν βρίσκεται απομονωμένο και αβοήθητο σε έναν κόσμο "δυνάμει" εχθρικό. Διαπιστώνομε τότε ότι ένας μεγάλος αριθμός από δυσμενείς παράγοντες μπορεί να προξενήσει στο παιδί το αίσθημα της ανασφάλειας. Το αίσθημα αυτό γεννιέται στο παιδί από την άμεση ή έμμεση κυριαρχική επιβολή του περιβάλλοντος, από την αδιαφορία, την κακή συμπεριφορά, την έλλειψη σεβασμού των αναγκών του, την ταπείνωση, την έλλειψη στοργής και εμπιστοσύνης, την υπερβολική ή την πολύ περιορισμένη ευθύνη, την υπερβολική προστασία, τις αδικίες, τις διακρίσεις, την εχθρική απιστοφορία, την υποκρισία κ.ά.

Κάτω από αυτές τις ενοχλητικές καταστάσεις το παιδί ψάχνει να βρει τρόπους για να αντιμετωπίσει αυτόν τον απειλητικό κόσμο. Αναπτύσσει ειδική για κάθε περίπτωση στρατηγική, αλλά και μόνιμες τάσεις του χαρακτήρα, του που γίνονται αργότερα "κώδικες" συμπεριφοράς.

— B. F. Skinner: Ο Skinner γεννήθηκε σε μια πόλη (Sesquihanna) της Πενσυλβανία των Η.Π.Α. το 1904. Η οικογένειά του, από τις παλιές συντηρητικές αμερικανικές οικογένειες, ένδιαφερόταν πολύ για την "καλή διαγωγή". "Διδάχθηκα", λέει ο ίδιος, "να φοβάμαι το Θεό, τον αστυνόμο και εκείνο που οι άνθρωποι θα εσκέπτοντο για μένα". Στο καπηλητικό σχολείο, διδάχθηκε από μια δασκάλα την Παλαιά Διαθήκη και τρόπους καλής συμπεριφοράς.

B.F. Skinner

Ο πατέρας του τον πήρε μια μέρα στις φυλακές της πόλεως για να του δείξει την τιμωρία που αντιμετωπίζουν όσοι έχουν εγκληματικές τάσεις, "Δεν έφαγε ποτέ ξύλο". Όταν καμιά φορά έλεγε κάποια κακή κουβέντα η μητέρα του έπλυνε το στόμα του με σαπούνι και νερό!

- Τις βασικές θέσεις του Skinner θα μπορούσαμε να τις συνοψίσουμε ως εξής:
- Η Ψυχολογία ως επιστήμη δεν εξηγεί αλλά περιγράφει τα γεγονότα. Σε όσα σημεία μιλά για εξήγηση και περιγραφή θεωρεί τις δύο αυτές έννοιες ταυτόσημες.
 - Επιμένει στην άμεση παρατήρηση της φανέρης συμπεριφοράς και απορρίπτει κάθε είδους έρευνας που δεν στηρίζεται πάνω σε αυτήν.
 - Δεν παραδέχεται ότι η ερμηνεία της συμπεριφοράς μπορεί να βασισθεί σε νευροφυσιολογικά δεδομένα.
 - Απορρίπτει τις διαδικασίες που παρεμβάλλονται ανάμεσα στο ερέθισμα και στην αντίδραση.

Ο Skinner εφορμάται από το νόμο του αποτελέσματος του Thorndike και την υποκατάσταση του Pavlov και δημιουργεί ένα σύστημα ψυχολογίας εντελώς προσωπικό. Είναι εναντίον της παραδόσεως. Αντικειμενικότητα είναι το σύνθημά του. Αντί συνειρμών E+A ομιλεί περί περιστάσεων κάτω από τις οποίες μια συμπεριφορά προκαλείται. Δεν μιλάει για κίνητρα και σκοπούς γιατί αναφέρονται σε εσωτερικές καταστάσεις. "Αντί να λέμε ότι ένας άνθρωπος συμπεριφέρεται εξαιτίας των συνεπειών που πρόκειται να ακολουθήσουν τη συμπεριφορά του, λέμε απλώς ότι συμπεριφέρεται εξαιτίας των αποτελεσμάτων που έχουν ακολουθήσει παρόμοια συμπεριφορά στο παρελθόν". Π.χ. "Έχω χάσει τα γυαλιά μου και ψάχνω να τα βρω γιατί και στο παρελθόν έκανα το ίδιο".

δ) Αξιολόγηση των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας.

Για την αξιολόγηση των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας χρησιμοποιούνται κυρίως τα τεστ προσωπικότητας, τα σπουδαιότερα από τα οποία είναι τα προβολικά τεστ ή τεστ προβολής.

Προβολή είναι όρος, ο οποίος χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον *Freud* το 1894 και σημαίνει την προβολή των επιθυμιών, των αναγκών και γενικά των προβλημάτων ενός ατόμου στον έξω από τον εαυτό του κόσμο με βάση ένα ερέθισμα, που του παρέχεται από έναν ειδικό.

Οι μέθοδοι προβολής περιλαμβάνουν: το τέστ του ελβετού *Rorschach*, το θεματικό παραστατικό τεστ του αμερικανού *Murray*, το μωσαϊκό τεστ, το οπτικοκινητικό, η ιχνογράφηση ανθρωπίνων μορφών, η ζωγραφική με τα δάκτυλα και η συμπλήρωση ελλειπών προτάσεων. Από όλα αυτά εκείνα που χρησιμοποιούνται περισσότερο από τους ειδικούς είναι τα δύο πρώτα, τα οποία και θα περιγράψουμε περιληπτικά.

Το τέστ του *Rorschach* περιλαμβάνει δέκα (10) μόνο κάρτες, στις οποίες εικονίζονται 10 διάφορες εικόνες, από τις οποίες οι πέντε είναι χρωματιστές και οι υπόλοιπες ασπρόμαυρες. Οι εικόνες αυτές παρουσιάζονται μία-μία στο άτομο το οποίο καλείται να πει τι σημαίνει γι' αυτό αυτή η εικόνα. Οι απαντήσεις εξετάζονται από τρεις κυρίως απόψεις:

- Αν το άτομο παρατηρεί το σύνολο ή τις λεπτομέρειες της εικόνας.
- Αν παρατηρεί περισσότερο τη μορφή ή το χρώμα.
- Το περιεχόμενο της ερμηνείας, την οποία δίνει.

Υποστήριζεται ότι με το τέστ αυτό μελετώνται κυρίως τρεις φάσεις της προσωπικότητας. Η έκταση και ο βαθμός ελέγχου, που ασκεί το άτομο στις προσωπικές του ορμές, η προσαρμοστικότητα και η ωριμότητά του, και ο βαθμός μέχρι του οποίου τούτο είναι απαντητικό σε ερεθίσματα εσωτερικά ή εξωτερικά (σχ. 13.6β).

Το **θεματικό παραστατικό τεστ**, που όπως αναφέρθηκε, χρησιμοποιείται σε μεγάλη κλίμακα από τους ψυχολόγους, αναπτύχθηκε από τους *Henry Murray* και *Christian Morgan*. Περιλαμβάνει μια σειρά από τριάντα εικόνες, στις οποίες απεικονίζονται διάφορες καταστάσεις-σκηνές της οικογενειακής και κοινωνικής ζωής. Η εξέταση γίνεται, όπως περίπου και στο προηγούμενο τέστ και από τις απαντήσεις διαπιστώνεται ο βαθμός προσαρμογής του ατόμου στο σπίτι, στο σχολείο, στο επάγγελμα και στην κοινωνία γενικότερα (σχ. 13.6γ).

ε) Διαταραχές της προσωπικότητας.

Οι διαταραχές της προσωπικότητας αποτελούν τις βασικές ψυχικές διαταραχές. Οι διαταραχές αυτές οφείλονται σε ένα ιδιόρρυθμο συνδυασμό διαφόρων παραγόντων μάλλον παρά σε μια και μόνη αιτία. Η κατανόηση δε ενός ανθρώπου, που υποφέρει ψυχικά, πρέπει να περιλαμβάνει μια αξιολόγηση των αιτίων που προκάλεσαν την ψυχική διαταραχή, καθώς και την επίδραση που έχουν πάνω στο άτομο οι αντιδράσεις του στα διάφορα προβλήματα της ζωής.

Η ζωή μας από την αρχή ως το τέλος είναι ένας αγώνας υπάρξεως. Ο τρόπος, που αντιμετωπίζονται οι δυσκολίες της ζωής, είναι διαφορετικός στα διάφορα άτομα. Κατά τη διάρκεια της ζωής, εάν ένα άτομο είναι ικανό να φροντίζει για τον εαυτό του και να ακολουθεί γραμμή σύμφωνη με τις αρχές και τους νόμους της κοινωνίας στην οποία ζει, τότε λέμε ότι το άτομο αυτό είναι φυσιολογικό. Όταν το άτομο είναι ανίκανο να συσχετίσει και να ενσωματώσει τις εμπειρίες του σε ένα οργανωμένο όλο ή αν δεν μπορεί να προσαρμόσει τη ζωή του προς τη ζωή των άλλων, τότε η δυσπροσαρμοστία του αυτή δημιουργεί ιδιόρρυθμιες συμπεριφοράς, μη αποδεκτές από το σύνολο, τις οποίες αποκαλούμε συμπτώματα.

Σχ. 13.6β.

Εικόνες από το τεστ του Rorschach.

Σχ. 13.6γ.

Εικόνες από το τεστ του Murray.

Δεν είναι βέβαια εύκολο να δοθεί δογματική απάντηση στο ερώτημα, πότε ένα άτομο επιτυγχάνει ή αποτυγχάνει στον αγώνα της ζωής του. Καθένας μας αντιμετωπίζει συνθήκες, που διευκολύνουν την επιτυχία, και άλλες που διευκολύνουν την αποτυχία. Δεν υπάρχουν απόλυτες επιτυχίες ή απόλυτες αποτυχίες. Αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι δεν υπάρχει απόλυτη διαχωριστική γραμμή μεταξύ του ψυχικά ομαλού και του ψυχικά ανώμαλου.

1) Άπτια των ψυχικών διαταραχών. Τα άπτια των ψυχικών διαταραχών είναι πολλά και ποικιλα. Μπορούμε εν τούτοις να τα κατατάξουμε σε δύο μεγάλες κατηγορίες: εκείνα δηλαδή που έχουν σχέση με μια οργανική πάθηση ή είναι αποτέλεσμα οργανικών διαταραχών (όπως η συστηματική δηλητηρίαση, οι μακροχρόνιες ασθένειες κλπ.) και εκείνα που αναφέρονται στις καθημερινές σχέσεις του ανθρώπου με το περιβάλλον του (απώλεια εργασίας, οικονομική δυσπραγία, η γέννηση ενός παιδιού, η μεταφορά σε ένα καινούργιο σχολείο, κοινωνικές συνθήκες, σεξουαλικά προβλήματα κλπ.). Ένα άλλο αίτιο, που πρέπει επίσης να λαμβάνεται σοβαρά υπ' όψη, είναι η κληρονομικότητα, παρά το γεγονός ότι οι βιολόγοι δεν έχουν ακόμη καπολήξει σε θετικά αποτελέσματα ως προς το ρόλο της κληρονομικότητας.

2) Συμπτώματα των ψυχικών διαταραχών. Τα συμπτώματα των ψυχικών διαταραχών μπορούμε να τα κατατάξουμε σε τέσσερις μεγάλες κατηγορίες:

— Η πρώτη περιλαμβάνει τα γενικά φυσιολογικά συμπτώματα. Ανάμεσα σ' αυτά είναι και η μεταβολή της θερμοκρασίας, ο σφυγμός και η αναπνοή, έμετοι, πονοκέφαλοι, απώλεια ή ανωμαλία στην όρεξη, απώλεια του βάρους, βήχας, πόνοι, κόπωση, ανωμαλίες της ομιλίας, ανώμαλος συντονισμός κινήσεων κλπ.

— Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει τα γενικά συμπτώματα συμπεριφοράς, όπως είναι: η επίμονη και απαιτητική αντίδραση σε εξωτερικούς ερεθισμούς, η επανάληψη λέξεων ή η μίμηση κινήσεων ενός άλλου προσώπου. Σε άλλες περιπτώσεις συμβαίνει το άτομο να αρνείται να αντιδράσει ή να κάνει το αντίθετο από ό,τι του λέμε ή να δείχνει δισταγμό και αναποφασιστικότητα, στρεοτυπία και άλλες διάφορες χαρακτηριστικές κινήσεις των χεριών, του στόματος, των ώμων κλπ.

— Η τρίτη κατηγορία περιλαμβάνει τα γενικά ψυχολογικά συμπτώματα, στα οποία ανήκουν: η ανικανότητα του στόμου να διατηρήσει μια συστηματική και λογική πορεία της σκέψεως, η συνεχής διάσπαση της προσοχής, ονειροπολήματα, φοβίες κλπ.

— Στην τέταρτη κατηγορία ανήκουν τα γενικά συναισθηματικά συμπτώματα. Οι συναισθηματικές διαταραχές περιλαμβάνονται ανάμεσα στα πρώτα συμπτώματα της ψυχικής διαταραχής. Το άτομο που είναι ψυχικά άρρωστο μπορεί να παρουσιάζει κατάσταση συναισθηματικής αδιαφορίας ή απάθειας, καί σε άλλες περιπτώσεις ασυνήθιστη κατάσταση ευτυχίας. Μπορεί επίσης να παρουσιάζει αχαρακτήριστη μελαγχολία, να αρνείται να συμμετέχει στο φαγητό κλπ. Γενικά τα συναισθήματα συμβάλλουν στη συμπεριφορά του ψυχικά ταραγμένου ανθρώπου.

3) Είδη ψυχικών διαταραχών. Οι δύο μεγάλες κατηγορίες των ψυχικών διαταραχών είναι οι ψυχονευρώσεις και οι ψυχώσεις:

4) Διαταραχές της παιδικής ηλικίας. Σ' αυτές περιλαμβάνονται:

— Οι συνήθεις ψυχοπαθολογικές διαταραχές της παιδικής ηλικίας, όπως είναι: οι ψυχονευρωτικές διαταραχές, τα προβλήματα (δυσχέρειες) διατροφής, η ψυχαναγ-

καστική αντίδραση του νηπίου και του παιδιού, η αντίδραση του άγχους, τα μυο-σπάσματα, η ενούρηση, ο βατταρισμός, οι νευρωτικές συνήθειες, οι διαταραχές του ύπνου, τα προβλήματα μαθήσεως και αγωγής και οι σεξουαλικές ανωμαλίες της παιδικής ηλικίας.

— Άλλες κατηγορίες είναι: οι ψυχοσωματικές διαταραχές της παιδικής ηλικίας, οι αντικοινωνικές τάσεις και η αντικοινωνική συμπεριφορά του ανηλίκου και οι ψυχωτικές αντιδράσεις της παιδικής ηλικίας.

Η θεραπεία των ψυχικών διαταραχών της παιδικής ηλικίας γίνεται με διάφορους τρόπους και μεθόδους όπως: οι ψυχοβιολογικές μέθοδοι (σε συνδυασμό με την ψυχοθεραπεία), με τις οποίες επιδιώκεται η επανόρθωση, η τροποποίηση ή η μεταβολή εξωγενών κυρίων αιτίων, καθώς και η συμπτωματική θεραπεία ψυχοπαθολογικών εκδηλώσεων. Η θεραπεία των διαπροσωπικών σχέσεων είναι μια άλλη μορφή συναλλαγής προς τα ψυχοπαθολογικά προβλήματα της παιδικής ηλικίας.

Επίσης το ελεύθερο σχέδιο, τα παιγνίδια και τα αθύρματα αποτελούν μέσα θεραπείας ως την ηλικία των 11-12 χρόνων.

Η κλασσική ψυχανάλυση χρησιμοποιείται σε σοβαρές περιπτώσεις από ψυχαναλυτές-ψυχιάτρους. Τέλος αναφέρομε τις ψυχοσυνθετικές μεθόδους αντιμετωπίσεως των διαταραχών της παιδικής ηλικίας, όπως είναι η αποταύτιση, η δραματοποίηση γεγονότων, η σιωπή, η αυτοσυγκέντρωση κλπ.

5) **Ψυχόδραμα.** Το ψυχόδραμα αναπτύχθηκε από τον J.L. Moreno (σχ. 13.6δ) και έχει ως σκοπό την αντιμετώπιση των ασυνειδήτων συγκρούσεων. Αποτελείται από ένα αυτοσχέδιο θέατρο στο οποίο οι άνθρωποι ενθαρρύνονται να εξωτερικεύσουν ανησυχητικές συναισθηματικές καταστάσεις και διαπροσωπικές συγκρούσεις. Ζητείται από το άτομο να παίξει διάφορους ρόλους και το ακροατήριο ενθαρρύνεται να συμμετέχει. Ο σκοπός είναι να βοηθηθεί το άτομο να ελευθερωθεί από ψυχικές συγκρούσεις, ώστε να επιτευχθεί μια κάθαρση συγκινησιακή και να πειραματισθεί ακόμη και με τη φαντασία του, με περισσότερο αποτελεσματικές και δημιουργικές αντιδράσεις προς το πρόβλημά του.

Σχ. 13.6δ.
Jacob Moreno.

Ο Moreno δημιούργησε ένα θέατρο αυθορμησίας (Theater of spontaneity) στη Βιέννη το 1920 από την αγάπη που είχε προς το θέατρο. Στα βιβλία του υπογραμμίζει την αναλογία που υπάρχει ανάμεσα στις αρχές του ψυχοδράματος και σε εκείνες του κλασσικού ελληνικού δράματος; και τα δύο προσφέρουν στους συμμετέχοντες μια ευκαιρία για συναισθηματική απελευθέρωση.

13.7 Ερωτήσεις.

1. Ποιοι παράγοντες συνθέτουν τη νοημοσύνη;
2. Είναι δυνατόν να είναι απόλυτα ακριβής η μέτρηση της νοημοσύνης;
3. Ποια η σχέση ανάμεσα στη σχολική φοβία και στη σχολική αποτυχία και ποιοι άλλοι παράγοντες προκαλούν τη σχολική αποτυχία;
4. Πού στηρίζονται οι αρχές του ψυχοδράματος;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗΣ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ

14.1 Γενικά.

Τα προβλήματα προσαρμογής του παιδιού του Δημοτικού Σχολείου χωρίζονται σε δυο κατηγόριες:

— **Στα γενικά προβλήματα προσαρμογής**, που αφορούν σ' εκείνα που αντιμετωπίζει το σύνολο σχεδόν των παιδιών της σχολικής ηλικίας, και

— **Στις ειδικές περιπτώσεις παιδιών του Δημοτικού Σχολείου**, που έχουν ανάγκη ιδιαίτερης προσοχής και μέριμνας.

14.2 Γενικά προβλήματα προσαρμογής.

Στην προηγούμενη ηλικία του, την προσχολική, το παιδί ζούσε μια ξένοιαστη ζωή. Έπαιζε όποτε ήθελε, ήταν ελεύθερο να κινείται όπως ήθελε και κυριαρχούσε κυρίως ο εγωκεντρισμός του, που σημαίνει ότι ενδιαφερόταν μόνο για τον εαυτό του. Για τους άλλους το ενδιαφέρον του αναπτύσσονταν μόνον, όταν αυτοί φρόντιζαν για την ικανοποίηση των αναγκών του. Επομένως θα μπορούσαμε να πούμε ότι η κοινωνική του συνείδηση δεν είχε ακόμα αναπτυχθεί. Τώρα με τον ερχομό του στο σχολείο, το παιδί μπαίνει σ' ένα οργανωμένο κοινωνικό περιβάλλον και μερικά γενικά προβλήματα προσαρμογής είναι σχεδόν αναπόφευκτα. Είναι το παιδί μέλος μιας κοινωνικής ομάδας, προς την οποία έχει ορισμένες ευθύνες και υποχρεώσεις. Άλλα ας αναφέρουμε με τη σειρά τα γενικά προβλήματα προσαρμογής:

a) *To πρόβλημα της προσαρμογής προς το νέο κοινωνικό περιβάλλον.*

Καμιά φορά εκτός από τους άλλους παράγοντες, που μπορεί να δημιουργήσουν προβλήματα, οι ίδιοι οι γονείς προετοιμάζουν πάρα πολύ άσχημα το παιδί τους για το σχολείο, όπως με περιγραφές της σχολικής απόσφαστρας μη ανταποκρινόμενες πάντοτε προς την πραγματικότητα. “Ο δάσκαλος έχει μια βέργα τόσο μεγάλη και μάλιστα λένε ότι σπάει 2-3 τέτοιες κάθε μέρα στα χέρια των παιδιών”.

Έτσι το παιδί σχηματίζει μια κακή ιδέα για το σχολείο, το οποίο, πριν ακόμα το επισκεφθεί, το θεωρεί σα δεσμωτήριο, ενώ το δάσκαλο σαν υπερφυσικό ον. Από την άλλη όμως μεριά υπάρχουν πολλοί φιλότιμοι δάσκαλοι, οι οποίοι αντιμετωπίζουν το πρόβλημα αυτό πάρα πολύ καλά. Οργανώνουν δηλαδή μια μικρή γιορτή για τα παιδάκια που θα έρθουν πρώτη φορά στο σχολείο, με ένα ειδικό πρόγραμμα καλοσωρίσματος. Έτσι από την πρώτη κιόλας μέρα αισθάνονται ότι είναι αποδεκτά από την ομάδα και επομένως όλα θα πάνε καλά. Αν αυτό δεν συμβεί, δημιουρ-

γείται ο φόβος του σχολείου με όλες τις συνέπειες στον τομέα της μαθήσεως. Τα παιδιά τα οποία ρέπουν προς το φόβο του σχολείου, είναι εκείνα τα οποία ανατράφηκαν σε πολύ αυστηρό οικογενειακό περιβάλλον. Συνέπεια του φόβου του σχολείου μπορεί επίσης να είναι και η σχολική αποτυχία, που είναι ένα εξαιρετικά πολύπλοκο και πολυδιάστατο πρόβλημα.

β) Το πρόβλημα της προσαρμογής προς τη μάθηση.

Στην προσχολική του ηλικία το παιδί μάθαινε όποτε ήθελε και ό,τι ήθελε. Τώρα μπαίνει σε ένα οργανωμένο πρόγραμμα μαθήσεως, που το κάνει κάπως να στεναχωρίεται και πολλές φορές από ένα αδέξιο χειρισμό του δασκάλου μπορεί να δη μιουργηθεί στο παιδί εχθρότητα και για το σχολείο και για το δάσκαλο και για τη μάθηση. Γι' αυτό είναι απαραίτητο να ανακαλύπτεται από την αρχή το δυναμικό των παιδιών και πάνω σ' αυτό να στηρίζονται οι απαιτήσεις του σχολείου στον τομέα της μαθήσεως.

Γενικότερα, το σχολείο πρέπει πάντοτε να λαμβάνει υπ' όψη του τις ατομικές διαφορές των παιδιών.

14.3 Ειδικές περιπτώσεις παιδιών που έχουν ανάγκη ιδιαίτερης προσοχής.

Τις περιπτώσεις αυτές τις διαιρούμε σε τρεις κατηγορίες:

- Εκείνη, που περιλαμβάνει τα οργανικά μειονεκτούντα παιδιά.
- Εκείνη, στην οποία ανήκουν τα ψυχολογικά μειονεκτούντα παιδιά.
- Εκείνη, στην οποία ανήκουν τα παιδιά που πάσχουν από χρόνιες αρρώστιες

Στην πρώτη κατηγορία περιλαμβάνονται τα τυφλά ή με ανωμαλίες στην όραση, τα κωφά ή με ανωμαλίες της ακοής και τα παιδιά με κινησιακές ανωμαλίες. Για όλες αυτές τις περιπτώσεις, πρέπει να οργανώνονται ειδικά προγράμματα αγωγής και διδασκαλίας που να είναι προσαρμοσμένα στο είδος και στο βαθμό της αναπηρίας, που παρουσιάζει κάθε παιδί.

Θα περιγράψουμε παρακάτω λίγες περιπτώσεις παιδιών, που ανήκουν στη δεύτερη κατηγορία, των ψυχολογικά μειονεκτούντων παιδιών και ιδιαίτερα εκείνων, που δημιουργούν προβλήματα συμπεριφοράς, με αποτέλεσμα να γίνονται αφορμή διασαλεύσεως της ομαλής λειτουργίας της τάξεως ή και του σχολείου ολόκληρου.

α) Το ασθενικό παιδί.

Είναι το τρίτο, που, ενώ από το σπίτι ξεκινά υγιέστατο, μόλις πατήσει το πόδι του στο κατώφλι του σχολείου, αρχίζει εμετούς, λιποθυμίες, πονοκεφάλους ή διαταραχές του στομαχιού (διάρροια, κλπ.) και σε άλλες περιπτώσεις ανωμαλίες της καρδιάς. Όλες αυτές οι εκδηλώσεις ασφαλώς δεν είναι ευχάριστες ούτε για το ίδιο το παιδί ούτε και για την τάξη στην οποία ανήκει. Γι' αυτό και το παιδί αυτό έχει ανάγκη ιδιαίτερης προσοχής. Αφού οι ανωμαλίες αυτές είναι σωματικές, η πρώτη δουλειά του δασκάλου είναι να καλέσει το σχολίατρο, αν υπάρχει, για να εξετάσει το παιδί. Γίνεται η εξέταση και το παιδί επιστρέφει στο δάσκαλο με γραπτή γνωμάτευση του σχολίατρου: "Οργανικώς ουδέν". Αυτό σημαίνει, ότι δεν υπάρχει στις περιπτώσεις αυτές οργανική βάση και επομένως το αίτιο είναι καθαρά ψυχολογικό.

Για να προλάβομε χειρότερες επιπτώσεις των περιπτώσεων αυτών, πρέπει να αντιμετωπίσουμε το πρόβλημα έγκαιρα και στον τομέα της διαγνώσεως και σε εκείνο της αιτιολογίας και στο θεραπευτικό τομέα.

Τα παιδιά του σχολείου χρησιμοποιούν συνήθως αυτές τις αντιδράσεις σαν μηχανισμούς άμυνας για κάτι που δεν τα ευχαριστεί ή για κάτι που δε θέλουν να εκτελέσουν ή τέλος, γιατί δεν ικανοποιούνται οι ανάγκες τους.

Τα αίτια της καταστάσεως αυτής βρίσκονται είτε στο σχολείο είτε στο σπίτι ή στο γενικότερο περιβάλλον του παιδιού, ή τέλος και στο ίδιο το παιδί.

Τι θα κάνομε λοιπόν στις περιπτώσεις αυτές;

Αν η αιτία βρίσκεται μέσα στο σχολείο, αφού εκεί άλλωστε εκδηλώνεται, κάποιος σχολικός παράγοντας δε θα πηγαίνει καλά (δάσκαλος, ομάδα, πρόγραμμα). Τότε, πολλοί υποστηρίζουν, και πολύ σωστά, το παιδί πρέπει να αλλάξει περιβάλλον, να αλλάξει σχολείο. Η αλλαγή όμως σχολείου ούτε εύκολο πράγμα είναι ούτε είναι σκόπιμο σε περιπτώσεις, που η αιτία της ανωμαλίας δεν βρίσκεται μέσα στο σχολείο· γι' αυτό πρέπει με πολλή περίσκεψη να εφαρμόζεται.

Η καλύτερη προσφορά μας στις περιπτώσεις αυτές είναι να εργασθούμε προς την κατεύθυνση της αποκαλύψεως των αιτίων της δυσαπορούμοστης συμπεριφοράς και των συναφών εκδηλώσεων. Όταν εντοπισθούν τα αίτια, τότε καταστρώνεται και το ανάλογο πρόγραμμα αποκαταστάσεως της συμπεριφοράς του παιδιού

β) Το πεισματάρικο παιδί.

Είναι το παιδί, που έχει αναπτύξει εχθρικές διαθέσεις προς το σχολικό περιβάλλον και ποτέ δεν έχει τη διάθεση να πειθαρχήσει στις εντολές και στις αρχές της ομάδας, στην οποία ανήκει.

Το πείσμα είναι έκφραση εσωτερικής διαταραχής. Πείσμα, ως μόνιμη κατάσταση, είναι εκδήλωση διαταραχής της συναισθηματικής καταστάσεως των παιδιών ή της προσωπικότητας και αποτελεί πρόβλημα προσαρμογής στο σχολείο. Η θεραπεία της καταστάσεως αυτής θα αντιμετωπισθεί με τη βοήθεια και τη συνεργασία πολλών παραγόντων όπως: οικογένειας, δασκάλου, ψυχοπαιδαγωγικών κέντρων κλπ.

γ) Το ονειροπόλο παιδί.

Είναι εκείνο που ζητά τη μόνωση και αποφεύγει να συμμετέχει σε κάθε ομαδική σχολική εκδήλωση. Στα διαλείμματα, ενώ όλα τα παιδιά τρέχουν, πηδούν, παίζουν, αυτό απομακρύνεται σε μια γωνιά και ονειροπολεί.

Και στις παραπάνω περιπτώσεις τα αίτια βρίσκονται στους ίδιους παράγοντες, όπως και προκειμένου για το ασθενικό παιδί.

δ) Το παιδί με νοητική υστέρηση.

Ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα που αντιμετωπίζει η εκπαίδευση είναι η οργάνωση προγραμμάτων αγωγής και μορφώσεως των παιδιών με νοητική υστέρηση. Άλλα για τη χώρα τη δική μας πρέπει στην αρχή να ανακαλύψουμε πόσα παιδιά με νοητική υστέρηση έχουμε και μετά να οργανωθούν τα ειδικά προγράμματα.

Όταν λέμε, παιδά με νοητική υστέρηση εννοούμε τα παιδιά εκείνα που έχουν δείκτη νοημοσύνης από 50-75 και τα οποία μπορούν να ωφεληθούν από ένα ειδικό πρόγραμμα αγωγής και διδασκαλίας με το οποίο ασχολείται το γραφείο Ειδικής Αγωγής του Υπουργείου Παιδείας.

Στη χώρα μας υπάρχει μόνο ένα τέτοιο δημόσιο σχολείο στην Καισαριανή, το οποίο μάλιστα τιτλοφορείται και «Πρότυπο Ειδικό Σχολείο Αθηνών». Η ιδιωτική πρωτοβουλία εργάζεται περισσότερο εντατικά στον τομέα αυτόν. Υπάρχει το «Στουπάθειο» για καθιστερημένα παιδιά, που ανήκει στο «Κέντρο Ψυχικής Υγιεινής» του Εθνικού Ιδρύματος «Ο Βασιλεύς Παύλος» και το ίδρυμα «Θεοτόκος», που βρίσκεται στην περιοχή Πύργου Βασιλίσσης. Και τα δυο αυτά ιδρύματα λειτουργούν πάρα πολύ καλά. Άλλα δεν είναι αρκετά, για να καλύψουν τις ανάγκες της χώρας. Γι' αυτό πρέπει να ιδρυθούν και άλλα τέτοια σχολεία ή ειδικές τάξεις, με ειδικά προγράμματα αγωγής, ειδικευμένα προσωπικό και πολλά εποπτικά μέσα.

Στα ειδικά αυτά σχολεία, ο περισσότερος χρόνος καταναλώνεται στο να ασχολούνται τα παιδιά με χειροτεχνία ή στο να κατασκευάζουν αντικείμενα με τα χέρια τους, γιατί μόνο το συγκεκριμένο αντιλαμβάνονται.

Στην Ελλάδα τελευταία γίνεται μια καλή προσπάθεια στα τμήματα ειδικής αγωγής των παιδαγωγικών Ακαδημιών και του Διδασκαλείου Δημοτικής Εκπαίδευσεως (μετεκπαιδεύσεως δασκάλων), στα οποία είναι προσαρτημένες και οι λεγόμενες ειδικές τάξεις. Επίσης με το Νόμο 1566/85 η Πολιτεία μέσω του Υπουργείου Παιδείας, αναλαμβάνει την ειδική αγωγή και επαγγελματική εκπαίδευση ατόμων με ειδικές ανάγκες.

ε) Το πολύ έξυπνο ή το εξαιρετικό παιδί.

Το έξυπνο παιδί δημιουργεί προβλήματα, όταν παρακολουθεί πρόγραμμα που δεν είναι προσαρμοσμένο στα μέτρα του.

Αν δεν δοθεί ύλη ανάλογη προς την προηγμένη νοημοσύνη του, τότε υπάρχει κίνδυνος το παιδί να μεταπέσει στην κατάσταση του καθυστερημένου. Γι' αυτό απαιτείται η ίδρυση ειδικού σχολείου, που να έχει πρόγραμμα γι' αυτή την περίπτωση των παιδιών.

Τα παιδιά αυτά παρουσιάζουν ειδικά προβλήματα συμπεριφοράς (επιθετικότητα, εχθρότητα, μόνωση, πείσμα). Και από άποψη κοινωνικότητας επίσης υποερεύνη. Με την κατάλληλη όμως υγιαγή τα πάντα παίρνουν το δρόμο τους και τα παιδιά αυτά ασκούν τις εξαιρετικές ικανότητές τους.

Για το πολύ έξυπνο ή εξαιρετικό παιδί ειδικά είναι αναγκαίο να δείξουμε ιδιαίτερη προσοχή. Εδώ χρειάζονται ειδικά ενισχυμένα προγράμματα, όπως και παραπάνω αναφέραμε.

στ) Ψυχονευρωτικές διαταραχές της παιδικής ηλικίας.

– *Mυοσπάσματα (Tics):* Είναι ακούσιες κινήσεις μεμονωμένων μυών ή ομάδας μυών (κυρίως: μύες προσώπου, τραχήλου κορμού και άκρων). Εκτός από τα μυοσπάσματα, που έχουν οργανική βάση, τα υπόλοιπα αποτελούν συνήθως την ψυχοσωματική διαμάχη, της οποίας και αποτελούν την τελική έκφραση.

– *Βατταρισμός* (βραδυγλωσσία): Στις περισσότερες περιπτώσεις ο βατταρισμός αναπτύσσεται από αφορμή ενός αιφνίδιου φόβου ή μιας απειλής του παιδιού.

– *Νευρωτικές συνήθειες:* Δακτυλοειχία, ονυχοφαγία, ρυπαροφαγία.

⌚ Αντικοινωνικές τάσεις και αντικοινωνική συμπεριφορά.

- Σε αυτές περιλαμβάνονται:
- *Ανυπακοή* (ψέμα, αλητεία, εμπρησμός κλπ.)
- *Εχθρότητα* προς το κοινωνικό περιβάλλον.
- *Κλοπή*.
- *Επιθετικότητα*.
- *Αρνητισμός*.
- *Καταστροφική διάθεση*.
- *Ξεσπάσματα οργής*.
- *Εριστική διάθεση*.

η) Αντιμετώπιση των παραπάνω ψυχολογικών διαταραχών της παιδικής ηλικίας.

- *Ψυχοβιολογικές μέθοδοι*.
- Είναι φάρμακα με ψυχοθεραπεία (μεταβολή των εξωγενών αιτίων και θεραπεία ψυχοπαθολογικών εκδηλώσεων).

- *Βελτίωση των διαπροσωπικών σχέσεων*.
- *Ψυχανάλυση* (παιδικά παιγνίδια — ελεύθερο σχέδιο — παιγνίδι).
- *Κλασσική ψυχανάλυση* (από ειδικούς παιδοψυχιάτρους).

Πάντοτε στις σοβαρότερες περιπτώσεις πρέπει να ζητείται η γνώμη ενός ειδικού.

14.4 Ερωτήσεις.

1. Τι σημαίνει η φράση "το σχολείο πρέπει να λαμβάνει υπόψη τις ατομικές διαφορές των παιδιών";
2. Γιατί η διαφορά ανάμεσα στο όνειρο και στο ονειροπόλημα;
3. Είναι η ονυχοφαγία πάντοτε μια ανωμαλία;
4. Πιστεύετε ότι χρειάζονται ειδικά προγράμματα για τα παιδιά που αποκλίνουν από το κανονικό;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΕΦΗΒΩΝ

15.1 Γενικά.

Η εφηβεία είναι γενικά όρος που αναφέρεται στο σύνολο των σωματικών και ψυχικών μεταβολών, οι οποίες συντελούνται στο διάστημα που μεσολαβεί από την ηλικία του παιδιού ως του άριμου ανθρώπου. Αρχίζει από το 12ο ή 13ο έτος της ηλικίας και τελειώνει το 19ο ή το 20ό. Τα παιδιά της ηλικίας αυτής περνούν από μια αρκετά δύσκολη περίοδο προσαρμογής. Γίνονται βαθείες οργανικές μεταβολές που δίνουν στο σώμα το νέο ανάστημα, αυξημένη δύναμη και μορφή πιο χαρακτηριστική. Ο χαρακτήρας γίνεται περισσότερο ασταθής.

Οι παιδικές συνήθειες συσκοτίζονται. Δημιουργούνται νέα ενδιαφέροντα, που μαρτυρούν τη διάθεση για επέκταση του ορίζοντα της ζωής. Οι έφηβοι και των δύο φύλων αισθάνονται την ανάγκη να προχωρήσουν ανιχνευτικά προς ένα αβέβαιο μέλλον.

Η εφηβεία ως περίοδος της ζωής μας, παρουσιάζεται ως μια ολοκληρωμένη και σύνθετη πραγματικότητα, σαν ένας κόσμος, που χωρίς να είναι κλειστός, αφού συνδέεται προς την παιδική ηλικία, την οποία ακολουθεί, οργανώνεται κατά έναν ιδιόρυθμο τρόπο.

Κατά την εφηβική ηλικία ολοκληρώνεται η σωματική διάπλαση, πραγματοποιείται η μεγαλύτερη ανάπτυξη της νοητικής ικανότητας και, κατά το τέλος, ο έλεγχος της συναισθηματικής ζωής. Οι τρεις όμως αυτές φάσεις της προσωπικότητας (σωματική, νοητική, συναισθηματική) δεν αναπτύσσονται ταυτόχρονα.

Τα προβλήματα, που αντιμετωπίζει το άτομο της εφηβικής ηλικίας, αναφέρονται κυρίως στους εξής τομείς: Σωματικο-φυσιολογικό. Νοητικό. Συναισθηματικό. Κοινωνικό. Επαγγελματικό-εκπαιδευτικό. Σχέσεων γονέων και εφήβων.

15.2 Σωματική ανάπτυξη των εφήβων.

Η περίοδος της σωματικής αναπτύξεως στην εφηβική ηλικία παρουσιάζει πολλά προβλήματα προσαρμογής: αυτό γίνεται γιατί ο τομέας της σωματικής αναπτύξεως είναι εκείνος, που θα ρυθμίσει τις υπόλοιπες εξελίξεις της ηλικίας αυτής. Η σωματική ανάπτυξη δε γίνεται σύγχρονα για όλα τα όργανα. Πολλές φορές ένα μέλος του σώματος αναπτύσσεται δυσανάλογα προς το άλλο σώμα. Τούτο μπορεί να γίνει αιτία να πάρει ο έφηβος στάση εχθρική προς τους συνομήλικούς του, που παρουσιάζουν ομαλή σωματική ανάπτυξη.

Γονείς και δάσκαλοι πρέπει να είναι προσεκτικοί και να προσπαθούν να προλαβάζουν κάθε έμφαση για οποιαδήποτε τυχόν σωματική ανωμαλία του εφήβου.

Τα οστά αναπτύσσονται από τα 12 χρόνια και κάποτε αργότερα κατά το 14ο ή το 15ο έτος. Ακολουθεί η ανάπτυξη του αναστήματος, που όταν είναι απότομη, μπορεί να επιφέρει οργανικές διαταραχές αρκετά σοβαρές: φυματίωση των οστών, παραμόρφωση της σπονδυλικής στήλης κλπ. Οι μύες ακολουθούν με κόπο την ανάπτυξη αυτή και εξασθενούν. Ο κορμός μεγαλώνει πιο αργά από τα μέλη. Η ανάπτυξη του θώρακα, που γίνεται γύρω στα 15 φέρνει κάποια αναταραχή στον έφηβο: ανεπαρκή αναπνοή, κούραση των πνευμόνων κλπ. Η καρδιά επίσης αναπτύσσεται με σχετική καθυστέρηση σε σχέση με το σκελετό και τους μύες. Γ' αυτό και είναι συνήθεις οι περιπτώσεις καρδιακής κοπώσεως στην ηλικία αυτή: υπερτροφία, ταχυκαρδία, κυκλοφορικές διαταραχές κλπ.

Η λειτουργία των ενδοκρινών αδένων και ιδιαίτερα εκείνων που έχουν σχέση με τη σεξουαλική ζωή συνοδεύεται από συναισθηματικές διαταραχές, που πρέπει να κατανοούνται, και απαιτούν προσαρμογή όχι μόνο των εφήβων αλλά και εκείνων που φροντίζουν για την αγωγή και τη μόρφωσή τους. Συμπτώματα ανωμάλων μεταβολών στους ενδοκρινείς αδένες των εφήβων πρέπει να αναγνωρίζονται έγκαιρα από τους εκπαιδευτικούς και τους γονείς, ώστε να δίνεται η κατάλληλη καθοδήνηση και θεραπεία, όπου είναι απαραίτητη.

Κάθε οργανική-σωματική ανωμαλία ή δυσάρεστη υγιεινή κατάσταση είναι πιθανό να παρεμποδίζει την κανονική εκπαιδευτική και κοινωνική ανάπτυξη του εφήβου.

Κατάλληλη τροφή, επαρκής ύπνος, αποφυγή νευρικής υπερδιεγέρσεως, αποφυγή υπερβολικής κοπώσεως και ιδιαίτερα της σχολικής υπερκοπώσεως (που οφείλεται στην ακατάλληλη οργάνωση της ενεργητικότητας του παιδιού), είναι προβλήματα, που πρέπει να απασχολούν τους αρμόδιους.

15.3 Νοητική ανάπτυξη.

Η εξέλιξη της νοητικής αναπτύξεως είναι σημαντική μεταξύ των 12 και 17 ετών. Έχει αποδειχθεί με πειράματα ότι η νοητική ανάπτυξη παρουσιάζεται διαφορετική σε άτομα που διακόπτουν στο 13ο έτος κάθε συνεχή νοητική προσπάθεια από εκείνα που εξακολουθούν τις σπουδές τους. Η λογική και η κατανόηση των αφηρημένων εννοιών εκφυλίζονται και χάνονται, όταν δεν χρησιμοποιούνται.

Κατά την εφηβική ηλικία ξαναπαρουσιάζεται και αναπτύσσεται η δημιουργική φαντασία, η οποία δίνει τροφή σ' όλες τις τάσεις της ηλικίας αυτής: αρέσει στον έφηβο να πλέθει όνειρα, εκδηλώνει την επιθυμία φυγής, τη θέληση να δημιουργήσει κάτι καινούργιο από αντίδραση προς ό,τι ισχύει και τέλος, την ανάγκη να επιβεβαιώσει την προσωπικότητά του με την πρωτοτυπία.

Η κατάσταση αυτή συχνά γεννά νοητική περιφρόνηση του εφήβου προς τους γονείς του, τους οποίους θεωρεί ή χαρακτηρίζει συνήθως οπισθοδρομικούς. Αισθάνεται τον εαυτό του ανώτερο, γιατί δεν παρεμποδίζεται από τον κόσμο της συμβατικότητας και της ρουτίνας, όπως εκείνοι.

Από τη στιγμή που το παιδί εισάγεται στο γυμνάσιο αντιμετωπίζει προβλήματα, που περιπλέκονται από τη δική του αβεβαιότητα, όσον αφορά στα διαφέροντα και στις ικανότητές του, από φιλοδοξίες και επιθυμίες των γονέων του, από τα ενδιαφέροντα και τις ικανότητες των συνομηλίκων του και από τις συγκρουόμενες και συχνά ακατάλληλες συμβουλές των ενηλίκων.

Ο νοητικά ευφυής έφηβος είναι πιθανό να αποβεί το θύμα μιας φιλοδοξίας των γονέων του ή του δάσκαλου του.

Επειδή ένα τέτοιο παιδί παρουσιάζει υπεροχή όχι μόνο στα μαθήματα, αλλά και στις ικανότητες για ηγετικούς ρόλους, είναι πιθανό να ενθαρρύνεται προς την κατεύθυνση ενός συναγωνισμού, ο οποίος να είναι δυσανάλογος προς τα νευρικά του συστήματα, πράγμα που έχει δυσμενή επίδραση στην υγεία του και στην όλη ψυχική του διάθεση.

Τόσο το ιδιοφυές παιδί δύσι και το καθυστερημένο έχουν ανάγκη από συμβουλές και καθοδήγηση στη σχολική τους ζωή. Οι δάσκαλοι πρέπει να είναι ικανοί να ανακαλύπτουν από νωρίς τις διαφορές αυτές των μαθητών τους και να είναι έτοιμοι να αντιμετωπίζουν τα σχετικά προβλήματα αποτελεσματικά, με ένα κατάλληλο πρόγραμμα αγωγής.

15.4 Συναισθηματική ανάπτυξη.

Με την έναρξη της ήβης γίνονται ορισμένες μεταβολές στους ενδοκρινείς αδένες, οι οποίες συνεπάγονται συναισθηματική αστάθεια, που επηρεάζει την όλη διάθεση και συμπεριφορά του εφήβου.

Ανεξάρτητα από τον ισχυρό νοητικό έλεγχο ο έφηβος επηρεάζεται από το συναισθηματικό τόνο της συμπεριφοράς τους. Συνειδητά ή ασυνείδητα ολόκληρη η συμπεριφορά του ζυγίζεται με συναισθηματικό τόνο. Οι σκέψεις και οι πράξεις του έχουν, περισσότερο συναισθηματική βάση. Καθήκον των γονέων και των δασκάλων είναι να ασκούν τους εφήβους ώστε να αναπτύξουν καλές συναισθηματικές συνήθειες, που θα αποτελέσουν τους μελλοντικούς κώδικες της καλής συμπεριφοράς.

Οι συναισθηματικές ανωμαλίες έχουν τις βάσεις τους στην ανώμαλη λειτουργία του νευρικού συστήματος και των ενδοκρινών αδένων, η αφορμή όμως για την εκδήλωσή τους δίνεται από τα ερεθίσματα του περιβάλλοντος, μέσα στο οποίο ζει το άτομο και από τις συνήθειες του ατόμου να αντιδρά στα ερεθίσματα αυτά του περιβάλλοντός του.

Καθήκον των εκπαιδευτικών είναι να ανακαλύπτουν έγκαιρα τα συμπτώματα συναισθηματικών διαταραχών, όπως απάθεια, ονειροπολήσεις, δρνηση συμμετοχής στις σχολικές εκδηλώσεις κλπ. Τα συμπτώματα αυτά εκδηλώνονται σε μία περίεργη συμπεριφορά του εφήβου, όπως ψέμα, κλωπή, υστερικές κραυγές, λιποθυμίες κλπ. Γεγονός πάντως είναι ότι, όταν ένα σχολείο ή μία τάξη είναι κατά τέτοιο τρόπο οργανωμένα, ώστε να ικανοποιούν τις συναισθηματικές ανάγκες των παιδιών, σπάνια παρουσιάζονται τέτοιου είδους προβλήματα. Πάνω από όλα το σχολείο, για να επιτύχει το σκοπό του, πρέπει να βρίσκεται σε στενή συνεργασία με την οικογένεια και άλλες κοι-

νωνικές οργανώσεις. Σε σοβαρότερες περιπτώσεις πρέπει να ζητείται η βοήθεια των ειδικών όπως αναφέρθηκε και παραπάνω.

15.5 Κοινωνική ανάπτυξη.

Το παιδί, που τελειώνει το Δημοτικό Σχολείο και μπαίνει απότομα στην επαγγελματική ζωή, αποκτά από αυτό και μόνο το γεγονός αυτονομία κατά πολύ μεγαλύτερη από το παιδί, που εξακολουθεί τις σπουδές του. Η πρώτη πληρωμή είναι για τον έφηβο κάτι σημαντικότερο από το πέρασμα από τη μία τάξη στην άλλη. Ο έφηβος που εξακολουθεί τις σπουδές του, θεωρείται ακόμα παιδί από την οικογένειά του. Παραμένει δηλαδή στη σχολική ηλικία αντίθετα με το άλλο, που μεταπήδησε στην επαγγελματική ζωή και πλησιάζει τον άνδρα. Αποτελεί βασικό καθήκον των γονέων να αποζημιώσουν αυτή την αργοπορία του παιδιού τους στο κοινωνικό πεδίο οδηγώντας το σε χειραφετήσεις, οι οποίες θα βοηθήσουν την εξέλιξή του (π.χ. ταξίδια).

Ο έφηβος αγωνίζεται να ελευθερώσει τον εαυτό του από την εξάρτηση που είχε στα παιδικά του χρόνια από τους γονείς του ή από τους μεγαλύτερους της οικογένειας, χωρίς οι τελευταίοι να έχουν συνείδηση του προβλήματος αυτού. Για τους μεγάλους ο έφηβος είναι ακόμα ένα παιδί, που πρέπει να οδηγείται και να κατευθύνεται μέσα στα πλαίσια των ιδανικών των ενηλίκων. Στις περιπτώσεις αυτές ο έφηβος είτε μνησικακεί προς την κυριαρχία των μεγάλων, είτε εγκαταλείπει τον αγώνα και επανέρχεται στην εξαρτημένη παιδική ηλικία, με αποτέλεσμα να αρνείται στον εαυτό του τη δυνατότητα να προχωρήσει προς την ωριμότητα, η οποία θα ελέγχει την όλη του συμπεριφορά. Και οι δύο αυτοί τύποι εφήβων καταλήγουν σε ένα κακώς προσαρμοσμένο ενήλικο. Οι έφηβοι της πρώτης κατηγορίας γίνονται καχύποπποι, αλαζόνες και με έλλειψη πνεύματος συνεργασίας, που προσπαθούν να κυριαρχήσουν πάνω στα άλλα μέλη της οικογένειας και κατηγορούν άλλους για τη δική τους αποτυχία. Της δεύτερης κατηγορίας γίνονται ενήλικοι που τους λείπει η πρωτοβουλία και οι οποίοι ζητούν πάντοτε τη βοήθεια των άλλων για την επίλυση των προβλημάτων τους.

Είναι συχνά δύσκολο για τους γονείς να κατανοήσουν την αυξανόμενη ωριμότητα των παιδιών τους και να τους επιτρέψουν προοδευτικά την ανάληψη ευθύνης, η οποία να είναι ανάλογη προς τη διανοητική και συναισθηματική τους κατάσταση.

Στο σχολείο με τις σχέσεις του με τους συμμαθητές του, τους δασκάλους και τους φίλους του, καθώς και με τη συμμετοχή του σε διάφορες κοινωνικές εκδηλώσεις, ο έφηβος αναπτύσσει το αίσθημα ότι αποτελεί μέρος της ομάδας, αναπτύσσει επίσης το πνεύμα της συνεργασίας και γενικά την κοινωνική συνείδηση.

Η τάση για ανεξαρτησία και η έντονη ανάγκη να ανήκει σε μια ομάδα αποτελούν, όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενα κεφάλαια, βασικά χαρακτηριστικά της εφηβικής ηλικίας. Οι ανάγκες αυτές ικανοποιούνται με την οργάνωση διαφόρων εκδηλώσεων ομαδικής ζωής, όπως είναι ο αθλητισμός, η μουσική και άλλες τέτοιου είδους εκδηλώσεις, όπου διοχετεύεται η ενεργητικότητα του εφήβου, με αποτέλεσμα να αναπτύσσεται η δημιουργικότητά του και να επιτυγχάνεται η κοινωνικοποίησή του. Διαφορετικά, η ενεργητικότητα αυτή του εφήβου διοχετεύεται μέσα σε αντικοινωνικές ομάδες (κλίκες) και μετεξελίσσεται σε επιθετικότητα, εχθρότητα, καταστροφή ξένης περιουσίας και επαναστατικότητα.

Ποια όμως είναι τα αίτια που οδηγούν τους εφήβους στην αντικοινωνική συμπεριφορά; Το πνεύμα της φιλαυτίας και του ατομισμού που χαρακτηρίζει τους μεγάλους, κατευθύνει και τους νέους στον εγωκεντρισμό και στην καταπάτηση των δικαιωμάτων των άλλων. Ζητεί επίσης ο έφηβος πρότυπα για να μιμηθεί, και ψάχνει να τα βρει μέσα στη σύγχρονη κοινωνία στην οποία ζει. Πόσα είναι τα θετικά στοιχεία που προσφέρουν ο κινηματογράφος, η τηλεόραση, το πλούσιο πορνογραφικό υλικό που κρέμεται στα περίπτερα και τα κέντρα διασκεδάσεως; Η απάντηση δυστυχώς είναι απογοητευτική. Ελάχιστες είναι οι ευκαιρίες για συστηματική αξιοποίηση της ενεργητικότητάς του. Πρέπει να βρεθούν τρόποι ικανοποιήσεως αυτής της ανάγκης των εφήβων να ψυχαγωγηθούν, ιδιαίτερα σήμερα που ζουν μέσα σε αυτές τις «ανθρώπινες φυλακές» που λέγονται πολυκατοικίες.

Όλοι οι αρμόδιοι φορείς (κράτος, οικογένεια, σχολείο, εκκλησία), πρέπει να ξεκινήσουν μια αληθινή σταυροφορία για την εξυγίανση των μέσων ψυχαγωγίας. Παράλληλα, να έχουν υπόψη τους οι μεγάλοι (ενήλικες) είτε αυτοί είναι γονείς, είτε εκπαιδευτικοί, είτε κατέχουν μια οποιαδήποτε ηγετική θέση από την οποία επηρεάζουν τη ζωή των νέων, ότι ένας από τους αποτελεσματικότερους τρόπους αγωγής των εφήβων είναι να λειτουργήσουν οι ίδιοι ως θετικά πρότυπα για τους νέους, αφού προηγουμένως φροντίσουν να βελτιώσουν τη συμπεριφορά τους και να γίνουν καλύτεροι.

Μία από τις μεγαλύτερες ανησυχίες των εφήβων είναι και η γνώμη των συνομηλίκων. Οι γνώμες των συμμαθητών τους και των συμπαικτών τους είναι σημαντικές. Η επίδραση των προτύπων των ομιλήκων τους είναι πολύ ισχυρή. Είναι πολύ σημαντικό για τον έφηβο να φαίνεται στους φίλους του δίκαιος, σπουδαίος και σύμφωνος προς τα πρότυπα αυτών των ομάδων. Οργίζεται όταν τον θεωρούν παιδί και αισθάνεται μεγάλη άνεση όταν έχει τιμητική θέση ανάμεσα στους ομηλίκους του.

Θα ήταν όμως παράλειψη, αν δεν υπογραμμίζαμε και την τεράστια ειθύνη που έχει ο έφηβος έναντι του εαυτού του και της κοινωνίας, επικείμεντας ιδιαίτερα στον τρόπο και στα μέσα που χρησιμοποιεί για την ικανοποίηση των επιθυμιών και των αναγκών του. Γιατί και κρίση ανεπτυγμένη έχει και λογική για να διαλέξει εκείνα τα μέσα που διατηρούν την κοινωνική ισορροπία.

Το πρόβλημα επίσης των ναρκωτικών είναι ένα άλλο δύσκολο πρόβλημα της σύγχρονης κοινωνίας. Τα αίτια που οδηγούν συνήθως τους νέους στη χρήση των ναρκωτικών είναι: η εξασθενημένη βούληση και αυτοκυριαρχία, η μίμηση, η περιέργεια και η διάθεση αποκτήσεως νέων εμπειριών, η άγνοια για τα τρομακτικά αποτελέσματα από τη χρήση ναρκωτικών, η προσπάθεια των ναρκομανών να μεταδώσουν το πάθος τους και σε άλλα άτομα και η αδιαφορία πολλές φορές, αν όχι και η έλλειψη γνώσεων για την αντιμετώπιση ορισμένων κατηγοριών ατόμων, όπως είναι οι τρόφιμοι αναμορφωτικών ιδρυμάτων, οι φυλακισμένοι κλπ.

Τα ναρκωτικά τα διακρίνομε σε φυσικά (χασίς, όπιο, κοκαΐνη), σε συνθετικά (χημικές συνθέσεις) ή ψυχότροπα τα οποία είναι φάρμακα που επιδρούν στην ψυχική κατάσταση του ατόμου (στο κεντρικό νευρικό σύστημα και στον ψυχισμό του) (LSD, μεσκαλίνη, ηρωίνη κλπ.). Σε ένα συνέδριο που έγινε στη Ζυρίχη και κατά το οποίο συζη-

τίθηκε κυρίως η επίδραση του LSD, διαπιστώθηκε ότι 1g LSD είναι αρκετό για να κάνουν το φανταστικό τους ταξίδι 10.000 ώρα, ενώ δόση 0,05g μέχρι 1 μικρογραμμάριο, που δεν μπορούμε να το δούμε με γυμνό μάτι, είναι ικανή να σκοτώσει ακόμα και ελέφαντα.

Σε ένα γράμμα που άφησε ο νεαρός Πάτρικ Πίλον από την Νέα Υόρκη, ο οποίος αυτοκτόνησε κάτω από την επήρεια των ναρκωτικών, περιγράφει την τραγική ιστορία του, που είναι και ιστορία όλων των ομοιοπαθών του, μαζί με αρκετές συμβουλές για τους νέους όλου του κόσμου: «Αν κάποτε κάποιος σας προσφέρει ναρκωτικά, σταθείτε περισσότερο γενναίος και απαντήστε ΟΧΙ. Αν τα δεχθείτε, τότε οι ίδιοι αυτοί που σας τα προσφέρουν δωρεάν, θα αρχίσουν αργότερα να σας ζητούν χρήματα. Για εφτά μήνες χρησιμοποίησα όλων των ειδών τα ναρκωτικά. Άλλαξαν τις ιδέες μου για την αγάπη, κατέστρεψαν τις φιλοδοξίες μου και την οικογενειακή μου ζωή, που ήταν το παν για μένα. Τα ναρκωτικά με οδήγησαν στον δλεθρο».

Η αντιμετώπιση του μεγάλου αυτού προβλήματος δεν είναι δυνατή ούτε με τη φυλακή, ούτε με τα φάρμακα, ούτε με τα ψυχιατρεία, αλλά με τη δημιουργία συνθηκών που αναπτύλωνουν τις σχέσεις του χρήστη με τον εαυτό του και με τους γύρω του, την αποκατάσταση αιτοεκπιμήσεως, τη σύνδεση με ένα φιλικό περιβάλλον, τη διάνοιξη βιοτικών προσπικών, τη γενικότερη αναβάθμιση και εξανθρωπισμό της ζωής. Αυτά γίνονται με αδιάκοπη προσπάθεια των νέων, τους οποίους βοηθά έμπειρο προσωπικό, που έχει αφοσιωθεί ιεραποστολικά αποκλειστικά σε αυτόν το σκοπό.

Μια τέτοια ριζική αντιμετώπιση μπορεί να πραγματοποιηθεί σε Κέντρα και Κοινότητες αυτόνομες και ανεξάρτητες.

15.6 Εκπαιδευτικά – Επαγγελματικά προβλήματα.

Τα σπουδαιότερα προβλήματα της ζωής του εφήβου στο σχολείο αναφέρονται κυρίως στην προσαρμογή του στο νέο περιβάλλον και στο νέο πρόγραμμα αγωγής και διδασκαλίας και στην ανάπτυξη καλών ανθρωπίνων σχέσεων με τους δασκάλους και τους συμμαθητές του.

Όταν το παιδί μπαίνει στο γυμνάσιο, αρχίζει να παίρνει σαβαρά υπ' όψη του μια πιθανή μελλοντική σταδιοδρομία.

Είναι δύσκολο όμως να αποφασίσει το παιδί οριστικά στην περίοδο αυτή για το επάγγελμα, που θα ακολουθήσει στο μέλλον.

Η ευθύνη του σχολείου για την επαγγελματική κατεύθυνση των μαθητών είναι μεγάλη. Πρέπει να δίνονται στο νέο οι ευκαιρίες να ανακαλύψει τους κλάδους εκείνους, που είναι σύμφωνοι με τις ικανότητες και τα διαφέροντά του, ώστε να είναι έτοιμος να επιδοθεί στον κλάδο της εκλογής του, μόλις αποφοιτήσει από το Λύκειο.

Είναι απαραίτητο να χρησιμοποιούνται οι γνώσεις της συμβουλευτικής και του επαγγελματικού προσανατολισμού για την καλύτερη προετοιμασία των νέων στον τομέα της εκλογής του επαγγέλματος. Η συμβουλευτική βασίζεται κυρίως στις θεωρίες της προσωπικότητας. Είναι μια διαδικασία αλληλοεπικοινωνίας κατά την οποία συνήθως παρέχεται βοήθεια σε άτομα που έχουν προβλήματα στις διαπροσωπικές τους σχέσεις, με τον ίδιο τους τον εαυτό, ως προς την εσωτερική τους ισορροπία, την προσαρμοστικότητά τους στο κοινωνικό περιβάλλον κλπ. Ειδικότερα, η συμβου-

λευτική είναι η βοήθεια που προσφέρει ένα άτομο σε ένα άλλο κατά την αναζήτηση του καλύτερου τρόπου δράσεως για την επιβίωσή του. Είναι μια διαδικασία παροχής βοήθειας στους ανθρώπους, ώστε να μάθουν πώς να λύνουν ορισμένα διαπροσωπικά συναισθηματικά προβλήματα, να σκέπτονται, να συναισθάνονται και να ενεργούν με τρόπο πιο υγιή και ορθολογικό.

Ο επαγγελματικός προσανατολισμός, που ανήκει στο χώρο της συμβουλευτικής έχει ως αντικείμενο σύμφωνα με σχετική πράξη του Συμβουλίου της Ευρώπης, «να διευκολύνει την πλήρη άνθιση της προσωπικότητας του νέου σε όλες της τις μορφές, με το να αναζητεί τον τύπο σπουδής, και στη συνέχεια το επάγγελμα που ανταποκρίνεται καλύτερα στις ικανότητες και στις ανάγκες του».

Ο επαγγελματικός προσανατολισμός είναι μια διαδικασία κατά την οποία η ευθύνη δίνεται στον ίδιο τον ενδιαφερόμενο να αποφασίσει για την πορεία που θα ακολουθήσει. Κανένας άλλος δεν αποφασίζει για λογαριασμό του, ούτε προσπαθεί να τον επηρεάσει. Αντίθετα, του δίνονται οι πληροφορίες και ευκαιρίες για αυτοπληροφόρηση, αυτογνωσία, εκλογή και λήψη αποφάσεων, που αποβλέπουν στο να τον καταστήσουν ικανό να διαλέγει κάθε φορά αυτό που τη συγκεκριμένη σπιγμή ανταποκρίνεται στις ικανότητες και στις ανάγκες του. Οι υπεύθυνοι του επαγγελματικού προσανατολισμού συνεργάζονται με τους νέους και τους βοηθούν σε κάθε φάση της πορείας τους για εκλογή σπουδών και επαγγέλματος, τους ενημερώνουν για τα δεδομένα της πραγματικότητας και επισημαίνουν τα ιδιαίτερα γνωρίσματα της προσωπικότητάς τους, ώστε να προχωρούν σε σωστές αποφάσεις ή σε εναλλακτικές λύσεις.

Ο κάθε νέος πρέπει να γνωρίζει καλά τρία πράγματα:

- 1) Τι θέλει.
- 2) Αν μπορεί να ανταποκριθεί σε αυτό που θέλει και
- 3) πώς θα γνωρίσει αυτό με το οποίο θέλει και μπορεί να ασχοληθεί.

Το πρώτο ερώτημα αναφέρεται στην αυτογνωσία, το δεύτερο αφορά στις ικανότητες και στις δεξιότητες, και το τρίτο στη γνώση των επαγγελμάτων. Δεν είναι όμως αυτό το έργο εύκολο για τον καθένα. Δεν είναι εύκολο να γνωρίζει αυτό που θέλει, αν είναι κατάλληλος και αν εξασφαλίζεται η επιτυχία του σε αυτό ή σε εκείνο το επάγγελμα. Και τούτο, γιατί η προθυμία για μελέτη του εαυτού μας λείπει και ο σωστός δρόμος για τη διάγνωση των κλίσεων, των ενδιαφερόντων και των ικανοτήτων μας δεν είναι γνωστός ενώ οι πληροφορίες για τα διάφορα επαγγέλματα και την αγορά εργασίας δεν είναι πάντοτε διαθέσιμες. Αυτό είναι το έργο του επαγγελματικού προσανατολισμού.

15.7 Σχέσεις γονέων και παιδιών της εφηβικής ηλικίας.

Το πρόβλημα των σχέσεων γονέων και εφήβων είναι σύνθετο και δύσκολο για πολλούς λόγους. Περιλαμβάνει:

— Τη γνώση του ψυχολογικού τύπου, στον οποίο ανήκουν οι γονείς και τα παιδιά, καθώς και γνώση των τρόπων και μέσων, με τα οποία οι διάφοροι τύποι μπορούν να εναρμονισθούν.

— Τη γνώση των εξελικτικών σταδίων από τα οποία περνά το άτομο από την παιδική ηλικία μέχρι την ενηλικίωσή του, τα κληρονομημένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και προβλήματα, που παρουσιάζει κάθε φάση, και τις κρίσεις, που παρουσιάζονται στο πέρασμα από τη μια φάση στην άλλη.

— Τη γνώση των νοητικών ικανοτήτων του παιδιού ή του νέου.

— Τις ιδιαίτερες συνθήκες υγιεινής του περιβάλλοντος.

— Την εξαιρετική μεταβατική περίοδο που διέρχεται η ανθρωπότητα στο σύνολό της. Είναι μια ενδιάμεση περίοδος, που οι παλιές συνήθειες, μέθοδοι κλπ. οι οποίες ήταν χρήσιμες στο παρελθόν, δε λειτουργούν πια, ενώ οι νέες δεν έχουν ακόμα αναπτυχθεί ή είναι άγνωστες.

Στην περίοδο αυτή εμφανίζεται η μεγαλύτερη κρίση στη ζωή του νέου. Νέες ενέργειες, νέα αισθήματα δημιουργούνται, τα οποία ανησυχούν το νέο. Η προσωπικότητά του αρχίζει να παίρνει την τελική της μορφή. Οι επαφές με τον κόσμο και με τους ανθρώπους, οι οποίες χαρακτήριζαν τις προηγούμενες ηλικίες, προϋποθέτουν διάφορο χαρακτήρα. Γίνονται ποικίλες και διαφοροποιημένες και απαιτούν νέες συναισθηματικές ιδιότητες. Η περίοδος αυτή της ηλικίας μοιάζει πολύ σε εκείνη της χρυσαλίδας, που μεταμορφώνεται σε πεταλούδα.

Στην περίοδο αυτή μπορεί να παρατηρήσει κανείς μια αντίθεση στο νέο: Από το ένα μέρος εκθέτει τον εαυτό του σε όλες τις επιδράσεις, είναι ευαίσθητος και επιδεκτικός σε κάθε ρεύμα. Από το άλλο είναι καχύποπτος στις δράσεις του και επομένως και εναντίον των γονέων του, οι οποίοι είναι τα άμεσα εμπόδια στην εκπλήρωση των σκοπών του.

Αισθάνεται την ανάγκη της ανεξαρτησίας και της ελευθερίας, την οποία συχνά ζητά με επιθετικότητα. Η επιθυμία του αυτή είναι αρκετά δικαιολογημένη. Ο νέος πρέπει να σχηματίσει την προσωπικότητά του με τις εμπειρίες όλων των ειδών, ακολουθώντας την εσωτερική γραμμή της αναπτύξεως. Κάθε αδικαιολόγητη παρεμπόδιση, κάθε προσπάθεια για συμβουλή, κάθε πίεση να τον διαπλάσουν ανάλογα με τις απόψεις και τις επιθυμίες άλλων ανθρώπων, χαρακτηρίζονται από το νέο ως παραβίαση ή ως απειλή για τον ελεύθερο και αυθόρυμπο μετασχηματισμό του.

Κατά συνέπεια οι αντιδράσεις του σε αυτές τις παρεμβάσεις είναι συχνά σκληρές και υπερβολικές.

Δεν είναι τόσο εύκολο για τους γονείς να κατανοήσουν και να δεχθούν μια τέτοια κατάσταση. Είναι όμως η κατανόηση αυτή απαραίτητη, για να αποφύγουν συγκρούσεις και εσωτερικό διαχωρισμό. Εκείνοι από τους γονείς που δεν έχουν προπαρασκευασθεί για την κατανόηση αυτή, πέρνονται μια κρίση, η οποία είναι παράλληλη με την κρίση που πέρνονται οι νέοι, αλλά διαφορετικού χαρακτήρα. Από τη μια μεριά ο νέος αγωνίζεται να αποκτήσει την ανεξαρτησία του, από την άλλη οι γονείς είναι δύσκολο να εγκαταλείψουν την ανάλογη άσκηση της εξουσίας. Ο *Keysersling* έγραψε ότι μεταχειρίζόταν τα παιδιά του ως υψηλούς επισκέπτες, θέλοντας να δείξει, ότι οι γονείς πρέπει να γίνουν περισσότερο φίλοι με τα παιδιά τους, με την ευρεία στημασία της λέξεως.

Ένας καλός φίλος είναι έτοιμος να κάνει το παν για το φίλο του, αλλά κατά τον ίδιο τρόπο τον αφήνει ελεύθερο. Είναι στη διάθεση του φίλου του, όταν του ζητεί βοήθεια, αλλά ποτέ δεν προσπαθεί να επιβληθεί και να κυριαρχήσει σ' αυτόν.

Με άλλα λόγια οι γονείς πρέπει να αναθεωρήσουν τη στάση τους με την οποία προσπαθούν να δείξουν την ανωτερότητά τους λέγοντας: γνωρίζω περισσότερα α-

πό σένα γι' αυτό το Θέμα, γιατί οι γονείς δεν είναι και αυτοί τέλειοι και αλάνθαστοι. Έχουν και αυτοί τα σφάλματα και τις ασυνέπειες μεταξύ θεωρίας και πράξεως, μεταξύ λόγων και έργων. Τα παιδιά πολύ εύκολα το ανακαλύπτουν αυτό και κρίνουν τους γονείς τους πολύ αυστηρά, όταν αυτοί τοποθετούν τον εαυτό τους στην εξουσία και απαιτούν να τους σέβονται περισσότερο από ό,τι τους αξίζει.

Αποτέλεσμα ενός από τα απειράριθμα παράδοξα, που οφείλονται στο νόμο της πολώσεως (*Polarization*) είναι το γεγονός ότι, όσο περισσότερο απλοί και χωρίς προφάσεις είναι οι γονείς με τα παιδιά τους και όσο περισσότερο αναγνωρίζουν τα σφάλματά τους ειλικρινά, τόσο αυτά τους εκτιμούν περισσότερο και τους σέβονται για τις καλές τους ιδιότητες.

'Όταν οι γονείς απαρνούνται την άσκηση της αυστηρής εξουσίας, όταν παύουν να κατηγορούν και να κριτικάρουν τότε και τα παιδιά σταματούν την άμυνά τους. Αρχίζουν να ανοίγουν τις καρδιές τους - διστακτικά στην αρχή, με περισσότερη ευκολία αργότερα - να ανταλλάσσουν ίδεες, γνώμες και εντυπώσεις και όχι σπάνια να ζητούν συμβουλές, τις οποίες και ακολουθούν. Ποτέ όμως οι γονείς δε θα πετύχουν αυτά με τη χρησιμοποίηση αυστηρών αυθεντικών μεθόδων. Πρέπει να μη δείχνουν ικανοποίηση όταν τα παιδιά ζητούν τη συμβουλή τους. Αντίθετα, θα πρέπει να δίνουν τις συμβουλές τους σχεδόν αυθόρυμητα. Η απόφαση πρέπει να παίρνεται από τα παιδιά. Οι γονείς απλώς να τα καθιστούν υπεύθυνα για τις πράξεις τους. Οι γονείς πρέπει να ασκούν την επίδρασή τους έμμεσα με την τέχνη, που καταρθώνει τα πάντα χωρίς να αποκαλύπτει τον εαυτό της.

Η στάση που πρέπει να υιοθετεί και η μέθοδος που πρέπει να χρησιμοποιείται, μπορούν να ανακεφαλαιωθούν στα εξής: **Κάθε σου ενέργεια να έχει συμβουλευτικό χαρακτήρα και όχι δικτατορικό.** Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με διάφορους τρόπους. Ο πιο αποτελεσματικός και δυστυχώς ο πιο δύσκολος είναι το **παράδειγμα, το ζωντανό, και το παράδειγμα το σιωπηρό.** Να είμαστε και να κάνουμε εμείς οι ίδιοι αυτό που θέλομε να είναι και να κάνουν τα παιδιά μας.

Μπορούμε να πούμε ότι αυτό αποτελεί τη μαγική ράβδο της αγωγής. Επαναλαμβάνομε ότι αυτό είναι αρκετά δύσκολο και ότι δεν μπορούμε να ζητήσουμε από τον εαυτό μας τέλεια επιτυχία. Μπορούμε όμως να αποβλέπομε συνέχεια προς το σκοπό αυτό και να τον διατηρήσουμε ως ένα ιδεώδες. Θα πρέπει ακόμα να μην κάνουμε εμείς οι ίδιοι αυτό, που απαγορεύομε στα παιδιά και για το οποίο τα κατηγορούμε. Εξ άλλου δεν πρέπει να ζητούμε από τα παιδιά να επιτύχουν ό,τι εμείς οι ίδιοι είμαστε ανίκανοι να επιτύχομε.

Έτσι φθάνομε σε ένα παράδοξο και αναπόθευκτο συμπέρασμα: ότι ο πιό αποτελεσματικός τρόπος αγωγής των παιδιών είναι εκείνος, κατά τον οποίο πρέπει να ασχολούμαστε περισσότερο με τη δική μας συμπεριφορά και πειθαρχία, για να γίνομε καλύτεροι, παρά με την αγωγή των παιδιών.

Ένας άλλος τρόπος έμμεσης επιδράσεως στα παιδιά είναι οι άνθρωποι, με τους οποίους τα επιτρέπομε να συναναστρέφονται, τα βιβλία, που φθάνουν στα χέρια τους, ακόμα και ο τρόπος με τον οποίο μιλάμε σε ένα τρίτο πρόσωπο, όταν είναι παρόντα τα παιδιά. 'Όλες οι παραπάνω εκδηλώσεις πρέπει να γίνονται με τρόπο φυσικό και αυθόρυμητο, χωρίς να αφήσουμε τα παιδιά να καταλαβαίνουν το σκοπό μας.

Μια άλλη εξαιρετική μέθοδος είναι να ενθαρρύνουμε τα παιδιά μας να συνεργάζονται με άλλα παιδιά σε όλες τις εκδηλώσεις. Η συνεργασία αυτή θα τους δώσει

πολλές ευκαιρίες για τη δημιουργία καλών χαρακτήρων.

Η άσκηση της σιωπής, που προτείνει η Montessori, μπορεί να εφαρμοσθεί και στα παιδιά, ιδίως σε περιπτώσεις επιλύσεως σοβαρών προβλημάτων. Η άσκηση αυτή θα τους δημιουργήσει για λίγο την εσωτερική σιωπή, κατά την οποία θα ζητούν φως και συμβουλές.

Με τις παραπάνω μεθόδους πιστεύουμε ότι θα περιορισθούν οι συγκρούσεις στα παιδιά μας και θα διατηρηθεί η ενότητα της οικογένειας.

15.8 Συμπεράσματα έρευνας της αμερικανίδας Elisabeth Drews με προϊκισμένους εφήβους.

Το αποτέλεσμα στο οποίο κατέληξε η έρευνα της Drews ήταν ότι ανάμεσα στα προϊκισμένα παιδιά υπάρχουν τέσσερις ομάδες που ξεχωρίζουν μεταξύ τους. Οι ομάδες αυτές είναι οι παρακάτω:

α) Οι έφηβοι που έχουν μεγάλη επίδοση – οι μελετηροί.

Τους διακρίνει η σοβαρή και επιμελημένη εργασία. Παίρνουν καλούς βαθμούς, αγόρια και κορίτσια. Ενδιαφέρονται για το πότε και πώς θα τελειώσουν μια εργασία, αλλά όχι για το γιατί. Στη μεταγυμναστική στάθμη προτιμούν τις διαλέξεις από τη συζήτηση. Παρουσιάζουν καταπληκτική ικανότητα στον τομέα οργανώσεως εργασίας. Η συμμετοχή τους στην ψυχάγγωγία είναι ελάχιστη. Προτιμούν τους καθηγητές που η διδασκαλία τους βασίζεται σε ένα προδιαγεγραμμένο σχέδιο, για να το αντιγράψουν και εκείνοι και να προχωρήσουν στη δική τους οργάνωση.

Αποφεύγουν έργα που δίνουν έμφαση στα μέσα και όχι στο σκοπό. Τα αγόρια προτιμούν τα Μαθηματικά και τις Φυσικές Επιστήμες. Τα κορίτσια προτιμούν τα εκπαιδευτικά επαγγέλματα ή εκείνα των κοινωνικών υπηρεσιών.

Αργότερα στη ζωή τους γίνονται οι πολίτες που ακολουθούν πιστά τους κανόνες της πολιτείας (νομοταγείς).

β) Οι κοινωνικοί ηγέτες.

Είναι εκείνοι που προσέχουν περισσότερο στο τι θέλουν οι συμμαθητές τους παρά ποιες είναι αι απαιτήσεις των καθηγητών τους.

Τα κοινωνικά τους διαφέροντα είναι στην πρώτη γραμμή. Τουτο όμως δεν τους εμποδίζει να έχουν καλούς βαθμούς. Πολλά αγόρια είναι ηγέτες σε αθλητικές και άλλες ομάδες. Διακρίνονται για την ωριμότητά τους. Για τα κορίτσια, εκείνο που τους απασχολεί περισσότερο είναι τα φορέματα. Είναι τα παιδιά που αρχίζουν ενωρίς τις σχέσεις με το άλλο φύλο. Προέρχονται από οικογένειες που οι αξίες τους είναι περισσότερο υλιστικές. Προτιμούν τα επαγγέλματα που αποδίδουν πολλά κέρδη.

γ) Οι δημιουργικοί διανοούμενοι.

Παίρνουν μικρότερους βαθμούς από τις δυο προηγούμενες κατηγορίες. Δε συμβιβάζονται ούτε προς τα πρότυπα των δασκάλων τους ούτε προς εκείνα των συμμαθητών τους. Δεν έχουν την τάση να γίνουν αρχηγοί. Προτιμούν τα επαγγέλματα

του ζωγράφου, του συγγραφέα, του μουσικού και του λόγιου. Ένας μαθητής γυμνασίου ήθελε να εφαρμόσει τον *Freud* στόν *Ιψεν*.

Επισημαίνουν τη διαφορά μεταξύ εκείνων των ανθρώπων που πιστεύουν και εκείνων που πράττουν.

Τους ακούμε συνήθως να λένε: *Θέλω να ζήσω τη δική μου ζωή και να δημιουργήσω τους δικούς μου κανόνες, σε αντίθεση με τους μελετηρούς, που θέλουν να ζουν σύμφωνα με τις αρχές που έχουν καθιερωθεί από την κοινωνία. Διαβάζουν συνήθως βιβλία διάφορα, όταν οι καθηγητές τους διδάσκουν.*

Σε αντίθεση με τους μελετηρούς, που διαβάζουν όσα εξυπηρετούν τα μαθήματά τους, αυτοί διαβάζουν λογοτεχνία, κλασσικά συγγράμματα, φιλοσοφία, θρησκειολογία, βιογραφίες. Είναι ανθρωπιστές με τη γενική σημασία της λέξεως και ενδιαφέρονται περισσότερο για την αύξηση του πληθυσμού παρά για τις εκλογές των συμμαθητών τους. Θα μπορούσα ίσως και να σκοτώσω τον εαυτό μου, γράφει κάποιος, για την ανακάλυψη μιας μικρής αλήθειας. Έστω και αν μόνο ένας την καταλάβαινε στον κόσμο.

δ) Οι Επαναστάτες.

Είναι τα παιδιά που ανήκουν στους ατομικιστές δημιουργούς. Δεν είναι πάρα πολύ έξυπνοι και δεν ενδιαφέρονται ούτε για την αρχηγία ούτε για την αποδοχή των ηγετών. Τους βλέπομε όμως καθοδηγητές σε μια ομάδα επαναστατική. Αγόρια και όχι κορίτσια είναι τα περισσότερα μέλη αυτής της ομάδας.

Πέτσινο σακκάκι, παντελόνι χωρίς ζώνη, ανοικτά πουκάμισα και τα παρόμοια αποτελούν την ενδυμασία της κατηγορίας αυτής των εφήβων.

Ο δείκτης νοημοσύνης τους είναι μεγαλύτερος στα μη γλωσσικά τεστ. Είναι ομως ικανοί να επινοούν πρωτότυπους τρόπους εργασίας.

15.9 Ερωτήσεις:

1. Ποιες δυνάμεις υποκινούν τον νέο προς την αντικοινωνική συμπεριφορά και πώς μπορεί να ανασταλεί η δράση τους;
2. Ποιος ο ρόλος των νέων για τη σωστή λειτουργία μιας κοινωνίας;
3. Είναι δυνατόν να σύνυπάρξουν άνθρωποι διαφόρων ηλικιών; Αν ναι πώς επιτυγχάνεται;
4. Σχολιάστε την έρευνα *Drews* σε σχέση με τη σύγχρονη Ελληνική πραγματικότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΕΚΤΟ

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗΣ ΤΟΥ ΕΝΗΛΙΚΟΥ

16.1 Η σπουδαιότητα της ηλικίας του ενηλίκου.

Όταν το άτομο μπαίνει σ' αυτό το στάδιο ζωής σημαίνει ότι έχει αναπτύξει τα πρότυπα της συμπεριφοράς του, την ικανότητα να σκέπτεται λογικά καθώς και το συναισθηματικό έλεγχο. Ο βαθμός μέχρι του οποίου θα επιτύχει ως οικογενειάρχης, ως υπόλληλος και γενικά ως πολίτης, θα εξαρτηθεί από την επάρκεια της προηγούμενης αναπτύξεώς του και από το περιβάλλον στο οποίο ζει. Σημειώνομε όμως ότι η προπαρασκευή του στα προηγούμενα στάδια της ζωής του, δεν αποτελεί και εγγύηση για την επιτυχή αντιμετώπιση όλων των προβλημάτων της ζωής του σταδίου ενηλικιώσεως.

16.2 Στάδια ενηλικιώσεως.

Τα στάδια από τα οποία περνάει ο ενήλικος είναι τα εξής: Νεανική ηλικία, μέση και γεροντική. Καθένα από αυτά τα στάδια παρουσιάζει ορισμένα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας και ειδικά ερεθίσματα που πρόσερχονται είτε από το εξωτερικό περιβάλλον είτε από το ίδιο το άτομο, που του δημιουργούν και ανάλογα προβλήματα. Η ικανοποιητική λύση αυτών των προβλημάτων θα εξαρτηθεί από τη δύναμη που διαθέτει το άτομο, την εκπαίδευσή του και τη συναισθηματική του σταθερότητα.

Πριν όμως προχωρήσουμε στην περιγραφή των ψυχοσωματικών χαρακτηριστικών αυτών των ηλικιών και των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν τα άτομα σε κάθε μια από αυτές τις περιόδους, κρίνομε σκόπιμο να αναφερθούμε περιληπτικά στα προβλήματα που παρουσιάζουν οι νέοι (18 - 24 ετών κυρίως), οι οποίοι δεν παρακολουθούν σπουδές στα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα, αλλά εισέρχονται στη βιοπάλη· και στη συνέχεια, να δώσομε μια περιληπτική περιγραφή των χαρακτηριστικών των φοιτητών των Ανωτέρων και Ανωτάτων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων. Και πρώτα για τους νέους που εισέρχονται στη βιοπάλη. Πολλοί από αυτούς τους νέους, που δοκιμάζουν τις δυνάμεις τους σε ένα επάγγελμα, εργάζονται με ενθουσιασμό και επιδεικνύουν ιδιαίτερο ζηλο στην εκμάθηση του επαγγέλματος, γιατί με την απόκτηση της οικονομικής και κοινωνικής ανεξαρτησίας, πάύουν να κηδεμονεύονται από τους γονείς τους. Υπάρχουν όμως και αρκετοί που συναντούν δυσκολίες, είτε γιατί δεν γνωρίζουν να εργασθούν μεθοδικά, είτε γιατί οι προϊστάμενοι τους είναι δεσποτικοί-αυταρχικοί και πληγώνουν την αξιοπρέπειά τους. Ακόμα οι περισσότεροι δεν αξιοποιούν σωστά τα χρήματα που αποκτούν α-

πό την εργασία τους. Γίνονται συχνά θαμώνες των κινηματογράφων, των γηπέδων, των καφενείων, των κέντρων διασκεδάσεως κλπ. Συνηθίζουν δε στο αλκοόλ, το κάπνισμα, τη χαρτοπαιξία, και σε κάθε είδους αντικοινωνικές εκδηλώσεις. Συμπαθούν τους αντικοινωνικούς τύπους των ανθρώπων, οι οποίοι δήθεν μάχονται για την ανατροπή του «κατεστημένου».

Για να αντιμετωπισθούν τα παραπάνω προβλήματα χρειάζεται η συνεργασία όλων των αρμοδίων φορέων της πολιτείας και της κοινωνίας με τους παράγοντες των παραγωγικών τάξεων, όπου εργάζονται οι νέοι, ώστε να οργανωθεί ένα πρόγραμμα συστηματικής παρακολουθήσεως και αγωγής αυτών των νέων με σκοπό την ισχυροποίηση της βουλήσεως τους και της ικανότητας να διοχετεύουν την ενεργητικότητά τους σε δημιουργικά έργα.

16.3 Τα χαρακτηριστικά των φοιτητών (18 - 24 ετών).

Ένας απόφοιτος Λυκείου ο οποίος εισέρχεται σε ένα Ανώτερο ή Ανώτατο Εκπαιδευτικό Ίδρυμα, έχει ολοκληρώσει τη σωματική και νοητική του ανάπτυξη. Είναι προικισμένος με μια θεωρητική νοημοσύνη υψηλού βαθμού και έχει συνηθίσει από τη μαθητική του ζωή στη μελέτη και στη λατρεία του ιδανικού κόσμου των βιβλίων. Δεν έχουν οι περισσότεροι από αυτούς ασχοληθεί με χειρωνακτικές εργασίες και δεν έχουν ζήσει τις δυσκολίες της πραγματικής ζωής, αλλά μόνο τις δυσκολίες αφομοιώσεως θεωρητικών γνώσεων.

Επιθυμούν να υποδείξουν μεταρρυθμίσεις καταστάσεων, τις οποίες δεν έζησαν και δεν γνωρίζουν. Στα πλαίσια δε των Ακαδημαϊκών ελευθεριών που απολαμβάνουν, αντί να τις χρησιμοποιούν με σύνεση, μερικοί από αυτούς, με εκδηλώσεις είτε ατομικές (που αναφέρονται στην περιβολή τους) είτε κοινωνικές (που αναφέρονται στη συμπεριφορά τους) προκαλούν την οργή των πολιτών. Δεν υπάρχει καμία κοινωνία που να ανέχεται τη συμπεριφορά ατόμων ή ομάδων που δεν υποβοηθούν την πρόσδο.

Ένα πρόγραμμα ψυχικής Υγιεινής στα Ανώτερα και Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ίδρυματα θα είχε ίσως ως αποτέλεσμα την πρόληψη των παραπάνω προβλημάτων. Ο φοιτητής έχει ανάγκη από ένα ικανοποιητικό προσανατολισμό και οδηγητική στο νέο περιβάλλον και στη νέα ζωή. Στις περισσότερες σχολές των Πανεπιστημίων του έξωτερικού υπάρχει ειδική υπηρεσία γι' αυτό το σκοπό, στην οποία τοποθετούνται ειδικοί ψυχολόγοι, που γνωρίζουν πολύ καλά τα προβλήματα των φοιτητών και οι οποίοι δίνουν τις απαραίτητες οδηγίες και συμβουλές για τη σωστή αντιμετώπιση των προβλημάτων αυτών.

16.4 Νεανική ηλικία.

Ανάμεσα στις ηλικίες 20-μέχρι 35 το άτομο έχει ολοκληρώσει τη σωματική του ανάπτυξη και βρίσκεται στην ακμή της σωματικής του δραστηριότητας. Η σκέψη του είναι δημιουργική αφού και η πνευματική του δραστηριότητα ολοκληρώνεται στο στάδιο αυτό. Κατά την ηλικία αυτή πρέπει το άτομο να έχει μάθει να ζει αρμονικά με τους συνανθρώπους του. Πρέπει επίσης να έχει αποκτήσει ένα ικανοποιητικό βαθμό σωματικής, πνευματικής και συναισθηματικής ανεξαρτησίας.

α) Οικογενειακά προβλήματα.

Τα περισσότερα προβλήματα της οικογενειακής και ειδικότερα της συζυγικής ζωής είναι συναισθηματικής φύσεως. Η σωστή αντιμετώπισή τους εξαρτάται από το βαθμό συναισθηματικής σταθερότητας. Η δε αμοιβαία κατανόση και συνεργασία αποτελεί το καλύτερο φάρμακο για την πρόληψη των συγκρούσεων.

Στα πλαίσια αυτής της αμοιβαίας κατανοήσεως και συνεργασίας καθένας από τους συζύγους φροντίζει να ελέγχει τις ιδιοτροπίες του, τα ελαπτώματά του και να θυσιάζει ένα μέρος από τις ανέσεις του και τις δυνάμεις του για το σύντροφο της ζωής του. Η γέννηση και η ανατροφή τέκνων βοηθάει ακόμη περισσότερο στην πνευματική ωρίμανση και στην ολοκλήρωση της προσωπικότητας.

Η συζυγική ζωή και γενικότερα η οικογενειακή ζωή διαμορφώνει το χαρακτήρα και πλουτίζει την προσωπικότητα.

β) Επαγγελματικά προβλήματα.

Η στάση του νέου απέναντι στην εργασία αποτελεί σπουδαίο παράγοντα για την προσαρμογή του. Οι φιλοδοξίες, που δέν ανταποκρίνονται προς τις κλίσεις και τα διαφέροντά του πιθανόν να τον ζημιώσουν χάνοντας μεγάλες ευκαιρίες στη ζωή του. Ο επαγγελματικός προσανατολισμός και γενικά η καθοδήγηση του νέου πρέπει να αρχίζει από το γυμνάσιο ώστε να διαλέξει εκείνο το επάγγελμα που του ταιριάζει.

16.5 Μέση ηλικία.

Τα χαρακτηριστικά της περιόδου αυτής (από 35 - 65) είναι: Διατήρηση της δυναμικότητας και του θάρρους του ατόμου. Η σκέψη του έχακολουθεί να είναι δημιουργική και η κρίση του λογική βασισμένη σε προηγούμενες εμπειρίες. Το κοινό παράπονο των ανθρώπων αυτής της περιόδου είναι ότι τους **εγκατέλειψε η μνήμη**. Όμως προσπαθούν να οργανώσουν τις εμπειρίες τους, κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να διατηρούνται στη συνείδησή τους.

Προβλήματα οικογενειακής και επαγγελματικής προσαρμογής εξακολουθούν να υπάρχουν και στην περίοδο αυτή. Είτε αυτά αναφέρονται στις σχέσεις μεταξύ συζύγων ή γονέων και παιδιών είτε στις σχέσεις μεγαλυτέρων και νεωτέρων υπαλλήλων. Πρέπει γι' αυτό να παρέχονται ευκαιρίες συνεχούς εκπαίδευσεως με μορφή σεμιναρίων λαϊκής διαφωτίσεως κλπ.

Ως προς τις διαφορές του άνδρα και της γυναίκας παραθέτομε τα ακόλουθα συμπεράσματα, των Γάλλων ψυχολόγων *Anselme* και *Haese*.

Ο άνδρας έχει μυκή δύναμη, ενώ η γυναίκα υπερέχει στην υγεία του νευρικού συστήματος. Η γυναίκα παρ' όλο ότι κλαίει γνωρίζει να υποφέρει στη μεγάλη λύπη. Συναισθηματικά ο άνδρας υστερεί ως προς τη γυναίκα. Διανοητικά ο άνδρας είναι σύνθετης και σκοπός, ενώ η γυναίκα είναι ανάλυση και μέσα. Ο άνδρας ασχολείται με αρχές, θεωρίες, διαφέροντα. Λογικεύεται μεθοδικά και συμπεραίνει με σύνεση. Η γυναίκα προσέχει τις λεπτομέρειες. Έχει δε θαυμάσια διαίσθηση. Ο άνδρας λογικεύεται με την κεφαλή και η γυναίκα με την καρδιά. Ο άνδρας επιδιώκει την απόδοση, την παραγωγή και το αποτέλεσμα. Η γυναίκα επιδιώκει τα μέσα με τα οποία θα κάνει το σπίτι ωραίο και θα εκπολιτίσει τον άνδρα.

Αναφέραμε σε προηγούμενα κεφάλαια τις απόψεις του Ελβετού ψυχολόγου Carl Jung για το θέμα αυτό. Ο Jung υποστηρίζει ότι και ο άνδρας έχει χαρακτηριστικά της γυναίκας που πρέπει να τα αναπτύξει και η γυναίκα χαρακτηριστικά του άνδρα που πρέπει επίσης να καλλιεργήσει για την ομαλή τους προσαρμογή στη ζωή.

16.6 Γεροντική ηλικία (65 και άνω).

Από σωματικής πλευράς, κατά τη γεροντική ηλικία γίνονται οι εξής μεταβολές: Ελαττώνεται το βάρος συνεχώς μέχρι του θανάτου, καθώς και η μυική δύναμη. Αυξάνει η αρτηριοσκλήρωση και ελαττώνεται η κινητικότητα και η ευλυγιστία. Οι χρόνιες αρρώστειες προσβάλλουν ευκολότερα τα γηρατειά (καρδιοπάθεια, ρευματισμοί, αρθριτικά, προστάτης κλπ.). Εμφανίζονται ρυτίδες στο δέρμα, ενώ οι τρίχες της κεφαλής λευκαίνονται. Γενικά το σώμα φθείρεται και ετοιμάζεται για το θάνατο.

Από ψυχολογική πλευρά, όλοι οι ειδικοί συμφωνούν ότι η γεροντική ηλικία παρουσιάζει τα εξής: Εξασθένηση της μνήμης, μείωση της ικανότητας για νοημοσύνη και μάθηση, επιβράδυνση του χρόνου αντιδράσεως στα εξωτερικά ερεθίσματα, ελάττωση της οξύτητας των αισθητηρίων οργάνων και μείωση του συναισθηματικού τόνου. Τα αποτελέσματα ή οι επιπτώσεις των παραπάνω δεν είναι μόνο αρνητικές αλλά και θετικές. Η μείωση του συναισθηματικού τόνου π.χ. μπορεί να συνεπάγεται και τη γαλήνια και την ψύχραιμη αντιμετώπιση της ζωής.

Μερικές προτάσεις που είναι απαραίτητες για την άποψη της κοινωνικής πρόνοιας για τη γεροντική ηλικία είναι οι εξής: Να βελτιωθεί πρώτα - πρώτα η οικογενειακή ζωή του ηλικιωμένου μέσα στο σπίτι. Εξασφάλιση της οικονομικής αυτάρκειας του υπερήλικα. Παροχή γενικών και ειδικών ιατρικών υπηρεσιών, παροχή υπηρεσιών που αναφέρονται στην ατομική περιποίηση του υπερήλικα, ατομική υγιεινή, καθαριότητα κλπ. Εξασφάλιση υγιεινής κατοικίας και εξυπηρέτηση του υπερήλικα στις καθημερινές του ανάγκες. Παροχή υπηρεσιών που να αποβλέπουν στην κάλυψη των κοινωνικών αναγκών του υπερήλικα (κοινωνική προσαρμογή, συντροφιά, ψυχαγωγία) και τέλος παροχή υπηρεσιών που να εξασφαλίζουν την εποικοδομητική και ενδιαφέρουσα απασχόληση του.

Αν και θεωρούμε απαραίτητη την ίδρυση ειδικών ιδρυμάτων για τα άτομα της γεροντικής ηλικίας, έστι ώστε να ικανοποιούνται οι ιδιαίτερες ανάγκες τους (οικονομικές, επαγγελματικές, ανθρωπιστικές) εν τούτοις το γενικότερο πρόβλημα είναι να οργανωθούν επαρκείς υπηρεσίες που να επιτρέπουν την έξα από το γηροκομείο ικανοποιητική περίθαλψη. Η περίθαλψη αυτή θα είναι ικανοποιητική όχι μόνο για τον ηλικιωμένο αλλά και για την οικογένεια και για το κοινωνικό σύνολο.

16.7 Ερωτήσεις.

- Ποιο είναι το βασικό γνώρισμα των ατόμων της γεροντικής ηλικίας;
- Τι πρέπει να κάνει μια κοινωνία για να δώσει περισσότερη χαρά στα άτομα της γεροντικής ηλικίας;
- Ποια πρέπει να είναι η στάση των νέων προς τα άτομα της γεροντικής ηλικίας;
- Ποια είναι η γνώμη σας για την έρευνα των Γάλλων ψυχολόγων σε σχέση με την Ελληνική πραγματικότητα;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΕΒΔΟΜΟ

ΑΝΘΡΩΠΙΝΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

Η μεγαλύτερη ανάγκη που ακούγεται σήμερα σαν απεγνωσμένη κραυγή είναι να μάθει ο άνθρωπος τρόπους συνεργασίας με το συνάνθρωπό του. Δυστυχώς, ο μόνος σκοπός του ατόμου σήμερα είναι η ικανοποίηση των υλικών του αναγκών και μόνο.

Οι άνθρωποι όμως έχουν και πνευματικές ανάγκες, η μη ικανοποίηση των οποίων δημιουργεί εμπόδια στην ομαλή ανάπτυξη της προσωπικότητας όπως τονίσθηκε σε προηγούμενα κεφάλαια.

Το άγχος που κατέχει σήμερα την ανθρωπότητα προέρχεται κυρίως από τη συμπεριφορά των άλλων ανθρώπων: «Μήπως οι εχθροί μας μας ρίξουν καμιά βόμβα υδρογόνου;» «Μήπως ο προϊστάμενός μου με απολύσει;» «Πρόκειται άραγε το παιδί μου να γίνει όπως εγώ, ο γονιός, το ονειρεύομαι;» «Τί άραγε να λένε οι γείτονες για μένα;» Γενικά η ποιότητα της ζωής μας επηρεάζεται κατά ένα μεγάλο μέρος από τις φιλοδοξίες, τις ανησυχίες, τα επιτεύγματα, την αγάπη ή το μίσος, ακόμα και από τους φόβους εκείνων με τους οποίους συνανατρέφομαστε.

Όλα τα ανθρώπινα όντα, από την πρώτη ημέρα της εμφανίσεώς τους στην κοινωνική σκηνή βρίσκονται αναμεμγμένα σε μια κοινωνική σχέση.

Έχουν ή επιδιώκουν μια θέση στην οικογένεια, στο σχολείο, στη γειτονιά, στους συλλόγους, στην κοινωνία και σε άλλους τύπους της ομαδικής ζωής. Αποδέχονται την κατάσταση αυτή οι άνθρωποι τόσο φυσικά όσο και τον αέρα που αναπνέουν.

Στο κεφάλαιο αυτό θα προσπαθήσουμε να δώσουμε μια περιγραφή της κοινωνικής βάσεως των ανθρωπίνων σχέσεων, των βασικών χαρακτηριστικών της ομαδικής ζωής στα διάφορα στάδια αναπτύξεως του ανθρώπου και μερικών φάσεων της κοινωνικής ζωής που έχουν τεράστια επίδραση πάνω στη συμπεριφορά και στην προσαρμογή του ατόμου.

17.1 Η κοινωνική βάση των ανθρωπίνων σχέσεων.

Προϋπόθεση απαραίτητη για τη δημιουργία ανθρωπίνων σχέσεων είναι η ομαδική κοινωνική ζωή, η οποία είναι εξαιρετική σημασίας για τη ζωή των ανθρώπων. Κάθε άτομο, πριν φθάσει στο στάδιο της ωριμότητας, μαθαίνει ορισμένους αποδεκτούς τρόπους συμπεριφοράς που ρυθμίζουν τις σχέσεις του με τους συνανθρώπους του. Οι συνηθισμένοι αυτοί τρόποι τους οποίους αποδέχονται τα μέλη λέγονται άγραφοι ηθικοί νόμοι.

Με την παράβαση αυτών το άτομο χαρακτηρίζεται ως παράξενο, δύστροπο ή με κακή ανατροφή. Περικλείσιον δηλαδή οι άγραφοι νόμοι πρότυπα τιμότητας, κοσμοτητας και ηθικότητας. Οι αρχές και συνήθειες που δεν επιδέχονται κριτικής επιβάλλονται ως αξιώματα στην κοινωνία (ταμπού) και είναι ένα είδος αρνητικών άγραφων ηθικών νόμων, οι οποίοι λένε στα μέλη μιας ομάδας τι δεν πρέπει να κάνουν. Είναι τα «μη πρότυπα της ομάδας». Πρέπει όμως να πούμε ότι τα πρότυπα αυτά διαφέρουν α-

πό κοινωνία σε κοινωνία, από πολιτισμό σε πολιτισμό. Γεγονός πάντως παραμένει ότι στοιχεία που χαρακτηρίζουν τον άνθρωπο, όπως είναι η γλώσσα, τα ηθικά πρότυπα, τα ιδανικά και γενικά οι πνευματικές ιδιότητες του ανθρώπου, μπορούν να αναπτυχθούν μόνο με κοινωνικές εμπειρίες. Οι έρευνες που έχουν γίνει ενισχύουν το συμπέρασμα ότι οι άνθρωποι ζουν κανονικά σε ομάδες. Οι λίγες εξαιρέσεις που υπάρχουν δεν μπορούν να συγκριθούν με τα εκατομμύρια των ανθρώπων που έζησαν και ζουν ομαδικά. Γνωστές είναι π.χ. οι περιπτώσεις του Ταρζάν, του Ρωμύλου και του Ρώμου, περιπτώσεις όμως που δεν σπρίζονται σε πραγματικά γεγονότα. Περισσότερο κοντά στην πραγματικότητα είναι το παράδειγμα των δυο κοριτσιών που βρέθηκαν από έναν ιεραπόστολο στον Μίντιουπόρε των Ινδίων το 1927. Το ένα ήταν ηλικίας περίπου οκτώ ετών και το άλλο δεκαοκτώ μηνών. Και τα δύο ζούσαν σε ημιάγρια κατάσταση σε μια φωλιά λύκων. Τα παιδιά αυτά βάδιζαν με τα τέσσερα άκρα, έβλεπαν καλύτερα στο σκοτάδι, έκραζαν τη νύκτα και έβγαζαν άγριες κραυγές στους ανθρώπους που τα πλησίαζαν. Τα κορίτσια αυτά φιλοξενήθηκαν σε ένα ορφανοτροφείο, όπου με ευγένεια, καλοσύνη και υπομονή διδάχθηκαν τους τρόπους ζωής της ανθρώπινης κοινωνίας.

Η Αμάλα που ήταν μεγαλύτερη πέθανε μετά από ένα χρόνο ενώ η Καμάλα έζησε μέχρι την ηλικία των δεκαεπτά ετών. Η Καμάλα έμαθε όχι μόνο να μιλάει και να περπατάει, αλλά και να αισθάνεται την παιδική περηφάνεια για τα κατορθώματά της. Έφθασε μέχρι του σημείου να αγαπάει τα άλλα παιδιά τα οποία προτιγούμενα μισούσε και φοβόταν. Η γλωσσική της ικανότητα και η κοινωνική της συμπεριφορά ήταν όμοια με εκείνη ενός παιδιού τεσσάρων ή πέντε χρόνων, πράγμα που μπορεί να θεωρηθεί ως κατόρθωμα, αν λάβομε υπόψη ότι δεν υπήρχε προτιγούμενη ανθρώπινη επαφή. Η ζωή της Καμάλας μας διδάσκει ότι οι βιολογικές και οι κοινωνικές-πολιτιστικές επιδράσεις είναι πάντοτε συνυφασμένες με την ανθρώπινη προσωπικότητα.

Το συμπέρασμα από τις παραπάνω περιπτώσεις είναι ότι ο άνθρωπος γίνεται πραγματικά άνθρωπος μόνο με την κοινωνική ζωή.

Το ότι οι ομάδες έχουν δύο ή περισσότερα άτομα, το ότι η επιδραση των μελών είναι αμοιβαία και το ότι κάθε ομάδα χαρακτηρίζεται από ενότητα, όλα αυτά αποτελούν τα βασικά χαρακτηριστικά όλων των ομάδων. Πέρα όμως από αυτά τα γενικά χαρακτηριστικά υπάρχουν και ορισμένα ιδιαίτερα γνωρίσματα που χαρακτηρίζουν τις κοινωνικές σχέσεις και τα οποία είναι τα εξής:

a) Οι κοινωνικές ομάδες χαρακτηρίζονται από οργανωμένες κοινωνικές σχέσεις.

Οι κοινωνικές ομάδες αποτελούνται από ανθρώπους, οι οποίοι επιδρούν ο ένας πάνω στον άλλο κατά κάπιοιο κοινωνικό τρόπο. Σε μια τάξη σχολείου π.χ. ο δάσκαλος πρέπει να διευθύνει το μάθημα, να ακούει τους μαθητές όταν λένε το μάθημά τους, να αισχολείται με την αξιολόγηση της προσδόου των μαθητών κλπ. Από το άλλο μέρος οι μαθητές πρέπει να προετοιμάζονται για τα μαθήματά τους, να παίρνουν μέρος στις συζητήσεις και στις εξετάσεις. Η ομάδα επομένως της τάξεως, που αποτελείται από το δάσκαλο και τους μαθητές, είναι μια περίπλοκη οργάνωση δραστηριοτήτων.

β) Τα μέλη μιας ομάδας παιζουν ρόλους.

Κάθε μέλος μιας ομάδας έχει να παίξει κάπιοιο ρόλο. Και όσο καλύτερα παίζει κάθε μέλος το ρόλο του, τόσο πιο λεπτουργική είναι η ομάδα.

γ) Οι οργανωμένοι κοινωνικοί ρόλοι απαιτούν ομαδική ζωή.

Ο κοινωνικός ρόλος εξαρτάται πάντοτε από άλλους ρόλους. Δεν μπορεί π.χ. να είναι κάποιος πατέρας χωρίς παιδί, δάσκαλος χωρίς μαθητή. Οι ρόλοι του δασκάλου και του μαθητή αποτελούν μαζί την τάξη. Έτσι η κοινωνική ομάδα είναι μια οργάνωση τρόπων δράσεως, σκέψεως περισσότερο από μια απλή συγκέντρωση ανθρώπων.

δ) Οι ομάδες διαρκούν περισσότερο από τη ζωή των μελών.

Το γεγονός ότι τα μέλη των ομάδων έχουν κάποιους ρόλους κοινωνικούς τις καθιστά ικανές να έχουν μια συνεχή ιστορία που διαρκεί περισσότερο από τη ζωή οποιουδήποτε μέλους. Οι μαθητές ενός σχολείου π.χ. φεύγουν μετά από μερικά χρόνια, το σχολείο δύμως ως κοινωνική οργάνωση συνεχίζει τη ζωή του.

ε) Οι απομικές διαφορές είναι μεγάλης σημασίας για τις ομάδες.

Οι απομικές διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στους ανθρώπους οι οποίοι παίζουν κοινωνικούς ρόλους επιτρέπουν την ομαδική ζωή. Η ικανότητα ενός καλού δασκάλου επιτρέπει την αξία της εργασίας της τάξεως, η καλοσύνη και η ευγένεια του γονιού επιδρά πάνω στην οικογενειακή ζωή, όπως και ο χαρακτήρας και η συμπεριφορά ενός επόπτη σε μια δημόσια ή ιδιωτική επιχείρηση επιτρέπει την αποδοτικότητα της ομάδας της οποίας προϊσταται.

Από μια άποψη η κοινωνική ομάδα χαρακτηρίζεται από την οργάνωση των μελών της, καθένα από τα οποία παίζει κάποιον κοινωνικό ρόλο. Από μια άλλη είναι ένα μέσο ικανοποιήσεως των βασικών αναγκών και επιθυμιών των μελών της ομάδας.

Πρέπει να αποδεχθούμε ότι σήμερα έχουμε στη διάθεσή μας τις γνώσεις εκείνες οι οποίες είναι απαραίτητες για τη ρύθμιση των σχέσεων ανάμεσα στους ανθρώπους ώστε όλοι να ζούμε μια ζωή δημιουργική, ευτυχισμένη και ικανοποιητική και να μην οδηγούμαστε προς την καταστροφή. Οι επισήμες που ασχολούνται με τη μελέτη του ανθρώπου μάς έχουν δώσει αρκετό υλικό πάνω στο οποίο μπορούμε να βασισθούμε και να αναπτύξουμε μια συγκεκριμένη υγή και ολοκληρωμένη θεωρία για την ανάπτυξη καλών ανθρωπίνων σχέσεων.

17.2 Χαρακτηριστικά της ομαδικής ζωής στα διάφορα στάδια αναπτύξεως και εξέλεξης του ανθρώπου.

Το περιεχόμενο της ομαδικής ζωής πρέπει να είναι ανάλογο προς τις ανάγκες των μελών της ομάδας. Αν τούτο συμβαίνει, τότε μπορούμε να πούμε ότι η ομαδική συμπεριφορά των μελών μιας ομάδας είναι κανονική. Με τη δημιουργία περιβάλλοντος που να είναι σύμφωνο με τις ανάγκες και τα ενδιαφέροντα των μελών της ομάδας επιτυγχάνομε την αρμονική συμβίωση μεταξύ τους.

Αλλά ας δούμε ποια είναι τα χαρακτηριστικά της ομαδικής ζωής σε κάθε περίοδο αναπτύξεως.

α) Ομαδική ζωή των παιδιών της προσχολικής ηλικίας.

Το μικρό παιδί από την ηλικία των τριών μέχρι πέντε χρόνων απασχολείται με έργα που είναι σχεδόν τα περισσότερα, αν όχι όλα, κοινωνικής φύσεως. Στην ηλικία των

τριών χρόνων είναι ικανό να βαδίζει, να μιλάει, να τρώει χωρίς τη βοήθεια της μητέρας του, καθώς και να ελέγχει τις λειτουργίες του σώματός του (έλεγχος σφιγκτήρων κλπ).

Καθώς το παιδί μεγαλώνει, προσπαθεί να ξεφύγει από την οικογενειακή εστία και έρχεται σε επαφή με μεγαλύτερες ομάδες, όπου είναι υποχρεωμένο να προσαρμοσθεί κοινωνικά. Η ομαδική ζωή για τα παιδιά της ηλικίας αυτής συγκεντρώνεται γύρω από το παιγνίδι, του οποίου η σημασία για όλη την προσωπικότητά του είναι μεγάλη. Μαθαίνει να μοιράζεται την προσοχή των μεγάλων με άλλα παιδιά, να μοιράζεται τα παιγνίδια του με άλλα παιδιά και να είναι ένα ανάμεσα στα άλλα που έχουν επιθυμίες και δικαιώματα όπως αυτό. Με το παιγνίδι υποδύεται ρόλους μεγάλων, όπως αυτό τους βλέπει, ή ρόλους, με τους οποίους ζητάει να ταυτισθεί.

Τα παιγνίδια των παιδιών αυτής της ηλικίας είναι συνήθως συναισθηματικά φορτισμένα. Τα συναισθήματα αυτά μπορεί να είναι θετικά (αγάπη) ή αρνητικά (φόβος, θυμός). Το παιγνίδι είναι η γλώσσα του παιδιού. Ο ρόλος δε των ενηλίκων στην προκειμένη περίπτωση είναι να βοηθήσουν το παιδί να ελευθερωθεί από την ένταση, τις απογοητεύσεις και τους φόβους του. Ο καλύτερος τόπος στον οποίο μπορούμε να πετύχουμε τα παραπάνω είναι το νηπιαγωγείο. Είναι ο τόπος στον οποίο το παιδί μαθαίνει την αξία της υπακοής, του σεβασμού και άλλων ανθρωπίνων αξιών. Είναι ο τόπος στον οποίο αναπτύσσει τη συνήθεια της συνεργασίας και την ιδέα ότι αποτελεί μέλος μιας ομάδας. Η κοινωνική εξέλιξη του παιδιού της προσχολικής ηλικίας προσχωρεί αργά αλλά σταθερά και αν δεν εμποδισθεί από δυσμενείς κοινωνικές συνθήκες μπαίνει στην περίοδο της σχολικής ηλικίας με εκτίμηση του εαυτού του ως μέλους μιας ομάδας, όπου έχει δικαιώματα, αλλά και υποχρεώσεις, καθώς και ευθύνες για μια αποδεκτή συμπεριφορά προς τα άλλα παιδιά. είναι δε ικανό να συμμετέχει σε οργανωμένα παιγνίδια.

β) Ομαδική ζωή των παιδιών του Δημοτικού σχολείου.

Κατά την περίοδο αυτή της ηλικίας (6-12), τα παιδιά διακρίνουν με μεγαλύτερη ευκολία το φανταστικό από το πραγματικό. Η δε αναπτυσσόμενη συνείδησή τους παίρνει πλέον θέση ελεγκτή της συμπειριφοράς. Με την είσοδό του στο σχολείο το παιδί μαθαίνει ποιες είναι οι απαιτήσεις του κοινωνικού αυτού ιδρύματος, στο οποίο πρόκειται να φοιτήσει. Πρέπει να μάθει πώς να μπαίνει και πώς να βγαίνει από την αίθουσα διδασκαλίας, πού να αφήνει τα πράγματά του καθώς και να παίρνει μέρος σε οργανωμένα παιγνίδια. Με την εισαγωγή του παιδιού στο σχολείο γίνεται και η πρώτη μύησή του σε μια συνεργαζόμενη ομάδα και επομένως ένα από τα βασικότερα προβλήματά του είναι να μάθει να ζει αρμονικά με έναν αριθμό παιδών τα οποία θέλουν να παίζουν παιγνίδια που και αυτό θέλει και τα οποία ζητάνε την προσοχή ενός ενήλικα, του οποίου ζητεί και αυτό την προσοχή. Όταν η απόσφαιρα του σχολείου και ίδιως κατά τα πρώτα έπει της φοιτήσεως του παιδιού είναι οργανωμένη σύμφωνα με τις ανάγκες και τα ενδιαφέροντά του, τότε το παιδί μαθαίνει στγά-στγά να συζεί αρμονικά με τους συνομηλίκους του σε περισσότερο πολύπλοκες κοινωνικές καταστάσεις. Αποκτά συνήθειες για τον εαυτό του, για την οικογένεια, για το σχολείο.

γ) Η ομαδική ζωή κατά την εφηβική ηλικία.

Στα βασικά χαρακτηριστικά της εφηβικής ηλικίας αναφέραμε την τάση για ανεξαρτησία και την έντονη ανάγκη του εφήβου να ανήκει σε μια ομάδα. Αν οι αρμόδιοι

φορείς λάβουν υπόψη συθαρά αυτή την ανάγκη, θα μπορούσαν να την ικανοποιήσουν οργανώνοντας διάφορες εκδηλώσεις της ομαδικής ζωής, όπως είναι ο αθλητισμός, η μουσική, με τις οποίες η ενεργητικότητα των εφήβων μεταλλάσσεται σε δημιουργική ενασχόληση, ενώ παράλληλα επιτυγχάνεται η κοινωνικοποίησή τους. Διαφορετικά η ενεργητικότητα αυτή των εφήβων διοχετεύεται μέσα σε αντικοινωνικές ομάδες (κλίκες), και μετατρέπεται σε επιθετικότητα, εχθρότητα, καταστροφή ξένης περιουσίας, επαναστατικότητα. Ποια όμως είναι τα αίτια που οδηγούν τους εφήβους στην αντικοινωνική συμπεριφορά;

Πόσα είναι τα θετικά στοιχεία που προσφέρουν ο κινηματογράφος, η τηλεόραση, το πλούσιο πορνογραφικό υλικό που κρέμεται στα περίπτερα και τα κέντρα διασκεδάσεως; Η απάντηση δυστυχώς είναι απογοητευτική. Ελάχιστες είναι οι ευκαιρίες για πραγματική αξιοποίηση κατά συστηματικό τρόπο της ενεργητικότητας των εφήβων. Πρέπει να βρεθούν τρόποι ικανοποιήσεως αυτής της ανάγκης των εφήβων να ψυχαγωγηθούν, ιδιαίτερα σήμερα που ζουν μέσα σε αυτές τις ανθρώπινες «φυλακές» που λέγονται πολυκατοικίες. Όλοι οι αρμόδιοι φορείς (κράτος, οικογένεια, σχολείο, εκκλησία) πρέπει να ξεκινήσουν μια αληθινή σταυροφορία για την εξυγίανση των μέσων ψυχαγωγίας.

Μια από τις μεγαλύτερες ανησυχίες των εφήβων είναι και η θέση τους στα μάτια των συνομηλίκων. Οι γνώμες των συμμαθητών τους και των συμπαικτών τους είναι στη μαντικές.

δ) Η ομαδική ζωή των ενηλίκων.

Μέχρι τώρα από αυτά που έχουμε εκθέσει σχετικά με την κοινωνική ζωή, εξάγεται το συμπέρασμα ότι τα παιδιά τα οποία μεγάλωσαν σε απόλυτη απομόνωση ή σε άγρια κατάσταση με ζώα, ποτέ δεν μπόρεσαν να αποκτήσουν μια πραγματικά ανθρώπινη υπόσταση. Δεν έμαθαν να επικοινωνούν άνετα και ικανοποιητικά με τους συνανθρώπους τους. Οι κοινωνιολόγοι υποστηρίζουν ότι ο άνθρωπος όταν γεννιέται είναι ένα «εν δυνάμει κοινωνικό ον». Έχει βέβαια και έμφυτες ικανότητες, οι οποίες όμως δεν αναπτύσσονται αν το παιδί που γεννιέται δεν μεγαλώνει μέσα σε ένα κοινωνικό περιβάλλον από το οποίο αντλεί συνεχώς κοινωνικές εμπειρίες. Ο άνθρωπος δεν γεννιέται άλλα γίνεται «άνθρωπος». Αυτή η διαδικασία, με την οποία το άτομο μαθαίνει να συμπεριφέρεται σύμφωνα με τα πρότυπα της ομάδας στην οποία ανήκει, λέγεται **κοινωνικοποίηση**.

Έτσι και στην ηλικία του ενηλίκου η ανάγκη αυτή είναι πολύ φανερή με την τάση του ανθρώπου να ανήκει σε ένα σύλλογο είτε αυτός είναι επαγγελματικός, είτε φιλανθρωπικός, είτε πολιτικός. Μια κεντρική ιδέα που διαφαίνεται στη θεωρία του Eric Fromm, τον οποίο αναφέραμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, είναι ότι ο άνθρωπος αισθάνεται μοναξιά γιατί απομακρύνεται από τη φύση και από τους άλλους ανθρώπους. Στο βιβλίο του «Φυγή από την ελευθερία» υποστηρίζει ότι όσο περισσότερο ο άνθρωπος αποκτά την ελευθερία του για να ζει μόνος τόσο περισσότερο αισθάνεται τη μοναξιά. Γι' αυτό κι η ελευθερία καταλήγει να είναι, κατά τον Fromm, μια αρνητική κατάσταση από την οποία προσπαθεί να δραπετεύσει. Έτσι διαπράττει συχνά αυτοκαταστροφικές πράξεις. Η απάντηση ή η λύση στο παραπάνω πρόβλημα είναι ότι το άτομο είτε ενώνει τον εαυτό του με άλλα άτομα στα πλαίσια της αγάπης και της συνεργασίας, είτε αναζητεί την ασφάλεια στην υποταγή του στην εξουσία και στους συμβιβασμούς. Μια από τις βασικές ανάγκες κατά τον Fromm που έχουν προκύψει από τις συνθήκες του ανθρώπινου βίου είναι και η ανάγκη (πρωταρχική) της δημιουργίας

σχέσεων. Ως δεύτερη σημαντική ανάγκη θεωρεί εκείνη της «ριζώσεως» όπως την αποκαλεί, που σημαίνει την ανάγκη να αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα του κόσμου, να αισθάνεται όπι ανήκει κάπου σε αυτόν τον κόσμο.

17.3 Δυναμική ομάδας (Group dynamics).

Οι ομάδες αποτελούν βασικά στοιχεία όλων των κοινωνιών. Συγκροτούνται από ένα μικρό ή μεγαλύτερο αριθμό μελών, και επιφορτίζονται με λειτουργίες, οι οποίες είναι απαραίτητες για το σύνολο. Όλα τα μέλη της κοινωνίας ανήκουν σε μια ή περισσότερες ομάδες, η ομαδική ψυχολογία των οποίων ασκεί αποφασιστική επίδραση πάνω στην ατομική ψυχολογία του καθενός. Η σύγχρονη κοινωνική ψυχολογία ορίζει την ομάδα ως «αριθμό προσώπων τα οποία έχουν κάπι το κοινό μεταξύ τους, ένα συναίσθημα ενότητας, καθώς και μερικές κοινές επιδιώξεις, πειθαρχούν δε σε ορισμένους κοινούς κανόνες συμπεριφοράς».

Αν και τη μελέτη των ομαδικών φαινομένων τη συναντάμε και στην «Πολιτεία» του Πλάτωνα και στα «Πολιτικά» του Αριστοτέλη, η συστηματική μελέτη της ομάδας και των ανθρωπίνων σχέσεων γενικότερα (και μάλιστα πάνω σε πειραματική βάση) άρχισε στις αρχές του αιώνα μας. Εκείνος που πραγματικά ασχολήθηκε με το πρόβλημα αυτό ήταν ο Βερολίνεζος Kurt Lewin (1890-1947), ο οποίος το 1933 έφυγε για την Αμερική όπου υπέρτεισε ως καθηγητής του πανεπιστημίου της Αϊόβα για 10 χρόνια. Στο διάστημα αυτό έκανε έρευνες για τις συνέπειες του δημοκρατικού ή του αυταρχικού περιβάλλοντος στη διαμόρφωση της προσωπικότητας. Τα τρία τελευταία χρόνια της ζωής του βρέθηκε στο Τεχνολογικό Ινστιτούτο της Μασαχουσέτης, όπου ίδρυσε ένα «Κέντρο Ερευνών της Δυναμικής των Ομάδων». Μέσα από αυτό το κέντρο διεξήγαγε πολλές έρευνες για τις φυλετικές διακρίσεις, τους φυλετικούς ανταγωνισμούς κλπ., με στόχο την καταπολέμηση του ρατσισμού και τη βελτίωση των σχέσεων κοινωνικών ομάδων. Αρκετά χρήσιμες ήταν επίσης και οι έρευνες του ίδιου και των συνεργατών του για τη σχέση του σχολείου με την ανάπτυξη των στάσεων και γενικότερα των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων της προσωπικότητας. Οι έρευνες αυτές έγιναν σε ομάδες μαθητών (τάξεις) με δημοκρατική ατμόσφαιρα, σε άλλες με αυταρχική και σε άλλες με απόλυτη ελευθερία. Και να ποια ήταν τα αποτελέσματα:

– Στις ομάδες που η ατμόσφαιρα ήταν δημοκρατική τα παιδιά αποφάσιζαν μόνα τους για τη ζωή της ομάδας τους. Προγραμμάτιζαν τις εργασίες τους, εργάζονταν σε ομάδες και είχαν το δικαίωμα να εκλέγουν τους συνεργάτες τους και να εκτελούν το έργο που αναλάμβαναν, όπως αυτά ήθελαν. Ο δάσκαλος ήταν το πρώτο μέλος της ομάδας τους. Παρουσίαζε προβλήματα, αλλά άφηνε την πρωτοβουλία στους μαθητές, συνεργάζονταν μαζί τους.

– Στις ομάδες όπου η ατμόσφαιρα ήταν αυταρχική οι δάσκαλοι αποφάσιζαν για τη ζωή και για τις δραστηριότητες των μαθητών: Δεν τους επέτρεπαν να κρίνουν τις αποφάσεις τους, δεν τους ανακοίνων το πρόγραμμα εργασίας, δεν συνεργάζονταν μαζί τους, και τέλος αντάμειβαν και τιμωρούσαν χωρίς αιτιολόγηση. Γενικά διεύθυναν αυταρχικά και αιθαίρετα.

– Στις ομάδες της τρίτης κατηγορίας οι δάσκαλοι αφού όριζαν τα θέματα και έδιναν τα σχετικά υλικά στα παιδιά τα άφηναν να κάνουν ό,τι ήθελαν. Οδηγίες έδιναν όταν τις ζητούσαν οι ίδιοι οι μαθητές. Οι διαπιστώσεις από τα παραπάνω πειράματα ήταν οι εξής: Στην πρώτη περίπτωση (ατμόσφαιρα δημοκρατίας και συνεργασίας) τα παιδιά εκτιμούσαν το δάσκαλο, αγαπούσαν το σχολείο, έδειχναν ικανοποίηση από τη σχολική εργασία, συνεργάζονταν, συναγωνίζονταν, χωρίς ανταγωνισμό, βοηθούσαν

τους αδύναμους, είχαν φιλικές σχέσεις, απέβλεπαν στο κοινό συμφέρον, ήταν υπεύθυνα για τις ενέργειές τους και σταν συναντούσαν δυσκολίες δεν εγκατέλειπαν το έργο τους, αλλά οργάνωναν καλύτερα τις προσπάθειές τους για την τελική επιτυχία του σκοπού τους.

Στη δεύτερη περίπτωση (αυταρχική ατμόσφαιρα), τα παιδιά δεν αγαπούσαν το δόσκαλο και το σχολείο, δεν έδειχναν ικανοποίηση από τη σχολική εργασία, πειθαρχούσαν επιφανειακά και μόνο όταν ο δάσκαλος ήταν παρών, ήταν εγκαστικά, ανταγωνιστικά, δεν βοηθούσαν τους αδύνατους, αλλά συχνά τους προσέβαλαν και τους παραγκώνιζαν, απέφευγαν τις ευθύνες, η εργασία τους δεν ήταν δημιουργική, ενώ σε περίπτωση μεγάλων δυσκολιών δεν επέμεναν για την επιτυχία του σκοπού αλλά αναζητούσαν άλλους υπεύθυνους για την αποτυχία τους.

Στην τρίτη περίπτωση (της απόλυτης ελευθερίας) τα παιδιά έδειχναν απογοήτευση, εγκατέλειπαν εύκολα το έργο τους και η ομάδα διαλυόταν.

Τα πορίσματα των ερευνών αυτών μπορούν κατ' επέκταση να εφαρμοσθούν και σε άλλες κοινωνικές ομάδες είτε αυτές βρίσκονται στις δημόσιες είτε στις ιδιωτικές επιχειρήσεις.

Η δυναμική των ομάδων παρουσιάζεται ως μια αισιόδοξη και πραγματικά δημοκρατική επικοινωνία. Υπό συνθήκες δημοκρατίας επιτρέπεται στο άτομο να καλλιεργήσει την αυτονομία και την ελευθερία του σε σχέση με τον πλησίον, καθώς και τον βαθύ σεβασμό της γνώμης και της ιδιομορφίας του άλλου.

Η δυναμική των ομάδων προσφέρει πολλά στο άτομο και στην ομάδα. Μαθαίνει το άτομο να μην επιβάλλει τις ιδέες του με βίαιο τρόπο, να ύπερασπίζεται τις ιδέες του χωρίς επιθετικότητα, να μην δέχεται τους συμβιβασμούς και τα παιζαρέματα σαν μέσο για την επίλυση των προβλημάτων του, να πειθαρχεί όταν παρίσταται αινάγκη, και να αναλαμβάνει με θάρρος τις ευθύνες του. Να καθορίζει επίσης τους στόχους με τους συνεργάτες του οι οποίοι θα πρέπει να συμφωνούν με αυτούς.

Σύμφωνα με τις αρχές της δυναμικής των ομάδων υπάρχουν τέσσερις περιοχές, οι οποίες αναφέρονται στην αναλογία των σχέσεων μεταξύ των ατόμων σε μια ομάδα. Η πρώτη αναφέρεται στη συμπεριφορά, στα κίνητρα, στα συναισθήματα, που είναι γνωστά από το ίδιο το άτομο και από τους γύρω του. Η δεύτερη είναι η «τυφλή περιοχή» κατά την οποία οι άλλοι βλέπουν σε μας ιδιότητες που εμείς οι ίδιοι αγνοούμε. Η τρίτη είναι αυτό που γνωρίζω για τον εαυτό μου και δεν θέλω να το αποκαλύψω στους άλλους. Η τέταρτη τέλος περιλαμβάνει τα στοιχεία τα οποία δεν είναι γνωστά ούτε στο άτομο ούτε στους άλλους. Υπάρχουν όμως τα στοιχεία αυτά και με την πάροδο του χρόνου έρχονται στην επιφάνεια.

Ο κοινός υπαρξιακός αγώνας είναι η κυριότερη ίωντας αιτία που συγκέντρωσε τα άτομα σε συνεργαζόμενες ομάδες. Με τη συνεργασία και την αλληλοβοήθεια των μελών της οργανωμένης ανθρώπινης κοινωνίας δημιουργήθηκε ο σύγχρονος πολιτισμός με τα θαυμάσια ουλικά και πνευματικά επιτεύγματα.

Οι κυριότερες θεωρίες γύρω από το πρόβλημα της δυναμικής της ομάδας είναι οι παρακάτω:

1) *Η θεωρία του πεδίου του Kurt Lewin* (Λέβιν) τον οποίο αναφέραμε παραπάνω («Field Theory»). Η θεωρία αυτή στηρίζεται στο ότι το όλο δεν είναι μόνο κάπι παραπάνω από το σύνολο των μελών αλλά διαφέρει και δύον αφορά στις ιδιότητές τους. Τούτο σημαίνει, κατά τον Lewin, ότι όταν συγκεντρώνεται ένας αριθμός ατόμων σε μια ομάδα, δημιουργούνται δυναμικές που δεν υπάρχουν ούτε στις αντιδράσεις που παρατηρούνται σε σχέσεις δυαδικές. «Το όλο διαφέρει από το σύνολο των μελών» είναι ο ορισμός που δίνει ο Lewin στο όλο.

Ο Lewin, επηρεασμένος από τη μεθοδολογία της φυσικής και των μαθηματικών, δανείσθηκε πολλούς όρους από αυτές τις επιστήμες. Στη θεωρία του κεντρική θέση κατέχει η έννοια ζωτικός-χώρος (life-space) που αποτελεί το ψυχολογικό περιβάλλον του ατόμου. Η έννοια αυτή (ζωτικός-χώρος) περιλαμβάνει πρόσωπα, αντικείμενα, έννοιες και ιδέες, καθώς και τις ανάγκες, τις επιδιώξεις και τις φιλοδοξίες του ατόμου. Προσπάθησε δε ο Lewin να ερμηνεύσει τη συμπεριφορά με βάση ψυχολογικές δυνάμεις, με θετική ή αρνητική αξία, που επιδρούν στη ζωή του ατόμου. Οι δυνάμεις αυτές αντιπροσωπεύουν κίνητρα, που κατευθύνουν την πορεία του ατόμου προς τους σκοπούς του. Θετική επομένως αξία έχουν εκείνα τα αντικείμενα και οι καταστάσεις που έλκουν το άτομο και ικανοποιούν κάποια ανάγκη του ενώ αρνητική αξία έχουν εκείνα που απωθούν το άτομο.

2) **Η θεωρία της αλληλεπιδράσεως**, η οποία αναπτύχθηκε από τον Bales. Η θεωρία αυτή στηρίζεται πάνω στην αλληλεπιδραση των μελών μέσα στην ομάδα και όχι στις πιέσεις που ασκεί το περιβάλλον. Οι φάσεις αυτής της αλληλεπιδράσεως είναι οι ενέργειες για επικράτηση-υποχώρηση, οι φιλικές-εχθρικές σχέσεις και τα ελεγχόμενα εκφραζόμενα συναισθήματα.

3) **Η ψυχαναλυτική θεωρία**. Ο Freud στηρίζει τις διάφορες ψυχολογικές εκδηλώσεις της ομάδας στις έννοιες της ψυχαναλύσεως. Η ουσία της δυναμικής της ομάδας είναι η ψυχική ενέργεια του κάθε ατόμου.

4) **Η θεωρία της συναλλαγής**. Αν και η θεωρία αυτή δεν έχει προσφέρει πολλά στη δυναμική της ομάδας, μπορούμε να πούμε ότι στηρίζεται στις θεωρίες της μαθήσεως, όπου οι σχετικές ερμηνείες γίνονται μέσα από τις συναισθηματικές αντιδράσεις της συμπεριφοράς.

5) **Η θεωρία των ρόλων**, τα κύρια στοιχεία της οποίας είναι οι θεσμοί, οι ρόλοι και οι θέσεις. Είναι η θεωρία που προέρχεται από τις επιστήμες, κυρίως της κοινωνιολογίας και την ανθρωπολογίας.

6) **Η θεωρία των γενικών συστημάτων** προϋποθέτει την ύπαρξη κοινών αξιωμάτων στις επιστήμες της φυσικής, της αστρονομίας, της βιολογίας, της κοινωνιολογίας, της ψυχολογίας κλπ. Για να λειτουργήσει και να διατηρηθεί κάποιο σύστημα πρέπει να είναι ανοικτό, χρειάζεται ενέργεια από το περιβάλλον.

Κοινωνιομετρία.

Αντικείμενο της κοινωνιομετρίας είναι ο άνθρωπος, τον οποίο εξετάζει σε σχέση με τα άλλα μέλη των ομάδων στις οποίες ανήκει. Πατέρας της κοινωνιομετρίας θεωρείται ο I. L. Moreno, του οποίου το όνομα αναφέρεται σε προηγούμενο κεφάλαιο και ο οποίος πολλά προσέφερε στην ψυχολογία και στην ψυχιατρική. Οι πιο αξιόλογες μέθοδοι που χρησιμοποιεί η κοινωνιομετρία για τη συλλογή, οργάνωση και ερμηνεία των δεδομένων είναι οι εξής:

α) Το κοινωνιομετρικό τεστ (κοινωνιόγραμμα).

Με αυτό διαπιστώνεται η θέση του κάθε ατόμου στην ομάδα, ποιος αναγνωρίζεται ως αρχηγός και ποιος δεν έχει καθόλου φίλους. Το κοινωνιομετρικό τεστ ή η κοινωνιομετρική μέθοδος έχει ως σκοπό την αξιολόγηση της οργανώσεως με λύγα μέλη. Περιλαμβάνει δύο ή τρεις ερωτήσεις όπως: «Διαλέξτε το συμμαθητή σας που θα θέλατε να καθίσει κοντά σας». «Γράψτε πρώτα αυτόν που θέλετε περισσότερο από όλους κι ύστερα έναν όλο, ως δεύτερη εκλογή σας. Παρατηρήστε γύρω σας και αποφασί-

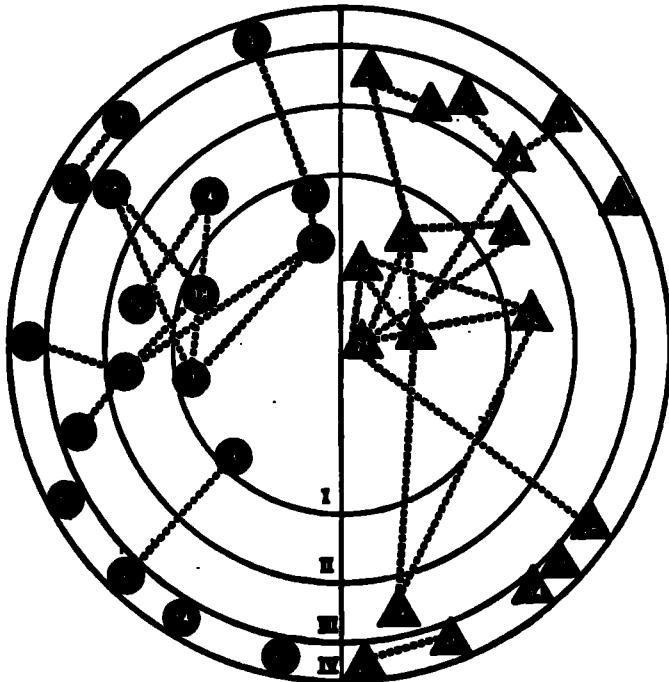
στε». Άλλες πιο άμεσες ερωτήσεις είναι: «Ποιοι είναι οι τρεις καλύτεροι φίλοι σας στην τάξη»;

Το σχήμα 17.3 περιγράφει τις προτιμήσεις των μελών μιας τάξεως δημοτικού.

β) Το ερωτηματολόγιο «Μόντεψ ποιος».

Το ερωτηματολόγιο αυτό αποτελείται από ερωτήσεις στις οποίες καλούνται να απαντήσουν τα μέλη μιας ομάδας, γράφοντας τα ονόματα δύο ή τριών μελών της ομάδας στα οποία ταιριάζουν περισσότερο αυτές οι ερωτήσεις. Οι ερωτήσεις αυτές μπορεί να είναι:

- Ποιος διαβάζει και διηγείται καλύτερα;
- Ποιος έρει περισσότερα ανέκδοτα και κωμικές ιστορίες;
- Ποιος τραγουδάει πολύ καλά;
- Ποιος ζωγραφίζει καλύτερα; κ.ά.

Σχ. 17.3.

Κοινωνιόγραμμα, στο οποίο φαίνονται οι προτιμήσεις των μαθητών μιας τάξεως του Δημοτικού. Τα παιδιά με υψηλό κοινωνικό γόνητρο και τα οποία προτιμώνται από τα περισσότερα μέλη της ομάδας βρίσκονται στην περιοχή I. Εκείνα που έχουν το χαμηλότερο κοινωνικό γόνητρο φαίνονται στην περιοχή IV (τα τρίγυρα αντιπροσωπεύουν αγόρια και οι κύκλοι κορίτσια).

γ) Το τεστ του αυθορμητισμού (Spontaneity test).

Το τεστ αυτό έχει σκοπό να ερευνήσει την έκταση του αυθορμητισμού των ατόμων κατά την έκφραση των συναισθημάτων τους. Ο πιο απλός τύπος είναι το «τεστ αυθόρμητης εκλογής». Δίνεται δηλαδή ένας κατάλογος προσώπων της ομάδας, δίπλα στα οποία υπάρχουν τρεις στήλες με τους τίτλους: συμπαθής, αντιπαθής, αδιάφορος. Τα εξεταζόμενα άτομα καλούνται να δηλώσουν με ένα σημαδάκι που θα βάλουν δίπλα από το όνομα του καθένα και στην ανάλογη στήλη τις προτιμήσεις τους. Άλλα τεστ είναι το τεστ θέσεως, το τεστ του υποδυόμενου ρόλου κ.ά.

17.4 Η κοινή γνώμη (πώς διαμορφώνεται και ποια είναι η δύναμη της).

Παρά το γεγονός ότι έχουν γίνει εκτεταμένες και συστηματικές μελέτες πάνω στη σημασία της κοινής γνώμης, εν τούτοις και σήμερα ακόμα υπάρχει κάποια σχετική σύγχυση. Ιστορικά τοποθετούμενο το πρόβλημα μπορούμε να το ερευνήσουμε αρχίζοντας από τον Θουκυδίδη, ο οποίος στο έργο του για τον Πελοποννησιακό πόλεμο (5ος αιώνας) αναφέρεται στη γνώμη των πολλών και κάνει μια προσπάθεια να διακρίνει τα αίτια, τις διαστάσεις και τις συνέπειες του φαινομένου αυτού, αν και δεν χρησιμοποιεί τον όρο κοινή γνώμη. Ο Πλάτων στην «Πολιτεία» του (βιβλ. VII) παρατηρεί ότι η γνώμη των πολλών δεν πρέπει να εκλαμβάνεται ως βάσιμη και υπεύθυνη γνώμη. Ενώ ο Αριστοτέλης πιο θετικός κοινωνικός παρατηρητής (Πολιτικά βιβλ. Γ) υπογραμμίζει ότι οι πολλοί είναι καλύτεροι κριτές των πραγμάτων ακόμα και από αυτόν τον ειδήμονα. Η θέση εξάλλου των Ρωμαίων ήταν ότι η κοινή γνώμη έπρεπε να διαμορφώνεται και να εκφράζεται κάτω από κάποιον εξωτερικό έλεγχο (το κοινό που λέει τη γνώμη του πρέπει να τη βασίζει στους νόμους της πολιτείας). Ο Σαΐζηρ παρατηρεί χαρακτηριστικά ότι η κοινή γνώμη είναι η «δέσποινα της επιτυχίας». Καλύτερα όμως αποδίδεται ο όρος κοινή γνώμη από τον Ρουσσώ (1712-1778), ο οποίος μελέτησε το πρόβλημα συστηματικά. Στο έργο του «Το κοινωνικό συμβόλαιο» παρατηρεί ότι «η κοινή γνώμη είναι μια δύναμη άγνωστη στους πολιτικούς παρά το γεγονός ότι από αυτήν εξαρτάται η επιτυχία τους». Ο John Dewey, γνωστός Αμερικανός φιλόσοφος και κοινωνιολόγος της παιδείας, προσπάθησε να δώσει μια απάντηση στο ερώτημα «τίνος γνώμη είναι «η κοινή γνώμη και από ποιους λαμβάνεται υπόψη». Η κοινή γνώμη κατ' αυτόν υπόκειται διαρκώς και περισσότερο στις δυνάμεις της συνεχούς παιδείας και της πληρότερης οικονομικής οργανώσεως.

Από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και μετά, άρχισε μια πιο συστηματική μελέτη του προβλήματος από τους κοινωνικούς κυρίως επιστήμονες. Από τη μελέτη αυτή βγήκαν τα παρακάτω συμπεράσματα:

– Κοινή γνώμη είναι οι κρίσεις και οι θέσεις που κυριαρχούν σε ένα σημαντικό αριθμό μελών μιας κοινωνίας πάνω σε προβλήματα κοινωνικά και γενικού ενδιαφέροντος.

– Η κοινή γνώμη είναι συλλογικό φαινόμενο που εμφανίζεται κυρίως σε ανοικτές κοινωνίες που διασφαλίζουν την ελεύθερη σκέψη και έκφραση των μελών.

– Τα μέσα μαζικής επικοινωνίας (τύπος, ραδιόφωνο, τηλεόραση, κινηματογράφος κ.ά.) καθορίζουν πάρα πολύ στη γρήγορη διαμόρφωση και αναδιαμόρφωση της κοινής γνώμης.

– Προνόμιο των κοινωνιών των οποίων τα μέλη απολαμβάνουν την επίδραση μιας ακμάζουσας παιδείας, είναι η θετική κοινή γνώμη. Ήτοι εκείνη που διαμορφώνεται από την αντικειμενική παρατήρηση και την κριτική ανάλυση.

– Οι σύγχρονες μέθοδοι σφυγμομετρήσεως της κοινής γνώμης, αν και έχουν ση-

μασία εν τούτοις δεν οδηγούν πάντοτε σε ακριβή συμπεράσματα, επειδή η διαμόρφωσή της γίνεται με τεχνητά μέσα και αμφισβητείται η αξιοπιστία και η εγκυρότητά τους.

- Τέλος η κοινή γνώμη που σχηματίζεται αβίαστα είναι ένας παράγοντας αποφασιστικής σημασίας για τη διαμόρφωση δημοκρατικών θεσμών (πολιτικών, κοινωνικών, οικονομικών).

17.5 Προπαγάνδα - Διαφήμιση - Πλύση εγκεφάλου.

a) Προπαγάνδα.

Η προπαγάνδα είναι ένας όρος που αναφέρεται στην οργανωμένη προβολή με τρόπο εντυπωσιακό μιας θεωρίας, αρχής, πίστεως, προγράμματος, ή εμπιστορικής διαφημίσεως, με σκοπό την προσέλκυση της προσοχής εκείνων προς τους οποίους απευθύνεται, και την πρόκληση ευνοϊκών συναισθημάτων, διαθέσεων, ενδιαφερόντων και σκέψεων.

Η λέξη προπαγάνδα προήλθε από το «*Congregatio de Propaganda Fide*», που σημαίνει «Συμβούλιο που αφορά στην πίστη που πρέπει να προπαγανδισθεί». Αποτελείτο δε από καρδινάλιους που διορίζονταν από τον Πάπα.

Ακούμε συχνά να λέγεται ότι ζιόμε σε έναν κόσμο στον οποίο οι προπαγανδιστές καθορίζουν τις αποφάσεις μας. Πολλοί είναι οι τρόποι τους οποίους χρησιμοποιεί μια έξυπνη προπαγάνδα για να επηρεάσει τους πολίτες. Πρέπει να γνωρίζομε και να αντιμετωπίζομε αυτά τα κύματα της προπαγάνδας, τα οποία μας αποστέλλονται από ειδικούς που χρησιμοποιούν κάθε μέσο για να μας επηρεάσουν, όχι πάντοτε για το καλό μας.

Η προπαγάνδα επιπυγχάνεται με τη χρησιμοποίηση έντυπου υλικού, ταινιών, ραδιοφώνου, τηλεοράσεως, βιβλίων, διαφημίσεως, καθώς και μέσω του Διαδικτύου (Internet).

Το Διαδίκτυο (Internet) είναι ένα παγκόσμιο δίκτυο υπολογιστών που συνδέονται μέσω καλωδίων ή δορυφόρων. Οι πιο γνωστές υπηρεσίες του είναι το "Ηλεκτρονικό Ταχυδρομείο" (αποστολή και λήψη μηνυμάτων μέσω του Διαδικτύου), "Ο Παγκόσμιος Ιστός" (το σύστημα που συνδέει τις ιστοσελίδες), η "Ιστοσελίδα" [χώρος στο Διαδίκτυο που περιέχει πληροφορίες σε διάφορες μορφές (κείμενο, εικόνα, ήχος)], οι "Νέες Ομάδες" (New Groups), ομάδες συζητήσεων όπου τα ανταλλασσόμενα μηνύματα μπορεί να διαβάσει κάθε ενδιαφερόμενος, και τέλος η γραμμή διακινήσεως δεδομένων σε υψηλές ταχύτητες (ISDN). Το Internet, το μικρό δίκτυο επικοινωνίας που δημιουργήθηκε στις αρχές του '60 στην Αμερική, έγινε σύντομα κτήμα των ερευνητών και των επιστημόνων, για να εξελιχθεί τα τελευταία 8-10 χρόνια σε κτήμα όλων μας. Επάνω του βασίστηκαν τα οράματα για τη δημιουργία μιας διεθνούς κοινωνίας των πληροφοριών, προς την οποία θα μετεξελίχθουν οι σημερινές εθνικές.

Αν σήμερα το Διαδίκτυο αντιμετωπίζεται ως επανάσταση, σύντομα θα αντιμετωπίζεται ως καθεστώς. Κανείς δεν παραγνωρίζει τους κινδύνους από αυτήν την εξέλιξη. Όμως στο χέρι του καθενός μας είναι να εκμεταλλευτεί μονάχα τα καλύτερα στοιχεία του Διαδικτύου και να αφήσει έξω από το σπίτι του και τη δουλειά του τα κακά.

Σήμερα, περισσότερο από κάθε άλλη φορά, τα μέσα μαζικής επικοινωνίας έχουν γίνει κτήμα όλου του κόσμου και η πληροφόρηση για τα γεγονότα του κόσμου φτάνει σχεδόν αυθημερόν και στην πιο απομακρυσμένη γωνία. Τούτο σημαίνει ότι πέρα από τη σχετική προπαγάνδα που αισκούν τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, αποτελούν και τις βασικές πηγές πληροφορήσεως των πολιτών.

Το πρόβλημα όμως των περισσότερων γονιών βρίσκεται στη δυσκολία να βρουν

μεθόδους παρεμποδίσεως των παιδιών τους από του να γίνονται θύματα είτε προγραμμάτων (ταινίες-προπαγανδιστικά φυλλάδια κλπ.) που είναι επικίνδυνα για την ηλικία τους, είτε σπατάλης αρκετού χρόνου για προγράμματα αυτού του είδους σε βάρος της κύριας εργασίας τους.

β) Διαφήμιση.

Σχεδόν από το πρώι μέχρι το βράδυ που πάμε να κοιμηθούμε, βρισκόμασθε αντιμέτωποι με διαφήμισεις που προβάλλονται με κάθε τρόπο. Άτομα και εταιρείες που διαθέτουν αγαθά προς πώληση, μας τα αναγγέλλουν με τη διαφήμιση.

Η διαφήμιση σε αυτόν τον τομέα εκπληρώνει τον προορισμό της όταν οι πολίτες αγοράζουν αυτά τα προϊόντα που διαφημίζει. Κάθε διαφημιστής στοχεύει στην ευχαρίστηση του αγοραστή από τη χρήση του είδους που «αναγκάστηκε» να αγοράσει με τη διαφήμιση. Γιατί αν δεν μείνει ευχαριστημένος δεν θα το ξαναγοράσει. «Η καλύτερη διαφήμιση ενός είδους είναι η ικανοποίηση του αγοραστή του». Από μια καθαρά οικονομική άποψη όποιος προμηθεύεται και χρησιμοποιεί ένα είδος συμμετέχει στην καλούμενη κατανάλωση, η οποία συνίσταται στη χρήση πραγμάτων από έναν άνθρωπο για την ικανοποίησή του. Οι διαφημιστές παρουσιάζουν μερικά από τα προϊόντα τους τόσο ελκυστικά, ώστε η αντίσταση για αγορά από μέρους πολλών καταναλωτών να μειώνεται στο ελάχιστο. Για να είναι η διαφήμιση θετική, πρέπει να είναι αφέλιμη τόσο στο διαφημιστή όσο και στον καταναλωτή. Δεν πρέπει ο διαφημιστής, να προσπαθεί να αποκτήσει νέους πελάτες με το να δυσφημεί τα προϊόντα μιας άλλης συναγωνιστικής εταιρείας, αλλά με την προβολή των πλεονεκτημάτων των δικών του προϊόντων και των υπηρεσιών που αυτά προσφέρουν.

Όλα τα στοιχεία που περιλαμβάνονται σε μια καλή διαφήμιση πρέπει να έχουν ως στόχο την εξυπηρέτηση του κοινού και την εξασφάλιση της απόλυτης εμπιστοσύνης του. Η καλή διαφήμιση δίνει πληροφορίες αξιόπιστες για το κοινό και παρουσιάζει είδη τα οποία βοηθούν στην ευημερία των καταναλωτών, στην άνοδο του βιοτικού τους επιπέδου. Οι καθημερινές ανάγκες και απαιτήσεις ενός ατόμου είναι δύο ειδών:

Οι πρωταρχικές και οι δευτερεύουσες. Πρωταρχικές είναι εκείνες που έχουν σχέση με την ύπαρξη του ατόμου και είναι η τροφή, η ενδυμασία, η στέγη και η υγεία. Επειδή οι ανάγκες αυτές είναι απαραίτητες για τη ζωή μας, οι άνθρωποι ζητάνε τη ικανοποίησή τους πριν από κάθε άλλη επιθυμία για οποιοδήποτε άλλο πράγμα.

Ένας άνθρωπος που δεν έχει να φάει, θα ψάξει πρώτα για φαγητό και μετά θα σκεφθεί αν μπορεί να αγοράσει και αυτοκίνητο.

Οι δευτερεύουσες ανάγκες ή ανάγκες πολιτισμού, όπως λέγονται, είναι, η αναψυχή, η εγκυλοπαιδική μόρφωση και τα παρόμοια.

Μεγαλύτερη επίδραση ασκεί η διαφήμιση στα παιδιά, τα οποία επηρεάζονται ευκολότερα από τους μεγάλους. Πολλές φορές η διαφήμιση μπορεί να προσάνατολίζει, να κατευθύνει και να οδηγεί την κρίση και τις προτιμήσεις των παιδιών. Βλέποντας π.χ. στην τηλεόραση ότι «αυτό» το ποδήλατο είναι το καλύτερο, γεννιέται αμέσως η επιθυμία στο παιδί να το αγαράσει. Αυτό συμβαίνει γιατί το παιδί δεν καταλαβαίνει ακόμα ότι πίσω από τη διαφήμιση κρύβονται τα συμφέροντα μιας επιχειρήσεως, η οποία προσπαθεί με τον καλύτερο δυνατό τρόπο να κάνει τα προϊόντα της πιο προστά στο κοινό. Έτσι τα παιδιά πέφτουν γρήγορα στις παγίδες των διαφημίσεων, πράγμα που δημιουργεί τα γνωστά προβλήματα στην οικογένεια.

Στην πρώτη της φάση η διαφήμιση ήταν μια πραγματική πληροφόρηση. Έδινε δηλαδή ακριβή ενημέρωση για τα γεγονότα, για τις γνώσεις, για τα προϊόντα. Όταν ό-

μως οι διαφημιστές αναγκάστηκαν να καταφεύγουν σε υπερβολές, έπαιψε η διαφήμιση σιγά-σιγά να μας φέρνει σε επαφή με την πραγματικότητα· και εξελίχτηκε σε προπαγάνδα. Γνωρίζουμε ότι η οικονομία της αγοράς για να λειτουργήσει προϋποθέτει το κυνήγημα του πελάτη. Πολλές φορές όμως το κυνήγημα αυτό μεταβάλλει τον καταναλωτή σε υπερκαταναλωτή. Ανάγκες οι οποίες δεν είναι απαραίτητες, τις παρουσιάζει ως επιτακτικές. Περιορίζει την ελευθερία της βουλήσεως του ανθρώπου, ο οποίος χάνει τη δύναμή του για πρωτοβουλία. Δημιουργεί καινούργιες επιθυμίες, άσχετες με τις πραγματικές του ανάγκες, η ικανοποίηση των οποίων το επιβαρύνει με άγχος.

Τελικά, επειδή η διαφήμιση ασκεί τρομερή επίδραση πάνω στην προσωπικότητα του ανθρώπου, πρέπει πριν από την απόφαση που θα πάρει κάποιος να ελέγχει σωστά τις διαφημίσεις και να μην παρασύρεται. Έτσι θα μπορέσει να μην γίνει δέσμιος των προϊόντων και εν τέλει υπερκαταναλωτής.

γ) «Πλύση εγκεφάλου».

Ζούμε σε ένα κόσμο, στον οποίο οι προπαγανδιστές όλων των ειδών προσπαθούν να καθορίζουν τις αποφάσεις μας. Γ' αυτό η προσοχή μας πρέπει να βρίσκεται σε εγρήγορση όταν είμαστε αντιμέτωποι με μια προπαγάνδα, η οποία δεν θα είναι σύμφωνη, τουλάχιστον με τις βασικές αρχές που ρυθμίζουν τις σχέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους. Σκοπός των προπαγανδιστών, πολλές φορές, είναι και η αλλαγή των στάσεών μας έναντι ορισμένων προβλημάτων της ζωής. Παρά το γεγονός ότι οι στάσεις μας πρέπει να αναθεωρούνται και να αναπροσαρμόζονται προς πιθανά καινούργια πρότυπα, όμως τούτο δεν σημαίνει ότι πρέπει να είμαστε έρμαιο των προπαγανδιστών, αλλά να ελέγχουμε κάθε τι το οποίο καλούμαστε να αποδεχθούμε ή να απορρίψουμε.

Πρέπει να είμαστε σίγουροι, πριν να προβούμε σε μια αλλαγή, ότι αυτή η αλλαγή είναι συμφέρουσα και στο άτομο και στην κοινωνία. Οι στάσεις μας, όπως λένε οι κοινωνιολόγοι, αντιπροσωπεύουν τον κεντρικό άξονα της αντιλήψεως των κοινωνικών φαινομένων του ανθρώπου. Και τούτο γιατί κατευθύνουν τη συμπεριφορά του ατόμου στη συναλλαγή του με τους συνανθρώπους του, με την οικογένειά του, με το σχολείο του, με το χώρο της εργασίας και όλους τους φορείς που εμπλέκονται σε κάθε δραστηριότητά του.

Οι στάσεις μας αυτές μπορούν να αναφέρονται είτε σε άλλα άτομα είτε στην αντίληψη αφηρημένων εννοιών, είτε ακόμα και στα φυσικά φαινόμενα.

Το πρόβλημα των στάσεων είναι τεράστιο και αποτελεί ξεχωριστό κεφάλαιο της κοινωνικής ψυχολογίας. Εδώ μας ενδιαφέρει κυρίως το πρόβλημα αυτό από άποψη προπαγάνδας, η οποία στις ακραίες περιπτώσεις θεωρείται ως «πλύση εγκεφάλου». Γιατί με τη συνεχή πίεση με όλα τα μέσα που έχει στη διάθεσή του εκείνος που την ασκεί, γίνεται πλήρης και ανεξέλεγκτη πλέον αντικατάσταση των στάσεων του ανθρώπου έναντι ορισμένων φαινομένων.

Η αδιάκοπη και ακατανίκητη υπερβολή στρες μπορεί να αποβεί πανίσχυρη στη μεταβολή του «μυαλού» του ανθρώπου. Η κατάπτωση του θητικού και οι επίπονες εμπειρίες προκαλούν αλλαγές στα πιστεύων του ανθρώπου. Πολλά είναι τα παραδείγματα αιχμαλώτων πολέμου, οι οποίοι υφίστανται τα γνωστά σωματικά και ψυχικά μαρτύρια, για την απόσπαση πληροφοριών που χρειάζονται ή για να φυτέψουν στο μιαλό τους νέες ιδέες.

Στις περιπτώσεις αυτές παραβιάζονται τα ανθρώπινα δικαιώματα, τα οποία πρέπει να προασπίζουμε όπως μπορούμε.

17.6 Αίτια που δημιουργούν προβλήματα στις ανθρώπινες σχέσεις.

α) Μετακίνηση-Μετανάστευση πληθυσμών.

Μετανάστευση είναι η μόνιμη ή προσωρινή μεταβολή του τόπου εγκαταστάσεως ενός ατόμου ή ενός κοινωνικού συνόλου.

Όταν οι άνθρωποι μετακινούνται από μια γεωγραφική περιοχή σε μια άλλη φυσικό είναι να δημιουργούνται προβλήματα στις ανθρώπινες σχέσεις. Τούτο συμβαίνει γιατί κάθε κοινωνία έχει τη δική της γλώσσα, τις δικές της θρησκευτικές δοξασίες, διαφορετικούς πολιτικούς, εκπαιδευτικούς ή οικονομικούς θεσμούς.

Οι μεταναστεύσεις αυτές που έχουν ως κριτήριο τη γεωγραφική περιοχή παραπρήσεως και μελέτης της μεταναστευτικής κινήσεως, διακρίνονται σε διεθνείς ή εξωτερικές, που είναι η κίνηση από ένα κράτος σε άλλο, και εσωτερικές, που είναι η κίνηση από μια περιοχή σε μια άλλη, μέσα στο ίδιο κράτος.

Αν ως κριτήριο χρησιμοποιούμε τη μεταβολή, ή μη των τρόπων της ζωής του μετανάστη διακρίνομε τη συντριητική και την καινοτόμο μετανάστευση. Η συντριητική μετανάστευση διατηρεί αμετάβλητο τον τρόπο ζωής που ακολουθείτο πριν από την αναχώρηση. Καινοτόμος είναι εκείνη που μεταβάλλει τον τρόπο ζωής του μετανάστη, όπως π.χ. η περίπτωση ενός αγρότη-χωρικού που γίνεται εργάτης σε μια βιομηχανία στη νέα (αστική) περιοχή όπου εγκαθίσταται.

Με κριτήριο την πρόθεση μεταναστεύσεως διακρίνομε την εκούσια, την αναγκαστική και τη βίαιη μετανάστευση.

Η εκούσια είναι προϊόν ελεύθερης σκέψεως του μετακινούμενου.

Η αναγκαστική είναι εκείνη που προκαλείται από τη δημιουργία δυσμενών συνθηκών διαβίωσεως σε βάρος ορισμένων καπηγοριών ατόμων ή μερίδας του πληθυσμού (η προσπάθεια π.χ. ενός κράτους να απαλλαγεί από την παρουσία ορισμένων ομάδων). Σπήλη περίπτωση αυτή τα θιγόμενα πρόσωπα αντιμετωπίζουν το δύλημμα ή να μείνουν και να ζουν υπό δυσμενείς όρους ή να φύγουν. Η μορφή αυτή μεταναστεύσεως που οφελείται σε εσκεμμένη προσπάθεια ενός κράτους να απαλλαγεί από την παρουσία ορισμένων ομάδων, εμφανίζεται ως εκούσια αναχώρηση ενώ στην πραγματικότητα είναι αποτέλεσμα εξαναγκασμού.

Η βίαιη είναι η μορφή μετακινήσεως που επιβάλλεται και δεν αφήνει περιθώρια εκλογής (παράδειγμα οι αναγκαστικές ανταλλαγές πληθυσμών). Περιπτώσεις βίαιης μεταναστεύσεως είναι οι μετατοπίσεις πληθυσμών, οι αναγκαστικοί εποικισμοί, οι απελάσεις και ξενηλαισείς, οι αναγκαστικές ανταλλαγές πληθυσμών κλπ. Τα άτομα που μετακινούνται με αυτόν τον τρόπο χαρακτηρίζονται πολλές φορές ως πρόσφυγες, εκτοπισμένα πρόσωπα κ.ά.

Γενικά οι άνθρωποι μετακινούνται είτε για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους είτε για να αποφύγουν κινδύνους.

Οι μετακινήσεις αυτές των ανθρώπων πέρα από τη μεταβολή των αριθμών και τη διασπορά των ανθρώπων στη νέα και στην παλιά γειτονιά, προκαλούν αρκετά κοινωνικά-ψυχολογικά προβλήματα.

Επίσης, λόγω της μετακινήσεως, μερικές περιοχές των πόλεων και των χωριών χάνουν τους τοπικούς τους ηγέτες, γιατί πολύ συχνά εκείνοι που φεύγουν είναι οι ικανότεροι, οι οποίοι βλέπουν άλλου περισσότερες ευκαιρίες για να ικανοποιήσουν τις φιλοδοξίες τους. Τούτο πιθανόν να έχει ως συνέπεια την παρακυρή σε πολλούς τομείς της οργανωμένης κοινωνικής ζωής.

Μια άλλη μεταβολή που μπορεί να προκληθεί από τη μετακίνηση του πληθυσμού σε μια νέα περιοχή, είναι η μεταβολή στην κουλτούρα. Μια νέα γλώσσα, ένα διαφο-

ρετικό πολιτικό σύστημα, νέες θρησκευτικές πεποιθήσεις και ηθικά πρότυπα, παραδοσιακές συνήθειες κλπ. είναι πιθανόν να επιφέρουν πολιτιστικές μεταβολές.

Αλλά και προσωπικά προβλήματα δημιουργούνται από τη σύγκρουση δύο πολιτισμών όπως π.χ. συμβαίνει στην περίπτωση που ένα άτομο μετακινείται σε έναν τόπο με κουλτούρα διαφορετική από εκείνη του τόπου στον οποίο ζούσε πριν. Πιθανόν οι νέοι γείτονές του να παραβιάζουν αρχές οι οποίες γι' αυτόν ήταν ιερές· ίσως να θεωρείται ο ίδιος παραβάτης γιατί ακολουθεί ένα έθιμο που εθεωρείτο ουσιώδη από τους φίλους του. Κάτω από αυτές τις συνθήκες το άτομο παθαίνει μία σύγχυση με αποτέλεσμα να χάσει την εμπιστοσύνη του και προς τις δύο κουλτούρες, την παλιά και τη νέα.

Η αλλοδαπή, επίσης, κοινότητα σε μια μεγάλη πόλη αντιμετωπίζει ένα άλλο σοβαρό πρόβλημα προσαρμογής. Τα παιδιά των αλλοδαπών που φοιτούν σε σχολεία της νέας περιοχής τείνουν να θεωρούν τη νέα κουλτούρα καλύτερη από εκείνη του παλιού κόσμου με αποτέλεσμα να δημιουργούνται συνεχείς συγκρούσεις με τους γονείς τους ή να ρέπουν προς την αντικοινωνική συμπεριφορά.

Η μετανάστευση από χώρα σε χώρα είναι κυρίως μετακίνηση απόμερων, σε αντίθεση με τις ομαδικές μετακινήσεις. Γίνεται με τη συγκατάθεση των μετακινουμένων και εκείνων προς τους οποίους μετακινούνται. Ο μεγάλος αριθμός ανθρώπων, οι οποίοι έχουν μετακινηθεί από μια χώρα σε άλλη, περιλαμβάνει άτομα ή οικογένειες που μετακινούνται για αναζήτηση καλύτερης τύχης (π.χ. οι Έλληνες της Αμερικής, της Αυστραλίας, της Γερμανίας). Ιδιαίτερα οι μετανάστες εργάτες αποτελούν σήμερα, σχεδόν, ένα έχωριστο έθνος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, αφού υπολογίζονται σε περισσότερα από 11 εκατομμύρια του συνολικού εργατικού δυναμικού της Ε.Ο.Κ.

Οι μορφές της διεθνούς μεταναστεύσεως που έχωρίζουν σήμερα σε παγκόσμια κλίμακα είναι δύο: η μετακίνηση εργατικού δυναμικού που είναι φαινόμενο της σύγχρονης βιομηχανικής εποχής και οι μετατοπίσεις πληθυσμάκων μαζών λόγω πολέμων ή πολιτικών αναταραχών, οι οποίες είναι βίαιες και καταναγκαστικές. Παράδειγμα, η συμφωνία περί ανταλλαγής πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας το 1923 συνεπάγεται τη μετατόπιση 1,5 εκατομμυρίου Ελλήνων από την Τουρκία και 0,5 εκατομμυρίου Τούρκων από την Ελλάδα. Χαρακτηριστικά επίσης είναι τα παραδείγματα της μεταπολεμικής περιόδου όπως οι πρόσφυγες της Βοσνίας, της Αφρικής, του Κουρδιστάν, της Αλβανίας πολλοί από τους οποίους φιλοξενούνται στην Ελλάδα. Στον 20ο αιώνα οι μετατοπίσεις αυτές ήταν αποτέλεσμα πολεμικών και πολιτικών γεγονότων που συνδέονταν με την προσπάθεια των συγχρόνων κρατών να δημιουργήσουν συμπαγή και ομοιογενή κοινωνικά σύνολα.

Έτσι εμφανίζονται μεγάλα ρεύματα προσφύγων και εκτοπισμένων. Στην περίοδο 1941-1943 οι εκτοπισμένοι στην Ευρώπη ανέρχονταν σε 23 εκατομμύρια.

Σαράντα περίπου εκατομμύρια αναγκάστηκαν να αλλάξουν τόπο κατοικίας στην Ανατολική Ευρώπη κατά την περίοδο 1945-1947. Η διχοτόμηση της Ινδίας και του Πακιστάν το 1948 προκάλεσε τη βίαιη μετακίνηση 18 εκατομμυρίων ανθρώπων.

β) Γιατί μεταναστεύουν οι Έλληνες;

Ο Έλληνας έχει την τάση να ψάχνει για κάπι καινούργιο και προσπαθεί πάντοτε να πετύχει κάπι καλύτερο στη ζωή του. Το φαινόμενο αυτό δεν τοποθετείται μόνο επάνω σε βάση κοινωνιολογική ή ψυχολογική, αλλά και οικονομική. Η αποδημία δηλαδή ως φαινόμενο, κοινωνικοπολιτιστικό έχει συχνά ως σκοπό και την επαγγελματική και οικονομική βελτίωση. Αν θέλαμε να το τοποθετήσουμε ιστορικά το μεταναστευτικό ρεύμα των Ελλήνων, θα μπορούσε να πούμε ότι στην αρχή κατευθύνεται προς Ανατολάς,

(Τρωϊκός Πόλεμος, αποικίες, Μέγας Αλέξανδρος). Ακολουθεί η εποχή του Βυζαντίου με κατεύθυνση κυρώς προς Δυσμάς, κατά την Τουρκοκρατία προς Βορράν, στις αρχές του αιώνα μας προς το Νέο Κόσμο (Αμερική), τελευταία στην Αυστραλία και πρόσφατα στη Δυτική Ευρώπη (Γερμανία).

γ) Κατηγορίες Ελλήνων μεταναστών.

Δύο είναι οι βασικές κατηγορίες Ελλήνων μεταναστών και ανάλογα επίσης τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν. Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει εκείνους που εγκαθίστανται μόνιμα στις ξένες χώρες (Αμερική, Αυστραλία). Γι' αυτούς η προσπάθεια των φορέων της ελληνικής πολιτείας στο εσωτερικό και στο εξωτερικό στρέφεται προς την κατεύθυνση της διαπρήσεως, όσο είναι δυνατό, της ελληνικής γλώσσας και της ελληνοχριστιανικής παραδόσεως. Έτσι ώστε, από το ένα μέρος να μην αποξενωθούν από τη γενέτειρά τους ή τη γενέτειρά των προγόνων τους και από το άλλο να γίνουν οι διαπρύσιοι κήρυκες κάθε ωραίου που έχει να παρουσιάσει η πρώτη τους πατρίδα.

Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει εκείνους που εγκαθίστανται προσωρινά σε μια ξένη χώρα και οι οποίοι μετά από ένα μικρό ή μεγάλο χρονικό διάστημα, επιστρέφουν στην πατρίδα τους, αφού βέβαια αποκτήσουν κάποια οικονομική ευχέρεια.

Τα προβλήματα προσαρμογής των μεταναστών και των δυο κατηγοριών, ενώ στην αρχή φαίνονται κοινά (δυσκολίες προσαρμογής λόγω κλιματολογικών, πολιτιστικών, γλωσσικών και άλλων ανομοιοτήτων), εν τούτοις αργότερα τα προβλήματα αιτά πάρνουν άλλη μορφή. Εκείνος που μέσα μόνιμα σε μια χώρα αρχίζει σιγά-σιγά να συμπλέχει στην κοινωνικοπολιτιστική ζωή της χώρας πράγμα που τον κάνει να αισθάνεται σαν ενεργό μέλος της κοινωνίας στην οποία ζει. Ενώ ο άλλος δεν είναι παρά ένας φιλοξενούμενος εργάτης, όπως αποκαλούν οι Δυτικογερμανοί τους εργάτες από άλλες χώρες. Είναι εκείνοι που μέσα τους υπάρχει η πεποίθηση ότι η αποδημία τους είναι προσωρινή και ο μόνος στόχος τους είναι το κέρδος, πράγμα που χρησιμοποιείται και σαν αντίθετο των δυσχερειών που αντιμετωπίζουν. Εκείνο όμως το πρόβλημα που δεν μπόρεσαν να λύσουν ικανοποιητικά οι Έλληνες, ίδως της Δυτικής Γερμανίας, είναι το πρόβλημα της εκπαίδευσεως των παιδιών τους για το οποίο και γίνεται λόγος παρακάτω.

δ) Εκπαιδευτικά προβλήματα.

Σύμφωνα με διακριτές διεθνών οργανισμών (UNESCO κ.ά.), το δικαίωμα να διδεται σε κάθε παιδί η δυνατότητα να προσλαμβάνει την αγωγή που έχει διαμορφώσει το Έθνος στο οποίο ανήκει είναι αναφαίρετο. Εξ άλλου η Επιοττημονική Παιδαγωγική υποστηρίζει ότι η βασική αγωγή των παιδιών επιβάλλεται να έχει βασική εθνική κατεύθυνση γιατί μέσα στο εθνικό περικλείεται η βασική δομή του ανθρώπινου στοιχείου. Το δικαίωμα αυτό το χρησιμοποιούν ευρύτατα όλες οι ανεπτυγμένες χώρες για παιδιά που βρίσκονται έξω από την επικράτειά τους (παιδιά εμπορικών αντιπροσώπων, διπλωματών κλπ.). Η φροντίδα επομένως ενός έθνους για την αγωγή των παιδιών του της αλλοδαπής, που εκδηλώνεται με τη φροντίδα εκμαθήσεως της γλώσσας και την αφομοίωση πολιτιστικών στοιχείων και γνώσεων είναι και διεθνώς άλλα και επιστημονικώς νόμιμη.

Από όλες τις χώρες στις οποίες βρίσκονται εγκατεστημένοι Έλληνες, εκείνη που παρουσιάζει τα περισσότερα προβλήματα γύρω από την εκπαίδευση των Ελληνοπαί-

δων είναι η Γερμανία. Ίσως ένας από τους σοβαρότερους λόγους που συμβάλλει στη μαντικά στην απόφαση των Ελλήνων γονέων τόσο για επιστροφή όσο και για την επισπεύση της, είναι το πρόβλημα της εκπαίδευσεως των παιδιών τους. Πρόβλημα το οποίο, σύτε και οι ίδιοι το συνειδητοποίησαν στις λεπτομέρειές του, αλλά σύτε και εκμεταλλεύτηκαν τις πρώτες ευκαιρίες που τους δόθηκαν για να αντιμετωπίσουν σωστά το πρόβλημα αυτό.

Αν εξαρέσουμε τα ελληνικά σχολεία τα οποία επιχορηγούνται από τη βασική κυβέρνηση, τα οποία αποτελούν και την πιο επιθυμητή μορφή εκπαίδευσεως από τους γονείς, σε όλες τις άλλες περιοχές το πρόβλημα της εκπαίδευσεως των Ελληνοπαίδων παραμένει στη βάση του όλυτο. Δεν ικανοποιήθηκε η επιθυμία των Ελλήνων γονέων που ήθελαν τα παιδιά τους να πάρουν τέτοια εκπαίδευση που θα τα βοηθούσε να ενταχθούν, οποτεδήποτε θα επέστρεφαν στην Ελλάδα, στο ελληνικό σύστημα και στον ελληνικό τρόπο ζωής.

Γίνεται μια προσπάθεια από το Υπουργείο Παιδείας και ειδικότερα από την υπηρεσία Εκπαίδευσεως Ελληνοπαίδων Εξωτερικού στημερινή Διεύθυνση Παιδείας ομογενών και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσεως (Δ.ΠΟ.Δ.Ε.) για την οργάνωση των λεγομένων "Τάξεων υποδοχής" στις οποίες θα φοιτούν τα Ελληνόπουλα που επιστρέφουν από τη Δυτική Γερμανία. Ας ευχηθούμε ότι οι σκοποί τους οποίους επιδιώκουν, δηλαδή η δημιουργία αυτοπειθήσεως στο μαθητή, η τόνωση του συναισθήματος ασφαλειας, ο προσανατολισμός του στα πραγματικά ενδιαφέροντα του ελληνικού περιβάλλοντος, η καταπολέμηση της μονώσεως και της ενδοστρέφειας, η αντιμετώπιση των ψυχολογικών προβλημάτων που συνδέονται με την προηγούμενη μαθητική του ζωή κ.ά. Θα βρουν σύντομα την πραγμάτωσή τους.

ε) Η μεταβολή των αξιών της ζωής και η αρνητική χρησιμοποίηση της τεχνολογίας.

Οι αξίες της ζωής είναι εκείνες που αναγνωρίζουν τον άνθρωπο ως ανθρώπινη ύπαρξη. Είναι εκείνες που δίνουν νόημα και περιεχόμενο στη ζωή του ανθρώπου. Είναι η αγάπη και ο σεβασμός προς τον άνθρωπο. Είναι η δικαιοσύνη, η ελευθερία, η ευθύνη του ανθρώπου έναντι του εαυτού του και του συνανθρώπου του. Τα ενδιαφέροντα των περισσοτέρων ανθρώπων σήμερα στρέφονται προς το περισσότερο συγκεκριμένο, το χειροπιαστό, το εντυπωσιακό και το αισθητικό. Εξαρέσεις βέβαια υπάρχουν, αλλά είναι εξαρέσεις. Δυστυχώς τα είδωλα της εποχής μας είναι τα υλικά αγαθά, η μηχανή, οι μεγάλοι ηθοποιοί και οι δορυφόροι που συνακολουθούν: ο εύκολος πλούτος, η καλοπέραση, η διασκέδαση και η αναζήτηση παντός είδους απολαύσεως. Είναι κρίμα να σκέπτεται κάποιος ότι με την τεράστια πρόσοδο που έχει αναπτύξει ο άνθρωπος στον τομέα της επιστήμης και της τεχνικής, έχασε τον ανθρωπισμό του.

Ο στημερινός άνθρωπος, μέσα στην ξέφρενη τεχνολογική επανάσταση, έγινε ένας τραγικός εξόριστος μέσα στον ίδιο του τον πλανήτη. Έγινε ένας θλιβερός πρόσφυγας, που αναζητάει μια πνευματική και ηθική εστία. Κατόρθωσε να κατακτήσει τα πάντα στο χώρο, στο σύμπαν. Έχασε όμως το πολυτιμότερο, το εγώ του, τον εαυτό του.

Κάποιος έχει πει ότι ο πολιτισμός άρχισε όταν μερικοί άνθρωποι κάθησαν σε σχήμα κύκλου και συζήτησαν για τα προβλήματά τους. Τούτο σημαίνει ότι η ανάπτυξη του πολιτισμού στηρίχθηκε και πρέπει να στηρίζεται στην ιδέα της συνεργασίας. Το βασικότερο επομένως πρόβλημα που αντιμετωπίζει ο στημερινός άνθρωπος είναι πώς να μάθει να ζει αρμονικά με τους συνανθρώπους του οι οποίοι επιθυμούν τα ίδια με αυτόν πράγματα.

Αυτή δε η ιδέα της συνεργασίας η οποία οδηγεί στην αποδοχή των βασικών ανθρώπινων αξιών πρέπει να καλλιεργεύται από μικρή ηλικία στο σπίτι και στο σχολείο.

Έτοιμόταν ο άνθρωπος φθάσει σε ώριμη ηλικία να είναι ικανός να νικά τον εγωισμό του και να ελέγχει τον εαυτό του όταν και όπου παρίσταται ανάγκη.

Γνωρίζουμε ότι οι παράγοντες μιας κοινωνικοοικονομικής αναπτύξεως είναι: ο φυσικός, ο τεχνικός, ο οργανωτικός, ο οικονομικός και ο ανθρώπινος. Ο φυσικός περιλαμβάνει τις φυσικές πηγές. Με τον τεχνικό εννοούμε από το ένα μέρος το σύστημα των εργαλείων, οργάνων, μηχανών κλπ. που αποτελούν τα τεχνικά μέσα παραγωγής, και από το άλλο την τεχνική γνώση και την εφαρμοσμένη επιστήμη.

Στον οργανωτικό παράγοντα περιλαμβάνονται τα εκπαιδευτικά ιδρύματα, η δημόσια διοίκηση και όλοι οι οργανισμοί οι οποίοι διέπονται από ορισμένους νόμους και κανονισμούς. Με τον οικονομικό παράγοντα εννοούμε τα οικονομικά μέσα και τέλος με τον ανθρώπινο εννοούμε τη δύναμη που πηγάζει από τον άνθρωπο ως μέλος μια δραστηριοποιημένης ομάδας. Ο άνθρωπος, κατά γενική παραδοχή, αποτελεί τη βάση δλων των άλλων παραγόντων. Ο άνθρωπος νοείται ως μια πνευματική ύπαρξη, σκέπτεται και συλλαμβάνει ιδέες, αποφασίζει και ενεργεί πέρα από την υποχρέωση της υπακοής στον ανώτερο, ή στον κανονισμό του ιδρύματος, ή στη λειτουργία της μηχανής, ή στον υπαλληλικό κώδικα. Ο ανθρώπινος παράγοντας σε μια βιομηχανία αποτελεί το άλφα και το ωμέγα στη ζωή αυτής της βιομηχανίας. Αν αυτό συνειδητοποιηθεί από τους αρμόδιους τότε θα λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τους ότι στην επιχείρησή τους δεν έχουν «ανθρώπινες μηχανές» αλλά ανθρώπινες υπάρξεις, οι οποίες εκτός από τις οργανικές-σωματικές τους ανάγκες, έχουν και ορισμένες κοινωνικοψυχολογικές ανάγκες, οι οποίες πρέπει οπωσδήποτε να ικανοποιούνται με τη διαμόρφωση του κατάλληλου περιβάλλοντος. Έτοιμος αξιοποιείται κάθε δυνατότητα του εργατικού δυναμικού στο μέγιστο, με άποτέλεσμα την αύξηση της παραγωγικότητας.

Ο επόπτης (*foreman*) μιας επιχειρήσεως παίζει σημαντικό ρόλο στην επιθεώρηση και στην καθοδήγηση των εργαζομένων. Το να είναι κάποιος υπεύθυνος ενός τμήματος μιας επιχειρήσεως απαιτεί κάπι περισσότερο από την ιδιαίτερη δεξιότητα στις δραστηριότητες που εποπτεύει. Απαιτεί γνώση των ανθρώπων και ικανότητα να συνεργάζεται μαζί τους. Αν ο επόπτης αναγνωρίζει ως μοναδικό καθήκον αυτού την προσπάθεια να ανακαλύψει όσο το δυνατόν περισσότερα σφάλματα, τότε πολύ σύντομα θα διαπιστώσει ότι η τακτική του αυτή τον οδηγεί στην αποτυχία. Τα σφάλματα πρέπει να ανακαλύπτονται μέσα από μια προσεκτική παρατήρηση και να αποτελούν την αφετηρία μιας δημιουργικής καθοδηγήσεως.

Η καθοδήγηση αυτή πρέπει να αποβλέπει περισσότερο στην πρόληψη παρά στη θεραπεία των σφαλμάτων. Έτοιμος δίνεται στον εργαζόμενο η ελευθερία να σκεφθεί πώς θα γίνει καλύτερος. Γιαρήγορο είναι το γεγονός ότι σήμερα αποτελεί αναμφισβίτητο γεγονός, το ότι η αξία της ανθρώπινης συμμετοχής στην οικονομική ανάπτυξη παίρνει τη θέση που της ανήκει. Η σύγχρονη οικονομία έχει αποκτήσει έντονο ανθρωπιστικό χαρακτήρα, η δε στρατηγική της οικονομικής αναπτύξεως στηρίζεται κυρίως στον ορθολογικό χειρισμό του ανθρώπινου παράγοντα.

Οι επιστημονικοί κλάδοι, όπως είναι η οργάνωση της εργασίας, η διοίκηση των επιχειρήσεων (*management*) η βιομηχανική κοινωνιολογία και η βιομηχανική ψυχολογία, δίνουν περισσότερη έμφαση στον ανθρώπινο παράγοντα και στη δημιουργία καλών ανθρώπινων σχέσεων για την πραγμάτωση των στόχων μιας επιχειρήσεως είτε αυτή είναι δημόσια είτε ιδιωτική.

Σήμερα, περισσότερο από κάθε άλλη φορά και παρά τις υφιστάμενες αντιθέσεις, η αρχή της αλληλεξαρτήσεως, της αλληλεγγύης, της συνεργασίας και της αδελφότητας αποκτά την αναγνώριση που της αξίζει.

17.8 Ερωτήσεις.

1. Από τις πιέσεις που δέχεται το άτομο στην οικογένεια και από εκείνες του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος, ποιες το επηρεάζουν περισσότερο;
2. Είναι δυνατόν ένας άνθρωπος να αλλάξει τη γνώμη που έχει για τον εαυτό του με την προπαγάνδα;
3. Ποια είναι η διαφορά ανάμεσα στην προπαγάνδα και στη διαφήμιση;
4. Από ποια ηλικία αρχίζει η κοινωνικοποίηση το ατόμου και ποιοι παράγοντες βοηθούν σε αυτό;
5. Μπορείτε να εκπονήσετε μια μικρή μελέτη πάνω στο κοινωνιόγραμμα του σχήματος 17.3 και να διαπιστώσετε τις θέσεις των παιδιών με τους αριθμούς 25 και 15;

Θέματα για συζήτηση πάνω στο δεύτερο μέρος.

1. Ένας φιλόσοφος-ψυχολόγος (Rostand) είχει πει: "Ο άνθρωπος δεν λησμονεί ότι είναι ον προκισμένο με νοημοσύνη ενώ μπορεί να του συμβεί να λησμονήσει ότι είναι ον κοινωνικό". Ποια είναι η έννοια της θέσεως αυτής του Rostand;
2. Ποια είναι τα θετικά και ποια τα αρνητικά στοιχεία της κοινής γνώμης;

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

- Αγοραφοβία:** Νοσηρή κατάσταση φόβου, όταν το άτομο περνάει από ανοιχτούς ή πολυσύχναστους δρόμους.
- Άγχος:** Κατάσταση διαρκούς ανησυχίας και επιφυλακτικότητας, η οποία δεν κατευθύνεται προς ένα συγκεκριμένο αντικείμενο ή κατάσταση.
- Αιματώδης τύπος:** Το άτομο που παρουσιάζει σχεδόν μόνιμα παιδαριώδη στάση έναντι των προβλημάτων του.
- Αίσθημα:** Είναι το απλούστερο στοιχείο της συνειδήσεως, το οποίο προκαλείται από ερεθισμούς, που μεταβιβάζονται από ένα αισθητήριο νεύρο στον εγκέφαλο. Είναι το αποτέλεσμα της λειτουργίας των αισθητηρίων οργάνων.
- Αίσθηση:** Η ικανότητα διεγερομότητας των κυττάρων ενός σωματικού οργάνου σε ένα ορισμένο είδος ερεθισμών. Η φυσιολογική λειτουργία, κατά την οποία ο ερεθισμός φθάνει στο αισθητήριο δργανο, παραλαμβάνεται από το αισθητήριο νεύρο και μεταβιβάζεται στον εγκέφαλο.
- Αισθησιοκρατία:** Η θεωρία που δέχεται ότι όλες οι γνώσεις προέρχονται από τις αισθήσεις.
- Αισθητήριο δργανο:** Είναι η οργάνωση των ειδικών κυττάρων, ώστε να σχηματίζουν ένα ολόκληρο και ίδιατέρω μηχανισμό. Το δργανό κάθε αισθήσεως.
- Ακαταλήψια:** Η ανικανότητα να κατανοεί το άτομο οδηγίες, εντολές ή συδίγησης άλλο που εκφράζεται με το λόγο, χειρονομίες ή άλλα σύμβολα.
- Ακρομεγαλία:** Η παθολογική αύξηση κυρίως των χεριών, των ποδιών και του κεφαλιού. Το αίπο οφείλεται στη μη κανονική λειτουργία του αιδένα της υποφύσεως.
- Αλεξία:** Η εγκεφαλική διαταραχή που κάνει το άτομο ανίκανο να διαβάσει τις γραπτές λέξεις και να τις κατανοήσει.
- Αμνησία:** Η οργανική ή λειτουργική διαταραχή της μνήμης που τη χαρακτηρίζει μερική ή ολική ανικανότητα του ατόμου να θυμάται, να αναγνωρίζει κάπι που έμαθε· οφείλεται συνήθως σε κάμπτο, πυρετό, βλάβη του εγκεφάλου ή ψυχικό κλονισμό.
- Αμφιθυμία:** Η συνήπαρξη αναθέτων συναισθημάτων (π.χ. αγάπης και μίσους).
- Ανάγκη:** Δυναμική εκδήλωση που κινεί τον δινθρωπό σε δράση.
- Αναλυησία:** Η απόλεια της αισθήσεως του πόνου σε όλο το σώμα ή τμήμα αυτού· είναι δυνατό να οφείλεται σε οργανικές ή ψυχικές διαταραχές ή στη χρήση φαρμάκων.
- Ανάπτυξη:** Το σύνολο των μεταβολών που παρουσιάζονται στην εξέλιξη του φυσιολογικού οργανισμού από την αρχή της υπάρχεως του μέχρι την αριμότητα.
- Αναρθρία:** Η απουσία ή η απόλεια της ικανότητας του ατόμου να προφέρει λέξεις, ενώ γνωρίζει τι θέλει να πει και τις λέξεις που πρέπει να χρησιμοποιήσει.

Ανθρωπιστής: Εκείνος που πιστεύει στον ανθρωπισμό. Στην δηλαδή ενός κόσμου αξιών που υπάρχουν στην κλασική αρχαιότητα και μπορούν να φέρουν τάξη και αρμονία στο χάος της κοινωνίας.

Αντίδραση: Η απάντηση σε έναν ερεθισμό, η οποία μπορεί να είναι σωματική ή ψυχολογική.

Ανημισμός (ψυχολαστρεία): Η πίστη των πρωτογόνων κυρίων λαϊών ότι σε όλα τα φαινόμενα, άψυχα και έμφυχα, υπάρχουν πνεύματα και ψυχές.

Αντίληψη: Είναι η ψυχολογική λειτουργία, με τη οποία οι ατομικές εμπειρίες οργανώνονται σε ένα συνειδητό και σκόπιμο σύνολο, το οποίο αντιπροσωπεύει ένα ανακείμενο ή μια κατάσταση ή ένα συμβάν, που είναι παρόν στον παρατηρητή. Είναι η πληροφόρηση με τις αισθήσεις για δύο συμβαίνουν γύρω από το άτομο καθώς και ερμηνεία που δίνει το άτομο σ' αυτά. Ακόμα είναι η δραστηριότητα του νου ανάμεσα στο αίσθημα και τη σκέψη.

Απώθηση: Η τάση του ατόμου να απομακρύνει από τη συνείδηση διάφορες παραστάσεις, οι οποίες είναι δυσάρεστες και προκαλούν άγχος.

Αρχέτυπο: Το περιεχόμενο του φυλετικού ή συλλογικού ασυνείδητου (Carl Jung).

Ασυνείδητο: Ότι υπάρχει έξω από την περιοχή της συνείδησεως. Κάθε δηλαδή ψυχικό περιεχόμενο ή φαινόμενο, για το οποίο δεν έχουμε άμεση γνώση σε μια δεδομένη χρονική σπιγμή. Το σύνολο των ψυχικών φαινομένων και ενεργειών, που συμβαίνουν χωρίς τη συμμετοχή της συνείδησεως.

Αταβισμός: Η εμφάνιση στον απόγονο ενός ή περισσοτέρων χαρακτηριστικών, που υπάρχουν στους πολύ μακρινούς προγόνους.

Ατομικότητα: Όρος που αναφέρεται στα ιδιαίτερα ψυχοσωματικά χαρακτηριστικά ενός ανθρώπου, που τον κάνουν να ξεχωρίζει από τους άλλους συνανθρώπους του.

Αυτογνωσία: Η γνώση από το άτομο του ίδιου του εαυτού του (των ικανοτήτων και των αδυναμιών του, το ενεργητικό και το παθητικό).

Αυτοσυνείδηση: Η συνείδηση που έχει ο άνθρωπος για τον εαυτό του.

Αφασία: Η ανικανότητα του ανθρώπου να ομιλεί ή και να κατανοεί τις ομιλίες των άλλων.

Αχρωματοψία: Η ανικανότητα του ατόμου να διακρίνει χρώματα.

Βραδυγλωσσία: Βραδύτητα στην ομιλία που προέρχεται από διάφορες διαταραχές, σωματικές ή ψυχικές.

Βούληση: Η σύνθετη ικανότητα, που τη χαρακτηρίζει δυναμική ενεργητικότητα, δηλαδή αποφασιστικότητα και καταβολή προσπάθειας για την πραγματοποίηση αποφάσεων, οποιων.

Γραφολογία: Ένα σύστημα-μέθοδος αναλύσεως της προσωπικότητας ενός ατόμου με βάση το γραφικό του χαρακτήρα.

Διάγνωση: Ο προσδιορισμός ενός τύπου συμπεριφοράς και των αιτιών που τον προκάλεσαν.

Διαστροφή: Κάθε εκδήλωση, σωματική ή ψυχική που αποκλίνει από το κανονικό.

Διαφέρον: Κίνητρο εσωτερικό που παριθετεί το άτομο σε μια προσπάθεια.

Δείκτης νοημοσύνης: Λέγεται και πιλίκον νοημοσύνης. Είναι το πιλίκον διαιρέσεως της πνευματική ηλικίας δια της χρονικής πολλαπλασιάζομενο επί 100.

Δεξιότητα: Όρος της εφαρμοσμένης ψυχολογίας που περιλαμβάνει την ικανότητα εκτελέσεως συνθέτων, συλλογισμένων ενεργειών.

Διασπλαστία: Δισανάλογη ανάπτυξη μεταξύ των διαφόρων μερών του σώματος.

Δύσπλαστος: Σωματικός τύπος κατά Kretschmer, που δεν κατατάσσεται σε κανένα από τους τρεις βασι-

κού τόπους: Πικνόσωμος-Λεπτόσωμος και Αθλητικός.

Διυπροσαρμοστία: Η αδυναμία του ατόμου να αντιμετωπίζει ικανοποιητικά τις συναντόμενες δυσκολίες που οφελονται κυρίως σε ένταση και δυσμενείς διαθέσεις.

Εξέλιξη: Η μεταβολή προς το ανώτερο και το τελειότερο ή η μετάβαση από μια απλούστερη μορφή σε άλλη ανώτερη, τελειότερη.

Εγώ: Το κέντρο αναφοράς των ψυχοσωματικών εκδηλώσεων, που διατηρεί την ενότητα και περιέχει τη γνώση ότι το ίδιο παραμένει κέντρο ένα και το ίδιο πρόσωπο, παρά τις μεταβολές που σημειώνονται σε γνώσεις, πεποιθήσεις και τρόπους ενέργειας. Κατά την ψυχοσύνθεση το προσωπικό ή το συνειδητό εγώ είναι η προσωπική ταυτότητα, η τέλεια και καθαρή αυτογνωσία, ενώ το πνευματικό εγώ είναι η ουσία της υπέρβειάς μας.

Ενδοσκόπηση: Η μέθοδος παραπρομήσεως του εαυτού μας.

Ενδοστρέψεια: Η τάση του ανθρώπου να κλείνεται στον εαυτό του και να αποφεύγει τις επιφέρεις με άλλους ανθρώπους (τύπος κατά Jung).

Ενόραση: Η αιφνίδια σύλληψη του νοήματος μιας σύνθετης καταστάσεως ή η αιφνίδια σύλληψη της λύσεως ενός προβλήματος.

Ένοστικτο: Περιγραφικός όρος που αναφέρεται σε τύπους συμπεριφοράς οι οποίοι δεν είναι αποτέλεσμα μαθήσεως.

Εντελέχεια: Η διαμόρφωση και τελειοποίηση της διμορφης ώλης στην πραγματική της μορφή που συντελέται με το είδος (Αριστοτέλης).

Εξωστρέψεια: Το χαρακτηριστικό της προσωπικότητας που εκδηλώνεται με το διαφέρον για τον εξωτερικό κόσμο και την κοινωνική ζωή.

Επιστήμη: Η συστηματική έρευνα γεγονότων ή φαινομένων με σκοπό την ανεύρεση της αλήθειας.

Εσωτερικός κόσμος: Ο ψυχικός κόσμος του ατόμου ή αυτά που ζει το ίδιο μέσα του (δηλαδή οι οκένεις, τα συναισθήματα, οι ανάγκες, οι επιθυμίες του κλπ).

Ζηλοτυπία: Ειδική συναισθηματική κατάσταση που δημιουργείται όταν το ίδιο μέσα του διαφέρει από χάνει κάπι δικό του.

Ηδονή: Ευχάριστο συναισθήμα που προκαλείται από την ικανοποίηση σωματικών ή ψυχικών αναγκών.:

Ικανότητα: Γνώση που μπορεί να παραπρομήσει στην εκτέλεση ενός έργου.

Κανονικός τύπος: Δείκτης προς τον οποίο συγκρίνονται τα άτομα για μια ικανότητα ή ψυχική λειτουργία.

Κληρονομικότητα: Η μεταβίβαση σωματικών και ψυχικών ιδιοτήτων από γενιά σε γενιά.

Κυκλοειδής: Τύπος προσωπικότητας (ψυχολογικός), που είναι φιλικός, εύχαρις με εναλλαγές καταθλιφών και εξάρσεως.

Κυκλόθυμος: Τύπος προσωπικότητας κατά (Kretschmer) που είναι φιλικός, εύχαρις, με εναλλαγές καταθλιφών και εξάρσεως.

Λήθη: Ανικανότητα επαναφοράς στη συνείδηση μιας παραστάσεως που έχει εκτυπωθεί.

Μάθηση: Είναι η διαδικασία εκείνη κατά την οποία ο μαθητής προσαρμόζει τις αντιδράσεις του για την πραγμάτικη ενός σκοπού. Είναι μια δραστηριότητα που προκαλεί μια προσαρμοστική μεταβολή στη συμπεριφορά.

Μεταβλητή: Γενικός όρος που χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσουμε ένα μεταβλητό γνώρισμα ή μέγεθος που είναι δυνατό να παραπρομηθεύεται και να μετρηθεί.

Μνήμη: Ψυχική λειτουργία, με την οποία εντυπώνονται στη συνείδηση αντιλήψεις, ή παραστάσεις που προέρχονται από τον εξωτερικό κόσμο ή από τον οργανισμό μας, διατηρούνται σ' αυτήν και μετά από μικρό ή μεγαλύτερο χρονικό διάστημα αναπαράγονται, εντοπίζονται και αναγνωρίζονται.

Μωρία: Νοητική κατάσταση ατόμων με δείκτη νοημοσύνης από 50 μέχρι 70.

Νεύρωση: Λειτουργική διαταραχή η οποία χαρακτηρίζεται από το συνεχές άγχος.

Νοημοσύνη: Η συνολική ικανότητα του ατόμου να σκέπτεται λογικά, να ενεργεί σκόπιμα και να προσαρμόζεται προς το περιβάλλον.

Ομοιόσταση: Η ισορρόπηση οργανισμού και περιβάλλοντος.

Ορμόνη: Ουσία χημική που εκκρίνεται από αδένες και που βοηθεί στην κανονική λειτουργία των εσωτερικών σωματικών διαδικασιών.

Παράσταση: Η πνευματική εικόνα ενός αντικειμένου ή φαινομένου που δεν είναι παρόν. Η αρχή του βρίσκεται στην κατ' αίσθηση αντίληψη.

Πάρεση: Λοθένεια του κεντρικού νευρικού συστήματος, η οποία οδηγεί σε διαταραχές της μνήμης, της ομιλίας και του συντονισμού των κινήσεων.

Παραίσθηση: Μια μορφή εσφαλμένης αντιλήψεως κατά την οποία το άτομο αντιλαμβάνεται τον ερεθισμό διαφορετικά από ότι στην πραγματικότητα είναι (βλέποντας π.χ. το θάμνο τη νύχτα νομίζουν ότι είναι ζώα).

Πνευματική ή νοητική ηλικία: Μέτρο πνευματικής αναπτύξεως. Βρίσκεται από τις απαντήσεις που δίνει το άτομο σε ερωτήσεις ενός σταθμημένου για την ηλικία του τεστ.

Προσαρμογή: Το σύνολο των αντιδράσεων με τις οποίες ένα άτομο ζει σε αρμονία με τον εαυτό του και με το περιβάλλον.

Προσοχή: Μια γενική ιδιότητα της ψυχής, που μπορεί εύκολα να αποχωρισθεί από την ενότητα των διαλλων ψυχικών λειτουργιών, ενώ είναι και συνυφασμένη κατά κάποιο τρόπο με όλο μας τον ψυχικό βίο. Είναι η στροφή το εγώ ή του νου σε κάτι. Είναι λειτουργία θεμελιώδης και γενική της ανθρώπινης ψυχής.

Προσωπικότητα: Η δυναμική οργάνωση μέσα στο άτομο δώλων των ψυχοφυσιολογικών συστημάτων, που καθορίζει τον ιδιαίτερο τρόπο προσαρμογής του προς το περιβάλλον

Σκέψη: Η γνώση γενικών στοιχείων (ιδεών) και των σχέσεων μεταξύ τους. Είναι μια συνολική ικανότητα συνέσεως και τάξεως, που διατηρεί την ενότητα των ψυχικών γεγονότων που προκαλούνται από τις αισθήσεις.

Σύγκρουση: Κατάσταση που δημιουργείται από ασυμβίβαστες μορφές κινήτρων.

Συμπεριφορά: Οι αντιδράσεις ενός οργανισμού προς τις μεταβολές του περιβάλλοντάς του.

Σύμπλεγμα Οιδιπόδειο: Προσκόλληση συναισθηματική ενός αγοριού στη μητέρα του. Αντίθετο είναι το σύμπλεγμα της Ηλέκτρας.

Συναίσθημα: Το ψυχικό φαινόμενο που βασικό του στοιχείο είναι η συγκίνηση, οφείλεται δε σε κάποιο ερεθισμό και συνοδεύεται από φυσιολογικές μεταβολές των σπλάχνων και των αδένων που συνέβουν με το αυτόνομο νευρικό σύστημα.

Σύνδρομο: Σύνολο συμπτωμάτων ή χαρακτηριστικών συμπεριφορά, το οποίο χρησιμοποιείται για την αναγνώριση μιας ψυχικής διαταραχής.

Συνείδηση: Ο χώρος της ψυχικής ζωής, που περιέχει εμπειρίες, παραστάσεις, για τις οποίες ο άνθρωπος έχει άμεση γνώση σε μια δεδομένη στιγμή.

Συνειρμός: Η δύναμη που συνδέει τις παραστάσεις μεταξύ τους.

Σχιζοειδής: Τύπος προσωπικότητας, ο οποίος χαρακτηρίζεται από ντροπή, ευαισθησία και ενδοστρέφεια.

Σχιζοφρένεια: Ψυχική διαταραχή (που υπάγεται στις ψυχώσεις) κατά την οποία το άτομο υποφέρει από παρασθήσεις και ψευδαισθήσεις και έλλειψη επαφής με την πραγματικότητα.

Ταύτιση: Υιοθέτηση από ένα άτομο τύπων συμπεριφοράς ενός άλλου ατόμου το οποίο θαυμάζει και σεβεται.

Τεστ: Ένα αντικειμενικό και σταθμημένο μέτρο της συμπεριφοράς του ατόμου.

Υπερεγώ: Όρος τον οποίο χρησιμοποίησε ο Freud για να περγραφεί το τμήμα εκείνο της ψυχικής ζωής, που δίνει εντολή στο εγώ σχετικά με το ποιες ανάγκες ή επιθυμίες μπορούν να ικανοποιηθούν και πότε.

Υπνωση: Επαγγελματική κατάσταση υψηλής υποβολής.

Υποσυνείδητο: Η περιοχή που βρίσκεται μεταξύ συνείδητου και ασυνείδητου και από την οποία εύκολα οι καταστάσεις εισέρχονται στη συνείδηση την οποία και επρεάζουν κατά πολλούς τρόπους.

Υποχονδρίαση: Νευρωτική αντίδραση, κατά την οποία το άτομο μετατρέπει την ψυχική του διαταραχή σε σωματικά συμπτώματα.

Υστερία: Νευρωτική αντίδραση με την οποία το άτομο μετατρέπει την ψυχική του διαταραχή σε σωματικά συμπτώματα (π.χ. λειτουργική παράλωση).

Φαντασία: Η ψυχική λειτουργία η οποία με το συνδυασμό των παραστάσεων δημιουργεί νέες μορφές πνευματικές. Στη ώρην η φαντασία αποτελεί το συνδετικό κρίκο ανάμεσα στις συγκυντητικές, εκδηλώσεις και στην ανώτερη περιοχή του πνεύματος, από την οποία πραέρχονται οι εμπνεύσεις, οι καλλιτεχνικές δημιουργίες κ.α.

Χαρακτήρας: Από ψυχολογική άποψη είναι ο ιδιαίτερος τρόπος της συμπεριφοράς του ανθρώπου. Από ηθική άποψη σημαίνει τις αρετές και τις κακίες, τις θετικές και αρνητικές ιδιότητες ενός ανθρώπου.

Ψυχόδραμα: Ομαδική ψυχοθεραπεία, η οποία περιλαμβάνει θεραπευτικό παίξιμο ρόλου σε ένα θεατρικό έργο που γράφεται γι' αυτό το σκοπό.

Ψευδαίσθηση: Η αυταπάτη που εκδηλώνει το άτομο βεβαιώνοντας ότι βλέπει εικόνες ή γενικότερα αισθάνεται την ύπαρξη προσώπου, πράγματος, τα οποία δεν υπάρχουν στην πραγματικότητα.

Ψυχίστρος: Γιατρός με ειδίκευση στη θεραπεία διαταραχών της συμπεριφοράς.

Ψυχανάλυση: Μέθοδος ψυχοθεραπείας (Freud).

Ψυχολόγος: Ο ειδικευμένος στις γνώσεις, στις μεθόδους και στις πρακτικές εφαρμογές της ψυχολογίας.

Ψύχωση: Σοβαρή ψυχική διαταραχή, οργανική ή λειτουργική η οποία σε πολλές περιπτώσεις απαιτεί ιδρυματική περίθαλψη.

Ψυχοσωματική διαταραχή: Οργανική ανωμαλία, όπως υπέρταση, έλκος στομάχου κ.α., η οποία αφείλεται σε συναισθηματικές διαταραχές.

ΜΕΡΙΚΑ ΟΝΟΜΑΤΑ ΠΟΥ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΘΥΜΑΤΑΙ ΟΠΟΙΟΣ ΑΣΧΟΛΕΙΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ:

- Adler, Alfred (1870-1937):* Εγκατέλειψε τον Freud το 1911 και ίδρυσε την Ατομική Ψυχολογία.
- Ariostotélēs (384-322 π.Χ.):* Πατέρας της ψυχολογίας.
- Assagioli R. (1888-1974):* Ιδρυτής της ψυχοσυνθέσεως.
- Aυγουστίνος (354-430):* Ιδρυτής της ενδοσκοπήσεως.
- Bain, Alexander (1818-1903):* Ιδρυτής του πρώτου ψυχολογικού περιοδικού με τίτλο "Mind" "Νοος" 1874.
- Baird, John (1873-1919):* Ανακάλυψε τη μέθοδο της απόλυτης ενδοσκοπήσεως.
- Bell, Charles (1774-1842):* Ο πρώτος που διαπίστωσε τη διαφορά μεταξύ κινητικών (Motor) και αισθητικών (Sensory) νεύρων.
- Berkeley, George (1685-1753):* Ο πρώτος που διαπίστωσε τη θεωρία της αντιλήψεως χώρων.
- Bernheim, Hippolyte (1840-1909):* Πίστευε ότι η ύπνωση συσχετίζεται με την υποβολή.
- Binet, Alfred (1856-1911):* Κατασκεύασε την πρώτη κλίμακα μετρήσεως της νοημοσύνης.
- Brentano, Franz (1838-1917):* Ιδρυτής της ψυχολογίας της πράξεως (Act psychology).
- Cannon, Walter Bradford (1871-1947):* Θεωρία περί συναισθήματος (ομοιοστασία).
- Cattell, James McKeen (1860-1944):* Υιοθέτησε τον όρο τεστ πνευματικών λειτουργιών (Mental Tests).
- Δημόκριτος (460-370 π.Χ.):* Ο πρώτος και απόλυτος σπαδός της αιλιστικής-μηχανιστικής θεωρίας.
- Fechner, Gustav Theodor (1801-1887):* Ο ιδρυτής της ψυχοφυσικής (psychophysics) και της πειραματικής αισθητικής.
- Freud, Sigmund (1856-1939):* Ιδρυτής της ψυχαναλύσεως.
- Galton, Francis (1822-1911):* Χρησιμοποίησε τη μέθοδο του ερωτηματολογίου.
- Gauss, Christian (1777-1855):* Καμπύλη ομαλής διασποράς.
- Ivan, Pavlov (1849-1936):* Εξαρτημένα αντανακλαστικά.
- Herbart, Johann (1776-1841):* Ιδρυτής της παιδαγωγικής ψυχολογίας.
- Hobbes, Thomas (1588-1679):* Ιδρυτής της κοινωνικής ψυχολογίας.
- Jung, Carl (1875-1961):* Ιδρυτής της αναλυτικής ψυχολογίας.
- Mendel, Gregor (1822-1884):* Μηχανισμός κληρονομικότητας.
- Morgan, Conwy, Lloyd (1852-1936):* Έννοια της μαθήσεως με τη δοκιμή και πλάνη.
- Münsterberg, Hugo (1863-1916):* Ιδρυτής της εφαρμοσμένης ψυχολογίας και της νομικής ψυχολογίας (Legal psychology).
- Piaget, Jean (1896-1981):* Σχηματισμοί παραστάσεων στα παιδιά.
- Preyer, Wilhelm (1842-1897):* Θεμελιωτής της ψυχολογίας του παιδιού.

- Romanes, George (1848-1894): Υποστηρικτής της συγκριτικής ψυχολογίας.*
- Stumpf, Max (1848-1936): Υποστηρικτής της ψυχολογίας της Μουσικής.*
- Wechsler, David (1896-1971): Νοημοσύνη και τεστ νοημοσύνης.*
- Wertheimer, Max (1880-1943): Ιδρυτής της μορφολογικής-δρομολογικής ψυχολογίας.*
- Witmer, Lightner (1867-1956): Ιδρυτής της κλινικής ψυχολογίας.*
- Watt (1679-1754): Θεωρείται ο ιδρυτής της λειτουργικής ψυχολογίας στην Ευρώπη.*
- Wundt, Wilhelm (1832-1920): Ιδρυτής της πειραματικής ψυχολογίας.*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. R. Assagioli: Δυναμική Ψυχολογία και Ψυχοσύνθεση, Μεταφ. Τρ. Τριανταφύλλου, (Αθήνα - 1959).
2. R. Assagioli: Η Σύγκρουση ανάμεσα στις Γενιές και η ψυχοσύνθεση των ανθρώπινων ηλικιών, Μεταφ. Τρ. Τριανταφύλλου, (Αθήνα - 1984).
3. J. Piaget: Η Ψυχολογία του παιδιού, Μεταφ. Κίτσου, (Αθήνα - 1967).
4. D. Whitemore: Η χαρά της Μάθησης, (Αθήνα - 1997).
5. E. Κουκλόγιαννου-Δορζιώτη: Αποκατάσταση ατόμων με ειδικές ανάγκες, (Αθήνα - 1990).
6. Γ. Μαραγκουδάκη: Η Μάθηση, Ψυχολογική θεώρηση, (Αθήνα - 1967).
7. N. Παπαδοπούλου: Ψυχολογία, (Αθήνα - 1997).
8. I. Παρασκευόπουλου: Εξελικτική Ψυχολογία (τόμοι Α', Β', Γ'), (Αθήνα - 1982).
9. T. Τριανταφύλλου: Γενική Ψυχολογία, (Αθήνα - 1971).
10. T. Τριανταφύλλου: Θέματα Ψυχολογίας, (Αθήνα - 1979).

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Βασικές έννοιες και αντικείμενο της ψυχολογίας

1.1 Ορισμός της ψυχολογίας	1
1.2 Η έννοια της συμπεριφοράς	2
1.3 Η έννοια της προσαρμογής. (Τι σημαίνει προσαρμογή στις καταστάσεις της καθημερινής ζωής)	3
1.4 Το πρόβλημα της μαθήσας σε σχέση με την προσαρμογή	4
1.5 Αντικείμενο της ψυχολογίας	5
1.6 Ερωτήσεις	6

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η σημασία της ψυχολογίας για την κατανόηση του εαυτού μας και των συνανθρώπων μας

2.1 Τι μας προσφέρει η ψυχολογία	7
2.2 Περιοχές ανθρωπίνων σχέσεων	7
2.3 Τα προβλήματα του σύγχρονου ανθρώπου	8
2.4 Ερωτήσεις	9

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Σύντομη ιστορική επισκόπηση

3.0 Γενικά	10
3.1 Πρωτόγονος ανιμισμός (ψυχολατρεία)	10
3.2 Οι πρώτες φυσικές ερμηνείες (Προσωποκρατική περίοδος)	10
3.3 Αρχές διακρίσεως μεταξύ σώματος και ψυχής (Κλασική Ελλάδα)	11
3.4 Νεώτερη ψυχολογία	13
3.5 Πειραματική ψυχολογία	13
3.6 Σύγχρονα ψυχολογικά ρεύματα	15
3.7 Ερωτήσεις	29

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Κλάδοι της ψυχολογίας

4.0 Γενικά	30
4.1 Γενική ψυχολογία	30

4.2 Εφηρμοσμένη ψυχολογία	30
4.3 Παραψυχολογία	32
4.3 Ερωτήσεις	32

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ
Μέθοδοι ψυχολογικής έρευνας

5.0 Γενικά	33
5.1 Η παραπήρηση	33
5.2 Το πείραμα	34
5.3 Είδη ψυχολογικών πειραμάτων	36
5.4 Άλλες μέθοδοι της ψυχολογίας	37
5.5 Ερωτήσεις	38

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ
Βιολογικές βάσεις της συμπεριφοράς

6.1 Το νευρικό σύστημα	39
6.2 Οι ενδοκρινείς αδένες και η σημασία τους για τον άνθρωπο	40
6.3 Ερωτήσεις	42

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ
Συνοπτική περιγραφή των κυριοτέρων ψυχικών λειτουργιών

7.1 Αίσθημα και αντληψη	43
7.2 Προσοχή και μνήμη	44
7.3 Νοημοσύνη (καλείται και ευφύΐα)	45
7.4 Συναισθήματα	45
7.5 Σκέψη	46
7.6 Βούληση	47
7.7 Ατομικότητα, χαρακτήρας και προσωπικότητα	48
7.8 Ερωτήσεις	49

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ
Κληρονομικότητα και περιβάλλον

8.0 Γενικά	50
8.1 Κληρονομικότητα	50
8.2 Περιβάλλον	53
8.3 Παραπτήσεις και εφαρμογές	55
8.4 Ερωτήσεις	56

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ
Μηχανισμοί άμυνας ή προσαρμογής

9.0 Γενικά	57
9.1 Περιγραφή των σπουδαιοτέρων μηχανισμών άμυνας	58

9.2 Ερωτήσεις	62
----------------------------	-----------

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ
Κίνητρα συμπεριφοράς

10.0 Γενικά	63
10.1 Φυσιολογικές ανάγκες	63
10.2 Κοινωνικοψυχολογικές ανάγκες	63
10.3 Ερωτήσεις	67

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΑΝΑΠΤΥΞΟΜΕΝΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗΣ	
Εισαγωγή	65

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΔΕΚΑΤΟ
Κριτήρια ψυχικής υγείας

11.1 Η στάση έναντι του εγώ	68
11.2 Η αξιοποίηση του δυναμικού του ανθρώπου	69
11.3 Η σύνθεση	69
11.4 Η αυτονομία	69
11.5 Η ορθή αντίληψη της πραγματικότητας	69
11.6 Η κυριαρχία στο περιβάλλον	69
11.7 Περίοδοι ή στάδια της ζωής του ανθρώπου	72
11.8 Ερωτήσεις	73

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΩΔΕΚΑΤΟ

Ψυχολογική ανάπτυξη και προσαρμογή του παιδιού της προσχολικής ηλικίας

12.1 Η προγενεντητική περίοδος	74
12.2 Πώς βλέπουν οι μεγάλοι το μικρό παιδί	74
12.3 Η αναγνώριση αξίας στην πρώτη ηλικία από τη σύγχρονη ψυχολογία	75
12.4 Γενικά ψυχολογικά γνωρίσματα του παιδιού της προσχολικής ηλικίας	77
12.5 Ερωτήσεις	77

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΤΡΙΤΟ

Ειδικότερα προβλήματα του παιδιού της προσχολικής ηλικίας

13.1 Γενικά	78
13.2 Ανάπτυξη των αισθήσεων και της αντιληπτικής ικανότητας	78
13.3 Γλωσσική και κινησιακή ανάπτυξη	81
13.4 Ανάπτυξη της νοημοσύνης	83

13.5 Ανάπτυξη της συναισθήματος	93
13.6 Ανάπτυξη και εξέλιξη της προσωπικότητας	101
13.7 Ερωτήσεις	112

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Προβλήματα προσαρμογής του παιδιού του Δημοτικού Σχολείου

14.1 Γενικά	113
14.2 Γενικά προβλήματα προσαρμογής	113
14.3 Ειδικές περιπτώσεις παιδιών που έχουν ανάγκη ιδιαίτερης προσοχής	114
14.4 Ερωτήσεις	117

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΠΕΜΠΤΟ

Προβλήματα των εφήβων

15.1 Γενικά	118
15.2 Σωματική ανάπτυξη των εφήβων	118
15.3 Νοητική ανάπτυξη	119
15.4 Συναισθηματική ανάπτυξη	120
15.5 Κοινωνική ανάπτυξη	121
15.6 Εκαπιδευτικά - Επαγγελματικά προβλήματα	123
15.7 Σχέσεις γονέων και παιδιών της εφηβικής ηλικίας	124
15.8 Συμπεράσματα έρευνας της Αμερικανίδας Elisabeth Drews με προκισμένους εφήβους	127
15.9 Ερωτήσεις	128

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΕΚΤΟ

Προβλήματα προσαρμογής του ενηλίκου

16.1 Η σπουδαιότητα της ηλικίας του ενηλίκου	129
16.2 Στάδια ενηλικιώσεως	129
16.3 Τα χαρακτηριστικά των φοιτητών (18-24 ετών)	130
16.4 Νεανική ηλικία	130
16.5 Μέση ηλικία	131
16.6 Γεροντική ηλικία (65 και άνω)	132
16.7 Ερωτήσεις	132

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΕΒΔΟΜΟ

Ανθρώπινες σχέσεις

17.1 Η κοινωνική βάση των ανθρωπίνων σχέσεων	133
--	-----

17.2 Χαρακτηριστικά της ομαδικής ζωής στα διάφορα στάδια αναπτύξεως και εξελίξεως του ανθρώπου	135
17.3 Δυναμική ομάδας (Group dynamics)	138
17.4 Η κοινή γνώμη (πώς διαμορφώνεται και ποια η δύναμη της)	142
17.5 Προπαγάνδα - Διαφήμιση - Πλύση εγκεφάλου	143
17.6 Αίτια που δημιουργούν προβλήματα σπις ανθρώπινες σχέσεις	146
17.7 Γιατί μεταναστεύουν οι Έλληνες	149
17.8 Ερωτήσεις	150
Γλωσσάριο	152
Βιβλιογραφία	158

COPYRIGHT ΙΑΡΥΜΑΤΟΣ ΕΥΓΕΝΙΔΟΥ

